

Heidi Leclaire-Karlsen og Kristian Alm

Varsling i Norge – en historisk studie

Begynnelsen: forløpere, oppkomst og
nyetablert praksis, 1968–2007

BIND 1

Scandinavian
University Press

Varsling i Norge – en historisk studie

Heidi Leclaire-Karlsen og Kristian Alm

Varsling i Norge – en historisk studie

Begynnelsen: forløpere, oppkomst og nyetablert praksis,
1968–2007

Bind 1

Scandinavian University Press

© Heidi Leclaire-Karlsen og Kristian Alm 2025.

Boken ble første gang utgitt i 2025 på H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard) ved Scandinavian University Press.

Materialet i denne publikasjonen omfattes av åndsverkloven og er utgitt med åpen tilgang under Creative Commons-lisensen CC BY 4.0.

Denne lisensen gir tillatelse til å kopiere, distribuere eller spre materialet i hvilket som helst medium eller format, og til å mikse, endre eller bygge videre på materialet til et hvilket som helst formål, inkludert kommersielle. Disse frihetene gis med følgende forbehold: Du må oppgi korrekt kreditering, oppgi en lenke til lisensen, og indikere om endringer er blitt gjort. Du kan gjøre dette på enhver rimelig måte, men uten at det kan forstås slik at lisensgiver bifaller deg eller din bruk av materialet. Du kan ikke gjøre bruk av juridiske betingelser eller teknologiske tiltak som lovmessig hindrer andre i å gjøre noe som lisensen tillater.

NB: Lisensen gir deg ikke nødvendigvis alle de tillatelser som er nødvendig for din tiltenkte bruk. For eksempel kan andre rettigheter, som reklame-, personvern- eller ideelle rettigheter, sette begrensninger på hvordan du kan bruke materialet.

Den komplette lisensteksten kan leses på <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legal-code.no>.

Boken er utgitt med støtte fra Det NFR-støttede forskningsprosjektet AFINO (Ansvarlig forskning og innovasjon i Norge, arbeidspakke 6) og BIs Open Access-fond.

Trykt utgave: ISBN 978-82-15-07351-4

Elektronisk utgave: ISBN 978-82-15-07352-1

DOI: 10.18261/9788215073521-25

Omslag: Phi Business Solutions Ltd.

Sats: Phi Business Solutions Ltd.

«En skulde aldrig ha' sine bedste buxer på, når en er ude og
strider for frihed og sandhed»
En Folkefiende

Sammendrag Dette er en vitenskapelig bok om varslingens fremvekst i Norge i perioden 1968–2007. Boken beskriver historien til begrepet om varsling ved hjelp av utsnitt av Michel Foucaults tilnærminger til begreps- og diskursanalyse. Forfatterne viser at begrepet tas i bruk om en spesialisert og – i sin tidlige fase – offentlig kritikk av alvorlige problemer på en rekke toneangivende felter i norsk arbeidsliv. Varsling som spesialisert kritikk i arbeidslivet adskilles slik gradvis fra andre former for kritikk og korreksjon, for eksempel i form av etterforskende journalistikk, forskning, politisk aktivisme, politiarbeid og domsavsigelser. Boken kaster lys over hvordan varslingsbegrepet innledningsvis vinner frem og spesialiseres først og fremst innen vitenskapelige felter som samfunnsvitenskap, forskningsetikk og juss, men også innenfor medisinsk diskurs. Etter årtusenskiftet slår begrepet bredere rot i massemedier, politisk byråkrati, regjeringens politikk og lovgivning. Som sådan representerer varsling et unikt, omfattende og fornyende bidrag til den kritiske offentligheten i Norge, siktet mot å løse alvorlige problemer i private og offentlige virksomheter. Arbeidet viser at en sentral driver bak varslingens fremvekst, er oppfatningen av varsling som et nødvendig bidrag for å heve yteevnen i befolkningen og fremme rasjonell styring av økonomien i et komplekst kunnskapssamfunn. Boken danner også grunnlag for å forstå varslingens videre utvikling i Norge, frem mot dagens situasjon der den snarere er artikulert som en virksomhets-intern kritikk enn offentliggjøring av kritikk.

Nøkkelord varsling | Foucault | kritisk offentlighet | spesialisert kritikk

Innhold

Forord.....	9
Innledning.....	14
Metode og forskningsspørsmål.....	20
Bokens oppbygning.....	21
1. Bakgrunn og tidligere forskning.....	23
1.1 Avgrensning, begrepsavklaring, forskningsspørsmål og hypoteser....	24
1.2 Litteraturoversikt: den sosiologisk-kritiske forskningen om varsling...	28
1.3 Litteraturoversikt om biopolitikk og varsling.....	44
2. Teori og metode.....	50
2.1 Michel Foucault-inspirert begreps- og diskursanalyse.....	50
2.2 Søk i Nasjonalbibliotekets digitaliserte samlinger.....	55
2.3 Søk i Nasjonalbibliotekets samlinger med andre søkeord.....	62
2.4 Metodisk mangel i varslingsforskningen – et alternativ.....	63
3. Konstitusjonsfelt for varslingsbegrepets fremvekst og de problemstillingene det betegner.....	65
3.1 Samfunnsvitenskapene.....	66
3.2 Forskningsetikk.....	74
3.3 Juss.....	79
3.4 Media.....	91
3.5 Medisinen – psykiatrisk og somatisk sykehus.....	117
3.6 Politisk og byråkratisk diskurs.....	172
4. Eksempler på varsling.....	195
4.1 Problemområde: Det rådende politisk-økonomiske systemets stabilitet, sikkerhetspolitikk og demokratiske og menneskerettslige prinsipper.....	198
4.2 Problemområde: drift av velferdsstatens institusjoner og prinsipper som individets iboende verdi og krav på verdighet samt folkehelse og vitenskapelige fremskritt.....	217
4.3 Problemområde: økonomisk kriminalitet og ukultur.....	234
4.4 Problemområde: teknologi, industri, risiko og skade.....	247

4.5 Problemområde: arbeidsmiljø og -forhold satt opp mot renommé, effektiv drift og/eller inntjening	260
5. Varslingen som en del av en historisk maktpolitisk anordning – og motstand innad i denne	268
5.1 Varsling som unikt bidrag til norsk offentlighet	272
5.2 Varsling som strategi i en befolkningens biopolitikk	282
5.3 Ideologiske spenninger – varsling og autentisitet	287
5.4 En historisk bakgrunn for varslingens uforpliktethet	299
5.5 Rasjonalisering og spesialisering – fire spesialiseringsfunksjoner	302
6. Epilog. Varsling og humor – teori og praksis	316
Litteratur	329

Forord

Heidi Leclaire-Karlsen, januar 2025

Da jeg var student, jobbet jeg flere år ved Oslo krisesenter. Jeg erfarte at vold i nære relasjoner kan ramme uansett sosioøkonomisk status, og at ikke kun kvinner er ofre. Maktrelasjoner er komplekse. Zoomer vi inn på dem, får vi øye på et mylder av små og større handlinger – inkludert ordvekslinger – som flytter på styrkeforholdet, eller sementer det ytterligere. Når vi studerer maktrelasjoner i mikroskopet, melder spørsmålet seg om hvorfor de er som de er. Hvilke faktorer gir dem smak og konsistens, gjør dem til gift eller helbred, kilde til vekst eller nedbrytning – og alt imellom? Og hva med blikket som ser, med utbredte oppfatninger og innarbeidede forklaringsmodeller, hva åpner de for, og hva dekker de over?

Tidligere har jeg forsket på kvinner i Norge på 1800-tallet, forut for den såkalte første kvinnefrigjøringsbølgen. Hvilken plass i samfunnet ble kvinnen tilskrevet, hvordan foregikk det, og hva var driverne bak, og effektene av det? Kort fortalt var en viktig del av bildet at økt bevissthet om styrking av befolkningens kvalitet – som å fremme sunnhet og moral – sammen med forestillinger om hva en kvinne var, aktualiserte betydningen av kvinnens dannelselse. I den sammenhengen fikk kvinnen mer rom til å øve innflytelse over sin plass i samfunnet.

Veien til arbeidslivsforskning skulle vise seg å ikke være lang. Men først et øyeblikk tilbake til krisesenteret. En forsker i medisin og offer for partnervold sa til meg en gang: «Jeg snudde meg en kveld jeg var ute og gikk mens snøen falt, og det var som om jeg ikke kunne forstå at det var spor etter meg.» Jeg kommer aldri til å glemme den samtalen. Hvorfor tar jeg den frem her? Jo, hvis vi utsettes for urett, mobbes, mishandles, ikke anerkjennes, er ufrie eller kjemper kamper som ikke kan vinnes, så kan vi visne hen, bli utbrente og føle oss som zombier det ikke er mer igjen av. Mange av varslene vi omtaler i denne boken, opplevde gjengjeldelser som resulterte i stor psykisk belastning.

At ansatte påpeker kritikkverdige forhold i sin virksomhet, er intet nytt fenomen. Men hva drev begrepet frem og gjorde at det å melde fra om en del typer kritikkverdige forhold i egen organisasjon etter hvert ble formalisert og satt i system? Begrepsliggjøringen viser seg fra 70-tallet ved den engelskspråklige termen «whistleblowing», som også ble noe brukt i norske dokumenter. Det er imidlertid

først rundt årtusenskiftet at begrepet etableres bredt i norsk offentlighet, samtidig med at den norske termen «varsling» vinner frem.

Ved hjelp av diskursanalyse har vi vært ute etter å identifisere interessene som drev denne utviklingen. Å beskytte menneskeliv, sikre effektivitet og rasjonell bruk av økonomiske midler er en del av bildet. Det kan for eksempel være å forhindre økonomisk utroskap, at teknologisk infrastruktur leder til ulykker, eller at helsen vår forringes på måter som kunne vært unngått. Og poenget er at i vårt komplekse, høyteknologiske samfunn er det i en del tilfeller kun folk på innsiden som kan avdekke forhold som truer disse og andre verdier vi hegner om. Varslerne står ikke på «utsiden» av makten, selv om lokale maktinteresser utfordres i en del typer varslingssaker og mer grunnleggende interesser og verdier i enkelte.

Diskursen opp mot iverksettelsen av varslings-paragrafene i arbeidsmiljøloven i 2007 viser altså at vi som samfunn ønsket mer varsling. Følgelig kom lovverket til med en intensjon om å gjøre terskelen lav for å varsle gjennom hovedsakelig forbud mot gjengjeldelser. Men all mulig kritikk, og i enhver form, skulle ikke utløse varslingsparagrafene. Hvordan kan vi verne virksomhetene mot utidig, destruktiv kritikk og samtidig ikke skremme ansatte bort fra å komme med den kritikken man ønsket mer av? «Lojal» varsling? «Forsvarlig» varsling? Hva slags type «kritikkverdige forhold»? Flere forslag ble diskutert med tanke på å ramme inn den typen kritikk som skulle defineres og behandles som varsling.

Analysen vi her utfører av fremveksten av varsling frem mot ikrafttreddelsen av varslings-reglene, danner også et bakteppe for å bedre forstå hvor vi er i dag. Fortsatt opplever varslere gjengjeldelser. Utbrenthet er langt fra noe fremmedord i vår tid. Også varslingssaker som omhandler uforsvarlige arbeidsmiljøforhold, er det mange av i norsk arbeidsliv i dag. Alle disse handler imidlertid ikke om skadelig arbeidsmiljø i virksomheten som sådan. Mange er personalsaker, som ikke nødvendigvis er et symptom på kritikkverdige forhold ved virksomheten. Enhver varsling er ikke en motstandshandling i form av kritikk av en mektig virksomhet. Når er det korrekt å varsle om en kollega på samme nivå, for eksempel? Varsling kan identifisere forhold som resulterer i høyt sykefravær i en bedrift, men det kan også – slik det til dels praktiseres i dag – lede til et mer strømlinjeformet arbeidsliv, der kolleger angir dem som er «annerledes». I bind 2 skriver vi historien videre fra 2007 til i dag og dykker inn i disse forholdene. Til det vil vi invitere flere forfattere inn i staben, blant annet en jurist, journalist og/eller medieviter og en psykolog.

Det har vært et privilegium å få jobbe over tid med en så ekstremt interessant tematikk. Varsling og hvordan vi forholder oss til det, forteller om makt, avmakt og motstand, om fellesskapsinteresser og egeninteresser, om intensjoner og (util-siktede) effekter, om frihet og lojalitet, om etikk og lovbrudd og om kollisjoner

mellom vern av enkeltindividet og befolkningspolitiske interesser. Vi har forsøkt å si noe om hvordan dette skjer.

Tusen takk til min medforfatter Kristian, som gjennom arbeidet også har blitt en venn. Takk for alt jeg har lært av deg, og mulighetene du har gitt meg. Hjertelig takk til våre dyktige og pålitelige assistenter, Maiken Bergheim, Helga Kristine Kvisli og Simen Mitlid. Sarah Camille Hervé, tusen takk for hvordan du har fulgt oss opp gjennom prosessen som vår redaktør. Takk også for kommentarene dine til manus. Det samme vil vi takke fagfellene for. Vi har fått tankevekkende kommentarer som har styrket teksten. Takk til BI-Biblioteket og ledelsen der for tilliten dere har vist. Takk til professor i historie ved UiO, Eirinn Larsen, for verdifulle innledende samtaler om det å gjennomføre et historisk arbeid. Takk også til min tålmodige og alltid støttende mann, øvrig familie og mine gode venner.

Kristian Alm, januar 2025

Jeg studerte teologi på 1980-tallet og var stipendiat i etikk på 1990-tallet ved Det teologiske fakultet, UiO. Noe av arven jeg tok med meg da jeg kom til BI etter årtusenskiftet, var knyttet til interessen for avhandlingens tematikk om skyld og emansipasjon fra skyld. Hvordan sto det til i næringslivet på dette punkt? Jeg laget et kurs i profesjonsetikk for finansnæringen hvor jeg underviste i 14 år som ledd i BIs etterutdanningstilbud for sektoren. Avhandlingen ledet meg mot varslingsinstituttet. Et annet avgjørende skritt i den retningen var møtene på kurset med hundrevis av studenter fra små og store banker og forsikringsselskaper fra hele landet som skrev oppgaver om etiske konflikter de opplevde på sin egen arbeidsplass. Mange drøftet et problem som skulle vise seg å være utbredt: normalisering av ulike normbrudd av hensyn til størst mulig inntjening. Det kunne være brudd på brannforskriftene ved å huse for mange ansatte i åpne landskap for å redusere driftsutgifter, skjult kampanjesalg av produkter kunder ikke hadde behov for, eller markedsføring av finansprodukter som skjulte bankens inntjening, og laget et glansbilde av kunders muligheter for inntjening. Problemene medførte at det kanskje mest sentrale dilemmaet mange ansatte i næringen sto overfor, var om de skulle si fra eller ikke. Så godt som ingen gjorde anskrik verken internt eller eksternt. En av de ytterst få gangene problemene for alvor kom til overflaten i offentligheten, var da Røeggen-saken havnet i Høyesterett (se vår omtale av saken i 4.3). Symptomatisk nok var det iherdig arbeid av media, nærmere bestemt redaktør Tom Staavi og hans journalister i Dine Penger, som drev frem saken. Tausheten, selvsensuren og mangelen på ansattes bruk av sin ytringsfrihet vekket sterk faglig interesse hos en som kom fra en universitetstradisjon i sin alminnelighet og en teologisk tradisjon i særdeleshet som satte sannhet, åpenhet og offentlig kritikk i høyt.

En symptomatisk historie fra kurset var denne: En av de dyktigste studentene jeg hadde var seniorrådgiver i et norsk forsikringsselskap med et stort antall bedrifter i sin portefølje. Lenge etter kursets avslutning fikk jeg en henvendelse fra ham. Han ønsket å fortelle en historie til mediene som hadde offentlig interesse. Han fortalte meg om hvordan forsikringsselskapet hans på utpekulert vis i årevis opererte med et skjult system hvor bedriftskundene betalte mye større forsikringspremie enn de skulle. Han tegnet et bilde av omfattende økonomisk kriminalitet, som han selv hadde vært med på. Han ønsket at jeg skulle gå til mediene. Jeg sa meg villig til å gjøre det. Rett før jeg skulle ta kontakt, fikk jeg en ny telefon fra ham. Han sa han var blitt for redd. Følgene av å gå åpent ut kunne bli for risikable. Derfor ønsket han at jeg skulle skrinlegge historien hans. Det hele endte derfor med en ikke-varsling. Handlet jeg feil?

Historien kan illustrere nettopp det økte behovet som vokste frem før og etter årtusenskiftet for mer varsling om problemer av offentlig interesse, som eksempelvis økonomisk kriminalitet. Historien illustrerer også hvorfor man skulle varsle mer om dem: Samfunnet mente at slike problemer var blitt skjøvet under teppet, og hadde fått leve sitt uforstyrrede liv med den risiko at problemene kunne øke i omfang.

Vår analyse viser *hvordan* enigheten om varsling som «et løsningsmiddel» vokste frem. Det skjedde ikke på revolusjonært vis i bråe kast via en eller flere plutselige omveltninger over natten. Brillene vi henter hos Foucault, gir oss snarere anledning til å zoome inn en langsom utvikling av et omfattende rotsystem. Blant de mange terminologiske alternativene som sto til disposisjon og like godt kunne vært valgt, er det kun dette ene begrepet man enes om. Varsling. Begrepet slo dyp rot på bred basis, det vil si i massemedier, politisk byråkrati, departemental politikk og lovgivning. Og ga dermed en splitter ny og ærefull nøkkel til å forstå en gammel praksis som dermed fikk ny vind i seilene. Disse mektige instansene i samfunnet idealiserte ved hjelp av dette ene begrepet én spesialisert kritisk praksis i arbeidslivet som var forskjellig fra andre former for kritikk, som etterforskende journalistikk, vitenskap og politisk aktivisme.

Idealiseringen kommer særlig til uttrykk i det Heidi peker på: i politikernes positive intensjon om at lovens lave terskel skulle fremme mer varsling. Idealiseringen kommer også til uttrykk i mediene. Også der ser vi en positiv intensjon om mer varsling. I et åpenbart ønske om å fylle sin demokratiske og rolle som vaktbikkje i det norske hus løftet mediene i økende grad frem historier om enkeltpersoner som hadde styrke til å si fra offentlig om mangler i arbeidslivet. Varslerne ble fremstilt som forbilledlige.

I denne boken slutter fremstillingen med loven av 2007. Vi får ikke vite om den positive intensjonen til politikerne og mediene slo til. Ingen har vurdert hvorvidt

man oppnådde den tilsiktede positive målsettingen, eller om det snek seg inn negative elementer i det juridiske maskineriet som verken var tilsiktet eller forventet, men snarere utilsiktet og uventet, lik en slange i paradiset.

Det er blant de spørsmålene vi vil berøre i bind 2. For oss har nemlig varslingens moderne historie i Norge blitt et prosjekt som vi ønsker å grave videre i. I neste bind vil vi blant annet se etter slanger i paradiset; vi vil drøfte om politikerne gjennom etableringen av lovgivningen i 2007 skjøv et for stort ansvar over på lovens evne til å løse samfunnets behov for mer varsling. Hadde politikerne for store forventninger til rettsapparatets evne til å beskytte varslere og følgelig til menigmanns emosjonelle og økonomiske kapasitet til å benytte seg av rettsapparatet til å fremme legitime varslingsinteresser? Vi vil også drøfte om massemediene, i en tid med dramatisk fallende annonseinntekter som gikk til Facebook, falt for fristelsen til å skyve et for stort ansvar over på enkeltpersoner som skulle tåle å stå alene i en mediestorm. Forventet mediene at varslere alene skulle orke å fronte en risikabel kritikk mot sin egen organisasjon som kunne skape ønskelig sensasjon, debatt og flere lesere? Tok mediene tilstrekkelig hensyn til at offentlig varsling kunne utløse sterke motkrefter det var vanskelig å ha kontroll over?

Heidi har rett i at det har vært et privilegium å få arbeide med en tematikk som har vært så spennende. Lite ante vi da vi begynte, at tematikken skulle lede oss i så mange ulike fengslende retninger til så mye dramatikk, frodighet, konflikter, omveltninger og visjoner.

Særlig inspirerende har det vært å ha en medforfatter med sterk vilje til å gå opp nye veier ved hjelp av solide kunnskaper og ferdigheter. Det har bidratt til å gi meg mer arbeidsglede og større nye innsikter enn jeg med rimelighet kunne forvente.

Andre skal også takkes. Våre dyktige assistenter har bidratt med uvurderlig hjelp og støtte. Takk til Simen Mitlid, Helga Kristine Kvisli og Maiken Bergheim for iherdig og vedvarende innsats. Institutt for kommunikasjon og kultur, hvor jeg har min daglige arbeidsplass, har også vist velvilje ved ulike veikryss: Takk til instituttleder Sut I Wong og administrasjonssjef Silje Engeseth.

Innledning

I Ibsens *En Folkefiende* (1882) er Doktor Stockmann hva vi i dag omtaler som en varslar. I kraft av sin innsidekunnskap som lege med ansvar for tilsyn ved et nybygd bybad oppdager han at vannet i det påkostede badet er forurenset. Dette skyldes svakheter ved anlegget som sørger for vanntilførselen til badet. Han akter å gjøre offentligheten kjent med vannprøvene og går ut fra at han vil bli møtt med takksigelser for sin innsats for folkehelsen i byen. Men i stedet møter Doktor Stockmann massiv motstand. En rekke maktpolitiske og økonomiske interesser ser seg truet av hans funn og utøver sterkt press for å unngå at sannheten kommer for en dag.

Helt enkelt kan vi si at *varsling* foregår når noen med kjennskap til kritikkverdige forhold i sin egen organisasjon tar bladet fra munnen. I en del tilfeller betinger varslersens kjennskap til forholdene det varsles om, kvalifisert ekspertkunnskap i tillegg til tilgangen på informasjon i kraft av ens adgang til organisasjonen. Den engelske termen er «whistleblowing», og vi skal se at den ble brukt også i Norge på 1980- og 90-tallet, før den nevnte betydningen av ordet varsling ble innarbeidet i norskspråklig sammenheng omkring årtusenskiftet.

I dag er *varsling* og *varslingsrutiner* relativt kjente størrelser i arbeids- og organisasjonslivet i en rekke både vestlige og ikke-vestlige land. Varslingsbestemmelser trådte i kraft i Norge som en del av arbeidsmiljøloven fra 2007. Anlegger vi et større internasjonalt perspektiv, ser vi at varsling begrepsliggjøres de siste tiårene i forrige århundre, primært tidlig på 1970-tallet i USA. En tidlig prominent definisjon, som vi skal trekke veksler på i dette arbeidet, sto den amerikanske advokaten og aktivisten Ralph Nader for, og den lyder som følger:

An act of a man or a woman who, believing that the public interest overrides the interest of the organization he serves, blows the whistle that the organization is involved in corrupt, illegal, fraudulent or harmful activity (Nader, 1972, s. 1).

I Norge er det akademiske miljøer, representert først og fremst ved forsknings-etikken og jussen, som er tidlig ute med å anvende begrepet i norskspråklig sammenheng. En rekke ord og formuleringer benyttes, som det nevnte engelske

«whistleblowing», samt forsøksvise oversettelinger av dette til norsk, som «fløyteblåsing», «nødbremsing», «tjenestemenns offentliggjøring av kritikkverdige forhold» – og «varsling».¹ Det sistnevnte vinner frem, noe NOU-en fra 1999, «Ytringsfrihed bør finde Sted», både demonstrerer at er en utviklingstendens i tiden, og, som den offentlige høystatusrapporten den er, selv bidrar til ytterligere å innarbeide. Denne rapporten anbefaler også at varslingsbestemmelser innlemmes i lovverket, noe som altså skjer sju-åtte år senere.

Gjennom prosjektet AFINO (Ansvarlig forskning og innovasjon i Norge, støttet av Norges Forskningsråd 2019–2024) har forfatterne, med støtte av assistentene våre, utarbeidet en annotert, internasjonal bibliografi over varslingsforskning med en tilhørende webportal.² Dette arbeidet viser at en tradisjon for forskning på ansattes ytringer om kritikkverdige forhold i sine egne organisasjoner tar til rundt årtusenskiftet. Så langt har imidlertid ingen publisert et forskningsarbeid eller annet systematisk arbeid om varslings og varslingsbegrepets historie i Norge.

Dette er det behov for av flere grunner. Norsk offentlighet har gjennom mange år vist en sterk interesse for varsling i både privat og offentlig sektor. Dessuten har vilkårene for og diskursen om varsling gjennomgått vesentlige endringer fra de siste tiårene av forrige årtusen og frem mot i dag. Vi skal se at varsling lenge først og fremst var forbundet med *offentliggjøring* av forhold i *allmennhetens interesse*. I dag brukes varslingsbegrepet også om intern kritikk inkludert tilfeller der det hersker tvil om ytringen er en påstand om brudd på en etablert norm i organisasjonen, noe høyesterettsdommen HR-2023-2430-A er et markant tegn på.

Analyse av disse endringene åpner nye perspektiver på sentrale trekk ved norsk samfunnsliv og internasjonale trender vi er en del av i denne perioden. Varsling har ambassadører på både den tradisjonelle høyresiden og den ytre venstresiden i norsk politikk. Vi har ikke kjennskap til at disse forbindelseslinjene og konsekvensene tidligere har blitt analysert. Dessuten finner det sted en omdefinering fra at ansatte som varsler, er «illojale» mot sin arbeidsplass og lojale mot et høyere gode, til at de er lojale mot både et høyere gode og til sjuende og sist også sin arbeidsplass ved berettiget varsling – og mot seg selv, i pakt med tidens individualisme og bekjennelseskultur. Det har også utviklet seg en stor internasjonal interesse for fenomenet gjennom lang tid, slik det blant annet reflekteres i milepæler som USAs tidlige varslingslovgivning (The Whistleblower Protection Act, WPA, 1989), EUs lovgivning (The Whistleblower Protection Directive, EU, 2019; EU, 2018) og vestlige mediehus' samarbeid om å avdekke Panama Papers.

1 Blant annet Tranøy, 1981; Arnesen, 1995; Greve, 1995; NOU 1999: 27.

2 <https://bam.bi.no/whistleblowingresearch/>

Panama Papers-lekkasjen startet med at en anonym varsler kontaktet den tyske avisen *Süddeutsche Zeitung* i 2015.

Selv om varslingsbegrepet ble etablert bredt i norsk offentlighet først ved årtusenskiftet, har vi eksempler på praksis før den tiden som vi i dag vil omtale som varsling, også utenfor fiksjonen og Ibsens *En Folkefiende*.³ Ett av flere eksempler vi kommer inn på, er Ståle Eskelands protestoppsigelse i 1977. Eskeland var oljeverninspektør i Statens forurensningstilsyn. Før Bravo-utblåsningen samme år hadde Eskeland etterlyst flere risikoanalyser, men var blitt møtt med motstand. Da han etter Bravo-ulykken anså at vurderingen av beredskapen ikke ble gjennomført på en tilfredsstillende måte, sa han opp i protest. Saken fikk oppmerksomhet i pressen.

Vi finner det vi har identifisert som forløpere for varslingsbegrepet – i form av enkeltpersoner, idéstrømninger og aktivisme – på den ytre politiske venstresiden så vel som i det mer sosialliberalistiske sentrum og den liberalkonservative høyresiden. Det har etter hvert vokst frem en grunnposisjon om at varsling er viktig, og at varslere derfor trenger vern, uavhengig av disse politiske skillelinjene.

Eksempelvis skal vi komme inn på daværende Rød Valgallianse-politiker og sosialarbeider Erling Folkvord, som i 1982 meldte fra om kritikkverdige forhold, som maktmisbruk overfor brukere, ved Sosialsentralen i Oslo. Hendelsen fikk mye oppmerksomhet i pressen, og Folkvord kritiserte regler om taushets- og lojalitetsplikt i sektoren for å være utarbeidet med tanke på å forhindre at slike uakseptable forhold kom frem i lyset (Folkvord et al., 1984). Ordet varsling eller andre tilsvarende termer benyttes ikke om Folkvords handling (ikke før i 1994 av Per Christian Arnesen, som vi kommer tilbake til), men saken omhandler vesentlige deler av varslingsbegrepets innhold i form av at Folkvord tar bladet fra munnen om kritikkverdige forhold i sin egen organisasjon, og problematiseringen av taushets- og lojalitetsplikt. Samtidig er analysen og kritikken av maktmisbruk fremmet fra et ytre venstreorientert sosialpolitisk ståsted. Det samme gjelder for analyser av

3 Dessuten skal *En folkefiende* for Ibsen ha vært en form for politisk innlegg (se Rees & Holt, 2022). Legen Eduard Meissner oppdaget kolerasmitte i den tyske badebyen Teplitz på 1830-tallet. Meissner meldte fra, men ble møtt med raseri og ble jaget fra byen da turistene begynte å forlate den (Rees & Holt, 2022; Kohler, 1990). Ellers henviser vi til Asbjørn Aarseths «Innledning til en folkefiende» (Aarseth, u.å.). Aarseth trekker frem apotekeren Harald Thaulow som en mulig inspirator for Stockmann-karakteren. Thaulow var en varsler sett med vår samtids øyne. Han var en av grunnleggerne av og aksjonærene i Christiania Dampkjøkken, opprinnelig opprettet i 1858 med intensjon om å tilby sunn og rimelig mat til de «mindrebemidlede» (Thaulow, 1880) i hovedstaden. Som Aarseth skriver, var det Thaulows «oppfatning at man hadde sviktet den opprinnelige oppgaven overfor byens fattige og gitt etter for de velstående gjestenes krav». Thaulow fremmet sin kritikk gjentatte ganger, både internt og i et «Aabent Brev» i 1880 til driftsbestyreren (se Thaulow, 1880).

maktforhold og disiplinering i arbeidslivet, så vel som i samfunnet generelt, samt vanskelighetene med å yte motstand, som vi finner innen kriminologien og rettsologien i perioden, blant annet hos Thomas Mathiesen. Flere av representantene for feltet var åpne om sin forankring på den politiske venstresiden. Vi anser denne forskningstradisjonen for å utgjøre en forløper for etableringen av varslingsbegrepet. Dette gjør den ved å innta en posisjon der en kompetent person observerer fra innsiden av en organisasjon, for så å offentliggjøre de observerte kritikkverdige forholdene.

Når det gjelder den liberalkonservative høyresiden, er NOU-en om ytringsfrihet (NOU 1999: 27) relevant å trekke frem. Mens Brundtlands arbeiderpartiregjerung tok initiativ til utredningen – hvis kommisjon ble oppnevnt ved kongelig resolusjon i august 1996 – ble utredningen ledet av historikeren og høyremannen Francis Sejersted. Sejersted var kjent for sin liberale grunnholdning og samtidig verdikonservative synspunkter. Etter oppdraget for Ytringsfrihetskommisjonen ble Sejersted styreformann for Fritt Ord. Ideen om individets frihet, som også følger av ansattes ytringsfrihet, er på en og samme tid en del av varslingsbegrepets innhold og forankret i liberalkonservative prinsipper. Idéstrømninger knyttet til varsling, som i tiden først og fremst var assosiert med den politiske høyresiden, finner vi innenfor organisasjonsteorien på 90-tallet. Det er eksempler på at varsling artikuleres som et gode (i det lange løp) for bedrifters produktivitet, rykte og følgelig også inntjening.

Noe forenklet og spisset kan vi så langt si at det å legge til rette for at personer på innsiden av organisasjoner kan ta bladet fra munnen og uttale seg om kritikkverdige forhold, artikuleres både 1) fra perspektivet om den utbyttede ansatte eller sårbare undertrykte overfor maktmisbruk fra overordnede og/eller samfunnsstrukturer mer generelt, 2) fra perspektivet om et grunnleggende prinsipp om individets ytringsfrihet, 3) fra perspektivet om «bremseklosser» i systemet som kan svekke organisasjonen om det ikke tas grep, og 4) fra perspektivet om at man må følge sin egen samvittighet og opptre autentisk, selv om det kan komme i konflikt med viktige normer i samfunnet, til og med lover.

Varsling vekker assosiasjoner til og drar veksler på et mangfold av ideer i vår kulturarv. Vi kan gå tilbake til antikkens filosofi og Sokrates som sto frem på torget i Athen med mot til å fremme sannhet og tåle tilhørernes protest. Eller vi kan gå til de historiske røttene til kristendommen, til Jesus fra Nasaret, som kritiserte falskheten hos den religiøse eliten, det vi kjenner som fariseerne. Han rettet søkelyset mot deres hykleri og at de i det ytre i religiøse sammenhenger søkte æresbevisninger og fremstilte seg som fromme, men på innsiden var griske, onde og ubarmhjertige. Det berører dessuten idiomet om å tale Roma midt imot, slik Kong Sverre gjorde overfor pavekirken, eller slik Luther gjorde da han spikret opp

avlatstesene på kirkedøren i Wittenberg som en protest mot pavekirken og som starten på en reformasjon og dannelsen av en ny retning i kristendommen, protestantismen. Det er åpenbart nærliggende å se til opplysningsideer som frihet (og derav ytringsfrihet), fornuft, sannhetssøken og fremskritt.⁴ I tillegg kan vi nevne romantikkens dyrking av individet som ikke kopierer andre, men som ved å være ærlig mot seg selv uttrykker sin originalitet, og herav Charles Taylors analyse av begrepet autentisitet (Taylor, 1989, 1992). Det er også relevant å trekke frem ideer om personlig ansvar, lydighet og konformitet overfor autoriteter, slik det blant annet ble analysert av Hannah Arendt i kjølvannet av andre verdenskrig (Arendt, 1963, 1972). Varsleren har blitt sett på – og blir det til dels fortsatt – som den som bryter med lojalitetsplikten og flertallet, og slik er ulydig og ikke-konform. Om vi vender oss til Ibsen og *En Folkefiende* igjen, oppsummerer Doktor Stockmann en del varslers erfaring: «Sagen er den, ser I, at den sterkeste mand i verden, det er han, som står mest alene» (Ibsen, 1882).

Enkelte tilnærminger til varsling bygger opp under en idé om at individet er i stand til å sette seg over historien og virke inn på den fra et slags nøytralt ytre ståsted. Fra fortellinger om det solitære individet som tar støytten for fellesskapet, er det kort til forestillingen om offerhandling og heltedyrking. Alle varslere kjenner seg ikke igjen i et slikt bilde. Det er en fremstilling som matcher Hollywoods kjernenarrativ, og som nyhetssaker er slike narrativer godt egnet til å frembringe oppmerksomhet.

Snarere enn å anse varslingen som noe som kritiserer makten *utenfra*, kan vi få øye på viktige sider ved praksisen ved å analysere den som noe som er innlemmet i maktrelasjoner. I en økonomisk-liberalistisk kontekst vil varsling i mange tilfeller betraktes som en lojal handling: Controlleren som oppdager underslag, redder organisasjonen fra økonomisk tap, ikke bare knyttet til underslaget i seg selv, men eksempelvis også bøter for økonomisk kriminalitet og redusert omsetning på grunn av rykteforvitring. Også i et statlig foretak eller en ideell organisasjon der økonomisk vinning ikke er det øverste målet, vil et varsel mot for eksempel en leder som vanstyrer organisasjonen, og slik hindrer den i å nå sitt mål, kunne falle i god jord hos styret. Vi kan legge til at ledere og arbeidere som oppdager og melder fra om risiko for alvorlige ulykker knyttet til infrastrukturprosjekter, for eksempel innenfor oljeutvinning, handler i pakt med interesser om å beskytte

4 Et eksempel i så henseende er den ungarske legen Ignaz Semmelweis, som oppdaget sammenhengen mellom barselsfeber og det faktumet at leger gikk fra obduksjoner til barselavdelinger uten å vaske hendene. Dette medisinske fremskrittet ble ikke anerkjent blant hans kolleger i samtiden, men avvist basert på fordommer (Skålevåg, 2024). Vi skal senere fokusere på konteksten for at Tidsskrift for Den norske legeforening gir rom for en artikkel i 2006 hvor Semmelweis forstås som en varslers.

befolkningens liv og helse. Utover at dette i praksis er å handle i pakt med myndighetenes og offentlighetens interesser for øvrig, vil det også være i moderne, seriøse bedrifters interesse.

Det er heller ikke nødvendigvis slik at ett individ er alene om å oppdage og ville melde fra om alvorlig kritikkverdige forhold i sin organisasjon. Slike saker kan vokse frem i nettverk, i fløyer eller blant kolleger som gjennom sin virksomhet observerer de samme forholdene. Eksempelvis kan vi nevne SV-politikerne Berge Furre og Finn Gustavsens, som i 1977 etter diskusjoner innad i SV leket deler av regjeringens rapport om etablering av det amerikanske militære LORAN-C-systemet. Det uttalte motivet var å synliggjøre den mangelfulle parlamentariske prosessen rundt etableringen. Med et knapt flertall (47 mot 44) slapp de to riksrett. Det er altså ikke her snakk om et solitært individ mot «verden». Selv om de bare var to, kan avstemningen tyde på at en god del sto på deres side. Dessuten var det her også et press innad i SV som bidro til Furre og Gustavsens handling.

Noen kritikkverdige forhold er av en slik karakter at det er svært vanskelig eller umulig at for eksempel kritisk journalistikk eller politiarbeid alene bringer dem frem i lyset. Et eksempel er at den teknologiske utviklingen bidrar til at systemene i mange tilfeller er så komplekse at feil eller misbruk bare kan oppdages av de som har tilgang til og kjennskap til systemene. Tilsvarende vil domenekompetanse i vitenskapelige kretser ofte være en forutsetning for å identifisere skadepotensialet. Dessuten blir det økt oppmerksomhet og mer kunnskap om skadepotensialet ved mobbing på arbeidsplassen, både personlig for den det gjelder, for organisasjonen og i den større sammenhengen for samfunnsøkonomien. Å håndtere dette krever at noen innad i organisasjonen setter ord på ugjerningene. Begrepet varsling gjør det mulig å formulere problemer som truer helse, liv og/eller miljø, og i siste instans produktiviteten, og en avsløring krever at noen fra innsiden står frem. Journalistikk alene kan ikke kaste lys over slike forhold; noen må først «lekke» til pressen. Varslingsbegrepet slik det først ble etablert, avgrenser praksisen der en ansatt (eller en annen «insider») offentliggjør (eller bidrar til offentliggjøringen av) kritikkverdige forhold i sin egen organisasjon, mot andre beslektede «objekter», som sivil ulydighet og undersøkende journalistikk.

Varslingen som praksis og diskursen den er innlemmet i, har gjennomgått endringer i tiden etter at loven trådte i kraft, og frem til i dag, på 2020-tallet. En sentral tendens ved dagens tilstand er at begrepet varsling i stor utstrekning brukes om intern varsling og i mange tilfeller om forhold som kan sorteres under begrepet personalsaker, som ikke er ment for offentlighetens oppmerksomhet eller ville hatt dens interesse. Disse forholdene er tema for bind 2 av dette arbeidet. Vi vil likevel nevne dem kort innledningsvis som en kontekst for den tidligere perioden vi tar

for oss, der betoningen av større saker som er av direkte betydning for andre eller flere enn den som varsler og omvarsles, gjerne med ringvirkninger også for verden utenfor ens egen organisasjon, står sentralt.

METODE OG FORSKNINGSSPØRSMÅL

Vår bok tar for seg hvordan ulike interesser og prinsipper – blant dem vi har skissert kort ovenfor – er involvert i utviklingen av varsling som praksis og begrep i landet. Som nevnt fikk vi først tidlig på 2000-tallet i Norge et bredt, offentlig etablert varslingsbegrep. I det legger vi at noen ord/uttrykk – primært termen «varsling» – benyttes ganske konsekvent og bredt om en avgrenset praksis. Varslingsbegrepet – denne avgrensede ideen, med andre ord «innholdssiden» til ordet/termen varsling – er meningsinnholdet som definisjoner av varsling (se s. 1, 4 og 17) forsøker å gripe. Når vi så snakker om forløpere til varslingsbegrepet, mener vi noe *i nærheten* av dette meningsinnholdet, uten at en term som «varsling»/«whistleblowing» er brukt, og gjerne uten at emnet eller ideen som omtales, er like avgrenset som varslingsbegrepet. Det kan for eksempel være å utvikle teori omkring kritikk av virksomheter uten å skille mellom om det skjer av ansatte eller journalister. Varslingsbegrepet ble brukt tidlig i enkelte disipliner, for eksempel i forskningsetikken fra tidlig på 1980-tallet. Andre disipliner – som aksjonsforskningen vi tar for oss – artikulerte mer grunnleggende sett et rom for det profesjonelle individets maktkritikk innenfra. Dette innebærer en mindre spesifikk praksis enn den varslingsbegrepet avgrenser. Vi skal se at denne akademiske virksomheten likevel kan forstås som et bidrag til varslingsbegrepets utvikling.

Vi foretar en Michel Foucault-inspirert diskurs- og begrepsanalyse. Dette innebærer en identifikasjon av begrepets konstitusjons- og gyldighetsfelt. Vi identifiserer både vitenskapelige og ikke-akademiske disipliner eller miljøer der begrepet anvendes og utvikles, samt reglene for bruken i disse feltene og endringer i disse reglene. Begreper kan som kjent endre seg over tid i den forstand at vi legger noe litt annet i dem. Videre undersøker vi hvilke problemer, behov i samtiden og strategier for løsning som begrepet gjør det mulig eller bidrar til å artikulere. Dernest sporer vi disse problemenes historie og hvilke interesser, krefter og motsetninger de er en del av. Vi undersøker også hvordan begrepet avgrenser én praksis fra andre praksiser i perioden, og hvilken funksjon denne avgrensningen utgjør.⁵

5 Se Foucaults *l'Archéologie de savoir* (1968) / *The Archeology of Knowledge* (1972) og hans introduksjon til Canguilhem (1978): *On the Normal and the Patological*, gjengitt i *Dits et écrits 1954-1988*: 3: 1976–1979, 438 f. Se også Eliassen (2016, s. 29–31) og mer om vår Foucault-inspirerte metode i kapittel 2, del 2.1.

Biblioteket som institusjon har vært særegent sentral for arbeidet. Nasjonalbibliotekets massedigitalisering har vært alfa og omega for identifikasjon av kildemateriale. Gjennom nøkkelordsøk i bøker, aviser og tidsskrifter i Nettbiblioteket, samt n-gram-, konkordans- og kollokasjonsanalyser via Nasjonalbibliotekets forsknings-API (deres DH-Lab) har vi kartlagt store deler av dokumentene som ligger til grunn for diskurs- og begrepsanalysen av varslingsbegrepet og varslingsbegrepet fremvekst og utvikling i Norge. Dessuten har kompetansen, satsingen og tilgjengeliggjøringen av verktøy når det gjelder avansert identifikasjon av litteratur og tekstutvinning som flere biblioteker innen forskning og høyere utdanning – for vår del biblioteket ved Handelshøyskolen BI – i dag utmerker seg ved, vært av uvurderlig metodologisk betydning i arbeidet.

BOKENS OPPBYGNING

Kapittel 1: Bakgrunn og tidligere forskning. I dette kapittelet plasserer vi denne studien i forhold til tidligere, tilgrensende forskningspublikasjoner og annen relevant litteratur. Vi tar for oss det begrensede arbeidet som tidligere er gjort, også internasjonalt, når det gjelder varslingsbegrepet tilblivelse. Videre gir vi en oversikt over eksisterende varslingsforskning der deler av Foucaults tenkning er av betydning for studiens metodologi, fortolkningsapparat eller analyse. Vi kommer inn på arbeider som har forbindelser mellom varslingsbegrepet og andre makt-politiske forhold av nasjonal og internasjonal karakter. Disse forbindelsene er knyttet til våre hypoteser, som dette kapittelet utdypes, når det gjelder varslingsbegrepet og -praksisens fremvekst og tiltakende omtale i perioden vi analyserer. Kapittelet danner en historisk bakgrunn for forskningsobjektet samt definerer sentrale begreper.

Kapittel 2: Teori og metode. Dette kapittelet tar for seg vår Michel Foucault-inspirerte tilnærming til diskurs- og begrepsanalyse, digitale forskningsmetoder og hvordan vi har brukt Nasjonalbibliotekets nettbibliotek og DH-Lab (API for forskere).

Kapittel 3: Konstitusjonsfelt for varslingsbegrepet fremvekst og de problemstillingene det betegner. I kapittelet tar vi for oss disipliner og områder innen offentlig debatt som ledet an mot og tidlig diskuterte fenomenet varslingsbegrepet. Her foretar vi en diakron analyse av felt vi har identifisert som forløpere til varslingsbegrepet fremvekst, og som artikulerte, forhandlet om, avgrenset og definerte praksisen i perioden. Vi utlegger hvordan de bidro, og diskuterer funksjonene av deres bidrag. Blant feltene vi har identifisert, er forskningsetikk, juss, medisin, organisasjonsteori, tidlig aksjonsforskning (innen kriminologi, rettssosiologi, psykologi og pedagogikk), gravejournalistikk og politisk diskurs.

Kapittel 4: Eksempler på varsling. Her analyserer vi et omfattende empirisk materiale av eksempler på varsling som en av pressen offentliggjort praksis i Norge med tanke på hvilke problemområder sakene fremviser, og hvilke interessekonflikter som inngår i dem. I all hovedsak har vi identifisert materialet ved hjelp av søk i Nasjonalbibliotekets bok-, tidsskrift- og avissamlinger.

Kapittel 5: Varslingen som en del av en historisk maktpolitisk anordning – og motstand innad i denne. Her tar vi for oss den historiske nær og fjern-konteksten som problemområdene vi har identifisert, er en del av. Målet er å kaste lys over nasjonale og internasjonale tendenser som derigjennom kan forklare varslingens etablering og avgrensning fra andre system-, organisasjons- og samfunnskritiske praksiser, dens vekst og de diskursive endringene den gjennomgår i perioden.

1. Bakgrunn og tidligere forskning

I 1994 skrev den daværende jusstudenten Per Christian Arnesen en spesialavhandling (som nå tilsvarende masternivå) med tittelen «Tjenestemenns adgang til å offentliggjøre kritikkverdige forhold i forvaltningen: en kommentar til NOU 1993: 15 om forvaltningsetikk». I 1995 ble avhandlingen trykket i Institutt for offentlig retts skriftserie (Arnesen, 1995). Dette viser seg å være det første akademiske arbeidet i Norge som i sin helhet er viet til varsling. Arnesens arbeid gir en god oversikt over tilstanden i Norge på feltet på det tidspunktet: fraværet av forskning på «whistleblowing» og at «barnet» ikke hadde et navn. I tillegg, som vi skal se, er hans innsats et utmerket bidrag til varslingsbegrepets utvikling. Nasjonalbiblioteket har digitalisert Institutt for offentlig retts skriftserie, og vi identifiserte arbeidet ved hjelp av et innledende søk med den engelskspråklige termen.

Som nevnt innledningsvis har vi ledet arbeidet med en internasjonal bibliografi over varslingsforskning fra dens start og frem til i dag. Vårt arbeid med det norske bidraget til bibliografien (Leclaire-Karlsen et al., 2024) vekket vår nysgjerrighet med tanke på hvordan og hvorfor varslingsbegrepet ble etablert da det skjedde i norsk sammenheng. På 1970-tallet, da begrepet fikk fotfeste i USA, fantes det eksempler på praksis også i Norge som vi i dag vil kalle varsling. Det foreligger noen få norske forskningsarbeider og -rapporter som nevner varsling på 1980- og 90-tallet. Det er imidlertid få forskningsarbeider som er viet til varsling, før etableringen av det vi kan kalle en forskningstradisjon litt ut på 2000-tallet. Vi finner visse spor av en begrepsliggjøring i enkelte felt og disipliner fra 1970-tallet frem mot at termen «varsling» fikk feste rundt årtusenskiftet. Den fikk sin mer offentlige, folkelige etablering i pressen tidlig på 2000-tallet, og varslingsbestemmelser i arbeidsmiljøloven tredde i kraft fra 2007.

Foreløpig finnes det som nevnt ingen studier av varslingsbegrepets utvikling i Norge. Også internasjonalt er forskningen begrenset når det gjelder begrepets utvikling. Den danske statsviteren Thomas Olesen (2022) har avdekket at varslingsforskningstradisjonen ikke har tatt opp spørsmålet om hvorfor varslingsbegrepet («the concept of whistleblowing») ble etablert først på slutten av det 20.

århundret. Olesen bidrar til å tette dette hullet gjennom sin sosiologiske analyse av fremveksten av varslingsbegrepet, primært i USA. Se mer om dette arbeidet og andre arbeider som danner tematisk, teoretisk og metodisk kontekst for denne studien, i litteraturgjennomgangen nedenfor (del 1.2 og 1.3).

Varsling i Norge i perioden vi tar for oss, er forbundet med en rekke begreper, institusjoner og forhold som denne boken undersøker. Blant dem er liberale prinsipper som ytringsfrihet, ansattes rettigheter, moralfilosofiske prinsipper samt lojalitets- og taushetsplikt i organisasjoner, arbeidsmiljølovens varslingsbestemmelser, mediene, en delvis filosofisk og delvis ideologisk opposisjon mot maktmisbruk og hemmeligholdelse, bedriftsdemokrati, fagforeninger, vitenskap, teknologiutvikling og medførende endringer av arbeidslivet, der betydningen av innsidekunnskap får større betydning, interesser i å redusere risiko for skade på befolkningen og materielle verdier og markedsliberalistiske interesser i produksjonseffektivitet.

Disse temaene berøres i diskurs- og begrepsanalysen vi foretar i dette arbeidet. Slik bidrar boken med perspektiver på politiske og ideologiske spenninger i perioden, de problemene disse spenningene fremviser, og deres historie, samt relaterte internasjonale forhold og påvirkning i perioden.

1.1 AVGRENSNING, BEGREPSAVKLARING, FORSKNINGSSPØRSMÅL OG HYPOTESER

Vi har satt 1968/1970 som et veiledende starttidspunkt for analysen fordi vi antar at vilkårene for å melde fra om kritikkverdige forhold endres i kjølvannet av 1968-opprøret og med det Berge Furre (1991) karakteriserer som et åpnere samfunn. Det kan innvendes at vi burde gått enda lenger tilbake i tid. Vi følger også enkelte linjer tilbake ikke bare til andre verdenskrig, men også til blant annet industrialiseringen, det moderne gjennombruddet, opplysningstiden og like til antikkens Hellas. Når det gjelder årstallet som avrunder perioden vi analyserer i dette bindet, begrunnes det med at både jussen og den politiske diskursen er prominente felt varsling inngår i, og følgelig utgjør varslingslovgivningens ikrafttredelse i 2007 en milepæl og slik et meningsfullt endepunkt her. Bind 2 tar for seg tiden fra 2007 og frem til i dag. Dette er også en hendelsesrik periode for varsling med endringer av stor betydning, som krever omfattende behandling.

I *Vårt hundreår. Norsk historie 1905–1990* i kapittelet «Marknadens år 1981–1990» hevder Berge Furre at samfunnet blir åpnere på 1970- og 80-tallet:

På mange måtar vart samfunnet opnare på sytti- og åttitalet. Den sosialdemokratiske orden hadde vakker fasade – og mange stengte rom. Partilandsmøta foregjeikk for stengte dører. Kampen om makta i næringslivets generalforsamlinger

og diskresjonsrom fekk vera i fred for pressefolk. Fengselsstell og rettsstell fekk arbeida utan kritisk søkjelys. Mange lei stille naud. Familievald, barne-mishandling, incest vart langt utanfor det offentlege rom. Avvikande former for seksualitet hørde heller ikkje til der – knapt den «normale» [...] Det vart mangt i samfunnet det ikkje skulle snakkast om. Med «den seksuelle frigjer-ing», pornografien, den undersøkjande journalistikk, den kommersielle tev-ling mellom media, vart søkjelyset på menneska sitt liv skarpere – på godt: Løynd naud kom fram. Og på vondt: Privatliv, menneskelagnader, tragediar vart avis- og vekeblad-forsider i ein kommersiell kamp om forvetne lesarars hug til å kika inn i andres inste rom og ulykke (Furre, 1991, s. 423).

Dette «skarpere søkjelyset» legger forutsetninger også for praksisen med å varsle om alvorlige kritikkverdige forhold – eller kanskje mer presist: Varsling blir også en del av et slikt skarpere søkjelys på kritikkverdige forhold som offentligheten nå i større grad skal få innblikk i. Vi viser at lojalitetsbegrepet kommer under press; «lekkasjer» fra innsiden av organisasjoner endrer til dels moralsk fortegn. I høystatusdokumenter blir slike «lekkasjer» eksplisitt innrammet som handlinger som i noen sammenhenger ikke er illojale svik, men moralske goder.

Når det gjelder boken du nå har foran deg, søker vi å besvare følgende spørsmål: Hvorfor og hvordan etableres varslingsbegrepet? Hva slags kunnskap, makt-relasjoner, vitenskapelige/teknologiske forhold, politiske betingelser, økonomiske interesser, filosofiske og etiske ideer og prinsipper befester begrepet, tilfører prak-sisen økende oppmerksomhet og foranledninger lovhjemmelen og en gryende forskningstradisjon? En overordnet hypotese er at kunnskapsorienteringen og profesjonaliseringen i norsk arbeidsliv gjør at det blir maktpåliggende å legge til rette for at ansatte med innsidekunnskap kan ytre seg om kritikkverdige forhold på arbeidsplassen. For innsidekunnskap blir i økende grad en betingelse for å kunne identifisere risiko eller andre alvorlige svakheter og kritikkverdige forhold. Interessene i at kritikkverdige forhold kommer for en dag, går vi ut fra at handler om å overholde menneskerettigheter og andre demokratiske og etiske grunnprin-sipper, samt befolkningspolitiske hensyn som folkehelse og rasjonell styring av økonomiske ressurser.

Legger et mer åpent samfunn også til rette for den forskningsmentaliteten som varslingsforskning innebærer? Vi må da se nærmere på mer interne vitenskapelige forhold, som fremveksten av det Rune Slagstad (1998) kaller samfunnsvitenskap som opposisjonsvitenskap og fremveksten av aksjonsforskning. Som vi skal se, er aksjonsforskning på 1970-tallet et felt som det er sannsynlig at bidrar til utviklingen av varslingsbegrepet i en norsk kontekst. Og forskningsetikken diskuterer varsling eksplisitt. Det er et felt som er medvirkende til begrepsetableringen i Norge.

Når det gjelder tidspunkter, stiller vi også spørsmålet om hvorfor begrepet ikke får bredt feste før ved årtusenskiftet, og hvorfor praksisen først lovreguleres omtrent sju år senere. Dette doble spørsmålet hviler på premisset om at det kunne eller burde ha skjedd tidligere, og at det at det ikke skjedde før, dermed er et presserende spørsmål. Dette analyserer vi i lys av tidlige eksempler i Norge på praksis som kan betegnes med det da ennå ikke etablerte begrepet varsling, med et par henblikk på den engelskspråklige, særlig nordamerikanske, tidligere begrepsdannelsen. Hypotesen vi har lagt til grunn, er at det allerede etablerte bedriftsdemokratiet i Norge bidro til oppfatninger om at det var lite relevant å se utover Norges eller Nordens grenser etter tiltak for å styrke ansattes ytringsvilkår. Varslingen i sin tidlige begrepsdannelse internasjonalt – med termen «whistleblowing» – er som nevnt knyttet til Nord-Amerika. Også av politisk-ideologiske årsaker kan det tenkes at diskursen knyttet til arbeidslivet i Norge, uttrykte en viss motstand mot å importere et «amerikansk produkt».

Det begrepsfeltet vi skal identifisere, omhandler det å fra innsiden av en organisasjon melde fra – internt eller eksternt – om forhold man ønsker eller mener at bør endres eller opphøre, ofte referert til som kritikkverdige eller alvorlig kritikkverdige forhold. At en borger i pressen kritiserer politikernes lønninger eller skattettrykket, vil for eksempel ikke falle inn under feltet vi undersøker. Det vil heller ikke journalisters arbeid med å grave frem kritikkverdige forhold i organisasjoner. Har de kilder på innsiden av de aktuelle organisasjonene, er *de* i tilfelle varslerne. Et svært velkjent eksempel som belyser denne distinksjonen, er «Deep Throat» – William Mark Felt – i Watergate-skandalen, som «lekke» til journalistene Carl Bernstein og Bob Woodward i Washington Post. Nå skal vi riktignok se at en del arbeider – der gravejournalistisk virksomhet er del av objektet som studeres – er relevant for oss å gå inn i. Det er fordi de undersøker «vaktbikkje»-praksiser bredere sett, der også den som varslingsbegrepet etter hvert avgrenser, inngår.

Ettersom det ikke foreligger forskningsarbeider om varslingsbegrepets og -praksisens forhistorie og tidlige utvikling i Norge, tar denne boken for seg oppløyd mark. Som vi utdyper i metodekapittelet, gjennomfører vi altså en Foucault-inspirert begreps- og diskursanalyse. Vi er imidlertid ikke de første som finner deler av Foucaults tenkning relevant i varslingsforskningen. Det er derfor på sin plass å fremsette en oversikt over den litteraturen vår studie står i forbindelse til, ved at deler av Foucaults tenkning har hatt metodologisk og/eller teoretisk betydning (se del 1.2).

I tillegg til at Foucaults tenkning har inspirert vår metodologi, er et av hans begreper også aktuelt når det gjelder et av våre sentrale funn, nemlig at fra omtrent midt på 1990-tallet tiltar det vi betegner som en *biopolitisk* posisjon i diskursene varsling inngår i. I det legger vi at varsling blir tiltakende presserende som en del

av interessen for å opprettholde og styrke befolkningens kvalitet. Dette gjelder for folkehelsen, men også andre variabler som direkte eller indirekte påvirker befolkningens kvalitet. Vi antar at dette igjen henger sammen med den allerede nevnte økte kunnskapsorienteringen, profesjonaliseringen og teknologiske utviklingen i arbeidslivet og samfunnet for øvrig. Vi hevder at en funksjon av denne diskursive posisjonen er at den blir en sentral driver for den økte oppmerksomheten på varsling og varslingslovgivningen. Da begrepet biopolitikk slik sett er sentralt for vår analyse og våre konklusjoner, er det også på sin plass å fremsette en oversikt og kort analyse av varslingsforskning som går i dialog med Foucaults begrep om biopolitikk (se 1.3).

Noen sentrale begreper:

Anordning: Vi har kalt bokens siste kapittel for «Varslingen som del av en historisk maktpolitisk anordning og motstand innad i den». «Dispositif» (oversatt til «anordning» av Espen Schaanning i hans oversettelse av Foucaults *Seksualitetens historie 1. Vilje til viten* (1995)) er et begrep Foucault bruker om blant annet diskurser, lover, administrative tiltak og vitenskapelige, politiske og moralske utsagn som forskeren identifiserer at henger sammen. Nettverket som forskeren etablerer mellom disse elementene, utgjør dispositivet eller anordningen. Relevant er det også å bemerke Foucaults ord om at «dispositivet har hatt som hovedfunksjon å svare på en presserende situasjon» (Foucault, 2001 b, s.299; Eliassen, 2016). Store deler av boken er en analyse av flere av den ovennevnte typen elementer, som vi viser at henger sammen i fremveksten av varsling (se spesielt kapittel 5).

Autentisitet: Vi legger her til grunn Charles Taylors verk *Ethics of Authenticity* (1992), som bygger på Taylors modernitetsteori som han utviklet i *Sources of the Self. The making of the modern identity* (1989). Med bakgrunn i *Ethics of Authenticity* (1992) forstår vi her autentisitet som *etisk legitim individualisme* (se del 5.3).

Biopolitikk og befolkningspolitikk: Vi velger å behandle disse begrepene, som vi har hentet hos Foucault, i sammenheng med hverandre, da vi tidvis benytter dem overlappende. Et funn i arbeidet vårt er at biopolitikken, som en *styringskunst* («gouvernementalité») der det handler om å fremme befolkningens kvalitet, er en viktig driver for den tiltakende oppmerksomheten om og viljen til mer varsling i Norge fra sent på 1990-tallet (se del 3.6 og spesielt del 5.2).

Diskurs/diskursanalyse: Vi legger her til grunn Michel Foucaults tilnærming til diskurs og diskursanalyse slik han redegjør for det i *The Archeology of Knowledge* (1972), der objektet for diskursanalysen er *utsagn* (se del 2.1).

Utsagn (diskursive): objektet for diskursanalyse, det som identifiseres i diskursanalysen slik Foucault beskriver den i *Vitensarkeologien* (1969). Utsagn («énoncé», «statement» i engelsk oversettelse) er et epistemologisk objekt som er identifisert av forskeren. Det er mønstre eller regulariteter på tvers av de mange empiriske *utsigelsene* i det materialet (arkivet i Foucaults vokabular) som forskeren har avgrenset i sitt materiale for diskursanalysen. Et diskursivt utsagn identifiseres særlig med tanke på hvilken funksjon det har i diskursen. Hvilken funksjon et utsagn har i diskursen, har mye å gjøre med den forbindelsen det står i til andre utsagn i samme diskurs (se del 2.1).

Utsigelser (diskursive): konkrete påstander, empiriske størrelser som kan knyttes til dato, sted, og person. Basert på dette konkrete materialet vil det si at forskeren identifiserer diskursens *utsagn* (se del 2.1).

Varsling: Som selve hovedtemaet i dette arbeidet vil naturlig nok et mangfold av definisjoner som har dukket opp i perioden, nevnes og/eller gjøres til gjenstand for analyse i boken. Det er ikke én definisjon av varsling som regnes som den eneste autoritative. Vi har som nevnt tatt utgangspunkt i Ralph Naders (1972) definisjon, som er relevant for den tidlige perioden i studien vår (se s. 14).

I Ytringsfrihetskommisjonen (NOU 1999: 27) defineres «whistleblowing» som «situasjoner der den ansatte varsler allmennheten om at vedkommendes arbeidsplass er innblandet i korrumpert, ulovlig, umoralsk eller annen skadelig aktivitet». Etter hvert skal vi se at varsling i en norsk kontekst ikke begrenser seg til å varsle *allmennheten*, men vel så gjerne internt. En annen mye brukt definisjon står organisasjonsforskerne Janet P. Near og Marcia P. Miceli for: «the disclosure by organization members (former or current) of illegal, immoral or illegitimate practices under the control of their employers, to persons or organizations that may be able to effect action» (Near & Miceli, 1986, s. 4).

1.2 LITTERATUROVERSIKT: DEN SOSIOLOGISK-KRITISKE FORSKNINGEN OM VARSLING

I det følgende skal vi posisjonere vår studie som historisk-kritisk, til forskjell fra den sosiologisk-kritiske varslingsforskningen. Den sosiologisk-kritiske forskningen fremstår som den mest relevante for vårt vedkommende, all den tid bruken av studier av Foucault som teoretiske nøkler til å kritisk drøfte varslingsens funksjon i moderne samfunn skjer hovedsakelig innenfor denne tradisjonen. Det historisk-kritiske ved vårt arbeid adskiller seg fra denne forskningen ved at vi bruker

studier av Foucault om begrepers historie til å undersøke interessemotsetninger slik disse kommer til uttrykk i de problemene som varslingsbegrepet artikulterer gjennom sin opprinnelse og tidlige historie i et moderne norsk samfunn ved slutten av 1900-tallet og litt etter årtusenskiftet. Kort sagt: Vår studie er historisk innrettet ved å anlegge et lengdesnitt og ikke sosiologisk ved å anlegge et tverrsnitt. Det er denne egenarten ved vår studie som gir den «added value» i forhold til den sosiologisk-kritiske varslingsforskningens bruk av studier av Foucault til å forstå varslingens funksjon i et moderne samfunn.

I det følgende skal vi posisjonere vår studie opp mot tre sider ved denne sosiologisk-kritiske forskningen: 1) Vi skal se nærmere på de bidragene som eksplisitt har gjort bruk av Foucaults begrep «parrhesia», det som har vært betegnet som fryktløst å kritisere makten på basis av det som er sant. Flere studier tar utgangspunkt i begrepet for å forstå varsling innenfor rammene av moderne samfunn. 2) Vi skal også analysere studier som bruker andre arbeider av Foucault enn parrhesia. Det dreier seg om hans diskusjon av «gouvernementalité», diskurs, makt, dispositiv og problematisering; alle disse begrepene analyserer han historisk, noe vi kommer tilbake til. 3) Vi skal dessuten se nærmere på den kritiske varslingsforskningen som har brukt andre faglige fraspark enn studier av Foucault for å vurdere varsling i en moderne kontekst.

I vår analyse av hvert av disse tre aspektene ved den kritiske varslingsforskningen vil vi for oversiktens skyld skille mellom de aspektene som ifølge Grimen (2009) kjennetegner en god teori:

- a) Den skal belyse innholdet i en handling eller en prosess; vi vil belyse at forskningen avdekker varsling som en kritisk praksis rettet mot problemer hos individ, organisasjon og samfunn.
- b) Den skal belyse forutsetningene og/eller grunnene til handlingen og/eller prosessen; vi vil belyse de forutsetningene forskningen påpeker at varsling hviler på.
- c) Den skal forklare konsekvensene av en handling eller prosess; vi vil fokusere på hvilke konsekvenser eller reaksjoner forskningen påpeker at varsling blir møtt med i moderne samfunn.

Med sosiologisk-kritisk forskning om varsling mener vi forskning som via et tverrsnitt av vår samtid påpeker fordeler og ulemper ved varslingens funksjon, forutsetninger (det være seg regler, lover, eller individuelle forhold) og konsekvenser (det moderne samfunnets håndtering av varslingspraksis).

Den sosiologisk-kritiske varslingsforskningen er begrenset i tid hva angår forfatteres nasjonalitet, antallet bidrag og datagrunnlag. I tidsmessig utstrekning er

forskningen ung. Det er først litt inn i det nåværende årtusenet at den skyter fart og etablerer seg med en del bidrag årlig frem mot nåtiden (2025). Forskningen er geografisk sett også begrenset. Den er utpreget vesteuropeisk både hva angår forfattere og hvilke institusjoner disse forskerne arbeider ved. Det vil følgelig primært være *vestlige* føringer av typen kunnskap og erfaringer som gjør seg gjeldende i design av problemområde. Det samme er tilfellet når det gjelder datagrunnlag. Analysene er først og fremst knyttet til lovgivning, etiske retningslinjer, politikk, organisasjoner og erfaringer i *vesteuropeisk* sammenheng. Sist, men ikke minst er det totale antallet studier forholdsvis begrenset. Vi har, uten å pretendere å gi noen totaloversikt, avgrenset et corpus på 43, som vi mener gir et rimelig bilde av hovedtrekk i forskningen.

1.2.1 Den kritiske varslingsforskningen og Foucaults begrep parrhesia

Kate Kenny (2020) viser til at Foucaults studier av parrhesia (fryktløs tale om sannheten) har vært viktige inspirasjonskilder for sosiologisk-kritiske studier. Hun peker på at i disse studiene drøfter han parrhesia som en fri tale som blir til på basis av at taleren har vært vitne til misbruk av makt begått av prominente personer og institusjoner, og kritiserer disse på basis av en forholdsvis avmektig posisjon (Foucault, 2005, 2010, 2011). Kenny (2020) peker på arbeidet *Fearless speech* (Foucault, 2001a) som en viktig inspirasjonskilde. Arbeidet rommer seks forelesninger Foucault holdt ved Berkeley-universitetet i California høsten 1983 da han var 57 år gammel.

Foucault profilerer forelesningene som utpreget historiske arbeider, ikke som sosiologiske, slik Kenny gir inntrykk av. Han fokuserer blant annet på endringer i forståelsen av parrhesia i gresk retorikk, filosofi og politikk som inntraff dels i løpet av gresk tid, dels på vei inn i tidlig kristen tid. Han drøfter også at parrhesia går over fra å være utelukkende en positiv term hos grekerne i en religiøs tid til at parrhesia blir et problem når man opplever at gudene er tause, og man ikke vet hvem som da har tilgang på parrhesia. Deretter påviser han at parrhesia blir et politisk problem i det athenske demokratiet. Da oppstår det en konflikt mellom en egalitær og en mer elitistisk-utdanningsbasert forståelse av forutsetningene for å utsi sannhet. Med dette får det greske demokratiet med seg på kjøpet at også det å finne frem til hva sannhet er, blir et problem.

Nærmere bestemt fremholde Foucault at mens det lenge i gresk filosofi foreligger en skarp distinksjon mellom på den ene siden parrhesia, som det å fortelle sannhet som en del av en dialog preget av å spørre og å svare, og på den andre siden retorikk, som evnen til å holde lange, uavbrutte taler, endres

distinksjonen slik at hos Quintilian blir parrhesia en retorisk figur blant flere med evne til å intensivere tilhørerens følelser. Innenfor det politiske feltet endres også forståelsen av parrhesia. Fra å kjennetegne det athenske demokratiet knyttet til å være et krav for offentlig tale på Agora mellom borgere forstått som individer, endres begrepet i den hellenistiske perioden til å kjennetegne de rådene kongens rådgivere er forpliktet til å gi kongen for å forhindre at han misbruker sin makt, ikke innenfor rammene av agora, men i kongens domstol. Innenfor filosofien endres forståelsen av parrhesia fra Platon til epikureerne. Sokrates utfordrer de atenske borgerne til å forholde seg til sannheten, ta hensyn til visdom og perfeksjonere sin sjel. Han risikerer å påkalle Alkibades' vrede ved å hevde at hvis han skal bli den første blant athenere til å bli en enda mektigere konge enn perserkongen, ja, så må han først klare (parrhesia), nemlig å ta vare på seg selv. Hos epikureerne, derimot, forstås parrhesia primært som en evne til åndelig veiledning for å utvikle sin sjel innenfor rammene av det epikureiske fellesskapet.

Sentralt står også Foucaults utdypning av den krisen som inntreffer i den politiske forståelsen av parrhesia i det greske demokratiet. Parrhesia blir et problem i politikken. Her peker Foucault på to forhold: For det første oppstår det en konflikt mellom på den ene siden en egalitær forståelse av parrhesia som en rett og mulighet for alle til å tale åpent ut, mens man på den andre siden anser det som nødvendig å velge ut dem blant byens borgere som man er trygg på at vil bruke parrhesia til byens beste, noe de dårligste borgerne ikke nødvendigvis vil kunne. Foucault skriver videre:

[...] for the problem is one of recognizing who is capable of speaking the truth within the limits of an institutional system where everyone is equally entitled to give his own opinion. Democracy by itself is not able to determine who has the specific qualities which enable him to speak the truth (and thus should possess the right to tell the truth). And parrhesia, as a verbal activity, as pure frankness in speaking, is also not sufficient to disclose truth since negative parrhesia, ignorant outspokenness, can also result (2001a, s. 73).

Med andre ord oppstår det for det andre en forståelse av at parrhesia ikke er tilstrekkelig i seg selv til å avdekke hva sannhet er. Parrhesiastens forhold til det å utsi sannhet kan ikke lenger sikres ved bare det å si ting åpent ut eller å ha mot til å gjøre det. Relasjonen krever utdanning eller en form for personlig trening, men hvilken utdanning fremstår som noe man ikke er enig om. Foucault fremholder i denne forbindelse at den krisen som inntreffer i forståelsen av hva parrhesia er, avdekker at fenomenet sannhet har blitt et problem.

I et metaperspektiv fremholder Foucault mot slutten av sin forelesningsrekke at hans historiske perspektiver har vært problematiserende. Han skriver:

What I tried to do from the beginning was to analyze the process of «problematization» - which means: how and why certain things (behavior, phenomena, processes) became a problem [...] Why, for example, certain forms of behavior were characterized and classified as «madness» while other similar forms were completely neglected at a given historical moment; the same thing for crime and delinquency, the same question of problematization for sexuality. Some people have interpreted this type of analysis as a form of «historical idealism», but I think that such an analysis is completely different. For when I say that I am studying the «problematization» of madness, crime, or sexuality, it is not a way of denying the reality of such phenomena. On the contrary, I have tried to show that it was precisely some real existent in the world which was the target of social regulation at a given moment (2001a, s. 171).

Det er kort sagt *problematiseringen* av parrhesia Foucault har fremhevet i sin forelesningsrekke. Han er på jakt etter hvorfor og hvordan fryktløs tale, i likhet med seksualitet, galskap og kriminalitet, ikke var et problem, men ble et problem gjennom en bestemt historisk prosess.

Et sentralt spørsmål for oss i det følgende vil derfor være i hvilken grad forskningen om varsling som tar utgangspunkt i Foucaults begrep parrhesia, forfølger Foucaults historiske interesse når forskerne drøfter hva slags kritikkverdige forhold i vår moderne tid begrepet åpner opp for å artikulere. Er man i analysen av parrhesia interessert i å avdekke en moderne historie som kan forklare hvorfor og hvordan varslingspraksis ble et problem preget av interessemotsetninger i moderne samfunn? Eller har forskningens kritiske anliggende i bruken av parrhesia på varslingsinstituttet snarere vært knyttet til en ahistorisk, sosiologisk interesse for gjennom et tverrsnitt av tiden å kaste lys over dagsaktuelle forhold?

Sentrale bidrag

Vi skal i det følgende se nærmere på de forskere som har kommet med flest bidrag hva angår å bruke Foucaults arbeider om parrhesia som linse til å drøfte varslingens kritiske funksjoner i moderne samfunn.

Det gjelder blant annet Kate Kenny, som med basis i feministisk teori har utforsket parrhesia som en nøkkel til å forstå varsling som noe kvinner konfronterer finansielle organisasjoner med når det gjelder deres ansvar for økonomiske misligheter. I en studie fra 2018 bruker hun Judith Butlers teori om sensur med

utgangspunkt i parrhesia-begrepet til å kaste lys over hva som skjer når ansatte i finanssektoren blir ekskludert og svartelistet når de varsler om korrupsjon og andre brudd på økonomiske normer. Videre utforsker hun med basis i samme begrep hvordan varslere kan lykkes med å tiltrekke seg offentlighetens oppmerksomhet og endre denne når de inngår allianser med andre interessenter som også er interessert i å konfrontere makten med sannheten (2020). Hun drøfter også det samme begrepet som en nøkkel til å forstå den irske delen av #MeToo-bevegelsen som et feministisk varslingsprosjekt som avdekker seksuell trakassering og seksualisert vold (Kenny, 2023). Samme år offentliggjør hun en studie om kvinnelige varslere i finanssektoren som internaliserer eksterne eksklusjonsmekanismer, igjen på basis av en feministisk lesning av parrhesia (Kenny & Fanchini, 2023).

Også Richard Weiskopf har en fremtredende rolle i den sosiologisk-kritiske forskningen om varslings. Han har særlig brukt parrhesia til å drøfte dynamikken og dramatikken rundt internasjonalt kjente varslingssaker. I et arbeid fra 2013 utforsker han etisk refleksjon som en kritisk praksis av typen parrhesia / fryktløs tale. Koblingen fungerer som kilde til å fortolke Daniel Ellsbergs lekkasje av «Pentagon Papers» (Forsvarets forum, 2021). Ellsberg var en amerikansk militæranalytiker som lekket til The New York Times og andre aviser i 1971 at Lyndon B. Johnsons administrasjon hadde systematisk løyet om at USA i det skjulte hadde utvidet sine militære operasjoner i Nord-Vietnam. Senere offentliggjør Weiskopf et arbeid om parrhesia som trusler mot den etablerte organisatoriske ordenen. Begrepet innrettes da som en nøkkel til å fortolke historien til Guido Strack, en tidligere EU-byråkrat som i 2002 varslet om finansielle lovbrudd i EU (Weiskopf & Tobias-Miersch, 2016). Deretter bruker han igjen begrepet i en casestudie – denne gangen til å utvikle begrepet «counter-transparency» i relasjon til den mangelfulle åpenheten regjeringer legger for en dag. Han foretar blant annet en analyse av at mens Edward Snowden var ansatt i National Security Agency, avslørte han at organisasjonen sto bak global overvåkning i samarbeid med europeiske telekommunikasjonselskaper, og han drøfter den amerikanske regjeringens forhold til dette problemkomplekset (Weiskopf, 2023).

Også en rekke andre forskere har i de senere årene anvendt Foucaults fortolkning av parrhesia som et instrument til å kontekstualisere varslingsens kritiske funksjon i moderne samfunn. Her er det imidlertid tale om enkeltstående bidrag. Abraham Mansbach har brukt begrepet til å fortolke en varslingssak i Israel om bedrageri som uttrykk for en radikal demokratisk praksis med potensial til å påvirke politikk (2009). Nikos Karfakis og George Kokkinidis anvender begrepet til å fortolke arbeidstakers varsling som et uttrykk for kynisme i møte med lederes kontrollregimer (2011). Vandekerckhove (2012) bruker i sin studie parrhesia til å diskutere at varslers fryktløse tale krever et mot ikke bare fra varsleren selv, men også fra

mottakeren, om prosessen skal gå riktig for seg. Dette danner et utgangspunkt for å diskutere kjeder av parrhesia i organisasjoner som basis for deorganisering. J. Rothschild (2013) fokuserer på parrhesia særlig i non-profit-sektoren i USA. Han peker på at varslere ofte har et positivt bilde av hvordan arbeidsgiveren vil reagere. Men når ledelsen ikke foretar seg noe særlig når man varsler om korrupsjon, men snarere møter varslere med hevnaksjoner som diskreditering og skam, medfører det mistillit til ledelsen. Contu (2014) har tatt utgangspunkt i hvordan Lacan, Heidegger og Hegel har forstått parresiasten i Antigone. Siktemålet har vært å forstå de ambivalente reaksjonene varslere har blitt møtt med i dagens samfunn. Rodulson et al. (2015) har sett på parrhesia og drøftet det å fortelle sannheten eller ikke som et dilemma for medisinerstudenter når de registrerer at kolleger bryter profesjonelle normer for pasientbehandling. Iain Munro har brukt parrhesia som en innfallsport til å diskutere WikiLeaks som et nettverk som støtter varslere ved å sikre deres anonymitet, og gir dem sikkerhet når de utfordrer hegemoni i statlige og private organisasjoner (2017). Santoro og Kumar har tolket varsling som en moderne form for parrhesia i pakt med liberale demokratiske idealer om åpenhet og offentliggjøring der mot, fryktløshet og sannferdighet representerer verdier som driver varsleren til å fortelle sannheten, selv om det får store omkostninger for vedkommende selv (2018). Dos Santos Bruss (2019) har analysert parrhesia som utgangspunkt for å diskutere den eventuelle legitimiteten av at jusstudenten Raya Sarkar offentliggjorde en liste med navn på indiske venstreorienterte som mulige seksuelle overgripere. Dermed plasserte hun seg innenfor rammene av den internasjonale #MeToo-bevegelsen. Just og Du Plessis har brukt parrhesia som et utgangspunkt for å fortolke Chelsea Mannings varsling om uklassifiserte, sensitive dokumenter om militære og diplomatiske forhold til WikiLeaks (2022).

Studienes egenart

Vi skal nå se nærmere på i hvilken forstand disse sosiologiske studiene kan sies å produsere kritisk kunnskap om følgende tre hovedtemaer: a) det kritiske innholdet i varsling, b) forutsetningene for slik kritikk og c) konsekvensene eller reaksjonene.

- a) De sosiologiske studiene avdekker at varslingsbegrepet har en betydelig fleksibilitet eller plastisitet hva angår kritisk funksjon når det gjelder problemer i et moderne samfunn. Varslingsbegrepet er «multiproblematiserende». Det fanger med sitt brede favntak og kritiske søkelys inn noe av kompleksiteten ved et moderne samfunns problemfelt. Begrepet viser til personer som avslører ulike alvorlige normbrudd på en rekke

samfunnsfelter – informasjon som har betydelig interesse for en opplyst og diskuterende allmennhet som ønsker å bedre disse forholdene. Det handler om at varsling representerer kynisme i møte med lederens kontrollregimer, potensial til å påvirke politikk, kritikk av bedrageri, korrupsjon, økonomiske misligheter i finansnæringen, leger som bryter profesjonsnormer, militære normbrudd, mulig omfattende seksuell trakassering og overgrep mot kvinner, skatteunndragelser i skatteparadiser samt finansielle lovbrudd i EU samt et ledd i et etisk dilemma som gjør alternativet like vrient som å ikke si noe.

- b) De sosiologiske studiene identifiserer og diskuterer på tilsvarende vis et komplekst sett med forutsetninger som må ligge til grunn for å få gjennomslag for varsling. Det er tale om et heterogent bilde for de mange kritiske funksjonenes vedkommende: behovet for at varsleren har mot, kan inngå allianser med likesinnede kritikere, oppviser evne til å løse dilemmaer, er fryktløs og orker å bære store personlige omkostninger og kan benytte seg av slagkraften i en digital plattform for å spre sitt budskap til en størst mulig skare av digitale mottakere og interessenter.
- c) De sosiologiske studiene utvikler også en kritisk diskusjon av et sammensatt mønster av reaksjoner på eller konsekvenser av varsling: ambivalente reaksjoner, eksklusjonsmekanismer som blir internalisert av varsleren, mottakere som svarer med sensur og svartelisting, offentlig oppmerksomhet som endrer seg, internasjonal debatt skyter fart, knoppskyting som utvikler seg til #MeToo-bevegelsen, mottakere som oppviser mot, samt at hevnaksjoner, diskreditering og mistillit til ledere kommer for en dag.

Den kritiske varslingsforskningen opptrer utpreget sosiologisk i bruken av Foucaults arbeider om parrhesia. Forskningen tegner et bilde av en rekke varslingsfunksjoner som opptrer i forskernes samtid, en serie med ulike forutsetninger og et mangfold av effekter som også er knyttet til deres samtid. Forenklet sagt: De sosiologiske studiene utvikler et tverrsnitt av varslingsinstituttet og anser det som noe samtidig med dem selv, innenfor rammene av det moderne samfunnet.

Dette er til tross for at Foucault profilerer sin fortolkning av parrhesia som utpreget historisk og problematiserende. Han viser hvordan og hvorfor parrhesia ble et problem i gresk og kristen tid; han viser hvordan splittelse og uenighet om hva parrhesia burde være som kritisk praksisform, utviklet seg, og at parrhesias historie dessuten avdekker at det å finne frem til hva sannhet er, ble et problem både i filosofen og i det athenske demokratiet.

De sosiologiske forskerne har med andre ord ikke fulgt Foucaults historiske fremgangsmåte. Med dette avhistoriserende utgangspunkt har de forsøkt å

analysere hvordan og hvorfor varsling som kritisk praksis, samt begrepene som artikulerer denne moderne kritikken, på basis av gitte forutsetninger og foranledninger, utviklet seg til å bli et problem gjennom avgrensede tidsrom i moderne tid som svar på utfordringer man sto overfor.

Hva så med de øvrige delene av den sosiologisk-kritiske varslingsforskningen – den som tar fraspark i andre begreper hos Foucault: Kan den sies å være preget av et nærsynt bilde av styrker og svakheter?

1.2.2 Den kritiske varslingsforskningen og andre arbeider av Foucault

Varslingsforskningen har tatt utgangspunkt i studier av Foucault om «gouvernementalité», diskurs, makt, dispositiv og problematisering i forsøket på å forstå varslingsens kritiske funksjon i moderne samfunn.

Teo og Caspersz (2011) har drøftet Foucaults studier om «gouvernementalité» og diskurs som en nøkkel til å kritisere offentlighetens tendens til å hevde at det å varsle om noe er det eneste etiske alternativet til å fortie legitim kritikk. Forfatterne påpeker at man med dette skygger for at subgrupper kan bruke avvikende måter å snakke sammen på, som sarkasme, vitser og skjulte koder, som etisk forsvarlige alternativer til varsling. Studien er så langt vi har kunnet registrere, den eneste som åpner for å utforske forholdet mellom varsling og det å bli gjort til latter. Et annet viktig bidrag er Kate Kennys bok *Whistleblowing: Toward a New Theory* (2019). Hun introduserer her Michel Foucaults og Judith Butlers arbeid om sosialt utbredte makt- og motstandskrefter som nøkkel til å forstå gjengjeldelse, stigmatisering og marginalisering av varslere i og utenfor deres organisasjoner. Motstanden er ofte så sterk at den medfører at varslere kollapser, blir syke og ender med aggressivt å påføre seg selv skyld. Hun kritiserer også myten om at varsling er en individuell virksomhet, og fokuserer på den bredere sosiopolitiske konteksten. Varsling fremstår som et instrument for familie, medarbeidere og media. Forfatteren eksemplifiserer med at revisorer i banker gjennomfører jevnlig internrevisjon og finner noen ganger normbrudd. Revisorene går likevel ofte stille i dørene, men andre ansatte bruker deres analyser og snakker åpent ut. Hun introduserer videre hovedkonseptet «affektiv anerkjennelse» for å forklare den sosiale strukturen knyttet til varslernes behov for anerkjennelse, men også mangel på sådan fordi varslere ofte opplever hevnaksjoner. Derfor søker de etter anerkjennelse andre steder, som venner, familie, media og andre varslere.

Kenny et al. viderefører disse perspektivene i en artikkel hvor de retter fokuset mot Foucaults arbeid om diskursiv makt, supplert med Judith Butlers arbeid

om «desire, recognition and affect» (2019). Disse teoretiske ansatsene brukes som en nøkkel til å forstå hevnaksjoner mot varslere, nærmere knyttet til eksklusjon og stigmatisering som årsak til psykisk sykdom. Du Plessis (2022) publiserer et arbeid der han bruker studier om dispositiv for å kritisere motsetningene knyttet til hensikten med formaliserte organisatoriske varslingskanaler i Danmark. Han peker på at slike kanaler representerer kontrollinstrumenter for ledere ved at de kodifiserer, begrenser, standardiserer og nøytraliserer talehandlinger som er kritisk innrettet mot brudd på lover og etiske regler. Varsling reduseres dermed fra å være en kritikk som fungerte som «speaking truth to power» til bli «speaking truth through power». Zimmermann (2023) utarbeider en studie hvor han bruker Foucaults arbeid om problematisering som linse til å identifisere spenninger i den politiske arbeidet med å etablere juridisk beskyttelse av varslere i EU. Han påpeker at mens det er EUs politiske mål å beskytte varsling, innebærer EUs «Whistleblower Protection Directive» at varslere frarådes å varsle hvis det ikke skjer i henhold til det som uttrykkelig åpnes for i loven. Følgelig er de uten beskyttelse hvis de likevel tar bladet fra munnen.

Studienes egenart

Disse sosiologiske studiene bringer til torgs viktig, ny kunnskap om hvordan varsling fungerer innenfor rammene av moderne samfunn. Forfatterne tar utgangspunkt i studier om «gouvernementalité», diskurs, makt, dispositiv og problematisering for deretter å kaste lys primært over en rekke mangelfulle trekk ved varslingsinstituttet. Studiene retter i den forbindelse oppmerksomheten mot de samme tre typene av dimensjoner som vi har sett på i lys av Grimens (2009) syn på hva en god teori kan gi: 1) de juridiske og politiske forutsetningene for varsling i EU, 2) varslings individuelle funksjon innenfor en sosiopolitisk kontekst som kan bruke varsling som instrument, dens standardiserte og nøytraliserte funksjon som lederinstrument, dens kraftfullhet sammenlignet med alternative, mer forsiktige uttrykk i sarkasmer, vitser og latterliggjøring, og varsling som noe man vil kunne fraråde i EU om kritikken omhandler andre forhold enn de som er definert i juridiske paragrafer, 3) samt negative reaksjoner hos mottakere i form av at de stigmatiserer og hevner seg, som gjennom internalisering slår negativt inn i varslers psyke og kropp.

Også den kritiske varslingsforskningen som har tatt utgangspunkt i det omtalte knippet med studier av Foucault, fremstår som sosiologisk orientert i forståelsen av varsling. Man avdekker ulike samtdsrelaterte mangler knyttet til varslingsinstituttets forutsetninger, innhold og resepsjon, men heller ikke denne forskningen følger opp Foucaults historiske analyse av den praksisen begrepene

viser til, som en ressurs for en historisk forståelse av varsling i lys av disse fenomenenes historisitet.

Det representerer nok et tankekors, all den tid Foucaults egen bruk av alle disse begrepene jo var utpreget historisk. Han bruker dem jo i sine historiske arbeider. Diskursanalyse, slik han redegjør for det i *Vitensarkeologien* (1969), for eksempel, er en arkeologisk metode som Foucault benyttet blant annet i sine historiske arbeider, som *Klinikkens fødsel* (fremveksten fra 1700-tallet av sykehuset som institusjon). Makt og endringer i styrekunst (som blant annet begrepet «gouvernementalité» dekker), studeres også historisk av Foucault, blant annet i *Biopolitikkens fødsel*, og det er da problematiseringens nivå analysen skjer på (Eliassen, 2016, s. 164). «Dispositif»-begrepet finner vi blant annet i første bind av *Seksualitetens historie: Viljen til viten* (Foucault, 1995) om seksualitetsanordningen (eller -dispositivet), hvis fremvekst Foucault identifiserer til å være fra 16- og 1700-tallet, altså også analysert historisk.

Hva så med den tredje delen av den kritiske varslingsforskningen: Er også den i det alt vesentlige av sosiologisk art?

1.2.3 Den kritiske varslingsforskningen og studier utenom Foucault

I det følgende skal vi se nærmere på de delene av den kritiske varslingsforskningen som har brukt andre faglige utgangspunkter enn studier av Foucault til å forstå varsling i moderne samfunn. Innflytelsesrike forskere i denne forbindelse er først og fremst Wim Vandekerckhove, mens Kate Kenny, Marianna Fotaki og Iain Munro også har gitt viktige bidrag.

Kenny og Fotaki (2023) har vist at som begrep viser varsling til en kritisk praksis som bidrar til å beskytte samfunnet mot «major health and environmental fallouts, financial loss due to wrongdoing and corruption and failing governance». Til tross for den takknemlighetsskjelden samfunnet dermed står i, innfrir likevel ikke samfunnet sin plikt til å beskytte varslere og gi dem kompensasjon for de økonomiske, fysiske og psykiske tapene de ofte blir utsatt for. Kenny og Fotaki (2023) har også påpekt at varsling refererer til en kritikk som ofte blir møtt med fortieelse, og som kan styrke organisatorisk uvitenhet, men som også kan utfordre denne og endre på hva en organisasjon ikke vet.

Wim Vandekerckhove har gjennom en rekke studier som konsentrerer seg om juridisk, politisk og etisk regulering av varsling, utforsket ulike forhold ved moderne vestlige organisasjoner og samfunn som både fremmer og hemmer varslere i å nå frem med sine budskap. Det mest omfattende arbeidet i så henseende er boken *Whistleblowing and organizational social responsibility: A global assessment*

(2006). Forfatteren følger opp boken i årene som kommer, med en rekke analoge studier av mer begrenset omfang. I boken drøfter forfatteren mulige legitimeringer av varslingspolitikk særlig knyttet til verdier basert på menneskerettigheter, organisatorisk samfunnsansvar, individuell ansvarlighet, integritet, lojalitet og effektivitet. Han undersøker også i hvilken grad implementeringen av ulike politikk har ført til institusjonalisering av varslingspolitikk, særlig i vestlige organisasjoner. I en oppfølger fra 2008 diskuterer Vandekerckhove og Eva E. Tsahuridu de sprikende konsekvensene av å introdusere varslingspolitikk i organisasjoner. Han påpeker at nyvinningen både kan representere et effektivt instrument for ledelsen til å øke kontrollen over de ansatte og en mulighet for de ansatte til å agere i pakt med sin samvittighet. Deretter (2009) publiserer han en studie om den juridiske beskyttelsen av varslingspolitikk i EUs 27 medlemsstater. Han kritiserer den britiske lovgivningen for at den kan forbedres ved å tilkjenne fagforeninger en mer prominent rolle som tilretteleggere for varslingspolitikk. Seks år senere offentliggjør Vandekerckhove sammen med David Lewis nok en studie der han på oppdrag fra britiske myndigheter utforsker ærlighetskulturen i den britiske helsetjenesten med sikte på om det å følge prosedyrer for varslingspolitikk spiller en positiv rolle for effekten. Intervjuene med ledere avdekker at «the procedural landscape is often a maze that is easy to get lost in» (Lewis & Vandekerckhove, 2015). Deretter føres reguleringsinteressen videre mot problemer knyttet til hvordan regjeringsinstitusjoner og ikke-statlige institusjoner opptrer som mottakere av varslingspolitikk (Vandekerckhove & Loyens, 2018). I denne studien kritiserer forfatterne Australia, Belgia og USA for å ha en lovgivning med sprikende regler om varslingspolitikk på ulike statlige nivåer, mens det er separate retningslinjer for privat sektor, noe som «may be confusing for whistleblowers». Kritikken er skarpere når forfatterne konkluderer med at mangelen på ekspertise blant dem som skal implementere varslingslovgivning, «strongly weakens the position of the whistleblower». Deretter vender han blikket igjen, sammen med David Lewis, mot fagforeningene (Vandekerckhove & Lewis, 2018). De argumenterer for at fagforeninger i betydelig større grad kan bidra til å sikre at passende retningslinjer for varslingspolitikk kommer på plass, blir anvendt og videreutviklet i organisasjonslivet. Videre (2018) retter Vandekerckhove søkelyset mot at varslingspolitikk i større grad bør anses som en demokratisk prosess hvor man av hensyn til den informerte offentligheten og for å avslutte varslingsprosesser klarer å filtrere ut falsk varslingspolitikk fra sann, og slik sett legger mer vekt på verifikasjonsprosesser. I 2022 videreføres interessen for reguleringer ytterligere ved at Vandekerckhove et al. retter oppmerksomheten mot mulighetene for å forbedre varslingsprosesser i organisasjoner. Han identifiserer de omkostningene som organisasjonseiere, varslere og de som besitter delegert myndighet til å behandle varslingsprosesser, ofte opplever i et klima preget av mistillit dem imellom.

Iain Munro har rettet skarp kritikk mot de sterke negative motreaksjonene som de internasjonalt kjente varslingsaktivistene Julian Assange og Edward Snowden har blitt møtt med. Munro peker på at under Julian Assanges ledelse har WikiLeaks utviklet seg til en nettverksorganisasjon som har operert fra periferien av det internasjonale samfunnet. Man har tatt sikte på å destabilisere finansiell makt i skatteparadiser ved å avsløre den gjennom å bygge opp en type overvåkning som kan fungere som motmakt (2016). Videre har han publisert en studie hvor han intervjuer Snowdons advokat Robert Tibbo. Søkelyset rettes mot varsling som en type menneskerettighetsaktivisme som blir undergravet av det nye systemet for global masseovervåkning (Munro, 2018). Senere diskuterer han hvordan varslingsaktivisme kan inneha en nøkkelrolle i å avdekke systemisk korrupsjon, og at solidariske nettverk kan være viktige støtter i denne forbindelse (Munro, 2023). Han drøfter også at advokater, aktivister og andre profesjonelle aktører har medvirket til at Julian Assange ble gjort til gjenstand for en type vilkårlig forvaring og menneskerettighetsbrudd som FN har identifisert, etter at han avslørte krigsforbrytelser, tortur og korrupsjon.

Figur 1.1: Julian Assange, 2014. Foto: Cancillería del Ecuador, CC BY-SA 2.0, via Wikipedia Commons

Thomas Olesen (2022) påviser gjennom sin sosiologiske analyse fremveksten av varslingskonseptet primært i USA. Han har identifisert et skjæringspunkt mellom følgende sett med trender på 1960- og 70-tallet som varslingskonseptet dro veksler på: «individualisering, en nedgang i tilliten til autoriteter, endrede oppfatninger av lojalitet og lydighet, nye mønstre for deltakelse og en økende bevissthet av farene og kompleksiteten i menneskelig produksjon og organisering» (Olesen, 2022, s. 14).

Studienes egenart

Også den varslingsforskningen vi nå har redegjort for, fremstår som utpreget sosiologisk i sitt design. Den bringer til torgs sentrale innsikter via et synkront perspektiv som kaster et kritisk lys over en rekke ulike sider ved samtidens varslingsinstitutt, nærmere bestemt: 1) ved mangelfulle forutsetninger for varslingslikhet – slik dette kommer til uttrykk i ambivalens, forvirring og svakheter ved den politiske, organisatoriske, ideologiske og juridiske reguleringen av varslingslikhet, i utfordringer med å etablere verifikasjonsprosesser, i vanskeligheter med å sikre at kompetente personer implementerer lover og regler, og i at mistillit mellom sentrale organisatoriske aktører vanskeliggjør forbedring av systemer for mottak av varslingslikhet (Wim Vandekerckhove); 2) over det kritiske innholdet i varslingslikhet – som en menneskerettighetsaktivisme (Snowdon) og digital nettverksaktivisme (WikiLeaks) som avslører masseovervåkning, skatteunndragelser i skatteparadiser, systemisk korrupsjon og omfattende menneskerettighetsbrudd, men som til tross for denne samfunnsgagnlige funksjonen blir møtt med så massive motreaksjoner at man i vesentlig grad svekkes – for ikke å si bringes til taushet, noe profesjonelle aktører som advokater medvirker til (Munro); 3) at samfunnet ikke reagerer med å innfri sine forpliktelser. Samfunnet kompenserer ikke varslere for de økonomiske, psykiske og fysiske belastningene de utsettes for når de gjennom sine avsløringer sparer samfunnet for store miljømessige, økonomiske og helsemessige tap og skader. Fortielsen av varslingslikhet medfører en sementering av organisatorisk uvitenhet om normbrudd og overgrep.

1.2.4 Konklusjon: sosiologisk avhistorisering som reduksjonisme

Avhistorisering

Vi har i det foregående analysert tre typer studier som er publisert av representanter for en kritisk varslingsforskning, som er ensidig sosiologisk innrettet i sitt design. Gjennomgangen har vist at den kritiske varslingsforskningen er preget av en avhistorisering av Foucaults historiske studier av begreper med relevans for en

analyse av varsling. Forskerne bruker Foucaults historiske begreper til en kritisk vurdering av hvordan varsling fungerer i moderne samfunn, hvilke moderne forutsetninger den hviler på, og hvilke moderne reaksjoner den støter på. Slik sett befinner denne sosiologiske forskningen seg på kollisjonskurs med Foucaults historiske anliggende.

Dette er særlig tydelig når den kritiske varslingsforskningen gjør bruk av Foucaults forståelse av parrhesia, en forståelse han utarbeider tydelig i forelesningsrekken ved Berkeley fra 1983. Forskerne skyver under teppet de mange problemene og ulike forståelsene av hva slags praksis parrhesia representerte gjennom gresk tid og inn i tidlig kristen tid – et avproblematiserende grep som må til hvis de skal få tilfredsstilt sine aktualiserende interesser.

Med Foucault kunne man retorisk spørre om en slik avhistoriserende fortolkningsstradisjon: Hva slags begrep om parrhesia er det egentlig man opererer med når man med litt variasjon snakker om at det å utsi sannhet til makten er en nyttig nøkkel til å forstå moderne former for varsling i dens kontekst? Er det parrhesia i en religiøs tid, da man opplever at gudene er tause, og undrer på hvem som da har tilgang på sannheten; er det i retorikken som et middel til å overtale; er det parrhesia i filosofien i Sokrates' dialogiske utspørring av sine samtidige athenere; er det en rett for alle athenere, de dårligste og mest utdannede inkludert, eller er det en praksis hos en utdannet elite; eller er det en praksis rådgivere konfronterer en konge med i hans domstol for å unngå at han misbruker sin makt?

Den sosiologisk-kritiske varslingsforskningen gir naturligvis ikke svar på hvilket av disse alternativene man har valgt som utgangspunkt for overføringen til vår tid, kort og godt fordi man ikke har tatt stilling til dette vitenskapsteoretiske problemfeltet.

Radikal reduksjonisme

Den sosiologisk-kritiske varslingsforskningen løsriver i realiteten parrhesia-begrepet fra sin innnevning i en gresk og tidlig kristen historisk kontekst der begrepet viste til ulike former for kritisk praksis som sto i konflikt med hverandre. Man gir inntrykk av at løsrivningen frigjør begrepet fra dets innnevning i de historiske forholdene når man overfører begrepet til en radikalt annen kontekst, nemlig den moderne, i et forsøk på å kritisere trekk ved denne eller ved forutsetningene for varsling. Man gir dermed et uriktig inntrykk av at begrepet opprinnelig var mer enhetlig, og viste til mer enhetlige former for kritisk praksis enn det i realiteten gjorde.

Det innebærer *en radikal reduksjonisme* i forhold til hva begrepet viste til av ulike praksisformer i gresk og kristen tid. Reduksjonismen må åpenbart til for å

klare å fremstille begrepet som en tilstrekkelig enhetlig nøkkel til å vurdere varsling i dag og dens forutsetninger og konsekvenser. Kort sagt går vår kritikk ut på at den sosiologisk-kritiske varslingsforskningen er reduksjonistisk fordi den foretar en avhistorisering av Foucaults studier av parrhesia i særdeleshet, samt av de øvrige begrepene vi har sett på.

Det nye i vår studie

Vi mener å kunne bidra med noe nytt i forhold til den sosiologisk-kritiske varslingsforskningen på flere punkter.

For det første representerer vår historiske studie noe *metodisk nytt* i forhold til den sosiologisk-kritiske forskningen om varsling, nærmere bestemt dens reduksjonistiske og avhistoriserende bruk av studier av Foucault til å forstå varsling i en moderne tid. I særdeleshet gjør vi noe metodisk nytt sammenlignet med studiene om parrhesia, men også i forhold til den sosiologiske bruken av de øvrige begrepene til Foucault, nemlig «gouvernementalité», dispositiv, diskurs, makt og problematisering. Det metodisk nye i vår studie er at vi bruker Foucaults historiske forståelse av hvordan og hvorfor et begrep blir til, som et prinsipp (latin: principium). Det er det bestemmende utgangspunktet for vår videre tenkning om foranledningene til og den tidlige fremveksten av et begrep om varsling i nyere norsk historie.

For det andre representerer de funnene vi gjør, noe nytt sammenlignet med funnene i den sosiologisk-kritiske Foucault-forskningen om varsling. Det er nytt å påvise at i perioden 1970–2000 i et norsk samfunn med sterkere religiøse, politiske, militære og akademiske autoriteter enn i dag, betegnet varslingsbegrepet en praksis der begrepet lojalitet endret seg. «Lekkasjer» fra innsiden av organisasjoner ble ikke lenger ensidig sett på som uansvarlige og skadelige brudd på lojalitet til ens egen organisasjon. I stedet ble lekkasjer i økende grad artikulert som ansvarlig kritikk til fordel ikke bare for publikum, men også organisasjonen selv. Det vitner om økt spesialisering hva angår kritiske funksjoner i samfunnet. Det nye nå er at kritiske innsidere, ofte med høy kompetanse, står frem og blir anerkjent ikke bare av samfunnet, men også av organisasjonen selv.

For det tredje representerer vår studie noe nytt ved å anvende en historisk analyse av varsling til å forstå mer generelle spenninger i moderniteten, basert på en kritisk vurdering av spenninger i nasjonal kontekst. Vi viser at en analyse av fremveksten av begrepet varsling i norsk historie er nært knyttet til konflikter i moderniteten. Vi peker blant annet på spenningen mellom biopolitiske hensyn til samfunnets kvalitet og hensyn til individuelle rettigheter for mennesker og dyr. Vi peker også på intersemotsetninger knyttet til autentisitet, og vi peker på idealiseringen av varsling i lovverket og varslingsens mange svake sider.

1.3 LITTERATUROVERSIKT OM BIOPOLITIKK OG VARSLING

I det følgende skal vi rette søkelyset mot a) mangelen på samfunnsvitenskapelig og historisk forskning om forholdet mellom varsling og biopolitikk, b) mulige grunner til dette, c) ressurser i samfunnsvitenskapelig forskning om biopolitikk for vår drøfting av forholdet mellom varsling og biopolitikk, d) oppsummering og utblikk, e) vitenskapsteoretiske refleksjoner og f) formulering av fire arbeidshypoteser.

1.3.1 Mangelen på forskning

Det eksisterer ingen forskningstradisjon på forbindelseslinjene mellom varsling og Foucaults begrep biopolitikk, verken innenfor samfunnsvitenskap eller historieforskning. Vi har gjort et systematisk søk på Web of Science, flere søk på Google Scholar samt undersøkt en studie om resepsjonen av Foucaults forståelse av biopolitikk innenfor samfunnsvitenskapene. Resultatet av disse tilnærmingene er det samme. Det er ikke mulig å avdekke en tradisjon i betydningen et større antall verken samfunnsvitenskapelige eller historiske forskningsbidrag hvor man analyserer forbindelseslinjer mellom varsling og biopolitikk.

Vi finner kun noen få enkeltstående studier av samfunnsvitenskapelig karakter og én historisk studie. Det dreier seg om studier som eksplisitt kobler varsling til biopolitikk, samt gjør tematikken til et hovedanliggende.

Så er tilfellet med den samfunnsvitenskapelige studien til Susanne Goettfert (2023), «Public health, biopower and whistleblowing: The case of a leaked Covid-19 report in British Columbia (BC)». Også det historiske arbeidet til Styrk Norstrand (2017), «Lessons from the Norwegian Whistleblowing Law», samt Taylor Gordons (2022) «An examination of the animal-industrial complex through a biopolitical framework» er av interesse. Imidlertid lider disse tre arbeidene av at det ikke foreligger referanser i litteraturlisten til studier som utforsker forholdet mellom varsling og biopolitikk. Drøftingene forankres følgelig ikke i relevant forskningslitteratur og fremstår derfor heller ikke som særlig dyptpløyende til å forstå den nevnte relasjonen. Til tross for denne mangelen finner vi flere interessante ansatser som vi kan dra veksler på i våre drøftinger.

Goettfert (2023) diskuterer den kritiske funksjonen varsling har hatt når det gjelder de biopolitiske strategiene kanadiske helsemyndigheter sto bak under covid-19-pandemien. Søkelyset er særlig rettet mot datalekkasjer fra en ansatt i den kanadiske helsetjenesten under den første fasen av pandemien. Den lekkede rapporten viste at data som var tilgjengelig for folkehelseorganisasjonene, men ikke offentligheten, kunne påvirke befolkningens muligheter til å vaksinere seg mot covid-19. Rett i etterkant av lekkasjen offentliggjorde Vancouver Sun informasjon

om at helsemyndighetene hadde holdt tilbake helsedata om pandemien som det ville være i befolkningens interesse å ha kjennskap til, noe som medførte at den kanadiske regjeringen omgjorde sine biopolitiske strategier; man ga offentligheten tilgang til denne typen helsedata. Vår interesse knytter seg særlig til denne studiens søkelys på varsling som kritikk av biopolitiske beslutninger knyttet til politiske myndigheters tilbakeholdelse av helserelatert informasjon som er av betydning for befolkningen.

Norstrands historiske og Foucault-inspirerte studie av diskusjonen rundt fremveksten av den norske varslingslovgivningen (2017) gir også viktige innsikter. Forfatteren diskuterer hvorfor varslingslovene fra 2007–2017, samt utkastene og forhistorien til disse, har blitt kraftig kritisert av varslere, forskere og toneangivende samfunnsdebattanter, samt hva slags problemer loven tar sikte på å løse, og i hvilken grad loven har maktet dette. Norstrand analyserer utviklingshistorien til varslingsloven fra 2007 med sikte på kontinuiteter og diskontinuiteter som formet det endelige lovforslaget. Forfatteren knytter dette til første periode hvor den juridiske intensjonen handler om en panoptisk kontroll med sikte på å unngå mislighold i bedrifter, til andre periode hvor rammene er biopolitiske knyttet til å hindre utfrysing og skader på arbeidsplassen, og i tredje fase å beskytte bedrifter mot tap forårsaket av uinformert eller uforsvarlig varsling. For oss er flere ting i denne studien av interesse. Vi avrunder vår analyse av den tidlige historien til varsling i Norge med å rette søkelyset mot tilleggene til arbeidsmiljøloven som trer i kraft i 2007. Den interessen overlapper med begynnelsen på denne studien, noe som tilsier at studiens analyse av nettopp loven av 2007 samt dens forhistorie vil være relevant for oss.

Taylor Gordon (2022) analyserer med utgangspunkt i Foucaults begrep biomakt og biopolitikk industriell matvareproduksjon i Canada og reaksjoner på denne. Forfatteren retter søkelyset mot lovgivning, folkehelse og hvordan lovgivningen fungerer som et instrument til å kneble varslere. Varslere som har arbeidet som «undercover journalists» og avslørt dyremishandling i industriell dyreproduksjon, har blitt møtt med kraftfulle politiske mottiltak. Den kanadiske regjeringen endret lovgivningen og forbød personer å bevege seg inn på privat eiendom under falsk identitet. For oss er studien av interesse fordi den peker på overlappingen mellom to områder som tradisjonelt har vært ansett som adskilte typer kritisk spesialisering i moderne samfunn: varsling og undercover-journalistikk, og slik sett problematiserer et for skarpt skille. Vi anser studien som interessant fordi den åpner for å påpeke at den restriktive kanadiske lovgivningen mot varsling adskiller seg skarpt fra det som var situasjonen i Vest-Tyskland, og siden har vært det. Tysk høyesterett fastslo på 1980-tallet den såkalte «Lex Wallraff», som fastslo at befolkningen hadde rett til å få offentlig informasjon om alvorlige kritikkverdige forhold. Da kunne

journalisters forfalskning av sin identitet anses som et legitimt onde for å avdekke slik informasjon og offentliggjøre den.

De øvrige tre studiene – Migueláñez Verde Garrido (2015), «Contesting a biopolitics of information and communications: The importance of truth and sousveillance after Snowden»; Jonathan Newell (2016), «The act of witness: Outlast and videoludic body gothic», og Zahid R. Chaudhary (2020), «The Politics of Exposure: Truth After Post-Facts» – kan bare i marginal grad sies å være av interesse i vår sammenheng, all den tid de drøfter forholdet mellom varsling og biopolitikk adskillig mer overflatisk enn de som er nevnt ovenfor.

Mulige grunner

Det er ikke umiddelbart innlysende hvorfor en forskningstradisjon om varsling og biopolitikk befinner seg i startgroppen innenfor samfunnsvitenskap og historieforskning. For det første kan det ha å gjøre med at en rammebetingelse – den kritiske, samfunnsvitenskapelige varslingsforskningen som har forsøkt å dra nytte av Foucaults modernitetskritiske studier – er forholdsvis ung og lite utviklet, slik vi har vært inne på i det foregående. For det andre kan det ha å gjøre med at den kritiske varslingsforskningen som har brukt Foucaults studier til et kritisk oppgjør med hvordan moderne samfunn legger utilstrekkelige forutsetninger til rette for varslere og varsling, ikke finner et tilstrekkelig kritisk potensial i Foucaults begrep biopolitikk. Dette begrepet peker jo ikke minst i retning av strategier, verdier og funksjoner som er samfunnsbyggende ved å styrke innbyggerens liv og helse, dog tenkt i utilitaristiske baner. For det tredje kan det kanskje skyldes en bakenforliggende ideologisk interesse i den kritiske varslingsforskningen: Det kan synes som om man ønsker å forbeholde en kritisk funksjon for varslingsinstituttet i møte med problemer i dagens moderne samfunn, ikke også en samfunnsbyggende. Hva som kan være grunnene til at man heller ikke i historieforskningen har vist noen interesse for forholdet mellom varsling og biopolitikk, synes vi det er vanskelig å ha noen sikre formeninger om.

1.3.2 Samfunnsvitenskap om biopolitikk

Går vi til Munros (2012) oversikt over de mange studiene innenfor samfunnsvitenskapene om Foucaults begrep biopolitikk, finner vi riktignok ingen publikasjoner som drøfter forbindelseslinjene til varsling. Studien har med sine mange siteringer på Google Scholar (135) satt tydelige spor etter seg i forskningen. Munro tar utgangspunkt i Foucaults egne arbeider om biopolitikk. Han peker på at Foucault mener å kunne identifisere historisk sett nye måter som makt og kontroll utøves

på i moderne, kapitalistiske samfunn, nemlig i form av biopolitikk. Munro viser til at for Foucault handler biopolitikk om hvordan vitenskaper som statistikk, demografi, medisin, psykiatri og kriminologi produserte politisk og økonomisk nyttige kunnskaper om særtrekk i befolkninger. Fra regjeringshold ble slik vitenskapelig kunnskap brukt til å lede befolkningen til å bli mer produktiv, basert blant annet på bedre helse ved å få kontroll over sykdommer, begrense kriminalitet samt styre sirkulasjonen av nyttige varer og kjøpevillige konsumenter. Målet var ikke minst å skape mer produktive kropper i samfunnsmaskineriet. Den politiske målsettingen passet som hånd i hanske på en kapitalisme som hadde nettopp et slikt produktivitetsmål for øye, men da som nøkkel til økonomisk suksess. Politikk stimuleres derfor gjennom økonomiske prioriteringer – en biopolitikk om *befolkningen* som det store problemet. Hvordan kan man politisk skape sikkerhet for befolkningen ved å beskytte den mot slike utfordringer som vil kunne svekke dens produktivitet? Det biopolitiske svaret synes å være et samspill mellom vitenskapelig kunnskapsproduksjon om ulike former for partiell svekkelse av befolkningen, økonomisk idealisering av befolkningens produktivitet og politiske tiltak som kan dra veksler på slik vitenskap og beskytte folket mot slik svekkelse, gjennom kollektive systemer som risikerer å gå ut over enkeltindividers interesser.

Munro (2012) peker i denne forbindelse på at samfunnsvitenskapene fortolket disse biopolitiske synspunktene til Foucault i form av tre resepsjonstradisjoner som tidvis sto i et konfliktfylt forhold til hverandre. For det første peker han på det som har størst interesse for oss, knyttet til vårt perspektiv på fremveksten av moderne forutsetninger for varslings. Han retter søkelyset mot forskeres analyser av at produktivitet tar form av såkalt immaterielt arbeid. Dette handler om at effektiv produksjon er noe man oppnår gjennom tre forhold: a) bedre kommunikasjon, knyttet til feedback og deltakelse fra ansatte, blant annet i produksjonsbedrifter i bilindustrien; b) symbolsk arbeid forstått som evnen til å løse problemer, noe som kan knyttes til den raske utviklingen av konsulentbedrifter som kunnskapsstøtte for ledere; c) følelsesladet arbeid knyttet til begeistring og velvære, slik man blant annet kan observere i underholdningsindustrien. I disse formene for immaterielt arbeid står de ansattes subjektivitet sentralt. Man skal investere sin personlighet i arbeidet. For det andre peker Munro (2012) på forskere som har drøftet biopolitiske kontrollmekanismer knyttet til paraplytermen «governmentality». Termen dekker kontroll knyttet til privatisering av risiko, der ledere og ansatte selv må ta ansvar for å kalkulere størrelsen på risiko på sin egen arbeidsplass, utstrakt bruk av korttidskontrakter, innføring av matematiske målekriterier for økt ytelse, forventningspress i økte budsjetter samt mer utstrakt bruk av revisjonsmekanismer. For det tredje peker han på at biopolitikk knyttes til forsøk på å etablere kontroll over befolkningens genetiske disposisjoner.

1.3.3 Oppsummering og utblikk

I et oppsummerende perspektiv vil vi poengtere noen mangler i samfunnsvitenskapene hva angår forbindelseslinjene mellom biopolitikk og varsling. Det dreier seg om mangler i forståelsen av *interdependensen* mellom disse to størrelsene: 1) Det foreligger et hull i den samfunnsvitenskapelige forskningen på Foucaults forståelse av biopolitikk i relasjon til varsling som kritisk praksis. Forskningen er ikke opptatt av hvorvidt politiske strategier for å styrke befolkningens helse og sikkerhet med mer kan tenkes å ha hatt innvirkning på varslingsinstituttet i retning av å ha blitt et instrument og/eller en bremsekloss for slik biopolitikk. 2) Det foreligger også et hull i den samfunnsvitenskapelige forskningen på varsling som en nøkkel til å forstå biopolitikk. Samfunnsvitere er ikke opptatt av hvorvidt varslingsinstituttet har utøvd innflytelse på en biopolitikk som fasiliterte for og/eller bremset en slik kritisk praksis.

Vår studie bidrar til å fylle begge disse hullene; vi vil undersøke interdependensen mellom varsling og biopolitikk, med andre ord *den positive og negative gjensidige påvirkningen de to må antas å kunne ha hatt på hverandre*. Systematisk sett innebærer dette at vi er på jakt etter fire fortolkningsperspektiver. Vi vil undersøke den tidlige historien til det norske varslingsinstituttet både med hensyn til en kritisk og konstruktiv funksjon som varsling kan antas å ha hatt for biopolitikk, og vi vil analysere den tidlige historien til det norske varslingsinstituttet når det gjelder både den kritiske og den konstruktive funksjonen biopolitikk kan ha hatt på varsling.

1.3.4 Foreløpige arbeidshypoteser

1) Arbeidshypotese om varslingsens funksjon relatert til biopolitiske prioriteringer, med basis i politisk konsensus.

I vår periode (1970–2007) konvergerer politisk venstreorienterte, sosialdemokratiske og høyreorienterte krefter i det norske samfunnet mot sentrum. Vi anser tilnærmingen som en rammebetingelse for at det etter 1999, da regjeringen Stoltenberg offentliggjør en NOU som foreslår å rettslig regulere varsling, utvikles en tverrpolitisk enighet om at varsling er en nyttig kritisk praksis både for organisasjoner og samfunn. En slik enighet kommer til uttrykk i forhistorien (Prop. 74 L (2018–2019)) og forarbeidene til tilleggset om varsling i arbeidsmiljøloven av 2007 samt i den endelige ordlyden i loven som ble vedtatt enstemmig i Stortinget (Stortinget, 2019). Mot denne historiske og politiske bakgrunnen utvikler vi idealtypen «tverrpolitisk konsensus om juridisk beskyttelse av varsling som ansattes kritiske ytringer om misforhold i arbeidslivet».

Vi vil imidlertid ikke forsøke å påvise at en slik tverrpolitisk konsensus *forårsaket* en styrking av varslingsinstituttets funksjon i forhold til biopolitiske strategier for å fremme en mer produktiv befolkning. Vi vil imidlertid mene at det er *sannsynlig* at det kan ha foreligget mer eller mindre direkte eller indirekte former for innflytelse i denne sammenhengen.

Konvergeringen kommer blant annet til uttrykk ved at Høyre og Arbeiderpartiet rundt årtusenskiftet stemmer likt i ca. 50 % av sakene som er oppe til avstemning i Stortinget, noe som får Francis Sejersted til å foreslå en storkoalisjon av AP og Høyre for å skape et mer styringsdyktig regjeringalternativ. Symptomatisk nok: Komiteen Sejersted ledet, som stiller seg bak forslaget til regjeringen i NOU 1999: 27 om å avklare og beskytte varsling i lovs form, er representert både ved personer på venstresiden som Ellen Stensrud og Gunnar Skirbekk og på høyresiden ved Thor Bjarne Bore og Francis Sejersted.

Den politiske enigheten om å endre arbeidsmiljøloven vokser frem gjennom en forholdsvis kompleks politisk historie, der en initierende faktor var forslaget fra nettopp NOU 1999: 27, Ytringsfrihetskommisjonen, om at man i lov burde avklare begrepet illojalitet og lovregulere og dermed beskytte varsling forstått som ansattes ytringsfrihet, med basis i Grunnlovens honnørord.

2) Arbeidshypotese om biopolitikkens funksjon med hensyn til å fremme det unge varslingsinstituttet, med basis i en konvergens mot politisk konsensus.

Vi ser at dette dels kommer til uttrykk i tillegg til arbeidsmiljøloven av 2007, dels i de ulike utkastene til dette tillegg og dels i den mer allmennpolitiske konteksten rundt denne politiske forhistorien.

2. Teori og metode

Denne studien undersøker hvordan det å melde fra om det som blir omtalt som uetiske, illegitime, uakseptable, farlige, livstruende til (alvorlig) kritikkverdige forhold i ens egen organisasjon, avgrenses fra annen system-, organisasjons- og/eller samfunnskritisk virksomhet og i tiltakende grad får en positiv valør frem mot årtusenskiftet og blir regulert i lovverket med ikrafttredelse fra 2007. Vi undersøker hvordan det fremvoksende begrepet artikulere problemer på tvers av vitenskapelige og ikke-vitenskapelige disipliner og sammenhenger, samt hvilke mulige krefter som er i konflikt med hverandre, og disse problemenes historikk. Dette gjør vi med utgangspunkt i en metodologi inspirert av Michel Foucaults tilnærminger til begreps- og diskursanalyse. Ved hjelp av digitale forskningsmetoder brukt på Nasjonalbibliotekets samlinger, har vi samlet og analysert studiens empiriske material.

Ordene varsling/varsle/varsler brukes som kjent i en rekke sammenhenger i norsk språk – for eksempel knyttet til signalsystemer og brannvarslere – og fra rundt årtusenskiftet blir også ordet etablert som en term for å betegne mer eller mindre det samme som det engelske «whistleblowing». I perioden fra omtrent 1970 og frem mot årtusenskiftet har vi ikke én term for å betegne en slik praksis. Når det gjelder saker på 1970-, 80- og 90-tallet som vi fra ca. år 2000 ville betegnet som varslingssaker, ble en rekke ord og uttrykk brukt i sakenes samtid, som «avsløringer», «lekkasjer» samt etter hvert det engelske «whistleblowing» og oversettelser av dette, som «fløyteblåsing» (se 2.2 og 2.3 for samtlige ord og uttrykk vi har identifisert og brukt i våre søk). En slik praksis var ikke begrepsmessig adskilt fra andre systempraksiser, organisasjonspraksiser og samfunnskritiske praksiser. Det skilles eksempelvis ikke systematisk mellom det å melde fra om slike forhold fra innsiden som ansatt e.l. eller fra utsiden som for eksempel journalist.

2.1 MICHEL FOUCAULT-INSPIRERT BEGREPS- OG DISKURSANALYSE

Vi har hentet inspirasjon til vår nevnte begreps- og diskursanalyse fra flere deler av Foucaults tenkning. Analysen vår består av fire hovedgrep, som vi presenterer her.

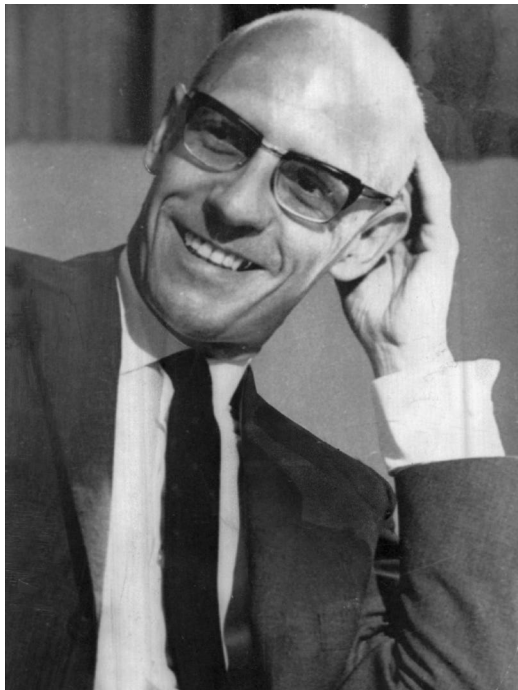
A. Begrepskonstitusjons- og gyldighetsfelt samt reglene for dets bruk i disse

Foucault sier i *The Archaeology of Knowledge*:

The history of a concept is not wholly and entirely that of its progressive refinement, its continuously increasing rationality, its abstraction gradient, but that of its various fields of constitution and validity, that of its successive rules of use, that of the many theoretical contexts in which it developed and matured (Foucault, 1972, s. 4).

Vi starter analysen av varslingsbegrepet med å identifisere begrepskonstitusjonsområder gjennom vår analyse av de ulike fagfeltene som begrepet ble brukt og utviklet i. Varslingsbegrepet er imidlertid ikke rent vitenskapelig. Riktignok har disipliner som juss, organisasjonsteori og forskningsetikk bidratt til dets utvikling, men det har også gravejournalistikken og den politiske diskursen. Vi har kartlagt både akademiske og ikke-akademiske sammenhenger der begrepet brukes i perioden 1970–2007. Videre analyserer vi hvordan og i hvilke sammenhenger varslingsbegrepet tas i bruk og utvikles, samt hvilke samtidserfaringer begrepet gjør det mulig eller bidrar til å fremheve.

Vi har også kartlagt hvilke regler begrepet har vært underlagt, og endringene i disse reglene i perioden 1970–2000. Dette går ut på å undersøke hvilke kriterier og forutsetninger som må være til stede for at begrepet anvendes på måter som oppfattes som gyldige og gir mening på det aktuelle tidspunktet, innen de feltene hvor det anvendes og utvikler seg. Regler for et begreps bruk handler i denne sammenhengen ikke om lovverk og normer i perioden knyttet til *praksisen* begrepet betegner, men til meningsfull bruk av selve begrepet i sitt brede språklige aspekt. Et sett med semantiske og pragmatiske regler kan identifiseres ved å studere hvordan et begrep må brukes for at det skal gi mening og fungere «naturlig» i et gitt språkfelleskap i en gitt periode. I moderne norsk sammenheng kan for eksempel en ansatt bli omtalt som en varsler eller «whistleblower» dersom vedkommende gjennom den interne varslingskanalen melder fra om at hen for eksempel har blitt krenket av sin leder. Denne anvendelsen ville være et brudd på reglene for bruken av begrepet tidlig på 2000-tallet – og tidligere da begrepet ennå ikke var offentlig etablert – og følgelig blitt oppfattet som «forvirret tale». I denne perioden betegnet varslingsbegrepet varsling av kritikkverdige forhold – ofte av offentlig interesse og betydning – utover varslers egen personlige situasjon. Begrepet ga altså mening primært i utsagn om en uegennyttig praksis. Ved å spore begrepsbruksregler og endringer i disse får man innsikt i hvordan problemstillinger som begrepet artikulterer, blir forhandlet om, og hvordan beslektede interesser utspiller seg i en periode.

Figur 2.1: Michel Foucault omkring 1970. Foto: Pressens Bild / TT / Kod: 190

Foucault definerer diskursanalysens objekt som *utsagn* («énoncés» på fransk, «statement» på engelsk) (Foucault, 1972). Det diskursive utsagnet avgrenser hva som i en gitt historisk periode kan sies, og om vi opplever det som riktig eller akseptabelt. Det kan komme til uttrykk med forskjelligartede formuleringer (og er heller ikke nødvendigvis språklige, men ofte), siden det er mulig å uttrykke mer eller mindre det samme – noe som har mer eller mindre den samme effekten – med ulike ord. Følgelig kan den samme formuleringen utgjøre et utsagn i to forskjellige diskurser og ha ulik funksjon i hver av dem, slik for eksempel «drømmene dine forteller deg hvem du er» eller «kvinner bør ha mer frihet» vil ha en ulik funksjon i henholdsvis en platonsk og freudiansk diskurs og i kvinnesakens første bølge på slutten av 1800-tallet og bølgen på 1960-tallet. Et utsagn er et epistemologisk objekt som identifiseres ved å observere mønstre når det gjelder hvem som uttaler seg, hva som sies, og hvordan det sies (Eliassen, 2016; Karlsen, 2023). Det handler om å observere disse talemåtenes funksjoner – hva de utretter eller produserer i sin tid og sammenheng, noe som vil henge sammen med de andre utsagnene man identifiserer som en del av samme diskurs. Til grunn for disse mønstrene er konkrete observasjoner gjort av forskeren av unike artikuleringer (noen sa noe på et bestemt tidspunkt), som Foucault kaller «énonciations» (1972) («utsigelser» på

norsk, «enunciations» på engelsk). Dermed identifiserer forskeren mønstre eller regelmessigheter – utsagn («énoncés») – i materialet ved å observere konkrete *utsigelser* i det.

I kapittel 3 analyserer vi varslings*utsigelser* og identifiserer diskursive utsagn på tvers av disse innenfor felt som fungerer konstituerende for begrepet, og/eller som forløpere for det. Det dreier seg om samfunnsvitenskapene, forskningsetikk, juss samt felt som medisin, media og politisk diskurs – alle kunnskapsprodusenter og normative premissleverandører for det som kan omtales som bærekraftig samfunnsutvikling (se også kapittel 5, del 5.1).

B. Begreper tjener til å artikulere problemer og strategier for løsninger

Foucault arbeidet i deler av sitt forfatterskap ut fra premisset om at vitenskapelige begreper – men også begreper knyttet til moral og politikk – gjør det mulig å formulere problemer i en gitt periode samt strategier som tar sikte på å løse dem.⁶

Gjennom analyse av hvordan varslingsbegrepet har blitt brukt i Norge, og eksempler på saker vi i dag ville kalt varslingssaker, har vi identifisert problemstillinger varslingsbegrepet og dets forløpere artikulerer i den aktuelle perioden. I kapittel 4 presenterer vi et bredt knippe med eksempler på varsling som inngår i en rekke samfunnsområder med ditto ulike problemer. Begrepet varsling står i forbindelse med ulike system-, organisasjons- og samfunnskritiske praksiser og idéstrømninger. Med begrepets fremvekst og utvikling kommer endringer i hvordan vi forholder oss til disse praksisene, og i disse praksisene selv, delvis som strategier for løsninger på de problemene begrepet artikulerer. Et sentralt trekk her er økt oppmerksomhet på betydningen av innsideinformasjon for å skape den nødvendige åpenheten og offentligheten rundt problemene – i sikte mot å løse dem.

C. Disse problemenes historie og de motstridende krefter og interesser som begrepet tjener

Et vitenskapelig/politisk/moralsk begrep bør ikke forstås isolert, men som en del av praksiser med en historie som bør spores, mener Foucault. I et foredrag fra 1981 sier han at «[i]t is the history of these problems [which concepts make it possible to articulate], their genealogy, if you like, that interests me» (Foucault, 2012, s. 245). Begreper er ladet med interesser og med konflikter mellom krefter som er i spill i den historiske praksisen de er en del av (Foucault, 2001b; Eliassen, 2016, s. 38, 45). Dermed er Foucaults tilnærming til studiet av fremveksten av begreper

6 Se Foucault om «genealogi» og hans introduksjon til Canguilhem (1978): *On the Normal and the Patological*, gjengitt i *Dits et écrits III* 438 f. Se også Eliassen (2016), s. 29–31.

i hovedsak historisk og problemorientert. Disse problemene kan bare identifiseres tilfredsstillende ved å studere de historiske sammenhengene de utfolder seg i.

Ved å studere historien til de problemene varslingsbegrepet fremviser, kan vi få innsikt i maktmekanismer begrepet er vevd inn i. Vi skal vise at varslingsbegrepet er ladet med interessekonflikter med en relativt lang historie, noe vi utarbeider i kapittel 5. Problemer som begrepet henger sammen med, har en historie utover språklige og nasjonale grenser. Denne historieskrivningen vil gi innsikt i faktorer som motiverte fremveksten av begrepet, og hvordan disse utspilte seg i Norge. Identifiseringen av disse faktorene viser at begrepet legemliggjør spenninger i kjernen av moderniteten.

D. Begreper gjør det mulig å skille en historisk praksis fra andre praksiser

Vi skal se at varslingsbegrepet bidrar til å skille praksisen når det gjelder å varsle om kritikkverdige forhold i egen organisasjon, fra andre typer system-, organisasjons- og samfunnskritiske praksiser, som sivil ulydighet, aksjonsforskning og undersøkende journalistikk. Når det gjelder et begreps funksjon med tanke på å skille et objekt fra andre, hevder litteraturviteren og Foucault-oversetteren Knut Ove Eliassen følgende i sin analyse av begrepet «begrep» hos Foucault:

[Begreper] gjør objektet til et erkjennelsesobjekt; de tjener til å avgrense og navngi et objekt i mengden av andre. Ved å etablere forskjeller og likheter gjør begrepene tanken i stand til å skjelne, dermed blir objektet «intelligibelt». Å gjøre noe forståelig er altså å gjøre det «begripelig» (Eliassen, 2016, s. 31).

Varslingsbegrepet tjener til å anlegge et spesifikt perspektiv på problemer som uttrykkes i perioden, ved at ansatte i kraft av sitt innsyn i sin egen organisasjon kan oppdage, melde fra om og slik potensielt bidra til å løse uetiske, illegitime, uakseptable, farlige, livstruende eller (alvorlig) kritikkverdige forhold ved virksomhetens drift.

Å undersøke hvordan det fremvoksende varslingsbegrepet avgrenser en praksis som får positive konnotasjoner, inkluderer å undersøke hvilke interesser varslingsbegrepet tjener. Vi kommer inn på denne spesialiserende funksjonen ved flere anledninger, særlig i kapittel 3, del 3.4 og 3.5 og ikke minst i kapittel 5, del 5.5. Et (vitenskapelig/politisk/moralsk) begrep bør ikke forstås isolert, men som en del av konflikter mellom krefter og interesser i spill (Foucault, 2001b, s. 152; Eliassen, 2016, s. 45). Begreper er ladet med interesser i den historiske praksisen de er en del av, og transformeres av måtene de har sirkulert på (Eliassen, 2016, s. 38). Slik henger de fire delene av denne begreps- og diskursanalysen sammen.

2.2 SØK I NASJONALBIBLIOTEKETS DIGITALISERTE SAMLINGER

I dette arbeidet har Nasjonalbibliotekets ressurser (Nbdigital og NBs DH-Lab) vært av uvurderlig verdi. Den massedigitaliseringen av vår tekstlige kulturarv som Nasjonalbiblioteket har gjennomført, gir unike muligheter for å undersøke ords bruksmønstre og begrepsdannelse på tvers av sjangre og disipliner (Karlsen, 2021). Vi har gjennomført nøkkelordsøk i Nasjonalbibliotekets nettbibliotek samt n-gramsøk og konkordans- og kollokasjonsanalyser via Nasjonalbibliotekets DH-Lab (deres API for forskere). Vi har utført analyser av avis-, tidsskrift- og bokkorpuset.

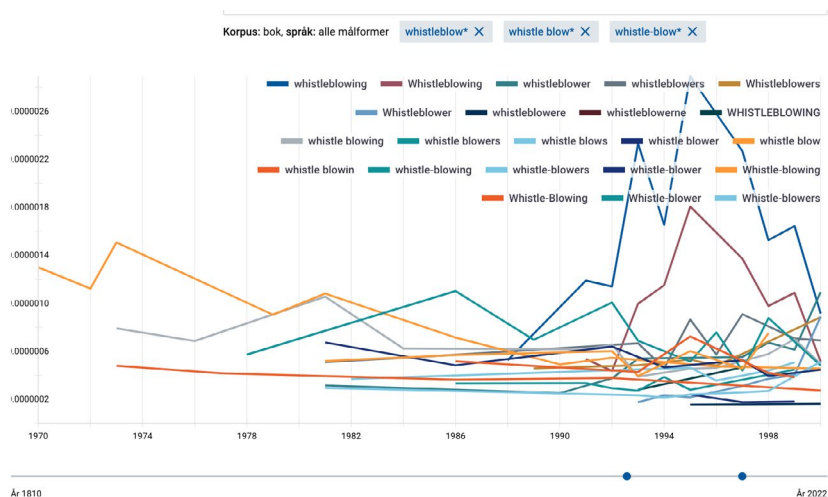
2.2.1 N-gram-søk

Nasjonalbiblioteket har utviklet en n-gram-søketjeneste for bøker og aviser (Birkenes et al., 2015). N-gram-søk gir oversikt over et ords frekvensmønster over tid. Begrepet er mye brukt i korpus- og datalingvistikk. Et n-gram er en sekvens av ett eller flere elementer (tegn eller fonemer), ofte ord. På ordnivå er et n-gram som består av ett ord, et unigram, et n-gram av to ord er et bigram, med tre ord et trigram osv. Et n-gram er altså en sekvens av n antall elementer. Med n-gram-søk kan man se et ords historiske utvikling når det gjelder dets absolutte eller relative frekvens sammenlignet med andre ord i korpuset.

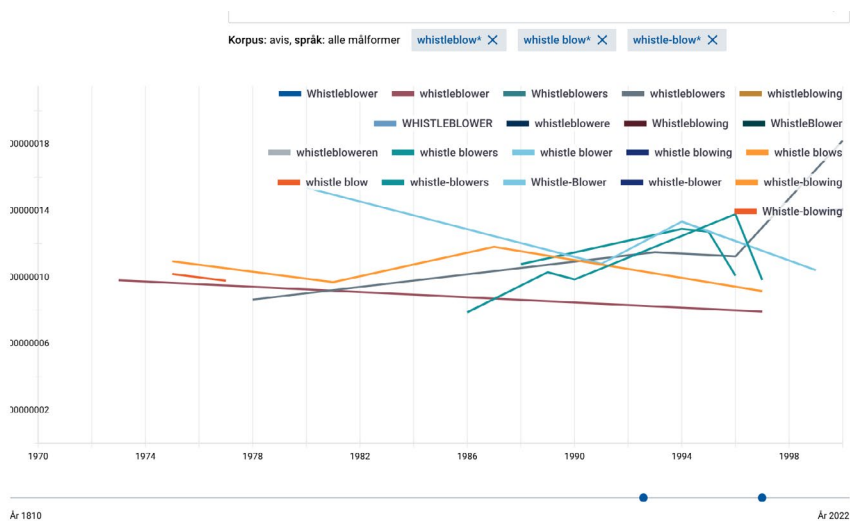
Relative frekvenser er interessante for å se et ords bruksfrekvens *i forhold til* alle andre ord i korpuset. Om man i stedet ser på absolutte frekvenser og eksempelvis observerer store endringer fra ett år til et annet, trenger ikke dette å skyldes at det aktuelle ordet ble mer viktig eller prominent. Sagt med andre ord: En forhøyet absolutt frekvens trenger ikke å bety at de tematikkene det aktuelle ordet inngår i, tok opp større plass i litteraturen og/eller den offentlige samtalen. Økning i absolutt frekvens kan skyldes at et større antall dokumenter totalt sett foreligger fra ett år sammenlignet med et annet, noe som skulle tilsi høyere totalfrekvens for de fleste ord fra året med et større antall dokumenter.

I NB n-gram kan man føre pekeren over et punkt av interesse på grafen, klikke og slik få opp en lenke til treffene på n-grammet i NB digital for det aktuelle året (eller perioden som helhet). Dette er en metode vi har brukt for hvert av årene grafene omfatter i n-gram-søkene på «whistleblowing» (med varianter). Som vi skal se i kapittel 3, er en del av forekomstene i bokkorpuset fra publikasjoner innen forskningsetikk.

N-gram-søk på «whistleblowing» (og «whistleblower» samt ulike skrivemåter/bøyningsformer) viser at dette ordet har en viss forekomst gjennom hele perioden. Da det gjennomgående er snakk om svært få resultater, opptil 14 i bokkorpuset og kun ett eller to per år i aviskorpuset, viser vi absoluttfrekvensene, først fra bokkorpuset og deretter aviskorpuset:

Figur 2.2: Skjermdump av linjegrav over n-gram-søkeresultater (absoluttfrekvenser) fra år 1970 til 2000 i Nasjonalbibliotekets avissamling for søkeuttrykket «whistleblow*, whistle blow*, whistle-blow*».

Figur 2.3: Skjermdump av linjegrav over n-gram-søkeresultater (absoluttfrekvenser) fra år 1970 til 2000 i Nasjonalbibliotekets avissamling for søkeuttrykket «whistleblow*, whistle blow*, whistle-blow*».

Det engelske «whistleblowing» er ikke mangetydig slik som det norske *varsling*, og de fleste av resultatene er derfor relevante for vår kartlegging av varslingsbegrepets

historie.⁷ Vi ser at begrepet dukker opp tidlig i perioden med noen få treff flere av årene, en svak økning på begynnelsen av 1990-tallet og noen små topper ved midten av dette tiåret. Det viser seg at en del av disse treffene er fra publikasjoner innen forskningsetikk. Vi går nærmere inn på dette i del 3.1. Begrepet ledsages gjerne av en forklaring eller definisjon av fenomenet i norske tekster før årtusenskiftet, noe som viser at det antas at fenomenet kan være ukjent for leseren.

Vi viser ikke grafer for n-gramsøk med ordet varsling og dets varianter, da det som kjent brukes i en rekke sammenhenger, for eksempel om tekniske systemer, som brannapparater og transportsystemer, eller i betydningen å varsle sin ankomst. N-gram-søk gir ikke informasjon om et ords kontekst. Til det trengs det andre metoder, for eksempel konkordans- og kollokasjonsanalyser, som vi tar nærmere for oss under. Stikkprøver foretatt ved å gå inn i Nasjonalbibliotekets Nettbibliotek og konsultere «vinduer» av ord i bøker og aviser der ordet varsling (og dets varianter) forekommer, viser at det først og fremst er brukt i tekniske sammenhenger i denne perioden. Det er, som vi skal se, fra og med NOU 1999: 27, som tar for seg «whistleblowing», og oversetter det til varsling, at denne betydningen av ordet varsling får feste.

2.2.2 Kollokasjonsanalyser

Kollokasjonsanalyser har videre underbygd antakelsen om at ordet varsling ikke er etablert som begrep i betydningen melde fra om alvorlig kritikkverdige forhold i tiårene før tusenårsskiftet. Begrepet kollokasjon betegner ord som er statistisk assosiert med hverandre. I korpuslingvistikken er kollokasjoner statistiske beregninger av ord (kollokatorer) som har høy relativ samforekomst med et nøkkelord (kjerne) vi tar utgangspunkt i. En vanlig metode for å beregne kollokasjoner er å sammenligne samforekomstene (ordet vi tar utgangspunkt i, og ordene dette har høy samforekomst med) med et referansekorpus (Johnsen, 2021). Slik utelates ord som har høy samforekomst med de fleste ord i et korpus, som funksjonsord. Kombinasjonen av hvor frekvent et ord forekommer sammen med nøkkelordet, og graden av denne frekvensen sammenlignet med det samme ordets samfrekvens med andre ord i korpuset, bestemmer dets assosiasjonsstyrke med nøkkelordet.

Under ser vi tabeller med kollokatorer for ordet varsling for henholdsvis periodene 1970–1979, 1980–1989, 1990–1999 og 2000–2009 i bokkorpuset som er tilgjengelig i Nasjonalbibliotekets DH-Lab (deres API for forskere). Vi har først, ved

7 Vi vil for hvert av eksemplene vi analyserer i kapittel 3 og 4, der ord vi setter i forbindelse med varslingsbegrepet, er brukt, vise til søkeordet og -metoden som ledet til det, for eksempel n-gramsøk på «whistle blow*» og lenke derfra og inn til dokumentet i NBdigital.

hjelp av DH-Labs korpusbyggingsmetode med programmeringsspråket Python og programmeringsmiljøet Jupyter Notebook, bygd delkorpuser med alle dokumentene (bøkene) med ordet «varsling» i fullteksten fra hver av de fire ovennevnte periodene. Det viste seg å være 755 i 1970–1979, 1600 i 1980–1989, 4221 i 1990–1999 og 4135 i 2000–2009. I hvert av tilfellene er kollokasjonene beregnet ut fra et vindu med ti ord før og etter kjernen/målordet («varsling»), mens referansekorpuset består av et tilfeldig utvalg av 100 000 ord fra Nasjonalbibliotekets bokkorpus fra hver av de samme periodene.⁸

Tabell 2.1: Kollokasjoner for termen «varsling» i NBs boksamling 1970–1979.

	Counts	Relevance
unnlates	12	2601.808934
Brannvesen	4	2142.051532
rekognosering	8	1975.447524
slokking	3	1763.792432
nødhjelp	5	1728.132554
navigasjon	14	1662.035176
stormens	5	1646.206270
oljeutslipp	3	1561.390022
Sjøfartsdirektoratets	4	1452.534944
orkaner	2	1376.085737

Tabell 2.2: Kollokasjoner for termen «varsling» i NBs boksamling 1980–1989.

	Counts	Relevance
navigasjon	29	2187.115554
varsku	8	1928.815007
rekognosering	14	1801.247877
stridskrefter	12	1735.441879
atmosfærens	5	1057.254188
varsling	18	983.602773
meteorologi	8	935.263321
føreforhold	4	931.425031
warning	6	907.022687
Sjøfartsdirektoratets	4	880.817202

8 Analysene ble gjennomført 28. og 31. august 2024.

Tabell 2.3: Kollokasjoner for termen «varsling» i NBs boksamling 1990–1999.

	Counts	Relevance
unnlates	34	1359.962001
varsling	66	1242.318229
luftrommet	12	990.762168
rekognosering	12	987.453325
varsla	5	951.849784
postens	6	913.372537
sikkerhetstjeneste	6	864.537247
navigasjon	20	825.832802
partsoffentlighet	5	784.691450
1269	7	725.556650

Tabell 2.4: Kollokasjoner for termen «varsling» i NBs boksamling 2000–2009.

	Counts	Relevance
kritikkverdige	127	1889.558596
varslingsplikt	29	1817.903970
tilsynsmyndigheter	46	1687.279183
varsling	266	1633.627205
gjengjeldelse	114	1448.879336
Varsling	37	1305.413233
unnlates	64	1264.925213
Arbeidstakers	15	608.591634
Near	7	491.385279
lovfestes	7	488.437810

Vi ser at blant kollokasjonene fra 2000–2009 har vi ord som «kritikkverdige», «gjengjeldelse», «lovfestes» og «Arbeidstakers». I denne perioden forekommer altså ordet varsling, statistisk sett nært ord som er mye brukt i forbindelse med det å melde fra om kritikkverdige forhold på sin arbeidsplass og mulige konsekvenser («gjengjeldelse») av dette.

Til sammenligning gjennomførte vi også tilsvarende kollokasjonsanalyser av avis- og tidsskriftskorpuset. I delkorpuset fra 1990–1999 forekommer ordet varsling i 14 536 aviser og 1652 tidsskrifter og fra 2000–2009 i 17 569 aviser og 1874 tidsskrifter. Her har vi også brukt vinduer på 10 ord før og etter kjernen samt et referansekorpus, denne gangen fra aviskorpuset, på 100 000 tilfeldige ord fra henholdsvis de samme delperiodene.

Tabell 2.5: Kollokasjoner for termen «varsling» i NBs avissamling 1990–1999.

	Counts	Relevance
bytting	292	2274.399687
vekking	214	1998.885870
nødnummer	116	1322.684888
varsling	270	765.708452
vikingenes	60	713.392968
alarmsentralen	44	580.176177
pollen	230	519.056874
Klokke	91	465.625383
avtaleteksten	31	410.423469
Samtale	312	344.471385

Tabell 2.6: Kollokasjoner for termen «varsling» i NBs avissamling 2000–2009.

	Counts	Relevance
TFHORO	1548	7590.158763
stjernetegn	921	1544.903812
VARSLER	1205	1165.192755
varsling	556	932.705686
STOPP	787	593.776743
kritikkverdige	294	580.844621
Mågerø	64	489.587522
FISK	499	471.555223
evakuering	150	439.613739
2069	91	374.213750

Tabell 2.7: Kollokasjoner for termen «varsling» i NBs tidsskriftssamling 1990–1999.

	Counts	Relevance
mislighold	31	3319.311679
Misbruk	29	2233.484308
smittsomme	34	1456.912436
tilkobles	12	856.108083
Forskrift	19	745.986891
Klager	23	732.321170
overvåkning	31	689.595264
valgfri	17	669.816318
varsling	24	654.148643
DNMI	7	652.759016

Tabell 2.8: Kollokasjoner for termen «varsling» i NBs tidsskriftssamling 2000–2009.

	Counts	Relevance
betalingskort	29	2019.424658
varsling	96	1595.772277
smittsomme	37	1171.139692
avbrudd	19	751.398912
nestenulykker	7	506.332152
kritikkverdige	22	430.690381
indikator	10	418.128420
forutgående	8	372.664230
PCen	12	372.103597
forekomst	9	365.981154

Vi ser at også i aviser og tidsskrifter er det fra 2000-tallet at ordet «kritikkverdige» kommer inn, hvilket bærer preg av at ordet varsling nå er i bruk om det å melde fra om nettopp kritikkverdige forhold i ens organisasjon.

2.2.3 Konkordansanalyser

Begrepet konkordans («concordantia», overensstemmelse) betegner en alfabetisk liste over ord i en tekst og hvor de befinner seg. Konkordanser i digitale korpuser er lister med forekomstene av et bestemt ord i en kontekst (et visst antall ord, for eksempel 10 ord, før og etter målordet). Konkordansanalyser kan gi en god og rask oversikt over hvordan et ord er brukt på tvers av en digital samling av for eksempel aviser eller bøker.

I denne sammenhengen foretok vi konkordansanalyser av bokkorpuset vi hadde bygd fra 1970–1979 med «varsling» i fullteksten.⁹ Blant de sterkest assosierte ordene med «varsling» i bokkorpuset i perioden 1970–1979 undersøkte vi nærmere ordet «oljeutslipp». Vi valgte å se nærmere på dette fordi det kunne tenkes at det viste til dokumenter i korpuset der ordet varsling var brukt om det å melde fra om kritikkverdige forhold. Vi hadde en hypotese om at det kunne dreie seg om saker der en ansatt gikk ut og meldte fra om for eksempel fare for oljeforurensning, som vedkommendes organisasjon ikke hadde tatt på alvor. Konkordansanalyser viste imidlertid at ordet oljeutslipp ikke ble brukt i sammenheng med «varsling»

9 I konkordans-metoden i NBs DH-Lab kan også boolske parametere, trunkering og nærhetsparametere brukes. Vi søkte med «NEAR varsling olje* 10», som gir treff der «varsling» og «olje» samt «oljeutslipp», «oljesøl» osv. med 0 til 10 ord mellom seg vises.

i betydningen å melde fra om kritikkverdige forhold, men om tekniske systemer rundt hvem som skal varsle ved oljeulykker.

Blant kollokasjonene fra 2000 til 2009 er det også, som vi ser, en del ord som det er sannsynlig at forekommer i sammenhenger der ordet varsling er brukt i tekniske sammenhenger, som «brannstasjon», «deteksjon», «stopp», «kodeord» og «utrykning». Ordene «kritikkverdige», «mobber» og «konflikthåndtering» antok vi derimot at kunne være knyttet til bruk av «varsling», som å melde fra om kritikkverdige forhold. Konkordansanalyser bekrefter denne antakelsen.¹⁰

2.3 SØK I NASJONALBIBLIOTEKETS SAMLINGER MED ANDRE SØKEORD

For øvrig har vi benyttet konkordansanalyser og tradisjonelle nøkkelordsøk for å teste ut flere mulige ord vi har antatt at kunne bli brukt i perioden om det vi nå kaller varsling.

Vi bør ta et skritt tilbake på dette punktet og minne om utgangspunktet for boken, som vi redegjorde for i starten av kapittel 1: I vårt arbeid med bibliografien over norsk varslingsforskning fant vi at denne starter på 1990-tallet, og at en norskspråklig term for det engelske «whistleblowing» får feste rundt årtusenskiftet. Hvorfor og hvordan skjer dette når det skjer? Med korpusanalyser vil vi identifisere forhistorien og driverne for denne utviklingen. Men det byr på en metodisk utfordring når vi med korpusanalyser skal følge det vi i dag betegner som varsling tilbake i tid, før begrepet var etablert i norsk sammenheng, nemlig: Hvilke ord skal vi søke med?

Som nevnt i del 2.1 har vi kartlagt akademiske og ikke-akademiske felt som bidrar til etableringen og forhandlingen av varslingsbegrepet. Dette har vi gjort dels ved å gå gjennom publikasjoner fra perioden innen felt vi antok var relevante, for eksempel juss og det vi kaller tidlig aksjonsforskning (se 3.3). I tillegg kjente vi til en del saker og offentlige rapporter, som Magnus Hole Jacobsens varsling som HR-direktør i Hydro, Svein Solbergs varsling som sivilarbeidende lege ved Reitgjerdet psykiatriske sykehus, Ståle Eskelands varsling som oljeverninspektør i Statens forurensningstilsyn, Erling Folkvords varsling i Sosialsentralen i Oslo, barnelege Ola Didrik Saugstads varsling ved barneklubben ved Oslo Rikshospitalet, Schei-rapporten om radionavigasjonssystemet LORAN C og OMEGA, Lund-kommisjonens rapport om overvåkning av borgere, NOU-en om forvaltningsetikk fra 1993 og om ytringsfrihet fra 1999 (se kapittel 3 og 4 for analyse av samtlige).

10 Vi søkte med «Near varsling kritikkverdige* 10», «Near varsling mobb* 10» og «Near varsling konflikt* 10».

Publikasjoner innen aksjonsforskning, pressedekningen og kommentarbøker om de nevnte varslings sakene og de offentlige utredningene samt publikasjoner det engelske «whistleblowing» ledet oss til, har vi ikke bare analysert som artikuleringer av varslingsbegrepets historie, men også med tanke på å kartlegge vokabular som kunne inngå i søkestrategier for å identifisere en bredere diskurs.

Videre har søk på enkelte ord og uttrykk ført oss til passasjer der vi har identifisert ytterligere relevant vokabular, og dermed atter nye søk. Vi har kombinert søkeord og avgrenset korpus når det gjelder type (avis, tidsskrift osv.) og periode.¹¹

2.4 METODISK MANGEL I VARSLINGSFORSKNINGEN – ET ALTERNATIV

Varslingsforskningsbibliografien vår gir kunnskap om hva slags metoder man har brukt i norsk varslingsforskning (Alm, Leclaire Karlsen et al., 2024). Webportalen vår støtter grafiske fremstillinger som viser mønstre når det gjelder blant annet publikasjonstype, publiseringsår, faglig disiplin og metode. Per oktober 2024 foreligger det nærmere 250 publikasjoner i den norske bibliografien. Vi har ikke begrenset oss til fagfellelvurderte vitenskapelige arbeidere. Vi har også inkludert doktoravhandlinger, master- og bacheloroppgaver samt rapporter og fagtidsskriftsartikler som blir referert til og bygd på i forskningspublikasjoner, og slik utgjør en del av kunnskapsgrunnlaget for varslingsforskningen. Omtrent halvparten av studiene er empiriske studier, og de resterende er teoretiske/konseptuelle studier, mange av sistnevnte er juridiske arbeidere.

Når det gjelder metodebruk, dominerer klart kategorien vi har omtalt som «kvalitativ (ikke-empirisk)». Den finner vi i rundt 160 av studiene. Videre er spørreskjema brukt i bortimot 40 studier. Dybdeintervju, strukturert intervju og blandede metoder er alle brukt i mindre enn 20 studier. Den norske varslingsforskningen har noe av sin styrke i bruken av et slikt mangfold av metoder til å produsere ny kunnskap om en rekke sider ved varslings i det norske samfunnet.

Et fremtredende karakteristikum ved disse metodene er at forskernes terminologi danner de begrepelige rammene for studiene. Når det dreier seg om empiriske studier, har riktignok varslernes synspunkter blitt gjort til gjenstand for produksjon av data. Men i mange av disse studiene benytter forskerne den rådende faglige terminologien som førende for spørsmålsstillingene i datainnhentingene. Vi finner få studier der varslernes mer frie formuleringer om praksisen siteres og kartlegges

11 Vi takker våre eminente vitenskapelige assistenter Maiken Bergheim, Helga Kristine Kvisli og Simen Mitlid for svært kompetent innsats for å identifisere materialet. Se dokumentasjon: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14671398>.

systematisk. Heller ikke de teoretisk-konseptuelle studiene har benyttet begreps- og/eller diskursanalyse. Ingen av studiene har systematisk kartlagt uttalelser fra kommentatorer, journalister, politikere, forskere og varslere (med flere) om det å melde fra om kritikkverdige forhold på arbeidsplassen over tid. Dermed har det heller ikke blitt analysert hva slags mønstre slike uttalelser danner gjennom et historisk forløp, og hva et slikt historisk mønster kan sies å være uttrykk for.

Mot denne bakgrunnen vil vi konkludere med at vi gjør noe metodisk nytt i denne sammenhengen. Fremgangsmåten er, som vi har gjennomgått tidligere i dette kapittelet, inspirert av Foucaults tilnærming til begreps- og diskursanalyse – den sistnevnte slik han legger den frem i *Vitensarkeologien* (1969). Dette er en analyse av mønstre i muntlige og skriftlige uttalelser innenfor en gitt periode. Det er en identifikasjon av disse mønstrene i form av diskursens *utsagn*, basert på det som danner disse mønstrene, nemlig unike skriftlige eller muntlige artikulasjoner eller utsigelser, der noe ble ytret av noen. I neste kapittel skal vi sette denne metoden ut i livet.

3. Konstitusjonsfelt for varslingsbegrepets fremvekst og de problemstillingene det betegner

Dette kapittelet er en analyse av felt som har bidratt – direkte eller indirekte – til etableringen av varslingsbegrepet. Vi har identifisert vitenskapelige så vel som ikke-vitenskapelige områder som har utgjort begrepets konstitusjonsfelt, og/eller diskutert de problemene som begrepet tjener til å artikulere. Vi har plassert dette kapittelet før kapittelet der vi presenterer en rekke eksempler på varslingssaker. Denne rekkefølgen har vi valgt til tross for at vi i dette kapittelet henviser til en del konkrete varslingssaker som vi utdyper i kapittel 4. Men det er likevel slik at begrepsutviklingen i betydelig (men ikke fullstendig) grad foregår avsondret fra praksiseksemplene i store deler av perioden vi tar for oss. Den vitenskapelige diskursen slik den konstitueres i samfunnsvitenskapene, forskningsetikk og juss, fungerer sammen med den politiske diskursen langt på vei (men ikke fullstendig) som felter der forskere, byråkrater og politikere etablerer varslingsbegrepet og diskuterer en praksis som de selv ikke tar del i. Det handler dels om disiplinenes egenart og dels om at utbredelsen av praksis – eksempler på hva vi i dag ville kalle varslingssaker – nettopp ennå ikke var konseptualisert i norsk offentlighet og slik ikke lagret og erkjent i vår felles hukommelse som eksempler på ett og det samme. Begrepet var ikke etablert, men kun i sin spede, begynnende utvikling, begrenset til enkelte disipliner. Dessuten har vi også sporet forløpere for begrepsutviklingen tidligere i tid enn de fleste eksemplene på praksis som vi tar for oss.

Kronologien i kapittelet er hovedsakelig styrt av tidspunktet vi har identifisert at feltene først er ute med relevante bidrag. Det eldste bidraget vi analyserer, er fra 1968 og tilhører samfunnsvitenskapene. Vi starter derfor med disse og fortsetter så med forskningsetikken, som er disiplinen som først er ute med en eksplisitt bruk av varslingsbegrepet. Deretter følger vi på med juss, som er det feltet som over tid har stått for størsteparten av varslingsforskningen i Norge, og som også relativt tidlig bidro direkte til begrepsutviklingen. Vi går så videre til

ikke-vitenskapelige felt. Media er det første stoppet. Media bidrar i en indirekte, men likevel betydelig grad til begrepsliggjøringen av varsling: De mange sakene vi i neste kapittel beskriver fra og med tidlig på 1970-tallet, *er* mediasaker, for varslingsbegrepets gryende utvikling i den tidlige fasen av perioden betegner først og fremst det vi i dag kaller ekstern varsling. Interessant nok etableres imidlertid varslingsbegrepet helt eksplisitt i media først i 2003. Fra media følger vi så på med den medisinske diskursen. Vi tar for oss hvordan «presteskapet i hvite frakker» – autoriteter (på alle nivåer) innen helsevesenet – i sine asymmetriske relasjoner til sine pasienter nå settes under lupen. Dessuten er forhold som angår befolkningen, ikke minst folkehelsen – og i enkelte tilfeller innsidepersoners kjennskap til kritiske forhold for denne – i maktpolitisk interesse å fremme at kan komme ut. Dette står i relativt nært ledtog med det vi avslutter kapittelet med, nemlig det vi betegner som politisk og byråkratisk diskurs. I dette inngår primært en analyse av offentlige rapporter og utredninger samt stortingsmeldinger, som har diskutert spørsmålet om hvorvidt en varslingslovgivning er betimelig. Disse dokumentene er en del analysert i de juridiske arbeidene vi tar for oss tidligere i kapittelet. Likevel har vi plassert delen om politisk og byråkratisk diskurs til slutt i kapittelet, da den leder mot det som er avgjørende for endetidspunktet for perioden denne boken tar for seg: ikrafttreddelsen av varslingsbestemmelsene i arbeidsmiljøloven i 2007.

Vi påberoper oss ikke å nødvendigvis ha utført en analyse av samtlige felt som har fungert som konstitusjonsfelt for varslingsbegrepet i Norge, og for de problemområdene det artikulterer. Men vi har inkludert de feltene vi har identifisert i vår søkemetodologi slik vi har beskrevet den i metodekapittelet (kapittel 2). Vi har heller ikke foretatt en uttømmende analyse av hvert av feltene vi tar for oss. Det ville være for omfattende for formatet. Det kan med andre ord være at leseren kjenner til varslingsrelevante arbeider i de feltene vi her analyserer, som ikke inngår i denne boken. I enkelte felt har vi eksempelvis kun identifisert den varslingsrelevante utviklingen i en del av perioden 1970–2007. Dette er likevel en analyse vi mener at danner et bilde som gir god innsikt i begrepets etablering og tidlige diskusjoner av de problemene det innebærer.

3.1 SAMFUNNSVITENSKAPENE

Statsvitenskap, aksjonsforskning innen sosiologi og kriminologi samt organisasjonsteori er felter som indirekte eller direkte fungerer som forløpere for utviklingen og etableringen av varslingsbegrepet. Rommet for på legitimt vis å gå imot autoriteter diskuteres og forsvares og utvides slik diskursivt. Her bidrar alle de nevnte feltene, men på noe ulike vis. På tvers av de nevnte disiplinene

produseres det kunnskap om viktigheten av innsidere for å kunne identifisere noen former for det som artikuleres som maktmisbruk. I den tidlige delen av perioden (1970–1980-tallet) betones viktigheten av å stå opp mot autoriteter gjennom å erkjenne og sette ord på urett, noe som fremstår som en svært krevende oppgave. Her er spesielt aksjonsforskningen – med bånd til den radikale politiske venstresiden – aktuell og legger betydelig vekt på sin analyse av undertrykkende samfunnsstrukturer som unndrar seg identifikasjon. Fra midten av 1990-tallet inntreffer en diskursiv endring, som vi har sporet i organisasjonsteorien. Her er ikke lenger autoritetene uttalt som en fiende eller antagonist – slik vi skal se at er tendensen med flere typer nedslag i den tidligere perioden. Snarere fremstår det å melde fra om kritikkverdige forhold i ens egen organisasjon som handlinger som til sjuende og sist er i organisasjonens tjeneste, det vil si inkludert dens ledelse, produksjon, drift og overskudd. Denne posisjonen skal vi se at har forbindelser til den politiske høyresiden.

3.1.1 Statsvitenskap, sosiologi og kriminologi

Statsvitenskap er et felt som bidrar til utviklingen av varslingsbegrepet ved å utvide et diskursivt rom for i visse situasjoner å sette til side de autoritetene man er underlagt, og gå imot eller gjøre noe annet enn det som er forventet. Feltet diskuterer sivil ulydighet og journalisters rett til å motta konfidensiell informasjon – fra det vi i dag vil kalle varslere.

I 1968 ga statsviteren Christian Bay ut boken *Når lov må brytes: Sivil ulydighet i teori og praksis* (Bay, 1968). Bay skriver om individets samvittighet og viktigheten av å forme individet slik at det kan sette seg opp mot urettferdighet, inkludert å bryte loven i visse sammenhenger. Han viser til andre verdenskrig og den innsikten i ulydighetens og motets betydning som Eichmann-saken tydeliggjorde (s. 70).

Bays tekst fungerer som en oppfordring, ved hjelp av historiske og filosofiske argumenter, til å forme oss selv og de kommende generasjonene til å ha innsikt, følsomhet og mot som gjør oss i stand til å være ulydige overfor lover, regler og normer når et høyere gode krever det av oss. Han skriver at «lojaliteten til menneskelige interesser, til humanitet og rettferd, alltid [må] gå foran lojalitet til statsinteresser og maktinteresser» (s. 10).

Bay tar utgangspunkt i lærdommene fra andre verdenskrig og artikulere – ved å understreke lojalitetsbegrepet – problemet med hvordan konformitet og lydighet overfor autoriteter kan legge til rette for forbrytelser mot menneskeheten. Det baner vei for strategiene han foreslår for å bekjempe at maktmisbruk kan finne sted: individets etikk og dets arbeid med seg selv for å dyrke evner som sterk samvittighet og mot til å handle på måter som vil føre til anklager om illojalitet.

Lojalitet er et begrep i nær forbindelse til det senere varslingsbegrepet. I diskusjoner om varsling dukker det ofte opp spørsmål om hvorvidt det er en praksis som er illojal mot arbeidsgiveren, eventuelt en legitim praksis som både er illojal og lojal, avhengig av om man ser det fra arbeidsgiverens eller allmennhetens perspektiv, eller en praksis som i dypere og mer langsiktig forstand er lojal også overfor arbeidsgiveren. Lojalitet er i alle tilfeller et begrep varslingsbegrepet forholder seg til og avgrenses mot.¹² Relevant for varslingsbegrepet er også de relaterte spenningsene, som Bay utlegger, mellom statens (eller andre organisasjoners) interesser og «høyere goder» når det gjelder en diskurs om menneskelighet og etikk. Selv om han tar for seg sivil ulydighet, ser vi hans *resonnement* som en del av forhistorien til varslingsbegrepet i Norge. Søkelyset på individets integritet, autenticitet og moral er også viktig i varslerbegrepet. Vi antar dermed, grovt sett, at lærdommene fra andre verdenskrig er en del av varslingsbegrepets forhistorie. Å dyrke moralsk dømmekraft og nok mot til å risikere sosial utstøtelse og straff for å stå opp mot maktmisbruk kan kreve dannelse, egenarbeid, selvtillit og et sikkerhetsnett som ikke alle er i besittelse av. Dette gjelder også langt på vei for det tidlige varslingsbegrepet som er i emning, enten det dreier seg om høyt kvalifiserte arbeidere som i kraft av sin ekspertise får øye på kritikkverdige forhold, eller betoningen av intrikate undertrykkende maktstrukturer som det er vanskelig å avkle. Bays tekst bidrar til et diskursivt rom for å forsvare at man er lojal overfor høyere interesser enn de autoritetene man er instruert til å adlyde. Vi ser her en parallell til Naders definisjon av «whistleblowing» (1972, se innledningen) som det å sette «public interests» over organisasjonenes interesser.

Filosof, jurist, revisor og samfunnsforsker Edvard Vogt var ansatt som førstelektor i sosiologi ved Norges handelshøyskole i 1974. Da begynte han et omfattende kartleggingsarbeid av publikums erfaringer i Bergen med å bli utsatt for vold. Dette gjennomførte han sammen med sin forskningskompanjong Gunnar Nordhus. I 1981 publiserte de en omfattende forskningsrapport på ca. 12 000 sider og en mer populærvitenskapelig, oppsummerende bok, *Volden og dens ofre. En empirisk studie*. Her kom grov politivold frem. Saken blir senere omtalt som en varslingssak. Til Dagbladet i 2005 uttaler Vogt seg om de mange konsekvensene i form av gjengjeldelser som saken resulterte i for ham og medforskeren, flere av ofrene og en politibetjent som sto offentlig frem og bekreftet ofrenes utsagn (Jahr, 2005). Der uttaler han følgende om det å forske på politivold: «Andre kriminologer som har kommet over politivold seinere, har klokkelig valgt å konsentrere seg om andre

12 Se for øvrig delene om juss og politisk diskurs i dette kapittelet for grenseoppdragningen mellom arbeidstakeres ytringsfrihet og lojalitetskravet overfor arbeidsgiveren.

forhold.» Se også vår omtale av det som går under betegnelsen «Politivoldsaken i Bergen» i del 4.2.2.

I 1985 publiserte statsviter, sosiolog og fredsforsker Nils Petter Gleditsch boken *Hemmeligholdets bastion? Hemmelighold og offentlighet i forsvarsspørsmål i Storbritannia*, der han gjennomgår den såkalte ABC-saken i England fra 1977 (Gleditsch, 1985). Gjennomgangen hans er relevant i denne sammenhengen fordi han gjør bruk av varslingsbegrepet – ikke termen «varsling», men «whistleblowing». Slik er teksten et eksempel på begrepets stilling på midten av 1980-tallet i Gleditschs fagfelt. Kort fortalt går ABC-saken ut på at to journalister intervjuet en underoffiser som var involvert i signaletterretning. Underoffiseren ga gradert informasjon til journalistene og ble dømt til seks måneders ubetinget fengsel. Sakens nøtt var imidlertid hvordan de to journalistene skulle dømmes. De endte opp med å få en domsutsettelse, men ble idømt saksomkostninger. Den milde dommen ga et bedre grunnlag for journalister til å gjøre seg til «whistleblowers», ifølge Gleditsch. For en av de to journalistene fulgte en karriere med bøker om telefonavlytting, sivilforsvar, korrupsjon i etterretningstjenesten, amerikanske baser i Storbritannia og transport av kjernefysiske våpen (1985, s. 32). Vi ser her at begrepsbruken – «whistleblowers» – ikke er konsekvent knyttet til den som melder fra om farlige, klanderverdige forhold fra innsiden, men at journalister, med informanter på innsiden, som offentliggjør slik informasjon, også betegnes som «whistleblowers». Begrepet er altså i dette feltet ennå ikke avgrenset til å benyttes utelukkende om ansatte som melder fra om kritikkverdige forhold i sin organisasjon.

Analysen inneholder en sammenligning av Norge, Storbritannia og USA når det gjelder åpenhet om forsvarsspørsmål. Den gjengse oppfatningen er at USA er mest åpen, noe som stemmer, ifølge Gleditsch. Den gjengse oppfatningen av at Norge ligger langt foran Storbritannia i denne sammenhengen, kan og bør imidlertid problematiseres, lyder analysen. «Når det gjelder 'whistleblowers', folk som lekker fra innsiden, ga ABC-saken imidlertid et bedre grunnlag for nye saker» (1985, s. 35). Det er lite rettspraksis på dette i Norge, hevder han, og trekker frem Blindheim-saken som en av de få (se kapittel 4, del 4.1). Engelsk rettspraksis er mye mer omfattende, men man kan anta ifølge Gleditsch at «lekkende embetsmenn» har fått sin stilling styrket etter Ponting-saken (BBC, 2011). Han viser videre til at norske journalister *formelt* sett står sterkere enn britiske når det gjelder å motta konfidensiell informasjon. I *praksis*, derimot, mener han at britiske journalister kan gå lenger, og viser til tiltalen mot bladet *Ikkevold* i 1985 (saken hadde fortsatt ikke gått for retten da Gleditschs bok gikk i trykken. Se kapittel 3, del 3.5 om denne saken).

Mest relevant for vårt tema er imidlertid begrepsbruken. Som vi så, omtales det vi i dag kaller varslere, som folk som «lekker fra innsiden» eller «embets- og tjenestemenn som lekker opplysninger» (Gleditsch, 1985, s. 55). Betoningen er på handlingen mer enn målet med den, og det antydes at selv om handlingen er moralsk god, er man illojal mot den omvarslede. Denne måten å betegne varslere på finner vi mindre av fra rundt årtusenskiftet. Reglene for bruken av begrepet har endret seg: Det tidlige begrepet artikulerte illojalitet overfor den kritiserte organisasjonen til fordel for lojalitet overfor allmennhetens interesser. «Lekkasjer» gir her god mening, da det assosieres med det kontroversielle ved handlingen: tillitsbruddet og illojaliteten overfor organisasjonen. Når varsling senere i større grad fremstår som en praksis til det beste for alle parter, slik vi skal se at er tilfellet fra midten av 90-tallet, er reglene for begrepet endret, og begrepet «lekkasjer» som i formuleringen «embedsmenn (e.l.) som lekker», fungerer ikke på samme måte som før.

3.1.2 Tidlig aksjonsforskning

Forskning innen kriminologi og retts sosiologi på 1970-tallet undersøkte og utviklet teori om vilkår som vanskeliggjør adressering av kritikkverdige samfunnsstrukturer. Tyngdepunktet i den forskningen vi her skal ta for oss, ligger på det som ble omtalt som strukturer som gjør det vanskelig i det hele tatt å identifisere urett. Denne forskningen omhandler også hvordan motstand kan finne sted. Selv om det sentrale objektet denne forskningstradisjonen etablerer, er generelle samfunnsstrukturer som unndrar seg kritikk, tematiseres også det å identifisere og melde fra om kritikkverdige forhold i arbeidslivet. Dessuten etableres det en posisjon der det profesjonelle individet gjennom sin dybdekunnskap om samfunnsordenen og dens institusjoner offentliggjør kritikkverdige forhold vedkommende identifiserer som et resultat av sin spesialkunnskap. En funksjon av denne forskningen er et diskursivt mulighetsfelt for avsløringen av sannhet fra innsiden.

Professor i retts sosiologi Thomas Mathiesen forsket på «usynlig disiplin» som en kompleks, strukturell og subtil disiplin som kuet mennesker og korrumperte deres moralske verdier (Mathiesen, 1978). I dette arbeidet berører han også de forholdene og overskridende handlingene som kan sette en stopper for denne disiplinen, også på arbeidsplassen. Videre fremhever han at han håper at arbeidet hans kan bidra til slike effekter. Kort sagt anbefaler han sine lesere å bli bevisst på den usynlige disiplinen de blir utsatt for, være selektive i valg av arbeidsplass og organisere seg med sine kolleger. Når det gjelder det andre punktet, fraråder for eksempel Mathiesen å jobbe i kriminalomsorgen, da risikoen etter hans mening for å bli kuet av den usynlige disiplinen er for sterk i forhold til hva man kan oppnå

av minimale forbedringer for de innsatte.¹³ Når det gjelder hans tredje punkt, kan organisering med andre arbeidstakere gjøres på arbeidsplassen eller eksternt, gjennom politisk arbeid med kolleger eller i foreninger.

Mathiesen opererer altså med et visst skille mellom motstand fra innsiden av arbeidsplassen og utenfra. Hans viktigste studieobjekt er imidlertid motstand mot en samfunnsorden: disiplin som maktmekanismer som inkluderer, men ikke er begrenset til, konkrete, enkeltstående tilfeller av kritikkverdige forhold i en organisasjon. Derfor må det også, ifølge Mathiesen, bekjempes utover forsøk på å belyse og ta sikte på å stoppe slike konkrete tilfeller av kritikkverdige forhold. Dermed er hans utgangspunkt å undersøke betingelsene for en bredere politisk-ideologisk motstand snarere enn motstand i form av avsløring av konkrete overtramp i ens organisasjon, som vil være «objektet» for det senere varslingsbegrepet. Likevel eksemplifiserer Mathiesens arbeider en tendens i perioden til å artikulere problemer med maktmisbruk så vel som veier til motstand og løsninger på disse problemene.

Vi ser i denne perioden og tradisjonen at forskere er involvert i praksisfeltene de studerer. Dette kan være gjennom deres politiske engasjement, de tilsiktede effektene på praksis de tilkjennegir at de søker med sine arbeidere, og/eller gjennom sine intervensjoner i organisasjonene eller feltene de studerer. I flere verk beskriver den samme Mathiesen maktstrukturer han gjennom sin forskning har innsiddekunnskap om, og avdekker konsekvenser de kan ha. For eksempel analyserer *Løsgjengerkrigen* virkninger av straffesystemet for sårbare personer (Mathiesen, 1975). Mathiesen avdekker politiske spenninger og analyserer kritisk offentlige debatter om straffesystemet. Og han gjør det med det uttalte målet å bedre forholdene for sårbare grupper og fjerne diskriminerende straffesanksjoner mot dem. Han viser for eksempel hvordan alkoholmisbrukere uten fast bopel frem til opphevelsen av løsgjengerloven i 1970 kunne dømmes til langvarig forvaring for selv bagatellmessige lovbrudd (Mathiesen, 1975).

Et annet eksempel er et arbeid av professor i organisasjonspsykologi Paul Moxnes. Dette er en monografi om struktur og samhandling i en psykiatrisk institusjon. Den analyserer en struktur dominert av frykt, eksemplifisert ved hvordan enkelte grupper av ansatte gjøres til syndebukker, og vanskelighetene med å stå opp mot dette (Moxnes, 1978).

13 Her ser det ut til at historien har gitt Mathiesen rett i at kriminalomsorgen er et felt der adressering av kritikkverdige forhold er vanskelig. Kriminalomsorgen er et av områdene vi betegner som «de stille feltene». Gjennom perioden vi har undersøkt, er det ganske stille fra kriminalomsorgen når det gjelder både varslingssaker (se kapittel 4, del 4.2.2 for enkelte saker) og forskning på varsling – foruten Mathiesens eget bidrag og Høigård og Snares forskning (se under).

I antologien *Kvinnens skyld: en nordisk antologi i kriminologi* (1988), redigert av professorene i kriminologi Cecilie Høigård og Annika Snare, foreligger det forskningsarbeider med utgangspunkt i flere kvinnekriminologiske problemstillinger (Snare & Høigård, 1988). Redaktørene påpeker at 1970-tallet var kvinnekriminologiens tiår i den forstand at kvinnekriminologiske problemstillinger kjempet seg frem og fikk sin berettigede oppmerksomhet (Snare & Høigård, 1988, s. 7). Temaer som tas opp, er voldtekt, prostitusjon, vold i nære relasjoner (omtalt her som hustrumishandling), kvinners kår i arbeidslivet, kvinnelige lovbrøyttere og soningsforhold for kvinner. Innledningsvis presiserer Høigård og Snare at kvinnekriminologene inntar flere roller: forskerrollen, hjelperrollen og politikerrollen (1988, s. 13–16). De gjennomfører aksjonsforskning der de samtidig møter kvinner som både er hjelpetrengende og blir informanter gjennom å fortelle om sine opplevelser. Basert på informasjonen forskerne henter og analyserer, arbeider de også for synliggjøring og politisk påvirkning. Prostitusjonsforskningen er et eksempel de viser til i denne sammenhengen. Vi ser en forbindelse til det senere varslingsbegrepet gjennom denne virksomheten der forskerne er tett på eksempelvis kvinner som arbeider som prostituerte, og dernest synliggjør undertrykking og andre kritikkverdige forhold i feltet.

Denne kritiske samfunnsforskningen griper inn i praksisfelt og avslører kritikkverdige forhold. Disse forskerne er imidlertid verken varslere eller varslerforskere i dagens terminologi: De formidler verken informasjon fra innsiden av sin egen primærorganisasjon (forskningsinstitusjonen) eller forsker på spesifikk praksis for å varsle om kritikkverdige forhold fra innsiden av en organisasjon. Likevel er en funksjon av denne forskningen fremveksten av et bestemt mulighetsfelt for å avsløre sannhet. Selv om det er en insistering på studiet av strukturer som hindrer folk i å bli bevisst på og rapportere gale gjerninger – innenfor eller utenfor organisasjonen, etablerer disse forskerne posisjonen der profesjonelle bringer offentlig oppmerksomhet om ubehagelige forhold, samt forholdene som gjør det vanskelig å identifisere og rapportere dem. De har også gjennom sin aksjonsforskning tilgang på innsidekunnskap. Som det vil fremgå, særlig gjennom våre analyser av Svein Solbergs *Rapport fra Reitgjerdet* (1979, se del 3.6), er forskningspraksisen som er beskrevet i dette avsnittet, på denne måten en del av forhistorien om fremveksten av varslingsbegrepet i Norge.

Merk at det er en spenning i dette rammeverket. Vi har på den ene siden det profesjonelle individet som avslører tilsynelatende overordnede strukturer, samt den uretten disse strukturene samtidig produserer og skjuler gjennom sin måte å operere på. På den annen side er det «massen», «vanlige» sivile, også arbeidstakere og overgrepene de er offer for og/eller selv deltar i, men

knappt kan oppdage på grunn av kompleksiteten i de nevnte strukturene. Vi tror denne spenningen også blir belyst gjennom spørsmålet om tilgang til diskurs (jf. vår Foucault-inspirerte metodologiske tilnærming): Hvem kan komme i posisjon til å si ifra om kritikkverdige forhold og bli hørt? Dette vil sannsynligvis variere fra kontekst til kontekst. Likevel er denne spenningen knyttet til et viktig trekk ved fenomenet varsling, som kanskje er underkommunisert i begrepsliggjøringen.

3.1.3 Organisasjonsteori

Organisasjonsteorien er et felt med internasjonalt fremtredende varslingsforskning, ikke minst det relativt tidlige arbeidet til amerikanerne Maricia P. Miceli og Janet P. Near (1986). I 1995 publiserte økonomen og organisasjonsteoretikeren Arent Greve ved Norges Handelshøyskole boken *Organisasjonsteori – nyere perspektiver* (Greve, 1995). Så vidt vi har kunnet avdekke, er dette den første publikasjonen i organisasjonsteori i Norge som kommer inn på varsling. Det foreligger et kapittel om organisasjonsetikk, som igjen inneholder et underkapittel med tittelen «'Whistleblowing' – å varsle omgivelsene når noe er galt», som blant annet bygger på Miceli og Near.

Greve kommer i dette underkapittelet med en beskrivelse av «whistleblowing» som en virksomhet som kan inntreffe når ansatte observerer «uetisk eller direkte ulovlig adferd på sin arbeidsplass» (Greve, 1995, s. 282), og når «en bedrift eller noen av dens ansatte utfører handlinger som er illegale (ulovlige), illegitime (ikke akseptert) eller uetiske» (Greve, 1995, s. 299). Han fortsetter og bidrar slik til utviklingen av en norskspråklig term: «På norsk kan vi kalle det *varsling* om uetiske handlinger» (kursiveringen er forfatterens).

Greve benytter altså ordet varsling, som vi vet at skal bli det etablerte norske begrepet for praksisen ved årtusenskiftet. Greve tar opp spørsmålene om under hvilke omstendigheter folk varsler, hvilke personer som varsler, og hvilke konsekvenser dette får for den det gjelder, og for organisasjonen. I likhet med den forskningsetiske tradisjonen (se del 3.2) og studenten Per Christian Arnesens spesialavhandling (se del 3.3) i juss fra samme år setter Greves publikasjon varsling eksplisitt på dagsordenen i en norsk kontekst.

Resten av det om lag fire sider lange kapittelet om varsling er en gjennomgang av primært amerikanske studier, gjengitt i arbeidene til Miceli og Near, som belyser tematikken. Greve nevner ikke de varslingssakene som finnes på 1970- og 80-tallet fra vårt land som eksempler (se spesielt kapittel 4 for disse). Han avslutter med følgende bemerkning:

«Whistleblowing» er en spesiell form for varsling av nedgang i ytelse som angår etiske standarder og normer i organisasjoner. Det er en form for tilbakemelding til organisasjoner som i det lange løp kan heve ytelse og bedre kvalitet (Greve, 1995, s. 303).

Hva slags samtidserfaring gjør varslingsbegrepet det mulig å formulere her? Det uttrykker et behov for å gjøre organisasjoner mer velfungerende og produktive enn hva lover, forskrifter, normer og praksis er i stand til. Varsling er slik et middel som først smerter – men som «i det lange løp» kan «heve ytelse og bedre kvalitet». Vi ser her et varslingsbegrep med forbindelser mer til høyresiden i norsk politikk enn til den radikale venstresiden (se spesielt forrige del om aksjonsforskning). Det er fristende å minne om et utsagn av høyrepolitiker Jan P. Syse (riktignok tilbake til 1973 og uttalt i en annen sammenheng): «Skal vi sikre fremskrittet, må vi i tide fjerne det vi kan kalle sanden i maskineriet. Det er dette som er høyrepolitikk» (Syse, 1973). Varsling er med andre ord plassert i økonomiens og fremskrittets tjeneste. Det artikuleres som en aktivitet som kan fjerne «sanden i maskineriet» som bremser ytelse. Varsling av for eksempel trakassering kan først føre til en krise i bedriften, men på sikt hindre nedsatt arbeidsevne, sykefravær, tapt inntekt for både organisasjonen, den som rammes av de kritikkverdige forholdene, og samfunnet. Avanserte, moderne og vellykkede organisasjoner tjener på varsling i det lange løpet: Det å være avhengig av hemmelighold blir et tegn på svakhet i denne diskursive posisjonen. Her ser vi avtrykk av det vi med Foucault kan kalle varslingens innskrivning i biopolitiske sammenhenger. Dette drøfter vi i kapittel 5.

Greve bruker gjennom disse sidene mest *varsling* som det norske ordet for «rapportering av kritikkverdige forhold». Hans tekst kan ha vært et bidrag til at dette blir termen som senere etableres. Men som vi så, sier han først at «vi kan kalle det *varsling*». Videre bruker han også vekselvis den engelskspråklige termen og uttrykket «blåse i fløyta». Dette sammenfaller med Arnesens avhandling (se del 3.2) fra samme år: Begge vitner om at en norsk term for varsling ennå ikke er etablert, men begge verkene er omfattende og eksplisitte i sin behandling av terminologien.

3.2 FORSKNINGSETIKK

Varslingsbegrepet, nærmere bestemt termene «whistleblowing» og «varskorop», tas i den norske konteksten i bruk innenfor den akademiske retningen som kaller seg forskningsetikk på 1980- og 90-tallet. Dette er disiplinen som ut fra vår kunnskap er tidligst ute med en eksplisitt bruk av begrepet. Fra de første anvendelsene av begrepet i forskningsetikken tidlig på 1980-tallet til de siste vi har inkludert fra slutten av 1990-tallet, endrer reglene for begrepet seg. Mens begrepet tidlig synes

å begrense seg til å betegne svært alvorlige, akutte eller kritiske forhold, er det en tendens til at flere typer forhold, også av mindre akutt, alvorlig karakter, inkluderes. Dessuten: Fra at varsling i praksis er ensbetydende med det vi i dag kaller ekstern varsling, er det spor av at begrepet utvides i forskningsetikken til også å inkludere det å melde fra internt.

De første eksemplene vi har funnet på at termen «whistleblowing» er benyttet, er i publikasjoner om forskningsetikk i 1981. En av dem er *Forskning og etisk ansvar. En rapport fra utvalget for «Forskning og etikk» nedsatt av Hovedkomiteen for norsk forskning*, ledet av Knut Erik Tranøy. Den eneste passasjen om varsling i denne rapporten lyder som følger:

En spesiell situasjon inntreffer når resultatene eller de forutsettbare konsekvenser av et forskningsprosjekt synes å innebære eller avsløre fare eller risiko som ikke var ventet da prosjektet ble igangsatt. En forsker kan komme i en lojalitetskonflikt om han mener slike funn bør offentliggjøres selv om prosjektlederne eller oppdragsgiverne motsetter seg dette. Det er denne situasjonen det siktes til med debatten omkring forskeres rett eller plikt til å varske-rop («whistle blowing»). Slike saker er kjent både fra Norge og andre land i senere år. Problematikken omkring varske-rop reiser forskningsetiske spørsmål som berører både den enkelte forskers og forskningsorganisasjoners samfunnsansvar, spørsmål som foreløpig synes å være langt fra en løsning eller avklaring (Tranøy et al., 1981, s. 151).

Uventet fare eller risiko knyttet til forskning synes dermed å være sentralt for det gryende varslingsbegrepet i den norske konteksten. Begrepet samfunnsansvar, både for individer og organisasjoner, fremheves samt spørsmålet om en forsker i slike situasjoner har rett eller plikt til å varsle. Hvem skal man være lojal mot i lojalitetskonflikter: ens egen bevissthet («rett til å varsle»), samfunnet («varslingsplikt») eller organisasjonen («ikke varsle»)? Dette er et problem som verken er løst eller klart, ifølge rapporten. Denne bruken av varslingsbegrepet viser at det brukes som et etisk begrep knyttet til andre etiske begreper, som lojalitet, ansvar, plikter og rettigheter. Bruken av begrepet viser dermed problemer eller dilemmaer på ulike nivåer. For det første: Hvordan kan man håndtere risiko for samfunnet eller farer forbundet med forskningsprosjekter? Her er varsling en mulig løsning på dette problemet. Og for det andre: Under hvilke omstendigheter er lojalitet mot ens organisasjon feilplassert? Med andre ord: Hva kjennetegner risiko eller fare for samfunnet av et slikt alvor at lojalitet mot samfunnet bør overstyre ens lojalitet til ens egen organisasjon? Også i denne disiplinen, tidlig i perioden vi studerer, er altså varsling uttalt som en handling som innebærer illojalitet overfor ens egen

organisasjon, til fordel for lojalitet overfor en annen instans. Forskningsetikken har interdisiplinær relevans, og det samme gjelder slik for varslingsbegrepet; det er ifølge denne utsigelsen potensielt anvendelig i alle disipliner som involverer forskningsprosjekter hvis resultater kan «avsløre farer eller risiko».

Det samme utvalget utarbeidet en ny rapport i 1981, som også tematiserer varsling:

Under ansvar for eget arbeidsliv ligger også fenomenet «whistle blowing», det å skrike ut til offentligheten, når man har kommet under vær med noe farlig og ens egen organisasjon neglisjerer dette. Og det er klart at i enkelte sjeldne tilfelle er «whistle blowing» på sin plass. Men hovedregelen bør være: Si fra på det rette sted. Og en må huske på at andre også må ha lov til å ha en annen mening om hva som er riktig å gjøre. Noen ganger kan man føle at en «blower» heller burde tatt sin hatt stille og rolig og gått. «Whistle blowing» kan være en falsk ansvarsfraleggelse istedenfor hva det bør være: Resultatet av et modent menneskes vurderinger om hva som vil tjene samfunnet best (Hovedkomiteen for norsk forskning, 1981, s. 9).

Vi kan med andre ord ikke si at dette arbeidet tar sikte på å danne grunnlag for økt oppmerksomhet rundt varsling. Forbeholdene er betydelige, og varsling er ikke formulert som en praksis for «alle». Mens vi har sett at andre fagfelt på 1970-tallet fremsatte teorier om samfunnsstrukturene som så komplekse at ansatte knapt kunne avdekke maktmisbruk, vektlegger forskningsetikken her forskerens evne til å skille ansvarlig mellom om det man oppfatter som kritikkverdige forhold i ens egen organisasjon, er rett eller galt å si fra om. Et fellestrekk mellom de to tradisjonene er imidlertid at det å komme med *relevant* kritikk av ens egen organisasjon er innrammet som en aktivitet som krever ressurser utenom det vanlige for den aktuelle medarbeideren. Dessuten ser vi at varsling også her – i tråd med hva vi har vist, og også senere skal se, at er tilfellet tidlig i perioden innen andre felt – er ensbetydende med hva vi i dag kaller ekstern varsling; det beskrives altså som «å skrike ut til offentligheten». Hovedregelen bør være, står det videre, å si fra på rett sted. Varsling beskrives her som praksisen der man i sjeldne tilfeller «skriker ut til offentligheten», og avgrenses fra praksisen som bør være «hovedregelen», nemlig å si fra internt.

I publikasjonen *Etikk og jus i forskningen* (1981) av professor i rettsvitenskap Kai Krüger (som for øvrig var en av deltakerne i den ovennevnte komiteen) er det et kapittel med tittelen «‘Whistle-blowing’ som etisk og juridisk dilemma». «Whistleblowing» kan foregå på to hovedmåter i forskningen, ifølge forfatteren. Det kan skje som Ibsens Stockmann i *En folkefiende*, altså i situasjoner der «prosjektet iverksettes nettopp for å avdekke og varsle om latente farer i samfunnet

som andre helst så holdt skjult», og der et «opprinnelig uskyldig prosjekt viser seg å avdekke et så alvorlig farepotensiale at de medvirkende får valget mellom å fullføre og dermed øke risikoen for katastrofe – eller å 'hoppe av', terminere prosjektet eller varsle omgivelsene» (Krüger, 1981, s. 16). Når det gjelder det sistnevnte, viser han til eksempler fra atomforskning (han nevner blant annet Oppenheimers atombombeprosjekt), forsvarsforskning og DNA-forskning. Som et eksempel på det førstnevnte nevner han Listesaken og Gleditsch-saken (se del 3.5 og 5.2). Interessant nok omtaler Krüger indirekte hovedaktøren i Listesaken, politikerens Ivar Johansen, som forsker. Krügers undersøkelsesobjekt er dermed bredere enn vitenskapelig forskning. Med utgangspunkt i det skillet han trekker opp, utvikler han en teori om en form for varsling som etterforskningsvirksomhet, som er igangsatt på grunn av en mistanke om risiko eller farlige forhold.

I 1986 er det flere eksempler på diskusjoner om forskning og etikk der varsling er eksplisitt drøftet (ved bruk av den engelskspråklige termen), for eksempel i en rapport fra et prosjekt i norsk miljøforskning (Roll-Hansen, 1986) og igjen i et arbeid av Knut Erik Tranøy (Tranøy, 1986).

Forskningsetikken fortsetter å diskutere varsling på 1990-tallet. I *Forskningsetikk for forskningsråd* argumenterer Matthias Kaiser (1992) for at det bør finnes kanaler i forskningsmiljøer for varsling av kritikkverdige forhold: «De store forskningsfinansierende institusjoner har [...] betydelig egeninteresse i å påse at det finnes velegnede kanaler for de (få) situasjoner der 'whistle-blowing' kan være påkrevet den enkelte» (s. 76). Her ser vi altså et eksempel på at varsling beskrives som en aktivitet som også kan involvere en instans innad i forskningsmiljøet, og ikke nødvendigvis ved å «skrike ut til offentligheten» (se s. 67–68). Det er også en publisasjon i miljøfilosofi som tar opp spørsmålet om under hvilke omstendigheter det er riktig for, og det hviler et ansvar på, økologiforskere å komme med advarsler om en mulig alvorlig miljøskade (Ariansen, 1992). Et arbeid som omhandler teknologi og etikk, tar for seg mangelen på avsløringer om uetiske forhold og argumenterer for regler i samfunnet som reduserer behovet for varslere, som ifølge forfatteren unektelig har store personlige kostnader for den det gjelder (Solberg & Danielsen, 1992). Her uttrykkes det altså både en oppfatning av at varsleren risikerer tøffe motreaksjoner, og et ideal om at samfunnet kan, ved hjelp av gode nok regler, minimere relevansen for å varsle.

I *Vitenskap og ansvar. Kampen mot atomvåpen* (1995) tar Rotblat til orde for å etablere organisasjoner av forskere og teknologer hvis oppgave er å være «vakt-hunder». Her etterlyses det derfor et formelt regelverk og en etablering av systemer for å sikre at kritikkverdige forhold overvåkes og rapporteres. Dette er et oversatt verk. Likevel har den et omfattende forord som understreker dens relevans for norske lesere (Rotblat, 1995).

Forskningsetikken som vi har undersøkt i denne delen, er en tradisjon der forskning og varsling først og fremst møtes i forskningens selvransakelse: i forbindelse med etikk og ansvar når irregulær forskning (risiko for skade, fusk eller andre uetiske handlinger) avdekkes. *Fusk i forskning. En studie av uredelig og diskutabel forskning ved norske universiteter* (Elgesem et al., 1997) føyer seg inn i denne tradisjonen. Vi har her å gjøre med «diskutabel» og «uredelig» forskning, som ikke er begrenset utelukkende til farlige forhold for allmennheten. Her presiseres det dessuten at «whistleblowing» først og fremst har vært kjent som handlinger som innebærer *offentliggjøring* av informasjon (Elgesem et al., 1997). Vi har altså sett at fagfeltet er i ferd med å utvikle begrepet til også å omfatte en rapportering i andre kanaler. Vi har også identifisert enkelte andre publikasjoner fra siste halvdel av 1990-tallet som omhandler forskningsetikk og snakker om «whistleblowing» (men bare kort), og som også opererer til dels med et begrep som omfatter kritikkverdige forhold utover de mest akutte og farepregede.¹⁴

Felles for alle publikasjonene vi har analysert i denne delen, er at det engelske ordet «whistleblowing» (og beslektede former, for eksempel «whistleblower») og andre stavevarianter av dette brukes. Det benyttes ulike tentative oversettelser til norsk: «varsling», som senere blir det etablerte begrepet, «fløyteblåsing» (direkte oversettelse av det engelske ordet), «varsku-rop» og «informanter». Det er lagt til en forklaring av begrepet i mange av avsnittene vi har analysert, noe som gir inntrykk av at leseren ikke forventes å være kjent med fenomenet varsling.

Et norsk varslingsbegrep er altså ennå ikke fullt ut etablert i perioden som er dekket i denne delen. Likevel er det under utvikling i akademiske kretser, særlig innen nettopp forskningsetikken. Hvorfor i forskningsetikken? Hvilke problemer i samtiden artikuleres, og hvilke strategier for løsninger på disse problemene dukker opp? Med den teknologiske utviklingen øker kunnskapen om mulige fatale konsekvenser for infrastruktur, natur, helse og samfunn, forårsaket av blant annet våpen, genteknologi og industriutvikling. Antatt lovende teknologi kan vise seg å være skadelig eller til og med dødelig; fremskrittet biter seg i halen. Denne samfunnstilstanden møter en pågående utvikling av et diskursivt rom, slik vi så i delen om samfunnsvitenskapene, for i større grad å kunne reflektere over etikk, sette seg opp mot autoriteter og kritisere krav om blind lojalitet og lydighet. Det er et viktig poeng at i en del situasjoner er det kun dem med innsidekunnskap, ekspertise og/eller teknologisk kompetanse som kan forutse eller avdekke dette, nemlig forskerne selv.

14 Se for eksempel *Forskningsetikk i hverdagsforskning: vurderinger og praksis* (Alver & Øyen, 1997) og Norges forskningsråd *Uredelighet i helseforskning* (1997).

Fra å betegne varslingsforhold med stor uventet fare og risiko på 1980-tallet utvides bruken av varslingsbegrepet på 1990-tallet til også å omfatte flere typer uetiske forhold. På denne måten endres reglene for bruken av begrepet – fra å begrense seg til tilstander med akutt fare for liv og helse til i større grad å inkludere uetiske og kritikkverdige forhold mer bredt. Eksempler fra 1970- og 1980-tallet på det vi i dag ville kalt varslingssaker, nevnes i beskjedne grad i denne litteraturen.¹⁵ En forklaring er antakelig at denne litteraturen tar for seg vitenskap, og dermed varslingsbegrepet til vitenskapelige/forskningsrelaterte spørsmål. Det ser ut til at flere av disse sakene først etableres som varslingssaker fra midten av 1990-tallet, med den allerede nevnte spesialavhandlingen i juss av Per Christian Arnesen. Den representerer en annen tradisjon i historien om fremveksten av varslingsbegrepet i Norge, som vi nå vender oss til.

3.3 JUSS

Juss er det vitenskapelige feltet historisk der varslingsforskningen er mest utbredt i Norge. Dette er tilfellet gjennom perioden vi kartlegger i denne boken, så vel som videre frem mot i dag. Mens vi så at i forskningsetikken er det å kunne melde fra om kritikkverdige forhold i ens organisasjon begrunnet med det å avdekke risiko, skade, juks eller lignende, vektlegger den tidlige varslingsdiskusjonen i jussen yringsfrihetens juridiske tilstand for ansatte. Det diskuteres om, og eventuelt hvordan, loven kan klargjøre grenseoppgaven mellom ansattes yringsfrihet og kravet om lojalitet til organisasjonen. Jussen er også tidlig ute med å sette varslingsbegrepet på dagsordenen. Dessuten er feltet tett på opptakten til varslingslovgivningen gjennom sine analyser av problemstillinger i dens politiske og byråkratiske forarbeider.

Jussen tar tak i det vi har identifisert som en kjernepåstand fra primært politisk hold i diskursen, nemlig at vi som samfunn vil at det varsles mer. Det er et ønske om at ansatte i større grad bruker sin yringsfrihet til å melde fra om kritikkverdige forhold i sin organisasjon. Dette gjelder særlig alvorlig kritikkverdige forhold som det er i allmennhetens interesse at gjøres kjent og blir korrigert. Den juridiske deldiskursen hviler på et premiss om at lovgivningen kan bidra til at ansatte varsler mer. I arbeid vi her skal se på, diskuteres det hvordan det kan gjøres, og hvordan eksisterende lovverk tolkes og bør tolkes.

15 Da tenker vi for eksempel på Magnus Hole Jacobsens varslingsforhold som HR-direktør i Hydro, Svein Solbergs varslingsforhold som sivilarbeidende lege ved Reitgjerdet psykiatriske sykehus, Ståle Eskelands varslingsforhold som oljevevnsinspektør i Statens forurensningstilsyn og Erling Folkvords varslingsforhold i Sosialsentralen i Oslo. Alle disse eksemplene analyserer vi i kapittel 4.

3.3.1 Juridiske arbeider om ansattes yringsfrihet på 1970- og 1980-tallet

I 1975 publiserte professor i rettsvitenskap Torstein Eckhoff artikkelen «Tjenestemenns lojalitetsplikt og yringsfrihet» (1975, s. 99–116). Han drøfter her hvilke bånd lojalitetsplikten overfor arbeidsgiveren legger på ansattes yringsfrihet. Med basis i en analyse av konkrete eksempler hevder han at rammene for ansattes yringsfrihet er ganske vide etter norsk rett, men at ansatte i praksis har mindre yringsfrihet enn hva loven tilsier: «Meget tyder på at de krav og forventninger som rettes til tjenestemenn om at de skal være lojale og samarbeidsvillige, mange steder har skapt uskreve, ikke-rettslige normer som trekker snevrere grenser for yringsfriheten enn rettsreglene gjør» (Eckhoff, 1975, s. 106, se også s. 116). En viktig grunn til dette mener han er frykt for represalier.

Eckhoff argumenterer for bred tilgang for ansatte i forvaltningen til å gå offentlig ut med kritikk av forhold på arbeidsplassen sin:

Hvor en vil trekke grensene for yringsfriheten er naturligvis et vurderings-spørsmål hvor forskjellige hensyn må veies mot hverandre [...] Personlig anser jeg offentlig kritikk for å utgjøre et viktig ledd i den demokratiske kontroll med forvaltningsapparatet. Selvsagt er ikke all kritikk like velfundert. Men vil man sikre seg at mest mulig av den berettigede kritikk kommer frem i lyset, må man ta med på kjøpet at også en del ubegrunnet kritikk blir fremsatt. [...] De som selv arbeider innen feltet har ofte størst innsikt og vet hvor også hvor skoen trykker. Skulle ikke de ha lov til å komme med kritikk eller med forslag til forandringer, ville man gå glipp av en viktig kilde til å få forholdene belyst (Eckhoff, 1975, s. 107–108).

Han utdyper hensynene han mener må begrense yringsfriheten noe i denne sammenhengen. Her trekker han frem at adgangen vil være noe mer restriktiv for departementsansatte og andre organer som er organisert på samme måte som departementene. Videre hevder han at det må stilles visse krav til holdbarheten når en ansatt uttaler seg kritisk offentlig om forhold vedkommende selv jobber med. Men det må «vektige grunner til for å kunne rettferdiggjøre inngrep i yringsfriheten», ifølge Eckhoff (1975, s. 109). Et av eksemplene han analyserer, er Byhre-saken fra 1973. Psykolog Arne Byhre ble sagt opp fra sin stilling ved den psykiatriske poliklinikken for barn og ungdom i Drammen etter at han i lokalpressen hadde skrevet et kritisk innlegg om fylkesmyndighetene i Buskerud (Byhre, 1973). Eckhoff vurderer saken slik:

Personlig er jeg tilhenger av en mindre polemisk og sarkastisk tone enn den Byhre brukte i artikkelen. Men jeg synes ikke at formen kan karakteriseres som så utilbørlig at det alene ga grunn til oppsigelse. Avgjørende for bedømmelsen må det derfor være om artikkelen inneholdt grove uriktigheter, og om Byhre skjønte eller burde ha skjønt det (Eckhoff, 1975, s. 110).

Han går så videre til nettopp spørsmålet om uriktigheter eller ei i Byhres artikkel og hevder at det ikke har kommet frem noe i saken som gjør at han kan konkludere med at Byhre kom med grove uriktigheter. Han mener følgelig det var positivt at denne saken – så vel som saken til overlegen Johannes Sejersted Bødtker, også ved en institusjon i Buskerud fylke – ble brakt for domstolene, «slik at noen av de viktige prinsippspørsmål som det her dreier seg om kan bli avklaret» (Eckhoff, 1975, s. 116). Det skulle vise seg året etter, i 1976, at Byhre tapte i retten (se også vår omtale av saken i del 4.5).

Den allerede omtalte Ståle Eskeland bidro som jurist til diskusjonen om ansattes ytringsfrihet i Norge. Han publiserte i 1982 artikkelen «Ytringsfrihet og arbeidsforhold» i Tidsskrift for Rettsvitenskap (Eskeland, 1982). Han tar for seg hvilken betydning «rettsregler har for arbeidstakers reelle ytringsfrihet»; innledningsvis foretar forfatteren noen begrepsmessige avklaringer: «Fremstillingen tar bare sikte på å drøfte arbeidstakernes politiske ytringsfrihet. Begrepet politisk blir brukt om ytringer som er ment å ha, eller faktisk har, betydning for makt- og godefordelingen i samfunnet» (Eskeland, 1982).

I artikkelen skilles det mellom ansattes politiske aktivitet generelt og kritiske ytringer om forhold på arbeidsplassen. Begge deler diskuteres. Dette er dermed ikke en studie som utelukkende tar for seg hva vi i dag betegner som varsling. Her skal vi ta for oss delene som omhandler varsling. Ord som er direkte knyttet til varslingsbegrepet, som «varsling», «varskorop», «fløyteblåsing», «whistleblowing» eller tilsvarende, er ikke nevnt. Eskeland går imidlertid grundig inn i forhold som kommer i veien for at ansatte kan ytre seg om kritikkverdige forhold; han gir flere eksempler på ansatte som har gjort det, og de konsekvensene dette fikk. Av hans presiseringer følger det at han ser på ytringer i saker han tar for seg i artikkelen, som politiske ytringer. Dette gjelder for eksempel advokat Harald Stabells kritikk av arbeidsmiljøloven i flere medieoppslag mens han var ansatt i Arbeidstilsynet, og laboratoriesøster Anne-Ma Ødegaards kritikk av pasientbehandling ved Reitgjerdet sykehus, som vi ser nærmere på i del 3.5 om medisinsk diskurs. Slike ytringer betegner han altså som kritiske ytringer med betydning for maktfordelingen i samfunnet.

Eskeland skiller mellom konsekvenser av slike ytringer når det gjelder ansettelse, i pågående arbeidsforhold og for oppsigelse. Han trekker frem flere saker fra sent på 1970-tallet som vi behandler i denne boken: Blindheim-saken, saken

som omhandlet Eskeland selv, Furre og Gustavsen-saken, Hole Jacobsen-saken og Reitgjerdet-saken.

Den foregående fremstilling har vist at arbeidsgiverne har mange muligheter for å holde politisk uønskede arbeidstakere «på avstand». De kan utelukkes fra ansettelse, deres yringsfrihet i bestående arbeidsforhold kan begrenses og om nødvendig kan arbeidsforholdet bringes til opphør. I stor utstrekning kan dette skje innenfor de vide og vage grensene som gjeldende rett trekker opp. Og fordi grensene etter gjeldende rett er vide og vage, kan arbeidsgiverne skyte seg inn under gjeldende rett også hvor grunnlaget for det er tvilsomt. Det er også mange muligheter for å skjule politisk begrunnede avgjørelser overfor arbeidstakere ved å gjøre dem formelt uangripelige. Den mulighet foreligger selvsagt også at arbeidsgiverne åpent tilsidesetter rettsregler som de er bundet av (Eskeland, 1982).

Som det fremgår av tittelen på artikkelen, så vel som i hele gjennomgangen av saker og analysene av dem, er *yringsfriheten* et kjernebegrep og -tema for studien. Og som han hevder avslutningsvis, er det «liten tvil om at i det praktiske liv har arbeidsgivernes interesser forrang, med den følge at arbeidstakernes reelle yringsfrihet blir begrenset i betydelig grad» (Eskeland, 1982).

Dette mener forfatteren har slagsider, og han etterlyser følgelig en gjennomgang av hele regelverket i lys av Grunnloven § 100 om yringsfrihet. Når det gjelder det overordnede formålet med å styrke den enkeltes yringsfrihet, viser han til det prinsipielle med tanke på demokratiets kår. Vi ser også i dette sitatet at han opererer med en opposisjon mellom arbeidsgiveres og arbeidstakernes interesser i denne sammenheng, noe vi har vist at organisasjonsteorien – og som vi skal se, også andre felt, inkludert jussen selv – senere kom til å utfordre.

Samme år publiserte juristen Jon T. Johnsen artikkelen «Yringsfrihet i forvaltningsstaten», også i Tidsskrift for rettsvitenskap (1982). Han hevder at forvaltningsstaten i praksis systematisk undertrykker svake grupper fordi de ikke kan bruke loven til å sette de kritikkverdige forholdene de lever under, på den politiske dagsordenen. Han tar imidlertid bare kort for seg embetsverket i administrasjonen og utfordringene for dem når det gjelder å ta tak i slike saker (her viser han til den ovennevnte studien av Eskeland).

Forfatteren gjennomgår derimot omfattende empiri fra Juss-Buss og JURK gjennom 1970-tallet, som har avdekket eksempler på hvordan svakere stilte grupper – som herbergister, sigøynere, fremmedarbeidere, innsatte og kvinner som har gått gjennom abort eller blitt voldtatt, er i utsatte situasjoner knyttet til arbeid, trygd, bolig, prostitusjon og likestilling – i praksis ikke kan bruke loven til å adressere kritikkverdige forhold de lever under. Slik sett er Johnsens arbeid en form for aksjonsforskning, der jurister/jusstudenter i de nevnte

organisasjonene systematisk avdekker kritikkverdige forhold og blir informanter for denne forskeren. De rapporterer om tilkortkommenheter ved det lovverket de representerer. Johnsen analyserer også vilkårene for at tjenestepersoner i forvaltningen kan avdekke og kritisere negative utslag av det lovverket de administrerer overfor svakt stilte grupper. Her peker han på en rekke problemer som gjør dette vanskelig, deriblant at arbeidspresset er stort, at de ansatte i disse funksjonene ofte har lav utdannelse, at de er «omgjerdet av forskrifter, instruksjer og presedenser og har liten handlefrihet [...] noe som uthuler rettsgarantiene» (Johnsen, 1982).

Dette er med andre ord en observasjon av en rekke komplekse faktorer som, sagt med dagens terminologi, vanskeliggjør eller umuliggjør varsling, da man ikke engang er i posisjon til å *identifisere* kritikkverdige forhold i ens arbeid.

Vi har i del 3.1.2 sett flere eksempler på det vi omtaler som tidlig aksjonsforskning og hvordan den må anses som en del av varslingsforskningens forhistorie. Forfatteren peker også på at samfunnsvitere kan være de som avdekker slike forhold. Han omtaler sitt eget arbeid som rettssosiologisk.

3.3.2 Det første norske vitenskapelige arbeidet som helhetlig er viet til varsling

I den allerede introduserte spesialavhandlingen i rettsvitenskap fra 1994–1995 undersøker Per Christian Arnesen forutsetningene i offentlig forvaltning for å publisere kritikkverdige forhold.¹⁶ Arnesen er den første i Norge som vier et akademisk verk helt og fullt til temaet varsling. Oppgaven har tittelen: «Tjenestemenns adgang til å offentliggjøre kritikkverdige forhold i forvaltningen. En kommentar til NOU 1993: 15 om forvaltningsetikk.» Arnesen gjennomgår tre saker som han omtaler som «mønstereksempler» på at det ble rapportert om alvorlige kritikkverdige forhold (se s. 17–22): 1) oljeverninspektør i Statens forurensningstilsyn, Ståle Eskeland, og hans såkalte protestoppsigelse (1977); 2) flere kritikkverdige forhold i sosialtjenesten i Oslo, rapportert av sosionom og politiker Erling Folkvord i 1982; 3) selfangstinspektør Odd F. Lindbergs avsløringer i en rapport i 1988 om ulovlige fangstmetoder, berusede ansatte og tyveri i selfangstindustrien. (Se kapittel 4 for en analyse av alle tre sakene.)

Arnesen er den første til å benevne disse sakene som varslingssaker (med ett unntak når det gjelder Lindberg-saken, se del 3.4.6). Dette arbeidet utgjør en milepæl fordi det identifiserer fellestrekk i saker i norsk offentlighet som gjør at de kan betegnes som varslingssaker. Arnesen bruker i utgangspunktet den

16 Spesialavhandlingen ble avlagt i 1994. Arbeidet ble så trykt i Institutt for offentlig retts skriftserie i 1995 (Arnesen, 1995).

engelskspråklige termen, men diskuterer hvilket ord som kan være en relevant norsk term. Slik bidrar han til og gir innsikt i begrepets tilstand i Norge. Han beskriver situasjoner der ansatte i et forvaltningsorgan står overfor «et praktisk etisk problem», for eksempel hva de skal gjøre hvis de avdekker at «organet bryter med gjeldende rettsnorm, ikke iverksetter et politisk mål eller handler i strid med et moralsk prinsipp» (1995, s. 1). Ignorerer de det de har sett, rapporterer de til sine overordnede, eller må de gå «ukonvensjonelle veier», som å «skrike ut» til et uavhengig organ eller i media i håp om at forholdene vil bli korrigert, og hva er i så fall konsekvensene (Arnesen, 1995)?

Innledningsvis foretar Arnesen en begreps- og terminologidiskusjon. Vi gjengir den i sin helhet, da den er det første grundige eksempelet på en varslingsbegreps- og terminologidiskusjon vi er kjent med. Den er også en god indikator for den konteksten eller det diskursive landskapet den tidlige varslingsdiskusjonen i Norge vokser frem i:

Er det behov for en norsk oversettelse av det amerikanske uttrykket *whistle-blowing*? Eller klarer vi oss med det bestående norske begrepsapparatet som «offentliggjøring», «varsling», «rapportering» med mer? Eller kanskje *whistleblowing* kan brukes direkte i det norske språket, som mange andre engelske ord? At den direkte oversettelsen «plystreblåsing» eller «fløyteblåsing» er mindre heldig, synes i hvert fall nokså opplagt. Men kanskje uttrykket «å blåse i fløyta» ikke er så ille? Hvis det er behov for en metaforisk norsk oversettelse, kan det kanskje trekkes en analogi til det å dra i nødbremsen på et tog. Grunnen til at man trekker i nødbremsen er at det har oppstått en faresituasjon på toget, som bare kan utbedres hvis toget stopper. Når tjenestemannen «is blowing the whistle», trekker han på norsk i nødbremsen. Og «whistleblowers» blir da tilsvarende «nødbremsere». Ved denne metaforen får vi frem flere sider ved offentliggjøringsfenomenet. For det første at offentliggjøring ikke er en hverdagslig handling. Det er ikke en daglig foreteelse at passasjerer trekker i nødbremsen eller at tjenestemenn retter offentlig kritikk mot det organ han eller hun er tilsatt i. Nødbremsingen er et nødtiltak som kun skal skje i krisetilfeller. For det andre får vi frem at offentliggjøring kan være et effektivt tiltak for å stoppe det kritikkverdige, slik en nødoppbremsing på et tog er. For det tredje er det en forholdsvis enkel fysisk handling det dreier seg om, men med omfattende konsekvenser. Å dra i den røde spaken i en togkupé eller taste nummeret til VGs tusentips, er ikke i seg selv noen omfattende handling. Det er følgene av denne handlingen som virker avskrekkende, slik at man tenker seg om både én og to ganger før den foretas (Arnesen, 1995, s. 21–22).

I denne oppgaven bruker forfatteren gjentatte ganger sitt eget forslag som betegnelse på dem som «offentliggjør kritikkverdige forhold». Han kaller dem «nødbremser», men vi vet nå at han ikke lyktes med å etablere dette som begrep. Arnesen omtaler varsling som «et nødtiltak som kun skal skje i krisesituasjoner», og hvis konsekvenser er omfattende og virker «avskrekkende». Her spesifiseres altså begrepet til å betegne situasjoner der konsekvensene av å varsle vil være store. Vi merker oss dessuten at varsling er ensbetydende med offentliggjøring, og at det derfor dreier seg om større saker i allmennhetens interesse.

3.3.3 Juridiske analyser som en del av opptakten til arbeidsmiljølovens varslingsbestemmelser

Vi skal helt til 2004 før vi finner flere juridiske studier om varsling i Norge, ifølge vår allerede nevnte varslingsforskningsbibliografi. De arbeidene vi nå vender oppmerksomheten mot, ligger tett på den politiske utviklingen frem mot ikraft-tredelsen av arbeidsmiljølovens varslingsbestemmelser fra 2007. De analyserer rettstilstanden på feltet mot den bakgrunnen at anbefalinger av varslingslovgivning har blitt fremmet (først i NOU 1999: 27, Ytringsfrihetskommisjonen, se del 3.6 om politisk diskurs), samt kommenterer fortløpende de forberedende arbeidene frem mot milepælen i 2007.

Jurist Kyrre Eggen (2004) beskriver utførlig grensene mellom ansattes ytringsfrihet og lojalitetsplikten overfor arbeidsgiveren i tidsskriftet *Arbeidsrett*. Han viser til at undersøkelser har avdekket det han betegner som en ytringsvegring blant ansatte; ansatte benytter seg mindre av retten til å ytre seg om forhold på sin arbeidsplass enn de har rett til ut fra ytringsfrihetsbestemmelsen i Grunnloven. Dette mener han at delvis kan skyldes de «gyldne lenker» («muligheter for forfremmelse og belønning») (Eggen, 2004, s. 22), men han hevder også:

Personlig tror jeg at andre årsaker er like fremtredende som de gyldne lenkene. En slik årsak er rettslig usikkerhet. Grensene for både ytringsfriheten og lojalitetsplikten må i hvert enkelt konkrete tilfelle fastsettes gjennom en tilbørighetsvurdering, de er altså begge relative størrelser. Dette forhold tilsier at det er uklarhet og usikkerhet hos ansatte som vurderer om de skal ytre seg eller ikke (Eggen, 2004, s. 22).

Hvis det er tilfellet at vi ønsker at ansatte i større grad benytter seg av sin ytringsfrihet, kan man vurdere incitamenter for de ansatte som «avslører grovt kritikkverdige forhold», hevder Eggen. Behovet for å tydeliggjøre reglene og slik redusere denne rettslige usikkerheten som han mener råder, tilsier at en lovregulering

spesifikt av ansattes ytringsfrihet er betimelig, ifølge forfatteren. Han foreslår selv følgende lovformulering:

Ansatte har alminnelig ytringsfrihet, med mindre utøvelsen av denne frihet på illojal måte skaper risiko for skade på arbeidsgivers legitime interesser og allmennhetens interesse i at den ansattes ytringer blir gjort kjent ikke veier tyngre enn arbeidsgivers legitime interesser. Utøvelse av ytringsfriheten utover disse rammer kan få slike konsekvenser for arbeidsforholdet som er forholdsmessige i forhold til den skade arbeidsgiverens legitime interesser er påført (Eggen, 2004, s. 23).

Et nøkkelbegrep her er «legitime interesser». Dette utdyper Eggen; han kommer eksplisitt inn på «whistleblowing» i sammenheng med sin gjennomgang av offentlighetslovens betydning i dette feltet.

Særlige problemer oppstår i forbindelse med såkalt «whistle blowing», det vil si hvor ansatte offentliggjør informasjon om at virksomheten er innblandet i ulovlig, korrupt, umoralsk eller annen skadelig virksomhet. Det sier seg selv at slik informasjon vil kunne være særlig skadelig for virksomheten, og at ansatte som offentliggjør slik informasjon lett vil oppfattes som illojale. Etter min mening kan det imidlertid stilles spørsmålsteget ved om slik «whistleblowing», som er reelt begrunnet, i det hele tatt kan anses som illojalt. Det kan hevdes at illojalitet forutsetter en skade på arbeidsgivers legitime interesser. Det forhold at vedkommende virksomhet er innblandet i korrupt, ulovlig, umoralsk eller annen skadelig aktivitet, er ikke en legitim interesse som fortjener beskyttelse av lojalitetsplikten. Dessuten kan det hevdes at offentlige virksomheter, og også private bedrifter, har en grunnleggende interesse i at deres virksomhet utføres innenfor lovens og grunnleggende etiske rammer. «Whistleblowing» som er begrunnet i reelle forhold, kan derfor sies å være lojalt i forhold til virksomheten som sådan, selv om de enkeltpersoner i virksomheten som er ansvarlig for de kritikkverdige forhold, blir hardt rammet av den ansattes ytringer (Eggen, 2004).

Vi noterer at varsling også i denne begrepsliggjøringen er ensbetydende med offentliggjøring, som gjerne vil bety i media. Dessuten forsøker forfatteren å skille mellom lojal og illojal varsling. Det vi skal se at oppleves som en utfordring – og som ikke håndteres – i den politiske diskursen (se del 3.6), forsøker Eggen å klargjøre ved hjelp av begrepet «legitime interesser». Han argumenterer for at det ikke er en «legitim interesse» for en organisasjon å ville bedrive «korrupt, ulovlig,

umoralsk eller annen skadelig» virksomhet. Følgelig kan den ansatte offentliggjøre informasjon om slike forhold med hjemmel i ytringsfrihetsparagrafen og til sjunde og sist sies å være lojal overfor organisasjonen. I likhet med hva vi har sett i organisasjonsteorien, artikuleres det altså her et varslingsbegrep der den ansatte i det større bildet er lojal også overfor organisasjonen, ikke «illojal» mot denne og lojal kun overfor allmennhetens interesser e.l., men i prinsippet lojal overfor alle relevante parter.

På den annen side er det klart at «whistleblowing» som ikke har noe grunnlag i reelle forhold, vil kunne anses som brudd på lojalitetsplikten. Dessuten kan måten en ansatt «blåser fløyta på», for eksempel slik at vedkommende fremmer offentlig kritikk uten å ha gjort virksomhetens ledelse oppmerksom på forholdene, kunne være illojalt (Eggen, 2004, s. 19).

Varsleren vil altså være illojal overfor organisasjonen dersom de påståtte kritikkverdige forholdene ikke er reelle, og om ikke den ansatte først har tatt opp saken internt. Vi noterer at forfatteren med dette ikke anser det å rapportere om kritikkverdige forhold internt som varsling. Det blir det først med offentliggjøringen i denne konseptualiseringen.

Ettersom Eggen hevder at varsling, under de innrammede forholdene, faktisk er i tråd med ens virksomhets grunnleggende interesse, og dermed kan sies å være en *lojal* handling, har vi her et eksempel på den diskursive posisjonen vi kaller varsling i produktivitetseffektivitetens interesse (se også 3.1.1 om organisasjonsteori og om biopolitikk i kapittel 5). Den juridiske diskursen beveger seg altså utover jussen og over i et felt som artikulere virksomheters interesser, og ikke bare når det gjelder å overholde loven, men også å få bukt med for eksempel umoralske forhold. I markedsøkonomisk sammenheng er som kjent en bedrifts rasjonelle øverste interesse økonomisk inntjening, noe ikke bare lovbrudd, men også umoral kan komme i veien for. I tråd med Foucaults analyse av biopolitikken og «styringskunsten» («gouvernementalité» og den nyliberalistiske rasjonaliteten (se Foucault, 2001c, 2004a, 2004b)) ser vi ikke her at det er et absolutt skille mellom private bedrifter og offentlige organisasjoner. Også de sistnevnte opererer i stor grad etter produktivitetseffektive interesser.

Til tross for at vi befinner oss i 2004 og termen «varsling» allerede er etablert og anvendes i dokumenter Eggen her analyserer, benytter han det engelske «whistleblowing». Ser vi imidlertid på sitatene på forrige side, ser det for oss ut til at bruk av «varsling» i stedet for «whistleblowing» i de gitte tilfellene kunne tilført teksten en uhensiktsmessig tvetydighet. Bruken av termen «whistleblowing» legger til rette for at Eggens tekst presist avgrenser «objektet» der det er snakk om å skride ut av

organisasjonens rom og få tilgang til offentlighetens oppmerksomhet om de aktuelle kritikkverdige forholdene i organisasjonen. I fagartikkelen «Lovreguleringen om adgangen til varsling – noen spørsmål» av jurist Erik C. Aagaard (2005), som vi analyserer i neste avsnitt, brukes derimot «varsling». Det varslingsbegrepet – eller det «objektet» begrepet betegner – som diskursen forut for lovbestemmelsene om varsling i arbeidsmiljøloven ser ut til å lede frem til, kritiseres nettopp av Aagaard for å være tvetydig eller delvis uavklart, men antakelig uforholdsmessig vidt.

Aagaard (2005) diskuterer i den ovennevnte fagartikkelen de varslede varslingsbestemmelsene i arbeidsmiljøloven.¹⁷ Han undersøker om de flytter grensen mellom ytringsfriheten og lojalitetsplikten overfor arbeidsgiveren, noe han konkluderer med at ikke lar seg besvare ut fra lovbestemmelsene som forelå i Arbeidslivslovutvalgets innstilling av 20. februar 2004:

§ 2-4 Forbud mot gjengjeldelse som følge av varsling. Arbeidstaker har rett til å varsle offentligheten om kritikkverdige forhold i virksomheten der dette ikke er i strid med annen lov. Gjengjeldelse mot arbeidstaker som varsler etter første ledd er forbudt (NOU 2004: 5). (Se øvrig analyse av denne NOU-en i del 3.6 om politisk diskurs.)

De på dette tidspunktet endelige varslede bestemmelsene fjernet et tidligere forslag om å presisere at varslingen må være lojal. Aagaard påpeker at en oppgitt årsak til at punktet om lojalitet ble fjernet, var at stortingskomiteen mente at mange arbeidsgivere, særlig innen det offentlige, overdrev kravene til lojalitet. Forslaget før stortingskomiteens innspill lød slik:

§ 2-4 Forbud mot gjengjeldelse som følge av varsling. Det er forbudt å gjøre bruk av gjengjeldelse overfor arbeidstaker som på en lojal måte informerer om kritikkverdige forhold i virksomheten (Aagaard, 2005, s. 189).

Aagaard er imidlertid kritisk til at dette punktet er fjernet, når det ikke samtidig kom nærmere presiseringer fra myndighetene om hva disse bestemmelsene ville ha av konkret betydning for rettstilstanden. Presiseringer forelå heller ikke med tanke på krav til at forholdene det varsles om, hadde rot i virkeligheten, eller av hva som kunne klassifiseres som «kritikkverdige forhold i virksomheten». Hans

17 Dette er bestemmelsene han viser til: «§ 2-4 Forbud mot gjengjeldelse som følge av varsling. Arbeidstaker har rett til å varsle offentligheten om kritikkverdige forhold i virksomheten der dette ikke er i strid med annen lov. Gjengjeldelse mot arbeidstaker som varsler etter første ledd er forbudt.»

vurdering vedrørende det sistnevnte punktet er at ordlyden tyder på at det kan dreie seg om et svært omfattende område (Aagaard, 2005, s. 190–191).

Videre kritiserer Aagaard den ensidige betoningen av varsling til *offentligheten*, som må forstås som media, slik han ser det: radio, TV og aviser.¹⁸ Dette ser han på som en devaluering av tilsynsorganer som Økokrim og Arbeidstilsynet (Aagaard, 2005, s. 191). Han fortsetter:

Eller hvis det er hensynet til den offentlige debatt som har vært motiverende, kan det skyldes en sammenblanding av «kritikkverdige forhold» og andre områder som faller inn under ytringsfriheten. Her kan nevnes spørsmål av mer politisk art som for eksempel arbeidsgivers strategiske og taktiske valg og prioriteringer. Disse kan man selvsagt være uenig i, men de kommer normalt formodentlig ikke inn under begrepet «kritikkverdige forhold» (Aagaard, 2005, s. 191).

Dette er tankevekkende refleksjoner når det gjelder hva slags forhold varslingsbegrepet i lovs form regulerer. Det er mulig det slår leseren at Aagaard – og for så vidt også Eggen (se over) – er «konservative» eller på «arbeidsgivernes side» i sine analyser gjennom deres anbefalinger av en lojalitetskravpresisering. Aagaard påpeker imidlertid at både arbeidsgiver- og arbeidstakersiden stilte seg bak det opprinnelige forslaget (Aagaard, 2005, s. 190). Dessuten, og på sikt enda viktigere, har ansattes *varsling* etter at lovgivningen trådte i kraft, og videre frem i tid, blitt et svært vidt begrep. Dette har problematiske sider, noe vi kommer tilbake til i del 3.6 om politisk diskurs (og som utdypes langt mer i bind 2 av dette verket).

I 2005 publiserte også bladet *Juristkontakt* en reportasje der jurister uttaler seg om varsling, og jurister som også har varslet, blir intervjuet (Gangnes, 2005). Det sistnevnte gjelder juristene Lynn Brewer, Bjørnhild Hovden og Kari Breirem, som varslet som ansatte i henholdsvis amerikanske Enron, Trygdeetaten og advokatfirmaet BAHHR. De to siste varslingssakene, som er fra Norge, analyseres i kapittel 4. Men i denne sammenhengen bør det nevnes at Breirem foreslår at det opprettes en varslingsenhet som er underlagt Justisdepartementet. Denne bør ha som oppgave å beskytte ansatte som melder fra om «feilbehandling, eller uforsvarlig behandling, om uregelmessigheter eller misligheter og korrupsjon» (Gangnes, 2005, s. 21). Breirem påpeker at det må foreligge krav om at det dreier seg om «alvorlige kritikkverdige forhold som kan etterprøves» (Gangnes, 2005, s. 21).

18 Se del 3.4 om media, særlig 3.4.1 og 3.4.2, for mer om varsling som offentliggjøring.

Gangnes intervjuer professor Henning Jakhelln ved Institutt for offentlig rett ved Universitetet i Oslo. Jakhelln mener at lovbestemmelsen «ikke løser noe av problemet [...] Dette er ikke en milepæl, men må anses som en mellomstasjon i et spørsmål som krever mer gjennomtenkning. Blant annet i det generelle spørsmålet om ansattes ytringsfrihet» (Gangnes, 2005, s. 22). I det samme tidsskriftsnummeret hevder Per Ragnar Bronken, forhandlingskonsulent i Norges Juristforbund, at oppmerksomheten rundt «whistleblowing» har økt betraktelig i senere tid. Han bemerker at dette begrepet brukes lite i Norge. Snarere snakkes det om grensdragningen mellom ytringsfriheten og lojalitetsplikten (Bronken, 2005, s. 23), noe vi også har sett at juristen Kyrre Eggen (2004) gjør. Basert på juridisk teori og sine erfaringer med rettspraksis oppgir Bronken fem krav som bør være oppfylt før en «arbeidstaker varsler offentligheten om det kritikkverdige»: 1. «Offentliggjøringen bør være motivert av god vilje og aldri av egen nytte», 2. «Det bør gjelde et alvorlig kritikkverdig forhold», 3. «Interne prosedyrer bør være forsøkt uten tilfredsstillende resultat», 4. «Det bør foreligge dokumentasjon på det kritikkverdige» (dette oppgir han at ikke er et absolutt krav) og 5. «Offentliggjøringen bør være et hensiktsmessig middel for å få det kritikkverdige til å opphøre» (Bronken, 2005, s. 23–25).

Varslingsbegrepet er nærmest, om ikke fullstendig, reservert for det vi i dag kaller å varsle offentligheten (eller tilsynsmyndigheter) om alvorlig kritikkverdige forhold. Det vi i dag kaller «intern varsling», omtales som å følge «interne prosedyrer» – som å gå tjenesteveien og først forsøke å løse problemet på arbeidsplassen. Varsling er også her nær sagt synonymt med *offentliggjøring* av kritikkverdige forhold, det vi i dag kaller «ekstern varsling», og det presiseres at forholdene bør være *alvorlig* kritikkverdige. Under punkt 2 om at det nettopp bør gjelde et alvorlig kritikkverdig forhold, hevder Bronken: «Ett av hensynene bak å verne varsling er hensynet til allmennheten. En ansatt bør spørre seg: Hva er interessen for allmennheten?» (Bronken, 2005, s. 24). Dette vil vi fremheve som en svært interessant påstand, som vi skal se at ikke reflekteres inn i lovbestemmelsene. Intervjuene med juristene i denne artikkelen bærer preg av at det er varsling i denne forstand som det er behov for og forventning om at lovreguleres hensiktsmessig.

I tillegg til allerede nevnte Per Christian Arnesen har en rekke studenter valgt å vie seg til varsling som tema i sine oppgaver. Ytterligere tre masteroppgaver i juss foreligger på 2000-tallet før varslingsbestemmelsene trådte i kraft. Varslingsbibliografien vår viser stor interesse for varsling blant studenter, særlig jusstudenter. Noe som går igjen, er et engasjement for at det må være gode, klare vilkår for ansatte til å varsle. Sogn (2005) foretar en analyse av arbeidstakeres adgang til «whistleblowing» og hvordan denne bør lovreguleres. Hun konkluderer med at det er behov for en lovgivning som gir klare retningslinjer for hva som er

lovlig varsling, samt godt vern for varslere. Agersborg (2006) gjennomfører en analyse av varslingsbestemmelsene som på dette tidspunktet har blitt vedtatt, men ennå ikke har trådt i kraft, med særlig søkelys på kravet om forsvarlig fremgangsmåte. Hun konkluderer med at lovgivningen har styrket adgangen til varsling, men anbefaler at kravet om forsvarlig fremgangsmåte fjernes. Larsson (2006) analyserer varslingsbestemmelsene i lys av problemstillingen mellom ytringsfriheten på den ene siden og kravet om lojalitet overfor arbeidsgiveren på den andre. Han konkluderer med at den vedtatte lovgivningen styrker de ansattes rett til å varsle innenfor denne grenseoppgangen.

3.3.4 Kortfattet oppsummering

Mønstre eller diskursive utsagn vi har identifisert i denne delen, kan formuleres som følger:

- Ansatte har et større ytringsrom i offentligheten om kritikkverdige forhold på sin arbeidsplass enn hva de benytter seg av.
- Lojalitetshensynet overfor arbeidsgiveren må presiseres. Tidlige lovforslag skaper ikke tilstrekkelig klarhet om grenseoppgangene mellom dette og de ansattes ytringsfrihet.
- Jussen og lovverket kan bidra til å styrke klarheten for ansatte når det gjelder denne grenseoppgangen.
- Økt bruk av ansattes lojale ytringsfrihet om kritikkverdige forhold i organisasjonen er positivt for allmennheten og også for den aktuelle organisasjonen.

3.4 MEDIA

Tiden er nå inne for at de ansatte i forvaltningen og næringslivet prioriterer sin lojalitet overfor menneskeheten og samfunnet foran lojaliteten overfor arbeidsgiveren.

Dehlin, 1972

I denne bokens undersøkelse av varslingen og varslingsbegrepets fremvekst i Norge er jakten på varslingssaker naturlig nok svært relevant, og her har media vært uunnværlig. Størsteparten av varslingssakene vi presenterer i kapittel 4, har vi identifisert gjennom søk i media. Vi bruker i denne sammenhengen begrepet media i betydningen massemedier, primært aviser og magasiner/tidsskrifter (del 2.2 og 2.3 om metode). Media har slik vært en informasjonsressurs. Utover massemedienes funksjon når det gjelder identifikasjon av saker, har de på forskjellige

måter inngått i etableringen og utviklingen av varslingsbegrepet og de diskursene det er en del av. I denne delen analyserer vi kort disse funksjonene.

I sine refleksjoner omkring begrepers fremvekst (se del 2.1) hevder Foucault at (vitenskapelige) begreper gjerne har en avgrensende funksjon; de tjener til å skille et objekt fra andre. Når det gjelder det samfunnsvitenskapelige, juridiske og arbeidslivsrelaterte varslingsbegrepet, tjener det til å avgrense en system-, organisasjons- og/eller samfunnskritisk praksis fra andre. Medier og journalistikk er nært knyttet til varsling. Vi har for eksempel sett at Gleditschs analyse (1985) av ABC-saken artikulere et begrep om «whistleblowers» der dette ennå ikke er adskilt fra journalistisk virksomhet på samme måte som i dag (se del 3.1.1 om varslingsbegrepet innen samfunnsvitenskapene). Den praksisen vi i dag omtaler som varsling, ble rundt tusenårsskiftet begrepsmessig avgrenset fra andre praksiser som identifiserer og/eller kritiserer og protesterer mot skadelige, kriminelle, uetiske og/eller andre kritikkverdige forhold – og da særlig gravejournalistikken.

Først skal vi se på hvordan det vi i dag omtaler som varsling, var en del av undersøkende journalistikk i de første tiårene av perioden vi tar for oss. De mange eksemplene på undersøkende journalistikk der kildene – sagt med dagens begrep – var varslere, skal vi imidlertid se at likevel har vært en indirekte drivkraft for økt oppmerksomhet om varsling og varslingsbegrepets fremvekst. I tillegg til at varsling *var* journalistikk, definert, formet og muliggjort av pressen, var pressen også en *kanal* for den offentliggjøringen som de tidlige sakene nær sagt var ensbetydende med. Videre undersøker vi hvordan pressen, utover å tilby en plattform, også har vært en aktør i politiske brytningsprosesser knyttet til varsling, samt hvordan pressens offentlighetsrolle kan ha fungert som en akselerator for varslingslovgivningen. Til slutt setter vi pressens bruk av varslingsbegrepet under lupen og identifiserer hvordan pressen – primært i forbindelse med økonomisk kriminalitet – etablerer begrepet, og slik gjør det (mer) offentlig og folkelig.

3.4.1 Medier og «ekstern varsling»

Saker fra 1970-, 80- og 90-tallet, som vi med varslingsbegrepets etablering fra årtusenskiftet vil kalle varslingssaker, har vi i dagens terminologi et enda mer spesialisert begrep for, nemlig «ekstern varsling». Det vil si at mange av disse sakene ble meldt fra om eller nådde media, som så formidlet dem til offentligheten. Ikke bare er mediene nettopp et middel – et *medium* – som gjør at vi kjenner til disse sakene; mediene er også en del av deres innhold, selve deres beskaffenhet, som vi skal se nærmere på under. I dag har vi kanaler for «intern varsling», og kun et fåtall av varslingssaker når mediene og kan betegnes som eksterne varslingssaker. Forut for varslingslovgivningens pålegg om interne varslingsrutiner – enten det

først var forsøkt å si fra internt eller ikke – utgjorde mediene en del av det konstitusjonsfeltet varslingsbegrepet vokste frem av. Dette ser vi i de tidlige amerikanske varslingsdefinisjonene som anvendes i både forskningsetikken, jussen og den politiske diskursen, jf. Ralph Naders betoning av «public interest» som trumfer bedriftens interesser (se denne bokens innledning; Nader, 1972, s. 1): Massemediene er med på å definere hva som er «public interest», og samtidig gjøre dette nettopp «public». I den norske politiske diskursen (se del 3.6) skal vi dessuten se at forarbeider til varslingslovgivningen omtaler praksisen som det å «varsle offentligheten». Også her er mediene tilskrevet en ganske åpenbar rolle.

I selve varslingsbegrepet – slik både den engelsk- og norskspråklige termen betoner – foreligger det en åpenbar kommunikasjonshandling: Handlingen å si fra eller melde fra om noe krever en mottaker for å fullbyrdes, noe som er konstituerende også for selve «meldingen». Denne «mottakeren» er offentligheten, som er muliggjort og delvis skapt av mediene.

I et utvalg avisartikler som dekker sju ulike varslingssaker, som trolig var dem som fikk størst oppmerksomhet i mediene, fremgår det at ordene og uttrykkene som brukes om det å varsle, kan deles inn i tre kategorier.¹⁹ For det første brukes nøytrale ord og uttrykk som betegner kommunikasjonshandlingen, som det å «hevde», «fortelle», «påpeke» og «informere». For det andre brukes ord og uttrykk som beskriver kommunikasjonshandlingens form eller kanal, som å «lese opp», «sende et brev», «skrive en rapport» eller «levere en anmeldelse». Her er altså uttalelsene til media ikke det første eller eneste leddet, men media videreformidler og skaper en ny kommunikasjonshandling som har den opprinnelige som sitt innhold, for eksempel formidlingen av at en anmeldelse av et kritikkverdig forhold har blitt levert til politiet. I tillegg er det eksempler på et mer verdiladet, metaforisk og aktivistisk vokabular, som å «rette søkelyset mot» / «belyse», «avsløre»/«avdekke», «fremsette kritikk» / «stille kritiske spørsmål», «offentliggjøre» og «slå alarm», i tillegg til at ordet «varsle» brukes i nyere saker. Dette er altså et vokabular som betegner ideen om dybde og overflate, og, basert på dette premisset, den gravejournalistiske modusen om at noe negativt ligger skjult og bør gjøres kjent.

Som nevnt er altså mediene en del av beskaffenheten til det tidlige varslingsbegrepets historie og forhistorie. Slik tjener det som et illustrerende eksempel på mediefilosof Marshall McLuhans spissformulering «The medium is the message» i *Understanding Media: the extensions of man* (2001, s. 9): Mediene er ikke nøytrale,

19 Vi takker vår dyktige forskningsassistent Helga Kristine Kvisli for hennes stødige kartlegging og analyse av et utvalg avisartikler fra ulike aviser med ulik orientering av følgende saker: Hole Jacobsen, Furre & Gustavsen, Eskeland, Folkvord, Lindberg, Solberg og Edenbrant (se del 3.5 for de to sistnevnte samt kapittel 4 for omtale av alle disse sakene). Analysen av presseoppslag basert på disse sju sakene, er tilgjengelig her: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14671736>.

de er ikke kun «budbringere». Ei heller *påvirker* de kun innholdet; de *er* en del av innholdet og former våre assosiasjoner og handlemåter, ifølge McLuhan. En mulig varslingssak blir en varslingssak hvis mediet finner den verdig publisering. Hva som kommer på trykk, og hvordan det formuleres og vinkles, beror på mediets kultur, dets etiske og kommersielle prinsipper, lovgivning samt de større historiske, politiske, kulturelle og økonomiske praksisene massemediene er en del av. Forholdet til kilden, hvilke fakta som inkluderes, og hvordan, synligheten det får i mediet, og konteksten saken plasseres i, vil slik legge føringer på hvordan offentligheten mottar og reagerer på budskapet, samt diskuterer og debatterer det, og blir slik til en uløselig, uadskillelig del av saken. Vi kan gå så langt som til å si at media konstituerer varsling. Slik begrepet ble etablert som *alminnelig*, som en avgrensning av en praksis i *allmennhetens interesse* samt denne praksisens bestanddeler og våre assosiasjoner og agering med den, er produsert av media.

McLuhan hevder at pressen er en integrert del av den demokratiske prosessen i et samfunn. Det er den nærmere bestemt ved sin dynamiske «mosaikkform» (til enhver tid oppdaterte nyhetsartikler, meningsytringer, ledere osv.) som skal engasjere og invitere til deltakelse. Selve dens format er dedikert til lekkasjer og avsløringer:

[T]he newspaper, from its beginnings, has tended, not to the book form, but to the mosaic or participational form. With the speed-up of printing and news-gathering, this mosaic form has become a dominant aspect of human association; for the mosaic form means, not a detached «point of view,» but participation in process. For that reason, the press is inseparable from the democratic process [...] Both book and press are, in their very format, dedicated to the job of revealing the inside story (McLuhan, 2001, s. 228).

Medier som et slags offentlig bekjennelsesformat som eksempelvis avslører maktmisbruk eller «innsidehistorien» og fungerer som en vaktbikkje, er svært relevant for varsling. Mer presist kan vi si at varsling må forstås som en praksis med presse-spesifikke bestanddeler. Selv om det kan tenkes at handlinger det gir mening å kalle varslinger, kan ha forekommet og forekommer også der det ikke finnes presse, må varslingsbegrepet, slik det har vokst frem og blitt en del av en rekke lands lovverk samt et internasjonalt forskningsobjekt, forstås i sammenheng med massemediene. Det må det blant annet på grunn av – som vi nettopp har vært inne på – det tidlige varslingsbegrepets betoning av «public interest», noe som massemediene både er med på å definere og muliggjøre (at budskapet når offentligheten).

Som en del av den Foucault-inspirerte diskursanalysen vi gjennomfører, hevder vi at pressen og varsling kan identifiseres som en del av en felles diskurs. Det vil si en diskurs som består av utsagn som fremmer og artikulerer «avsløring av maktmisbruk»,

«åpenhet og offentliggjøring i folkets interesse», «ytringsfrihet som et talerør til og for folket», «tale makten imot» som idealer. Det som er innhold i folkets interesse, særlig der representanter fra «folket» selv avslører maktmisbruk, er en verdi – eventuelt en kommersiell vare – som må produseres. Samtidig må man unngå å kunne bli felt eller saksøkt. En funksjon av dette er at for at en potensiell varsler skal bli en journalists kilde, og i praksis en varsler som gis tilgang til diskursen, må en rekke kriterier være oppfylt: Påstandene må være i folkets interesse, noe som avsløringer av maktmisbruk – fremmet av en ansatt, slik som ofte er tilfellet i varslingssaker – tilsier at de i prinsippet gjerne vil være. Dessuten må forholdene være tilstrekkelig dokumenterte, og kildevernet må kunne ivaretas ved et eventuelt press fra den omvarslede.

Har så publisering av varslingssaker forekommet siden pressens fødsel? Denne analysen gjør det nærliggende å gå ut fra at det har eksistert varslingssaker i form av ekstern varsling ved hjelp av pressen like lenge som mediene, slik vi kjenner dem, har eksistert, altså at massemediene alltid har publisert det vi i dag kaller varslingssaker om de har fått mulighet til det. Vi har imidlertid sett at det er først fra 1970-tallet, og enda senere i Norge, at varslingsbegrepet etableres. Varslingens pressespesifikke karakter er dermed ikke tilstrekkelig til å forklare dets fremvekst (se kapittel 5 for analyse av flere elementer). Vi viser at det snarere er en politisk styringsinteresse i at ansatte i *større grad* benytter sin lovfestede rett (forut for varslingslovgivningen, blant annet i kraft av Grunnlovens ytringsfrihetsparagraf) til å melde fra om kritikkverdige forhold som driver frem varslingsbegrepet. Dette innebærer at praksisen der ansatte melder fra om kritikkverdige forhold, begrepsmessig spesifiseres og avgrenses fra blant annet journalistisk virksomhet.

Noe vi har observert i den senere tiden – fra tiden etter at varslingslovgivningen trådte i kraft i Norge – er en svekkelse av det vi har kalt varslingens pressespesifikke karakter. Dette er utenfor temaet i denne boken, men vi vil likevel kort nevne at varsling i dag først og fremst foregår som «intern varsling»: Ansatte melder fra via organisasjonens interne varslingskanaler i henhold til organisasjonenes lovpålagte varslingsrutiner. Knut Olav Åmås advarte i Aftenposten om denne utviklingen allerede i 2005 (Åmås, 2005), dager etter at proposisjonen om arbeidsmiljøloven var blitt godkjent (Ot.prp. nr. 49 (2004–2005); se del 3.6.7). Varslingsbestemmelsene i arbeidsmiljøloven inneholdt en formulering om «lojal varsling». I den lå det langt på vei at varsleren må ha forsøkt alle interne veier for å nå gjennom med sin kritikk, før det eventuelt varsles offentlig, for å ha rett på beskyttelse mot gjengjeldelser. Åmås skriver:

[D]et er alle de private og offentlige organisasjonene som slett ikke har en internkultur som gjør det mulig å ta opp virkelig kritikkverdige forhold, som trenger varslere (Åmås, 2005).

Varslingsbestemmelsene trådte imidlertid ikke i kraft på grunn av et uttalt behov for å ytterligere utrede hvordan det kan legges til rette for at flere varsler (Åmås, 2005; se også del 3.6.8). Som vi viser i del 3.6 om politisk og byråkratisk diskurs, ble ikke vektleggingen av intern varsling nevneverdig endret.

Denne utviklingen og dens konsekvenser, for eksempel at aspektet «allmennhetens interesse» ved varsling avtar i relevans når det gjelder dagens varslingsbegrep, tar vi for oss i bind 2 av dette arbeidet (som dekker perioden fra 2007 og frem til i dag). Se også vår analyse av denne utviklingen i Alm og Leclaire Karlsen (2024).

3.4.2 Pressen som kanal for offentliggjøring

Selv om vi nettopp har vist at pressen er mer enn en kanal eller et middel for den kommunikasjonshandlingen varsling er, er pressen selvsagt *også* en kanal. Om budskapet formes og dannes aldri så mye av det pressespesifikke formatet, er pressen like fullt en kanal som gjør at organisasjoner kan rammes kraftig av kritikk.

Kritikk under varslingsfanen som når ut via pressen, vil imidlertid i varierende grad vise seg å bli mottatt som legitim, viktig kritikk i allmennhetens interesse. Kritikken kan bli tilbakevist som et illegitimt brudd på lojaliteten overfor arbeidsgiveren grunnet for eksempel at påstandene på ulike måter viser seg å være uriktige, eller at skadene ved offentliggjøringen overgår godene. Varslere så vel som massemedier og deres representanter vil i varierende grad være seriøse og motivert av «edle» hensikter», i tråd med sin tids normer og idealer, og det vil følgelig variere om, i hvilken grad og hvordan offentliggjøringen er i «allmennhetens interesse». Det kan eksempelvis vekke stor interesse hos publikum å motta nyheter om hemmeligholdelse av former for statlig overvåkning, men samtidig ikke være i «allmennhetens interesse» om avsløringen resulterer i terror. Eller det kan være en sak om angivelig nedgradering av en ansatt på grunn av skarpe ytringer på arbeidsplassen, som kan vekke interesse hos publikum. Viser det seg derimot at den ansatte har hatt en destruktiv adferd i arbeidsmiljøet, for eksempel mobbing, og har mottatt flere advarsler, har publikum blitt feilinformert. Varslingsutvalget hevder i NOU 2018: 6 at «[v]arsling er en verdi». Det er imidlertid ikke alltid en verdi, slik Jon Hustad (2018) påpeker i sin kritiske anmeldelse av NOU-en. Offentliggjøringen av ansattes kritikk av sine virksomheter er følgelig heller ikke i alle tilfeller «en verdi». Den kritikken pressen er utsatt for med tanke på formålstjenligheten, lovligheten og de etiske aspektene ved dens virksomhet til enhver tid, gjelder også for varslingssakene mediene publiserer.

Et annet spørsmål er i hvilken grad journalister kan offentliggjøre konfidensiell eller hemmelighetsstemplet informasjon om påståtte kritikkverdige forhold som de har mottatt av kilder på innsiden, eller der det var mistanke om kontakt med slike.

Det kan tyde på at journalister og redaktører på 1970- og 80-tallet ikke kunne gå særlig langt før politianmeldelser og rettsforfølgelser kom etter dem i saker som gjaldt – eller det ble oppfattet at gjaldt – nasjonale sikkerhetsspørsmål. Saken mot tidsskriftet *Ikkevold* (som vi nevnte i 3.1.1 og også beskriver i 4.1), saken mot major og Morgenbladredaktør Christian Christensen (i forbindelse med Blindheim-saken, se 4.1) og den såkalte Listesaken mot Ny Tid-redaktør Ivar Johansen (også beskrevet i 4.1) peker i den retningen. Dette hevdet også Gleditsch (1985) at relativt sett var tilfellet i Norge, sammenlignet med vilkårene for journalister i Storbritannia. *Ikkevold*-redaksjonen ble i 1987 frikjent av Høyesterett med begrunnelsen at de hadde benyttet lovlige journalistiske metoder (Rasmussen, 2021) i sin avsløring av en amerikansk lyttestasjon, SOSUS («Sound Surveillance System») på Andøya. Tidsskriftet var imidlertid i utgangspunktet tiltalt etter spionparagrafene (Øvrebø, 1985; Jakhelln, 1990). Stridsspørsmålet hadde vært hva slags metoder tidsskriftet hadde benyttet, og mer spesifikt om informasjonen innsamlet fra de ulike kildene, var «allment tilgjengelig» (Jakhelln, 1990). Det kom altså Høyesterett frem til at det hadde vært. Det hadde ikke vært noen «muldvarp» involvert (Øvrebø, 1985). Noen år tidligere, under den såkalte Lekkasjesommeren i 1977 (se del 4.1), ble det gjennomført razziaer av både Christian Christensens og Ivar Johansens tilholdssteder. Christensen var da redaktør i Morgenbladet og hadde bekreftet Svein Blindheims påstander om spionasje mot Sovjetunionen fra Finland (Rasmussen, 2021), mens Ivar Johansen, Ny Tid-redaktøren, hadde samlet inn informasjon fra åpne kilder om samarbeid mellom norske og amerikanske etterretningsmyndigheter om elektroniske peilestasjoner. Spionparagrafene ble også brukt i denne saken. I saker som hadde – eller ble satt i – forbindelse med rikets sikkerhet, kan det altså tyde på at journalister og redaktører hadde lite rom for å offentliggjøre informasjon med sikte på å avdekke kritikkverdige forhold. Samtidig ser det ut til at pressen var i posisjon til å utfordre dette som en trussel mot den frie pressen. En koordinert kritikk fra pressens hold – med Norsk Journalistlag i spissen – av påtalemyndighetens aksjon mot Ny Tid-redaksjonen og av bruken av spionparagrafene peker i den retningen (Elvik, 1977, fra s. 162).²⁰

Når det gjelder kildevern og journalisters vilkår for øvrig for å publisere det vi i dag vil kalle varslingssaker, er vårt inntrykk at det ikke har vært systematiske, betydelige hindre i veien for dem. Kun i én av sakene vi har analysert – nemlig

20 Det er ikke plass i denne sammenhengen for en inngående drøfting av disse sakene og hva de vitner om når det gjelder journalisters og redaktørers vilkår for å offentliggjøre konfidensiell informasjon. For mer informasjon, se de kildene vi har referert til her: Hauge (1977); Rasmussen (2015); Jakhelln (1990). Se også Elvik (1977) for en samling av mange relevante presseartikler som omhandler de nevnte sakene, samt utsagn fra advokatstanden, deriblant riksadvokaten, som forsvarte anvendelsen av spionparagrafene i disse sakene.

selfangstinspektør Odd F. Lindberg-saken fra 1989 – ble mediene beordret til å avstå fra å publisere Lindbergs rapport. Mediene som trosset forbudet, ble ilagt bøter (se kapittel 4, del 4.4.2, for mer om saken). Dette er ellers den tidligste saken der vi har identifisert at pressen har (ved ett tilfelle) eksplisitt brukt varslingsbegrepet, noe vi kommer tilbake til senere i dette kapittelet (i del 3.4.6). Når det så gjelder kildevernet, viser NOU 2011: 12 «Ytringsfrihet og ansvar i en ny mediehverdag» at det faktisk har vært et skjær i sjøen for pressefolk som *kunne* ha ledet til vegring for å publisere varslingssaker. Retten har nemlig åpnet for å kunne beordre pressen til å oppgi sine kilder. Likevel skal ingen pressefolk ha etterkommet et slikt krav siden 1950 (NOU 2011: 12, s. 127). Vær varsom-plakaten går kategorisk imot å oppheve kildevernet og legger slik i praksis til grunn sivil ulydighet dersom en dømmes til å oppgi sine kilder.²¹

3.4.3 Pressen og politisk brytning – politisk stillingtaken overfor varsling og varslere

Utover å tilby en beskyttet plattform for varslere har også pressen vært en aktør i politiske brytningsprosesser knyttet til varsling. Det har massemediene vært gjennom å innta en redaksjonell holdning overfor varslingssaker, både når det gjelder hvor mye plass de har fått, og vinklingen av sakene. Som vi var inne på i bokens innledning, har varsling ideologisk forankrede posisjoner på både den politiske høyre- og venstresiden. Mens deler av den politiske høyresiden har støttet opp om varsling som en del av liberale, demokratiske rettigheter, har deler av den politiske venstresiden vektlagt og omfavnet varsling i form av avsløringer av elites maktmisbruk overfor arbeidsfolk og svakerestilte. Vi har et underkapittel om politisk diskurs til slutt i dette kapittelet, men selvsagt spiller også massemediene en helt sentral rolle for den politiske diskursen varsling inngår i.

Pressedekningen av de sju sakene vi introduserte tidligere i dette kapittelet (del 3.4.1), viser at varslinger knyttet til velferdsstatens institusjoner (se problemområde 2 i kapittel 4), og helsevesenet spesielt, har fått minst dekning. Omtalene av disse sakene er dog gjennomgående positiv. Dekningen av saker knyttet til politisk overvåkning (se problemområde 1 i kapittel 4) og området teknologi, risiko, sikkerhet og industri (se problemområde 4), er betydelig større (flere treff) og bredere (flere forskjellige medier) enn de førstnevnte. Omtaler av sakene knyttet

21 Heller ikke her har vi plass til en inngående drøfting av tematikken pressefolks vilkår gjennom perioden for å publisere varslingssaker. Vi tar derfor forbehold om at sentrale momenter kan være utelatt, men vi har pekt på noen tendenser. Se ellers Øy (1994) for en oversikt over kildevernssaker, deriblant flere varslingssaker, fra 1950 til 1994.

til politisk overvåkning og teknologi m.m., spriker langt mer når det gjelder verdiladning, sammenlignet med helsesakene. Flere ytrer seg kritisk til varslene og deres motiver særlig når det gjelder avsløring av politisk overvåkning. Skillet mellom positiv og negativ omtale følger stort sett avisenes ideologiske orientering: Medier med forankring på den politiske venstresiden støtter i stor grad varslene, mens medier med kobling til høyresiden i norsk politikk er mer kritiske. Dette er polariserte saker der enkelte demokratiske prinsipper står opp mot nasjonale sikkerhetshensyn. Det er sannsynlig at det er uenigheten – spenningen i meningsbrytningen – som bidrar til at sakene om politisk overvåkning har fått en såpass omfattende mediedekning. Sakene blir større gjennom bredere dekning over lengre tid ved at flere innlegg besvares med motinnlegg, og så videre. Konflikter og beskyldninger driver og videreutvikler sakene. Uten at helsesakene nødvendigvis med intensjon nedprioriteres, er likevel en funksjon av det som sannsynligvis er «det negatives verdi», at helsesakenes «public interest» blir mindre (se McLuhan, 2001, hans kapittel «Press» om «Real news is bad news»).

Selv om altså enkelte typer varslingssaker har blitt kun positivt mottatt av offentligheten – inkludert den partipolitiske sfæren – i og gjennom sin pressedekning, omhandler enhver varslingssak overordnet sett en konflikt mellom interesser. En varslingssak dreier seg om interessekonflikter mellom den som melder fra om de kritikkverdige forholdene, og den som er ansvarlig for disse forholdene. Det kan selvsagt tenkes at en ledelse i en organisasjon som er ansvarlig for eksempelvis utslipp av giftgasser, var uvitende om dette og setter pris på å bli gjort oppmerksom på det av varsleren, og innser at det på sikt er flere fordeler enn ulemper ved å bli informert og kunne rette opp i det. Likevel, når visse forhold på en arbeidsplass blir varslet om til offentligheten (eller i dag primært i bedriftens interne varslingsskanal) og ikke bare rapportert om direkte som en del av den ansattes løpende arbeidsforhold, er det gjerne i det minste en oppfatning av at ens kritikk støter mot en interesse og kan lede til en konflikt. Interessene aktørene i en varslingssituasjon målbærer, kan være flere og vil naturligvis være forskjellig fra saksområde til saksområde. Det kan være å følge ens egen samvittighet og ikke lukke øynene for lovbrudd, irregulær eller uverdigg behandling av mennesker, natur eller dyr – satt opp mot for eksempel prestisje, økonomisk vinning eller minimering av risiko for skade, vold eller opptøyer. (Kapittel 4 er inndelt ut fra problemområder og interessekonflikter innad i disse.)

Mens enkelte saker er politisk polariserende og andre ikke, er det politisk konsensus når det gjelder å anerkjenne varsling som en eksistensberettiget praksis hvis lovlighet og rammer bør tydeliggjøres. Politiske dokumenter som vi har analysert i delen om politisk diskurs (3.6), viser til varslingssaker ved å henvise til at pressen har omtalt dem. Pressen har hatt en funksjon med tanke på å utvikle

denne politiske konsensusen og den påfølgende beslutningsprosessen i form av lovgivningen som kom. Denne funksjonen har pressen hatt ved for det første (1) å artikulere en konflikt – dels gjennom konfliktens iboende natur, dels gjennom de konfliktene og uenighetene som sakene har videreutviklet seg til å innbefatte, i og gjennom pressens rolle. Slik har det blitt tydelig at for eksempel en sykehusansatt som reagerer på overgrep, risikerer å bli brakt til taushet. Å sette ord på en konflikt har også tydeliggjort at det i visse tilfeller er uklart eller uenighet om hva slags forhold som kan defineres som kritikkverdige og være varslingsverdige, og når lojalitet til arbeidsgiveren eller andre prinsipper bør innskrenke den ansattes ytringsfrihet. For det andre (2), som henger sammen med det første, har pressen bidratt til å utvikle en politisk konsensus gjennom allmennhetens interesse som pressen har ilagt varslingssakene, ved å prioritere dem. Slik har pressen bidratt til en offentlig agenda og en *allmenn* oppfatning om at varsling – under visse vilkår som det er viktig å bringe klarhet rundt – er ønskelig og bør være mulig uten for store omkostninger for varsleren. Dette har vært med på å danne en forventning om politisk handling.

3.4.4 Pressen som varslernes støttespiller

Pressen har også fungert som en støttespiller for varslere. Her er selvfølgelig tradisjonen for ufravikelig kildevern (som vi så i del 3.4.2) helt sentral. I tråd med sin grunnleggende rolle og eksistensberettigelse, nemlig å skulle definere hva som er i offentlighetens interesse, og tilby en slik offentliggjøring, er det i pressens interesse å legge til rette for at saker som møter de ovennevnte kriteriene, kommer på trykk. Det innebærer å gjøre terskelen lavest mulig for at potensielle varslere kan kontakte pressen med aktuelle saker og samtykke til publisering.

En varslers vil i en del tilfeller oppleve å stå alene og være utsatt for sanksjoner. Å varsle kan som nevnt være en stor påkjenning, noe en rekke av sakene vi analyserer i denne boken, viser. Medier som posisjonerer seg med tanke på å avsløre maktmisbruk, og bidrar til dette med sin journalistikk, samt journalister som engasjerer seg i de forholdene varslere bekjenner til dem, vil kunne fungere som viktige støttespillere for varslerne. I alle de sju sakene der vi har studert pressedekningen, kommer det frem at varslerne har opplevd at det har kostet. De negative konsekvensene etter å ha meldt fra internt først står imidlertid ikke alltid i stil med hvordan sakene har blitt omtalt i media. Vi har sett at ikke minst i flere av helsesakene er presseoppslagene i hovedsak positive. Slik kan media ha fungert som støttespillere, som har legitimert varsling gjennom oppslag som anerkjenner varslernes handlinger – og også gjør kjent og fordømmer negative sanksjoner de først har møtt på.

Samtidig er det nærliggende at denne kontrasten mellom pressens avsløring av sanksjoner internt når den ansatte meldte fra, og det positive lyset varsleren settes i av pressen – der både det opprinnelige forholdet som ble meldt fra om, og de negative konsekvensene dette fikk for den ansatte, fremheves som noe det er i allmennhetens interesse å bli kjent med – er en driver for den politiske styringsinteressen i å fremme ansvarlig varsling. Det modererende adjektivet «ansvarlig» ble brukt i tidlige lovforslag i forsøk på å avgrense et varslingsbegrep som er forenlig med en rimelig lojalitet overfor arbeidsgiveren (se delen om politisk diskurs, 3.6).

3.4.5 Varslingens pressespesifikke offentliggjøring som akselerator for varslingsinstituttet

De to momentene vi her har trukket frem som sider ved pressens offentliggjøringsrolle – varslingen som 1) fremmer det kritisk viktige som samfunnet vil ha informasjon om, og som 2) i den andre enden av spekteret offentliggjør destruktive brudd på lojalitet overfor arbeidsgiveren – fungerte begge som akseleratorer for fremveksten av varslingslovgivningen. Denne skulle nettopp tydeliggjøre grensene mellom arbeidstakers yringsfrihet, som man ville at de skulle benytte seg mer av, og kravene om lojalitet overfor arbeidsgiveren. Den pressespesifikke offentliggjøringen bidrar til å synliggjøre og problematisere begge disse aspektene ved varsling. Det er viktig at ansatte kan melde fra om for eksempel uverdige forhold i helsesektoren som unisont fordømmes når de offentliggjøres av pressen. Og det er viktig at ikke enhver kritisk ytring fra en ansatt om arbeidsplassen sin får krav på offentliggjøring (noen kriterier må oppfylles, slik pressen generelt arbeider i tråd med for eksempel Vær varsom-plakaten).

3.4.6 Pressen og varslingsbegrepet

På et vis er det sannsynlig at pressen snarere har bremset enn gitt fart og bidratt til selve begrepsutviklingen. For journalistikken har varslere fungert og fint latt seg betegne som «kilder», beskyttet av kildevernet. Saker som vi i dag betegner som varslingssaker, besto – som vi har sett over – av offentliggjøringselementet, som journalistikken utgjør. Slik var pressen innkapslet i selve fenomenet eller praksisen som det tidlige varslingsbegrepet betegner. Det var med andre ord trolig ikke et behov fra pressen selv for aktivt å bidra til å avgrense praksisen der ansatte melder fra om kritikkverdige forhold, fra deres egen undersøkende journalistiske virksomhet.

En *funksjon* eller indirekte effekt av pressens rolle i de tidlige varslingssakene – selv om altså pressen sjelden kalte dem det – er vi imidlertid overbevist om at har vært med på å bane vei også for *begrepets* etablering. Men det har først og fremst skjedd gjennom den kunnskapen som har blitt produsert av massemediene om omfanget av alvorlig kritikkverdige forhold i organisasjoner og bedrifter. Her har pressens rolle vært formidabel. Vi vil peke på et eksempel som bevitner en bevissthet om dette. Pressen – her representert ved Aftenposten – viser til en observasjon gjort av Høyre-politiker Inge Lønning om pressens nøkkelrolle i varslingssaken ved Bærum sykehus (se utførlig analyse av denne saken i del 3.6): «Lønning mener inntrykket som nå sitter igjen, er at Helsetilsynet ikke på noen måte har drevet denne saken selv. Tilsynet har nærmest blitt slept skritt for skritt av pressen. Mediene har tvunget Helsetilsynet til å gå inn i en sak det åpenbart ikke har ønsket å gå inn i» (Gjerde, 2000a). Avisoppslag der ansatte var kilder som varslet om kritikkverdige forhold på arbeidsplassen sin, antar vi at utgjorde en del av konteksten for andre typer dokumenter, som offentlige utredninger, som er sentrale for begrepsutviklingen og den kommende lovgivningen.

Pressens rolle er imidlertid mer flerfasettert også som aktør i varslings*begrepets* etablering og utvikling. I enkelte tilfeller bruker pressefolk varslingsbegrepet og diskuterer og/eller forklarer det. Først presenterer vi en kort analyse av pressens utvikling av varslingsbegrepet der ansattes yringsfrihet er tematisert, fra 1970-tallet av. Vi skal deretter trekke frem eldre eksempler der den engelske «whistleblowing»-terminologien er i bruk. Vi omtaler i denne delen nesten alle oppslagene vi har identifisert fra 1970 til 2002,²² ettersom de er få, samtidig som de på forskjellig vis har vist det gryende varslingsbegrepets utvikling i sitt beskjedne omfang – før år 2003 i norsk presse. I 2003 skjer det en markant endring, som vi tar for oss i neste del (3.4.7).

Uttrykket «ansattes yringsfrihet» opptrer i Nasjonalbibliotekets avisarkiv for første gang i 1974. Frem til 1995 er det sjelden nevnt, stort sett mellom null og tre ganger per år, mens snittet øker til ca. 15 ganger per år fra 1995 til 2002. Vi foretar her en kort analyse av pressens bruk av uttrykket fra 1974 til 2002, perioden før pressen etablerer varslingsbegrepet i 2003. Sett under ett anvendes uttrykket «ansattes yringsfrihet» i disse presseoppslagene om *mer* enn det å ytre seg om kritikkverdige forhold i sin egen organisasjon. Flere kritiserer reaksjoner mot ansatte som har ytret seg om kritikkverdige forhold på sin arbeidsplass (se for eksempel Aaserud, 1974; Tønnessen & Tangen, 1994). Andre diskuterer hvor langt ansattes

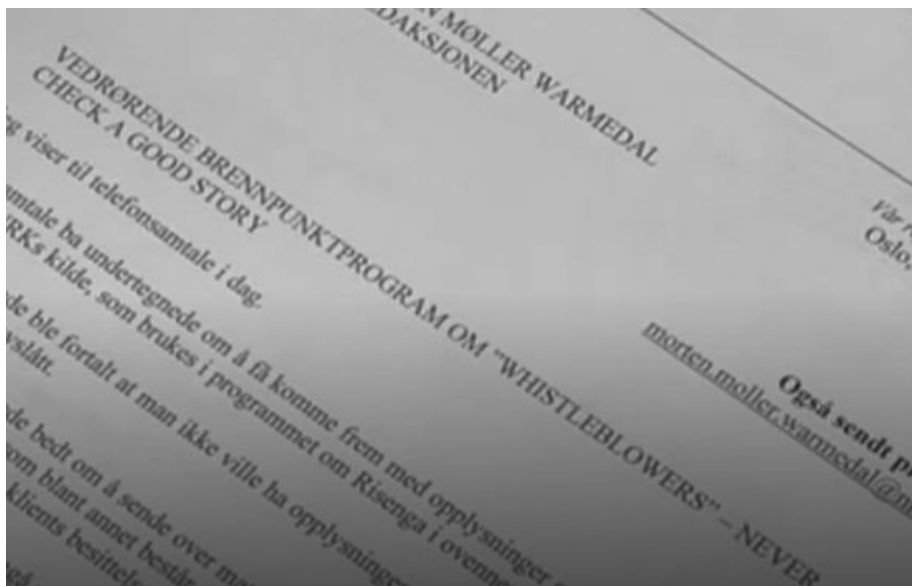
22 Da ser vi bort fra et stort antall treff på «whistleblower» fra avisenes TV-programannonseringer. Den britiske thrilleren *The Whistle Blower* (1986), regissert av Simon Langton, ble vist på norsk TV det året.

ytringsfrihet om forhold på arbeidsplassen går eller bør gå (se for eksempel Moss avis, 1977; Aftenposten, 1979; Arjo, 1979; Romsdals Budstikke, 1980; A.B., 1987), samt om ansattes rett til å uttale seg om egne arbeidsforhold (Jensen, 1993). Men flere omhandler også ansattes alminnelige rett til å delta i samfunnsdebatten (Høybråten, 1977; Fredriksstad Blad, 1977), ofte for kommunalt ansatte, og da også inkludert retten til å ytre seg om kritikkverdige forhold på deres arbeidsplass, satt opp mot hensyn til krav om lojalitet overfor arbeidsgiveren (Aarnes, 1988; Tranøy, 1991; Tønnessen & Tangen, 1994). Dessuten finner vi saker der «ansattes ytringsfrihet» diskuteres i forbindelse med informasjonsflyt, som om for eksempel utvalgsmøter skal foregå bak åpne eller lukkede dører (Fædrelandsvennen, 1980).

I siste halvdel av 1990-tallet og starten av 2000-tallet brukes uttrykket «ansattes ytringsfrihet» først og fremst om *offentlig* ansattes ytringsfrihet. I 1995 er det så å si kommunalt ansattes ytringsfrihet eller «munnskurv» som diskuteres i et knippe saker i lokalpressen. En artikkel i VG mot slutten av året (Hansen, 1995), der kommunalminister Gunnar Berge uttaler seg og oppfordrer til protest mot «meningskontroll av ansatte», viser at saksfeltet har fått nasjonal oppmerksomhet. «Meningskontrollen» inkluderer det å begrense at ansatte uttaler seg offentlig om drift og vedtak, altså om mer enn konkrete kritikkverdige forhold på ens egen arbeidsplass. Det samme mønsteret med lokalpresseoppslag om kommunalt ansattes ytringsfrihet finner vi videre utover i andre halvdel av 1990-tallet. Mot slutten av 1997 etterlyser Grenland LO at mediene reiser en prinsipiell debatt om ansattes ytringsfrihet (Teigen, 1997). Denne kunne man kanskje vente at kom med Ytringsfrihetkommisjonen, som leverte sin rapport i september 1999. Flere presseoppslag i 1999 annonserer også at den er på vei, og at temaet ansattes ytringsfrihet er ett av dens emner. Men det er nær sagt ingen vekst i antallet presseoppslag som diskuterer temaet (i alle fall ikke som eksplisitt nevner «ansattes ytringsfrihet» i den sammenhengen).

Først i 2003 ser vi en betydelig økning (til 50 oppslag), og den blir betydelig på grunn av NRKs Brennpunkt-episode «Når noen må si fra», som ble vist for første gang 30. september dette året. Den omhandler ansattes ytringsfrihet og ble laget i samarbeid med Norsk redaktørforening. Her dreier det seg spesifikt om offentlig ansatte som melder fra om kritikkverdige forhold på sine arbeidsplasser, om gjengjeldelsene de ble møtt med, og kommunenes regelverk som begrenset deres rett til å ytre seg. En undersøkelse gjennomført av Norsk redaktørforening, viste at slike regelverk eksisterte i to av tre kommuner. Her intervjues en ambulansesjåfør, tilsynsleger og skolefolk, samt motpartene, i forbindelse med deres respektive saker. Heller ikke her brukes termen «varsling» eller «whistleblowing»-terminologien. Det snakkes om «ansattes ytringsfrihet», men det er altså her avgrenset til det å ytre seg kritisk om forhold på ens egen arbeidsplass. Avslutningsvis fremgår

det at ledelsen ved en av organisasjonene som var berørt i saken, forsøkte å stoppe dokumentaren. Vi får se et brev fra denne ledelsens advokat, og der brukes derimot termen «whistleblower» – sammen med et forsøk på å henge ut redaktør Morten Møller Warmedal – ved å legge til journalisters eget selvironiske «ordtak»: «Never check a good story.»

Figur 3.1: Skjermdump fra NRKs Brennpunkt-episode «Når noen må si fra», som viser brevet som er omtalt over, der termen «whistleblowers» er brukt.

De aller første eksemplene der «whistleblowing»-terminologien er brukt, er fra henholdsvis 1972 og 1973. I Aftenposten i 1972, i artikkelen «Nader: Folket foran bedrift», trekkes Ralph Nader frem når det gjelder betydningen av den enkeltes ansvar i forbrukersamfunnet og opprettelsen i USA av en «organisasjon for det [Nader] kalte 'whistle blowing' (varsko her)» (Dehlin, 1972). «Varsko» er altså her oversettelsen forfatteren velger. Innledningsvis gjengir han Nader:

Tiden er nå inne for at de ansatte i forvaltningen og næringslivet prioriterer sin lojalitet overfor menneskeheten og samfunnet foran lojaliteten overfor arbeidsgiveren. Hver enkelt har jo ansvaret for å gjøre offentligheten oppmerksom på de uheldige forhold i våre omgivelser (Dehlin, 1972).

En noe lenger utgreiing finner vi 1973 i Norges Handels- og Sjøfartstidende i artikkelen «John Bull mot den store Bøygen» (Bang, 1973). I all hovedsak handler dette

om britiske forhold, men journalisten forklarer i denne sammenhengen «whistle-blower» for sine norskspråklige lesere:

Whistleblower – et uttrykk [...] lånt fra den amerikanske forbrukerkjemperen Ralph Nader. En ‘whistleblower’ er etter hans definisjon en funksjonær eller arbeider som først forsøker innenfra å rette opp feil, og deretter om han ikke kommer frem den veien, går til offentligheten og avslører illegal praksis, uetiske metoder, samfunnsfiendtlig virksomhet (Bang, 1973).

Her ser vi altså i begge tilfellene at Ralph Nader og hans arbeider dras veksler på. Innledningsvis valgte vi å trekke frem en av hans definisjoner som veiledende for det tidlige varslingsbegrepet. Det er her betegnende at det vektlegges at den ansatte som blir en «whistleblower», går ut offentlig – eventuelt etter først å ha prøvd, forgjeves, å rette opp feil innenfra. Jmfør analysen over i denne delen om *offentliggjøring* – og da media – som en del av og spesifiserende for varslings. Formuleringen i Norges Handels- og Sjøfartstidende er riktignok noe tvetydig, men med henvisningen til Nader – som vi har sett at vektlegger at «public interest» prioriteres over organisasjonenes interesse når varslings, «whistleblowing», finner sted – tolker vi journalisten dithen at det er meddelelsen ut i offentligheten som gjør handlingen til «whistleblowing».

Som tidligere nevnt har vi et underkapittel om politisk diskurs til slutt i dette kapittelet, men vi gjentar at også pressen naturlig nok spiller en sentral rolle for den politiske diskursen som varslings inngår i. Stortingsrepresentant Georg Apenes (Høyre) forfattet i 1980 et innlegg i sin lokalavis Fredriksstad Blad med tittelen «Ingeniører er også mennesker som tenker og føler», der han tar for seg det han kaller ingeniørrollens sosialetiske side. Her slår han fast at ingeniørene er særdeles viktige for fremtiden fordi de spiller en nøkkelrolle i våre «felles bestrebelser på å skape grunnlag for økonomisk og sosial vekst, trygghet og stabilitet». Når teknologien er så viktig som han argumenterer for at den er, blir de menneskene som skal «forvalte teknologiansvaret», og deres holdninger og verdier, helt sentrale, ifølge Apenes. I denne sammenhengen kommer han inn på varslings:

I debatten både i og utenfor de teknologiske miljøene om teknologens ansvar i dag og i fremtiden, støter vi ofte på uttrykket «whistle blower» – vitenskapsmenn og teknologer som blåser i varselfløyten. Det er medmennesker som nettopp ut fra fagkunnskaper og erfaringer fra sine arbeidsfelt roper varsko når noe er gått galt eller truer med å gå galt – ulykker og feilvurderinger som har ringvirkninger langt utenfor deres egen arbeids plass (Apenes, 1980).

Dette er viktig for å forebygge mulige «katastrofale konsekvenser» inkludert tap av liv eller ny teknologi, ifølge Apenes. Økt oppmerksomhet på innsidefolks ekspertise og betydningen av den i befolkningspolitisk sammenheng er et av de større problemområdene varslingsbegrepet bidrar til å fremme (som vi tar for oss i kapittel 4, del 4.4. Se også kapittel 5, del 5.1).

En av de større tidlige varslingssakene i Norge, saken om selfangstinspektør Odd F. Lindberg, ble ved ett tilfelle omtalt som en mulig varsler samme år som den allerede omtalte spesialavhandlingen i juss (Arnesen, 1995, se del 3.3.2, se del 4.4.2 for vår gjennomgang av Lindberg-saken). «Lindberg en 'whistle blower'?» sto på trykk i Sarpsborg Arbeiderblad 10. mars 1994, seks år etter saken pågikk for fullt (Hultengreen, 1994). Det vises til et utvalg som har utarbeidet en rapport om trusler mot ytringsfriheten i Norge for Kulturdepartementet. Der omtales «whistle-blowers», og journalisten hevder at han «har på følelsen at utvalget gir Odd F. Lindberg denne betegnelsen». Han oppsummerer rapportens omtale av varslere («whistleblowers») slik at «hvis slike krenker formell taushetsplikt for å avdekke ulovlige forhold, så er denne krenkelsen akseptabel. Det er en så viktig sikkerhetsventil mener utvalget at det foreslår at det tas inn en bestemmelse i norsk lovverk om å akseptere slike handlinger». Dette er med andre ord en presseartikkel som på et tidlig tidspunkt bidrar til å opplyse om «whistleblower»-problematikken, og mer spesifikt når varsleren ikke har status som en journalists anonyme kilde, men er kjent for sin offentliggjøring av kritikkverdige forhold og blitt dømt for ærekrenkelser på grunn av det.

Ytringsfrihetskommisjonens rapport (NOU 1999: 27) fikk bred presseomtale, og i enkelte tilfeller omtales også dens drøftinger av varsling (se 3.6.3 for en analyse av utredningen). I Aftenposten 23. september 1999 (s. 21) foreligger det en kort notis med tittelen «Illojalitet ønskelig». Her beskrives avsnittet om «Ansattes rettigheter» som utredningens mest oppsiktsvekkende: «Kommisjonen mener at åpenbar illojalitet kan være tillatt og ønskelig hvis det avsløres at arbeidsplassen er innblandet i korrump, ulovlig umoralsk eller skadelig aktivitet. Kommisjonen vil til og med lovfeste denne retten som på engelsk kalles 'whistle blowing'». Dette følges opp av Aftenposten påfølgende dag – da med NHOs perspektiv på «whistleblowing» (Gray, 1999). NHO hevder at der hvor «bedriften begår alvorlige overtramp, har den løst seg fra lojaliteten til de ansatte», og at «'whistle blowing' uten problemer kan forsvares der bedriftens handling får store konsekvenser for samfunnet». Men NHO uttaler at gråsonesaker kan lede til konflikter og oppfordrer til skolering i etikk og arbeid innad i organisasjonene slik at uenigheter kan løses internt. Vi ser også her at «whistleblowing» betegner det vi i dag kaller ekstern varsling, og at det uttrykkes en interesse i at en tilrettelegger kraftig internt i bedriftene for å ytre seg, slik at det blir så få «whistleblowing»-saker (den eksterne varslingen) som mulig.

Vi skal se at dette på en rekke felter har blitt et tiltaksområde i arbeidslivet, i tråd med lovverket som kom senere.

I saken over ble LO invitert til å uttale seg, men avslo med den begrunnelsen at de først ville diskutere forslaget i NOU-en internt. Om kommisjonsleder Francis Sejersted har rett, kan det tyde på at LO forble tilbakeholdne med å diskutere rapportens tematisering av varsling. Sejersted uttaler i Klassekampen 25. januar 2000 at han er overrasket over at LO ikke har vært mer frempå når det gjelder ansattes ytringsfrihet. Som en kommentar til lojalitetsspørsmålet og ideen om «tillatt og ønsket lojalitet» hevder Sejersted: «Det vil vera meir rimelig om det blir stadfesta som eit minstekrav at berre ytringar som *påviselig* unødvendig skadar arbeidsgivar kan vurderast som illojale» (Folkvord, 2000).

Ytringsfrihetskommisjonens tematisering av varsling tas opp i 2001. I Vårt Land 22. juni skriver både gjesteskribent Siv Nordrum og redaktør Jon Magne Lund om varsling. Førstnevnte skriver i artikkelen «Varsleren» om sosionom Liven Arner, som hun kaller en «whistleblower» og «varsler». Arner i Statens ungdoms- og adopsjonskontor «smeller så hardt i bordet (med god hjelp fra VG, TV2 og andre medier) overfor Karita Bekkemellem Orheim, at hele landet spisser ørene». Ifølge Arner ga Bekkemellem Orheim adopsjonsgodkjenning til datteren av en partikollega, stikk i strid med de faglige rådene i saken. Nordrum skriver om Arner: «Hun blir det man internasjonalt kaller en whistleblower – en som varsler om noe som muligens kan være galt» (Nordrum, 2001). I sammenheng med begrepsdefinisjonen hennes nevner hun også Carl-Magnus Edenbrandt, som vi stifter bekjentskap med i del 3.5 om medisinsk diskurs, som et eksempel på «en av de mest kjente varslerne» i Norge. I denne artikkelen brukes altså terminologien varsling/varsle/varsler, som innen noen felt allerede var blitt etablert, og altså senere skal bli den prominente termen som sådan i Norge. Oppslaget inkluderer en notis på avisens førsteside med tittelen «Varsleren». Redaktør Lund kommenterer samme sak i artikkelen «Offentlig ansatte knebles» (Lund, 2001). Han viser til Ytringsfrihetskommisjonens forslag om at «fenomenet 'whistle blowing' lovreguleres», og hevder at etter «den behandling Liven Arner har blitt utsatt for, synes det å være et aktuelt forslag». Også ansvarlig redaktør i Laagendalsposten, Jan Roaldset, og tidligere sjefredaktør i Stavanger Aftenblad, Thor Bjarne Bore, uttaler seg kritisk til behandlingen Arner ble utsatt for. Begge henviser til Ytringsfrihetskommisjonens anbefaling om lovregulering av «whistle blowing», henholdsvis i artiklene «Offentlig ansattes ytringsfrihet» (Roaldset, 2001) i Laagendalsposten og «Ikke illojalt» (Bore 2021) i Adresseavisen. Flere nyhetsredaktører gikk altså ut og brukte varslingsbegrepet direkte med henvisning til en konkret «whistle blowing»-sak og til Ytringsfrihetskommisjonen, som den første offentlige utredningen som adresserte fenomenet.

Vi har også identifisert et lite knippe saker som med «whistleblowing»-terminologien, i likhet med Siv Nordrums kommentar i Vårt Land, omtaler varsling innen helsesektoren. Vi vil trekke frem «Ansvar i vår tid» i Firda 8. april 2002, «Sier ifra på jobb – og blir sagt opp» i Bergens Tidende 30. oktober 2002 og «Samfunnet må beskytte varslerne», også i Bergens Tidende, 4. november 2002. I førstnevnte artikkel hevder journalist Helge Johnsen at «'whistleblowing' er i ferd med å bli eitt av dei nye moteorda blant legane». Han anlegger en prinsipiell analyse og påpeker at fenomenet ikke er begrenset til helsevesenet. I de to artiklene i Bergens Tidende benyttes daværende førsteamanuensis Stig Berge Matthiesen som kilde, blant annet til grunn for en faktaboks som forklarer «whistleblowing»-begrepet. Berge Matthiesen var en av dem som tidlig begynte å forske spesifikt på varsling i Norge. Journalisten i begge sakene er den samme, Torstein Stangesnes, og han nevner Edenbrandt-saken i begge artiklene (som vi altså omtaler i del 3.5 om medisinsk diskurs). I «Sier fra på jobb – og blir sagt opp» bruker han ordet «Folkefiendene» om Edenbrandt og de andre varslerne han omtaler, i tillegg til altså 'whistleblowing'-terminologien (Stangesnes 2002a). Han bruker også ordet «varslere», noe han også åpenbart gjør i oppslaget «Samfunnet må beskytte varslerne».

I Dagbladet 15. desember 2002 skriver nyhetsdirektør John Arne Markussen (Markussen, 2002) en kommentar som fungerer som et bidrag til varslingsbegrepsutviklingen i norsk presseoffentlighet. Han setter ord på praksisens stilling, kunnskapsnivået om den og pressens delaktighet i den. Kommentaren viser til John Grishams varslingsroman *The Firm* (1991) og filmatiseringen med samme tittel fra 1993, regissert av Sydney Pollack. Han viser også til «vår egen» sak fra advokatmiljøenes verden, nemlig BA-HR- og Tønne-saken. Gjentatte ganger brukes begrepet «lekkasjer»: at pressens kildevern står sterkt, og at lekkasjer, underforstått til pressen, er «helt nødvendig hvis et demokratisk rettssamfunn skal fungere». I forbindelse med BA-HR-/Tønne-saken uttaler han: «[V]erst er [...] jakten på den eller de som lekker. En slik jakt kan være lovstridig. Beskyttelsen av såkalte 'whistleblowers' er etter hvert sterk, særlig i internasjonal rett, men også i norsk» og: «I Norge er utbyggingen av såkalte 'whistleblower'-systemer bare i begynnelsen. [...] Hele tida dreier det seg om balansen mellom lojalitet og ytringsfrihet.» I denne sammenhengen refereres det også til Ytringsfrihetskommisjonen, NOU 1999: 27 (se del 3.6 om politisk diskurs).

Også en artikkel i Dagens Næringsliv, senere i desember samme år, fungerer som et bidrag til varslingsbegrepsutviklingen i norsk offentlighet. Artikkelen «Fløyteblåsernes år» kommenterer de tre kvinnene som «våget å slå alarm – i Enron, Worldcom og FBI – [og ble] kåret til 'årets personer av nyhetsmagasinet Time'» (Møst, 2002). I tillegg til de tre trekker journalist Morten Møst (2002) frem Ibsens *En Folkefiende* og Martina McKenzie, regnskapsansvarlig ved Norges

Eksportråds kontor i Johannesburg, samt direktør Kari Breirem i BA-HR som andre eksempler på personer som har fått merke at «det koster å blåse i fløyta». I tillegg til termen «whistleblower» brukes her først og fremst fløyteblåsing / det å blåse i fløyta. Avslutningsvis uttrykkes det:

Times valg av årets personer er [...] et håndslag til alle fløyteblåsere, ikke minst de vi ikke har hørt om. Det kan være arbeidstagere som har tatt belastningen ved å slå alarm internt, og fått gjennomslag – eller bitt dysset ned, og fjernet i stillhet. Og det kan være dem som vet at noe er galt fatt, og som sitter klar med fløyte i neven, men lurert på om de skal våge å sette den til munnen (Møst, 2002).

Det er vesentlig her at denne utsigelsen «forhandler» om varslingsbegrepet ved å inkludere også det å si fra internt som en del av det. «Fløyteblåsing» må altså ikke innebære offentliggjøring i denne anvendelsen av begrepet, slik vi har sett at er en tendens i tidlige uttalelser om det. I tillegg fungerer avslutningen her som en oppfordring til å gjøre det lettere for dem som sitter klar med «fløyta» og vet at noe er galt.

La oss avslutte denne delen med en artikkel som tematiserer pressens rolle i forbindelse med varsling. I «Pressa si viktige rolle i samfunnet» i Stavanger Aftenblad 27. mars 2002 skriver finansrådgiver Njål Kolbeinstveit at «ei vaken, kritisk presse er viktigare enn nokon gong før», men at pressens rolle også er truet på grunn av avisenes økte krav til økonomisk avkastning. Han kommer inn på «whistleblowing» og viser til en sak som fikk alvorlige konsekvenser for den som slo alarm, og hevder at en våken presse ville sørget for at dette ikke fikk foregå: «Eg trur det bør vera ei overkommelig – men krevande – oppgåve for pressa å avstå frå å opptre som 'nyttige idiotar' for det som søker å sverta menneske som gjer ein samfunnsnyttig innsats» (Kolbeinstveit, 2002).

Kanskje ville Kolbeinstveit vært lettet om han kunne se inn i og gjennom året 2003, for da retter pressen såpass mye søkelys på varsling at pressen selv etablerer en oppfatning om at «whistleblower» var et nyord dette året.

3.4.7 Pressens etablering av varslingsbegrepet som et offentlig, mer folkelig begrep

I 2003 og 2004 ser vi et skifte. Fra i snitt fem treff per år på «whistleblower»/«whistleblowing» (og alternative stavemåter) i NBs aviskorpus i årene 2000 til 2002 tidobles det i 2003. Det ser ut til at pressen gjør varslingsbegrepet kjent for offentligheten for alvor i 2003. Før det er treffene altså få, og samlet sett fremstår

disse tidligere uttalelsene som sporadiske forløpere «forut for sin tid» i massemedienes felt. Men i 2003 og 2004 gjør pressen det som så langt primært hadde vært diskutert og omtalt som en spesifikk praksis innen smalere felt og disipliner, til et mer «folkelig» begrep. Mens det først og fremst er menn vi finner eksempler på at trekkes frem som varslere frem til ca. år 2000, er det kvinnelige «whistleblowers» som i hovedsak benevnes i massemedienes eksplisitte bruk av begrepet i det pressen etablerer.

Begrepet både diskuteres og forklares i pressen i 2003 med utgangspunkt i konkrete eksempler. Dessuten benyttes flere forskjellige termer, særlig «whistleblower» og den direkte oversettelsen «fløyteblåsere» samt «å sladre» / «sladderhank». Samtidig som vi skal se at termen «varsling» etableres for vårt fenomen rundt år 2000 i medisinsk og politisk diskurs, er altså dette ikke tilfellet i massemediene. Her etableres begrepet i hovedsak gjennom bruken av «whistleblowing»-terminologien, først og fremst i forbindelse med korrupsjon, og da spesielt med direktør Kari Breirem i BA-HR og de tre kvinnene som ble kåret til «årets navn» i magasinet Time i 2002 som eksempler. Det er en tendens til at begrepet forklares for leseren, men det er også enkelte tilfeller der det benyttes uten en medfølgende definisjon fra journalistens eller intervjuobjektets side. Vi skal se på noen av presseutsigelsene, som eksemplifiserer disse måtene å anvende begrepet på, og nyanser i hvordan det snakkes om varsling.

Pressen får frem slike nyanser gjennom å gjengi intervjuobjektets utsagn og ved selv å oppgi definisjoner. I Dagbladet 17. januar gjengis uttalelser fra Kari Breirem dagen etter at hun ble sagt opp: «Direktør Kari Breirem sparket fra BA-HR i går» (Haugstad & Andersen, 2003). Breirem uttaler at hun «har fulgt [s]in samvit-tighet». Hennes advokat uttaler at en «arbeidstaker har ingen ubegrenset lojalitetsplikt overfor arbeidsgiver [...] hvis en ansatt pålegges å utføre en handling han eller hun mener kan være straffbar, må lojalitetsplikten vike. En ordrenekt i en slik situasjon er ikke avskjedsgrunn». BA-HRs advokat hevder at «Breirem ikke kan framstilles som en rettskaffen 'whistleblower'», fordi hennes beskyldninger skulle ha vært uriktige. Dette er altså et oppslag som opplyser en pågående sak og gjengir uttalelser. Slik formidles også «whistleblowing»-begrepet, blant annet at en «rettskaffen» «whistleblower» oppgir korrekte påstander, mens det journalistiske arbeidet her ikke bidrar med forklaringer eller tar stilling til begrepet. Også eksempelvis Telemarksavisa kommenterer Breirem-saken. I oppslaget «Breirem vil saksøke BA-HR» (Telemarksavisa, 2003) 18. januar følger også en forklaring av termen «whistleblower»: «Firmaet [BA-HR] avviser at Breirem har opptrådt som en 'whistleblower', eller en person som sier fra om ulovlige forhold på sin egen arbeidsplass». I det sistnevnte oppslaget begrenses altså varsling til det å si fra om «ulovlige forhold» på ens arbeidsplass.

I enkelte presseutsigelser tas det stilling til begrepet. Finansavisen diskuterer om Kari Breirem har opptrådd som en «whistleblower» i artikkelen «Whistleblower?» 21. januar (Hegnar, 2003). Det konkluderes ikke, men hevdes: «Det som må være klart, at det ikke finnes en ubegrenset lojalitetsplikt overfor arbeidsgiver, men det er også slik at ikke enhver offentliggjøring av fortrolige dokumenter kan forsvares ut fra en whistle-blower-tankegang.» 23. januar hevdes det i «På kornet»-spalten i Dagbladet, «Tid for oppkjøp», at Breirem «påberoper seg status som såkalt whistleblower – fløyteblåser» (Solberg, 2003). Deretter forklares begrepet: «En ansatt som oppdager et mulig kritikkverdig forhold. Og som deretter tar affære og direkte, eller indirekte, sørger for at en mottaker av informasjon kan sette i gang en opprydningsprosess.» Breirem nevnes ikke ved navn, men det er åpenbart henne det gjelder. Videre problematiseres det at det råder for mye vilkårlighet knyttet til «fløyteblåseres rettslige status». Vi noterer at formuleringen «ansatt som oppdager et mulig kritikkverdig forhold» artikulere et videre varslingsbegrep enn hva utsigelsene i avsnittet over gjør.

Ordet «whistleblower» anses som et nyord dette året. Det ser vi et eksempel på i avisen Grannar 10. februar, som benytter ordene «varsling» og det «å blåse i fløyta» om fenomenet (Pettersen, 2003):

[...] eitt av det heitaste nyorda i språket vårt nett no, nemlig «whistleblowing»
[...] For dei som ikkje heng heilt med, eller som tykkjer at norsk er vel så gildt som amerikansk, handler det om varsling. Ein 'whistleblower' er den som bles i fløyta, som har mot og integritet til å seie frå om noko er gale, anten det er lovbrøt, uetiske tilhøve eller noko anna klandreverdig. Omgrepet vart kjent etter avsløringane i energi- og tradingselskapet Enron [...]

Artikkelen fortsetter med en kort gjennomgang av varslerne som ble kåret til årets navn i Time i 2002, og «ein norsk variant», Kari Breirem. Ikke bare forklares og «oversettes» begrepet for leseren; det inntas også et metablikk på det – som et nyord, noe vi skal se at også gjentas i 2004 da fjorårets presseoppslag ses under ett.

I enkelte oppslag forutsettes det derimot kjennskap til ordet «whistleblowing». 16. april trykker Dagens Næringsliv et intervju med en av de tre kvinnene som ble kåret til årets person i Time i 2002, Sherron Watkins i Enron. Her brukes ordet «whistleblower» uten forklaring (Skaalmo, 2003a). I DN Magasinet 3.–4. mai nevnes den samme saken på nytt, og ordet brukes som betegnelse på Watkins uten en beskrivelse eller forklaring av det (Skaalmo, 2003b). Også mot slutten av året, i Fredriksstad Blad 21. desember, brukes begrepet uten en forklaring. Her omtales Eva Joly som «whistleblower» i forbindelse med en omtale av boken hennes, *Er det en slik verden vi vil ha?* (Malkenes, 2003).

Figur 3.2: Eva Joly, 2013. Foto: Claude Truong-Ngoc, CC BY-SA 3.0, via Wikipedia Commons

I tillegg til ord som «whistleblower», «fløyteblåser» og «varsler» finner vi også ord som i *utgangspunktet* har en mer negativ valør. I Friheten 23. mai er WorldNetDailys månedsmagasin «Whistleblower» oversatt i parentes med «Sladderhanken» (Sætra, 2003). Selv om ordet sladder og varianter av dette først og fremst har negative konnotasjoner i språket vårt, er det antakelig ikke korrekt å tolke artikkelen dithen at den anlegger en negativ holdning til varsling. Også i «Ringer klokken for deg?» (Berg, 20023) i Fædrelandsvennen 22. juli brukes den samme terminologien med en klar, positiv valør. Her omtales Kari Breirem som en «markant whistleblower» (Berg, 2003). Rett før omtalen av Breirem nevnes de tre personene som ble kåret til årets navn i Time. «I USA har de såkalte whistleblowers, kvinnene som sladret internt og avslørte mislighetene i Enron, Worldcom og FBI.» I Norge er man ikke like økonomisk lovydig som man skulle tro, hevder journalisten og oppfordrer sine lesere til å lære seg å kjenne sine kolleger og sin leder og følge med og «sladre» om nødvendig, for korrupsjon leder både til inntektstap for staten og mulige konkurser i det private, som setter arbeidsplasser på spill. «Selvfølgelig er det ubehagelig å sladre hvis man

aner at noe er galt, men det er nok enda ubehageligere å bli assosiert med en korrumpert bedrift og i tillegg miste jobben – uten å ha prøvd å gjøre noe med det» (Berg, 2003). Her ser vi klart at pressen bidrar til å fremheve problemet med økonomisk kriminalitet ved å trekke inn varslingsbegrepet. Her ansføres varslingsbegrepet som en mulig løsning på problemet.

Saker der varslingsbegrepet brukes i forbindelse med korrupsjon, fortsetter. I Dagens Næringsliv Magasinet 27.–28. september finner vi artikkelen «Som smurt» om korrupsjon (Møst & Ramm, 2003). Her intervjues blant annet Tina Søreide (som da holdt på med sin doktorgrad om korrupsjon), som hevder at det har vært lite søkelys på bindinger mellom politiske partier og penger fra privat sektor, og at «korrupsjon svekker markedskreftene». Det bemerkes også at det er økt press på oljeselskapene når det gjelder transparens. Et avsnitt bærer tittelen «Fløyteblåserne». Også her trekker de frem Enron-skandalen og at den «innledet 'age of whistleblowers' – varslernes tid». «De er i en veldig vanskelig situasjon. De ønsker å være lojale overfor arbeidsgiver, samtidig som de vet at det er til det beste for samfunnet å si fra.» Også Jan Borgen, da i antikorrupsjonsorganisasjonen Transparency International, intervjues. Han hevder at det er få lovbestemmelser her i landet som beskytter «slike varslere. Vi skal ikke dyrke fram en angiverkultur, men det må bli lettere for folk med viktig informasjon å stå frem uten frykt for represalier» (Møst & Ramm, 2003). En tilbakevendende diskusjon i diskursen varslingsbegrepet inngår i, er som vi har sett, knyttet til lojalitetsbegrepet, som også artikuleres her: en mulig konflikt eller «skvis» for varsleren, som vil være lojal overfor arbeidsgiveren og ikke vil være en angiver, men som risikerer å bli det når hen varsler «til det beste for samfunnet».

Varslingsbegrepet brukes også i saker der det rettes et kritisk blikk mot pressen selv. I Adresseavisen 27. september står det om en «klassisk whistleblower»-sak, nemlig at Dagens Næringsliv hadde publisert en faksimile av et internt brev. Avisen må åpenbart ha gode kilder, hevdes det, for få vil ha kjent til dette brevet. Det viser seg å lede til avsløringen av en korrupsjonssak. Vinklingen er på media – en slags selvkritikk på vegne av bransjen for ikke å følge med på og forsøke å dekke saker som rulles opp av en annen aktør i pressen. Overskriften lyder «Mens vi andre sov» (Omdal, 2003a). Dette kommer på trykk i flere medier, blant annet Stavanger Aftenblad (Omdal, 2003b). Også 27. september i VG, i artikkelen «Overlevelseskunstneren», (Giæver, 2003) brukes begrepet i en sak der det rettes kritikk mot pressen selv. Her omtales en journalist som «whistleblower» fordi han kritiserte journalistkolleger for en svertetekampanje mot Åsne Seierstad.

Endelig artikuleres også dette året viktigheten av varslere mer generelt, uten en like direkte forbindelse til en konkret sak. Lørdag 1. november står det i artikkelen

«Mill. fra lønneberget» i Dagens Næringsliv om ledelse og ledelseskultur og vanskelighetene ved å påta seg rollen som «whistleblower» (Møst, 2003). I Folket 20. november 2003 i artikkelen «Ledelsen må ta ansvar for alkoholskader» er begrepet brukt i sammenheng med bedriftskultur og ledelse, nærmere bestemt i HSD og om alkoholkulturen der (Hellevik, 2003). Det handler om å endre syn på de som sier ifra innad, fra tysting til «whistleblower». Dette er interessant med tanke på at det her også åpnes for å bruke begrepet om korrigering av forhold internt, og at det foreligger et premiss om at «whistleblower» er noe entydig positivt, i kontrast til «tyster». I Hamar Arbeiderblad skriver en norsklektor i «dagens kommentar»: «Bruk yringsfriheten din, vær en 'whistleblower', la deg ikke skremme av dem som blir fuktig av makt når de kaller andre inn på teppet for de facto å innskrenke deres yringsfrihet» (Steffenak, 2003).

*

Vi avslutter denne delen med et presseoppslag fra begynnelsen av 2004, som ser tilbake på pressens bruk av «whistleblower»-termen året før, og etablerer dette året som ordets inntredelsestidspunkt i pressen.

En artikkel under kulturspalten i Nationen 19. januar 2004 bærer overskriften «Norges første whistleblower». Artikkelen er kategorisert med emneknaggen «språk» og hevder i ingressen at ordet «whistleblower» ble registrert brukt for første gang i norske aviser året før. Et portrettfoto av BAHR-direktør Kari Breirem illustrerer artikkelen, og i bildeteksten står det at Breirem var «den første norskregistrerte whistleblower» (Aspen, 2004). Med metodene vi har tilgjengelig i dag, har vi kunnet registrere både at ordet «whistleblowing» ble brukt i norske aviser før 2003, som vi har vist over, og at Breirem heller ikke er «den første norskregistrerte whistleblower». Det kunne kanskje være nærliggende å kritisere journalisten for å ha slurvet i timen, men det ville være urettferdig og snarere vitnet om slurv i timen fra vår side: For det første fremgår det at journalisten gikk grundig til verks og konsulterte en amanuensis i nordisk språk som arbeidet med leksikografi ved Universitetet i Oslo. «Whistleblower» var et av ordfunnene i databasen med nettutgavene til en del norske aviser. Ikke alle aviser hadde nettutgaver, og alt stoff i papirutgaven (som nå er digitalisert) var ikke nødvendigvis inkludert i nettutgavene, og sannsynligvis var det heller ikke en enkel sak å få samlet absolutt alle nettutgaver til et korpus tilbake til 2003. Dessuten var teknologien for ordsøk et godt stykke fra hva den er i dag. Som vi skriver i metodekapittelet, del 2.2, er det selv i dag med Nasjonalbibliotekets enorme og fremragende digitaliseringsarbeid mange feilkilder (blant annet OCR-feil, se 2.2).

Figur 3.3: Tidligere BA-HR-direktør Kari Breirem under lanseringen av «På BA-HR Bakke – en varslers historie», 2007. Foto: Bjørn Sigurdson / NTB.

3.4.8 Oppsummering

I dette underkapittelet om media har vi analysert funksjonene pressen har hatt for etableringen og utviklingen av varslingsbegrepet og de diskursene det er en del av. Flere av disse funksjonene henger nært sammen.

Vi startet med å identifisere media som en integrert del av varsling. Før tusen-årsskiftet var varsling nærmest ensbetydende med det vi kaller ekstern varsling. McLuhans medieteorie (2001) bidro til å klargjøre at mediene var mer enn en (1) kanal for offentliggjøring av ansattes kritikk av sin arbeidsplass. Massemediene var også (2) med på å definere sakenes innhold, og de formet hvordan (3) offentligheten forsto og reagerte på dem. Varsling *er* media, kan vi si litt spissformulert. For mediene har en (4) portvaktfunksjon i denne sammenhengen. Det har de gjennom å bedømme om utgangspunktet for saken – det vil si kontakten med kilden i form av den ansatte med sine påstander om kritikkverdige forhold i sin organisasjon – tilsier publisering. Her kommer blant annet pressens krav til troverdighet, dokumentasjon og andre presseetiske prinsipper inn – og ikke minst

spørsmålet om *allmennhetens interesse*. Gjennom sin offentliggjøringsrolle publiserer ikke bare pressen det som til enhver tid går for å være i allmennhetens interesse, men er også sentral i å sette agenda og slik produsere hva som utgjør denne «allmennhetens interesse». Vi har sett at når varsling er (nærmest) ensbetydende med offentliggjøring av kritikk i media, er den intimt forbundet med «public interest» eller allmennhetens interesse; varslingens «public interest» (5) er slik en mediedefinert realitet.

Vi har hevdet at de fem funksjonene vi har pekt på til nå – i og for pressen selv – kan ha bremsset etableringen og utviklingen av varslingsbegrepet. For varslerne er «sømløst» journalistenes kilder og derav også (6) beskyttet av kildevernet, og slik sett er det intet *problem* her som behøver varslingsbegrepet for å la seg artikulere. Vi har imidlertid hevdet at pressen likevel, via disse funksjonene, er en svært viktig (7) indirekte drivkraft for varslingsbegrepets utvikling. Den får frem en mengde tilfeller av kritikkverdige forhold – samt vanskelige vilkår for å melde fra om dem – som det er både i politiske styringsinteresser og etter sentrale etiske prinsipper en verdi i å bringe til opphør, og forebygge at det skjer igjen. (Se for øvrig del 3.6 om politisk og byråkratisk diskurs.)

Pressen har imidlertid også mer direkte funksjoner for etableringen og utviklingen av varslingsbegrepet. Den fungerer som (8) en offentliggjøringskanal av *kritikkverdig behandling av ansatte* som har uttalt seg om kritikkverdige forhold i sine organisasjoner. Her er ikke varslerne kilder på samme måte. Det er ikke de kritikkverdige forholdene de rapporterer som er pressesakens kjerne, men behandlingen varsleren fikk ved å stå frem, internt eller eksternt. Her har vi sett at «whistleblowing»-terminologien vokser frem. Man har behov for et begrep for å omtale det vi i dag kan kalle varslingshandlingen.

Dessuten har vi sett (9) at pressen i 2003 etablerer varslingsbegrepet, og med det gjør det til et mer offentlig kjent begrep enn hva det så langt hadde vært. Denne pressespesifikke begrepsetableringen har vi sett at skjer først og fremst i forbindelse med korrupsjonssaker. Det offentlige, «folkelige» varslingsbegrepet er altså nært knyttet til økonomisk kriminalitet på denne tiden. Og en av Norges viktige varslere, Kari Breirem, er pressens hovedperson i de mange sakene som samlet sett gjør at vi kan betegne denne journalistikken som pressens etablering av varslingsbegrepet.

Men nettopp ved at varslingsbegrepet, som i de definisjonene pressen nå dro veksler på, ikke i seg selv er disiplin- eller områdespesifikt, har vi sett at pressen også til dels bruker begrepet aktivt idet den driver frem varslingssaker knyttet til andre områder, som medisinen og helsesektoren tidlig på 2000-tallet. Dessuten har vi bemerket at pressen drev frem en mengde saker vi i dag ville kalle varslingssaker, også før den tok i bruk varslingsbegrepet. Mange av dem var knyttet til

helse (se kapittel 4, del 4.2.1 for et utvalg). Vi vender nå blikket mot den delen av diskursen som diskuterer og driver frem helsevarslingssakene.

3.5 MEDISINEN – PSYKIATRISK OG SOMATISK SYKEHUS

3.5.1 En medisinsk diskurs om varslingsbegrepet – banebrytende uttalelser

Vi skal i det følgende analysere den tidlige historien til en medisinsk diskurs om varslingsbegrepet. Vi skal se at lojalitet til egen medisinsk behandlingsinstitusjon og det å si ifra om kritikkverdige forhold på arbeidsplassen, ofte ut fra ekspertise, vekket sterkere interesse i sykehussektoren på slutten av 1970-tallet og frem mot årtusenskiftet. En analyse av uttalelser i to kontroversielle saker vil være sentralt. Den første startet i 1977 ved et psykiatrisk sykehus, Reitgjerdet, og fortsatte i flere påfølgende år både internt i helsevesenet og i offentligheten. Den andre startet i 1998 ved et somatisk sykehus, Bærum sykehus. Også den fortsatte i flere år etterpå både internt i helsevesenet og i offentligheten. Mediene viet betydelig oppmerksomhet til begge sakene og spilte en avgjørende rolle for at varslingsbegrepet ble offentlige, og dermed fikk bred gjennomslagskraft. I forkant av årtusenskiftet ble imidlertid ikke varslingsbegrepet brukt som begrep av de aktørene i medisinen, rettsvesenet, politikken og pressen som var mest involvert, for å kaste lys over den spesialiserte formen for kritikk av medisinsk karakter som oppsto. Snarere brukte man tradisjonelle begreper for å betegne den kritikken som vi i dag vil kalle varslingsbegrepet.

Det er først i etterkant av årtusenskiftet at begrepet varslingsbegrepet kommer i bruk i medisinen om disse to sakene. Dels skjer det i Tidsskrift for Den norske legeforening, idet den medisinske eliten diskuterer hvordan behandlingen av saken ved Bærum sykehus utviklet seg. I 2010 tas begrepet dessuten i bruk i tidsskriftet Michael, også der som en betegnelse på slik kritikk i forbindelse med at den medisinske eliten under et seminar diskuterer utviklingen av varslingsbegrepet ved Reitgjerdet.

Det første settet med uttalelser som vi skal analysere, stammer fra aktører innenfor og utenfor helsesektoren i Reitgjerdet-saken, den største helsepolitiske skandalen til da i etterkrigstiden.

Praksisene ved Reitgjerdet var sterkt i strid med samfunnets krav til en moderne helseinstitusjon og med oppfatningen av hvordan man mente de svakeste i samfunnet skulle ivaretas. Deri lå skandalen,

skriver Rabben i sin doktoravhandling om «Tvangsmiddelbruk ved Kriminalasylet og Reitgjerdet sykehus, 1895–1978» (Rabben, 2020, s. 190). En rekke uttalelser ble

fremsatt for å forsvare de svakeste, pasientene, mens andre uttalelser sto i konflikt ved å forsvare driften av det psykiatriske sykehuset. Det er i en viss forstand historien om konflikten mellom disse uttalelsene som er det overordnede mønsteret vi skal analysere i det følgende.

Grunnen til at vi har valgt å analysere akkurat denne saken og gi den forholdsvis omfattende plass, skyldes at den er unik hva angår dens historiske konsekvenser, ikke bare innenfor det medisinske feltet, men også om vi tar de andre diskursive feltene i betraktning. Ingen andre steder i vårt materiale står vi overfor varsling som en så slagkraftig kritisk praksis.

Saken eksploderte i offentligheten mellom 1978 og 1980. I spissen for ansatte ved sykehuset kritiserte Solberg en navngitt ansvarlig overlege ved Reitgjerdet, øvrige ledere ved sykehuset samt overordnede helsemyndigheter for å ignorere sykehusets umenneskelige behandling av psykiatriske pasienter, som hadde pågått i en årrekke. Kritikken offentliggjør han i form av både en provokatorisk handling, en bok og som vitneprov under en rettssak. Kritikken får store og langsiktige samfunnsmessige konsekvenser. Hans kritiske praksis blir møtt med stor sympati i pressen og av dommeren i en rettssak og deretter legitimert på punkt etter punkt av en regjeringsoppnevnt kommisjon, mens Willoch-regjeringen tar kommisjonens legitimering til følge og beslutter å nedlegge Reitgjerdet, noe som bidro til desentralisering av norske psykiatriske institusjoner. Også Solbergs kollega, sykepleier Anne-Ma Ødegaard, fikk etter hvert en sentral rolle som en offentlig kritiker av Reitgjerdet. Selv om varslingsbegrepet ikke blir anvendt om noen av disse to aktørenes uttalelser i deres samtid, er det likevel det man senere forbinder nettopp med begrepet varsling som uttalelsene deres handler om: kritikk ytret av innsidere som har særskilt kompetanse om saksforholdene, og kritikk rettet mot alvorlige forhold, på særskilte måter, nemlig både ved hjelp av humor²³ og saklig/dokumentarisk alvor, og, ikke minst, kritikken innebærer belastninger for kritikerne. Ser vi på det medisinske feltet, fungerer de systemkritiske uttalelsene til Solberg og Ødegaard som en opptakt til at begrepet varsling tas i bruk av helsevesenet ikke mange år senere (Evensen et al., 2010).

Det andre settet med uttalelser, som vi skal analysere i neste kapittel, stammer fra den såkalte Bærum sykehus-saken. Lege Carl-Magnus Edenbrandt, som var ansatt ved sykehuset, varslet i august 1998 til sykehusledelsen og fylkeslegen om et tilfelle av aktiv dødshjelp utført av en ansvarlig overlege. Også her står vi overfor en skandale med stor medieoppmerksomhet. Daværende stortingsrepresentant for Høyre, Inge Lønning, oppsummerte mye av dynamikken i saken da han i

23 Evensen et al., (2010). «Det ble jo utrolig mye komikk rundet det her.» Uttalelse av Svein Solberg på seminar i 2010 omsider ved hans kritiske oppgjør med Reitgjerdet.

Aftenposten 19. mars 2000 uttalte at helsedirektør Anne Alvik forsterker mistanken om at det er noe muffens med Helsetilsynets saksbehandling når hun nekter å oppgi navn på sakkyndig ekspertise. Det eneste hun oppnår ved å holde tilbake en slik opplysning, er å skape ytterligere mistanke om at alt ikke er som det burde være i Helsetilsynets håndtering av denne saken. Og når problemstillingen er habilitet, så er det særdeles uklokt ... Lønning mener inntrykket som nå sitter igjen, er at Helsetilsynet ikke på noen måte har drevet denne saken selv. Tilsynet har nærmest blitt slept skritt for skritt av pressen. Mediene har tvunget Helsetilsynet til å gå inn i en sak det åpenbart ikke har ønsket å gå inn i (Gjerde, 2000a).

Grunnen til at vi har gitt denne saken stor plass, er at også den ble behandlet av en rekke institusjoner, og i den forbindelse ble løftet markant frem i det offentlige rom, slik sitatet viser. Som sådan utmerker den seg i likhet med Reitgjerdet-saken som en skandale, dog ikke med så dramatiske konsekvenser. Men den medførte viktige institusjonelle endringer. Legeforeningen utformet underveis i saken retningslinjer for medisinsk behandling av døende pasienter. Før varslingssaken hadde ikke det eksistert. Edenbrandt meldte ikke bare om hendelsen til sykehuslegen og fylkeslegen, men anmeldte også sin kollega til politiet og ba om etterforskning. Det resulterte i at en rekke institusjoner la saken under lupen, noe som ikke minst ble drevet frem av Aftenpostens kritiske engasjement i saken med journalist Robert Gjerde i spissen. Uttalelsene fra legeforeningens etiske råd, Helsedirektoratet, statsadvokaten og riksadvokaten er utenkelige uten Aftenpostens kritiske journalistikk.

Som vi skal se, tok Aftenposten i bruk varslingsbegrepet i denne saken – imidlertid som en mindre fremtredende terminologi, men likevel som et bidrag til det vi har sett i forrige kapittel, nemlig at begrepsbruken var i ferd med å slå rot i medieverdenen etter årtusenskiftet.

De offentlige uttalelsene fra de øvrige institusjonene vi nettopp har nevnt, tok ikke i bruk selve varslingsbegrepet, slik at man begrepsmessig fikk utskilt en egen spesialisert form for kritikk til forskjell fra andre former. Snarere viser uttalelsene fra disse medisinske og juridiske aktørene – inklusive Edenbrandt selv, som i politianmeldelsen snakket om «å slå alarm» – at vi snarere står overfor begrepsmessige forløpere som utgjør en «medisinsk og juridisk forhistorie» til den etableringen av varslingsbegrepet som faller på plass i etterkant av årtusenskiftet i medisinen.

3.5.2 Kritikk av presteskapet i hvite kapper

Fra slutten av 1970-tallet av og i årene som fulgte frem mot årtusenskiftet, uttalte man tidvis på folkemunne: «Tiden er kommet til at 'presteskapet i hvite kapper' bør kritiseres offentlig.» Man siktet til at legene og deres støttespillere i helsevesenet og det medisinske utdanningssystemet hadde sluppet billig unna sammenlignet med

den kirkelige pretestanden, som jo hadde møtt på skarp kritikk i det offentlige rommet i det foregående tiåret og mistet autoritet. Legene og deres interne støttespillere i helsevesenet hadde jo opptrådt tilsvarende «ovenfra og nedad» i møte med sine pasienter som det «hyrdene» hadde gjort med sine «får», mente mange. Derfor måtte legene og støttespillerne deres finne seg i at folk kritiserte dem mer åpenlyst enn før. Legene yndet jo å fremstille sine diagnoser og behandlinger som ufeilbarlige sannheter og udiskutable goder høyt hevet over menigmanns uvitenhet.

Vi finner en gjenklang av disse kritiske holdningene til legestanden hos Stein Aabø, politisk kommentator i Dagbladet, når han under et foredrag på Overlegeforeningens årsmøte i april 2006 uttaler:

[...] det har til alle tider vært noe helgenaktig over legene. Når dere leder an under legevisittene, har dere ofte med dere disipler. I vårt moderne samfunn har legene overtatt prestens rolle. Forskjellen er at dere forvalter den rette vitenskap – ikke den rette tro [...] Legene tilhører vårt moderne samfunns presteskap, en elite som har stor makt (Andersen, 2006).

Kritikken som ytres av Solberg og Edenbrandt, og den offentlige støtten deres varslinger blir til del, kan ses i forlengelsen av de nevnte kritiske forestillingene om «presteskapet i hvite kapper». Som vi skal se, tok varslerne og deres støttespillere et offentlig oppgjør med overleger og de som forsvarte dem i datidens helsevesen, på vegne av en gruppe som den gangen hadde mye mindre makt: pasientene.

3.5.3 Varslingen ved Reitgjerdet

Systemkritikkens bakgrunn

Den omfattende og skarpe kritikken som Solberg rettet mot Reitgjerdet ved overgangen mellom 1970- og 1980-tallet, både adskiller seg fra og er basert på den offentlige kritikken som ble rettet mot sykehuset på 1970-tallet.

Det som først og fremst skiller Solbergs kritiske uttalelser fra kritikken av Reitgjerdet på 1970-tallet, er at mens sistnevnte var fragmentarisk, var hans kritikk systemisk. De kritiske innleggene på 1970-tallet er alle, bortsett fra uttalelser fra Einar Kringlen, som påpekte en krisetilstand, innrettet mot enkeltvis aspekter ved sykehusets drift, slik som tvangsinnleggelse, mangelfull rettssikkerhet, langvarig innesperring, forfalskning av rapporter, bakvaskelser og feighet. Solbergs kritikk, derimot, er innrettet mot det psykiatriske sykehuset som et *system* som brøt ned pasientenes fysiske og psykiske helse, og isolerte dem fra deres nærmeste familie. Slikt sett føyer Solbergs kritikk seg inn i et større bilde i Vesten på denne tiden, der samfunnskommentatorer inspirert av ulike former for marxisme,

bedrev nettopp systemkritikk, blant annet mot psykiatrien. Solbergs kritikk var imidlertid ikke et uttrykk for slik ideologi, som vi vil se, men snarere inspirert av profesjonsetiske idealer han som lege ønsket å vise troskap mot.

Til tross for denne forskjellen er det slektskap. I sin bok tilskriver Solberg kritikken av Reitgjerdet på 1970-tallet betydelig legitimitet, og han ser sitt bidrag i forlengelsen av en pågående debatt om sykehuset. Han har stor sympati for den, men han er samtidig frustrert over at kritikken ikke har fått konsekvenser i form av endringer av sykehuset. Den preller snarere av «som vann på gåsa». Nettopp det bidro til at Solberg gikk drastisk til verks og utformet en skarp systemkritikk hvor en serie med forhold ble satt under lupen.

Historisk sett er det med andre ord dette samspillet mellom forskjell og analogi som karakteriserer forholdet mellom Solbergs systemkritikk og kritikken som på 1970-tallet ble rettet mot sykehusets behandlingsregime.

Før vi i kronologisk orden ser nærmere på Solbergs systemkritikk av Reitgjerdet sykehus, skal vi gi en fremstilling av kritikken mot sykehuset som bygget seg opp på 1970-tallet.

Mange av de kritiske uttalelsene stammet fra pasienter og var ikke-offentlige. Fra 1975 til 1979 var det 26 pasienter som klaget på tvangsinnleggelse og bruk av fysisk vold samt andre forhold. I 13 saker ble staten frifunnet. I de øvrige 13 sakene ble domsprosessen avsluttet fordi pasientene ble løslatt fra sykehuset, noe som kan tyde på en stille innrømmelse fra sykehusets side om at det var begått feil (Solberg, 1979). Dommene fastslo altså ikke offentlig noen former for tvangsinnleggelse (Blom et al., 1980, s. 22).

Den ikke-offentlige kritikken kom også fra internt hold på sykehuset, nærmere bestemt fra Solbergs sivilarbeiderkollega Olafr Steinum. Han holdt en avskjedstale etter 14 måneders arbeid ved Reitgjerdet, og der heter det blant annet:

Jeg har lært at et ord ikke er et ord, at pasienter ikke kan stole på meg, fordi jeg er lege ... at den som er snill foraktes og den som er dyktig motarbeides, at det er lettere å la alt skure enn å gjøre noe ... jeg har lært at på et sykehus i 1977 ligger pasientene i møkk og lort, at i 1977 må voksne mennesker legge seg kl. 18.30, at rapporter forfalskes, at en leges forordninger neglisjeres, at det er morsomt å hundse dem som ikke kan ta igjen ... jeg har lært at man kan kontrollere folk gjennom bakvaskelser ... jeg har lært at jeg er feig. Jeg vet at kritikken kommer for seint, og at den vil bli gjort ufarlig gjennom snikk snakk og generelle vendinger (Klassekampen, 1978).

Når det gjelder den offentlige kritikken, var den knyttet til følgende uttalelser i pressen: 13. januar 1972 publiserte en kriminologistudent som hadde besøkt

sykehuset, og med selvsyn erfart forholdene der, en artikkel i Dagbladet under overskriften «Illusjonen om rettssikkerhet ved psykiatriske sykehus». Her kritiserte han Reitgjerdet sykehus for at man fortsatt holdt en pasient inne i sykehuset, selv om sikringstiden var utløpt, og at man ikke hadde en rettslig kjennelse for dette. Studenten skriver: «Slikt kan skje til tross for at legen er klar over at den tidligere lovbrakeren som nappet vesken fra en dame i fylla da han var 17 år verken er mer psykotisk eller farlig enn folk flest» (Solberg, 1979, s. 111–115).

Overlegen som ble kritisert, henvender seg skriftlig til Helsedirektoratet og forsvaret seg. Han skriver at alle pasienter ved sykehuset er informert om at de kan klage om ting til den interne Kontrollkommisjonen, og at han som direktør ved sykehuset aldri har opplevd at kommisjonen ikke har behandlet klager forskriftsmessig. Dessuten fremholder han overfor direktoratet at da kriminologistudenten besøkte sykehuset, innrømmet studenten å ha «problemer med nervene», at han forsøkte å gi pasienter piller, og at han var ustø i gangen og luktet alkohol.

Kriminologistudenten ga seg imidlertid ikke. I en artikkel i Dag og Tid gjentok han sin kritiske analyse av den manglende rettssikkerheten ved psykiatriske sykehus og var særlig kritisk til at sykehuset fungerte som et oppbevaringssted for pasienter. Innlegget førte til en flittig brevveksling mellom ledelsen ved Reitgjerdet og Helsedirektoratet. Personalforeningen ved sykehuset grep også inn i saken. De kunne ikke finne seg i kritikken fra studenten og kom med trusler: «I det hele tatt er omtale av Reitgjerdet sykehus og forholdene der av en slik art at Personalforeningen vil ta opp spørsmålet om en eventuell forføyning mot forfatteren» (Solberg, 1979, s. 116).

Neste kritiske uttalelse vi skal se på, kom fra Einar Kringlen, daværende formann i Norsk psykiatrisk forening. Den 22. november 1976 skriver han et brev til fylkeslegen i Sør-Trøndelag hvor han reiser spørsmålet om Reitgjerdet sykehus burde bygges ned i betydelig grad eller nedlegges. Han åpner for at pasientene burde overflyttes til andre psykiatriske sykehus eller til beskyttede bomiljøer.

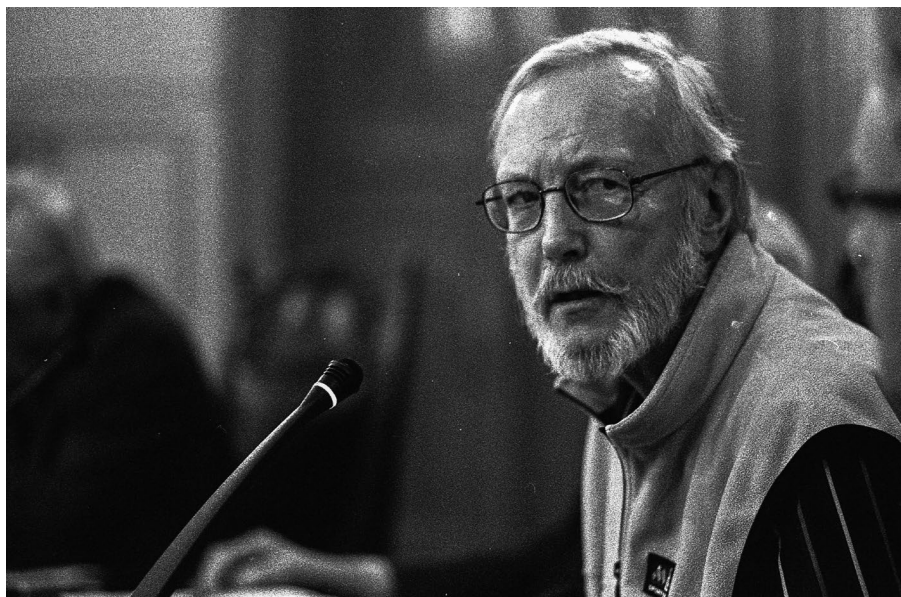
Overlegen ved Reitgjerdet svarer med å kritisere styret i Norsk psykiatrisk forening for å kaste et mistenksomhetens skjær over sykehuset som vil gjøre det vanskeligere å ansette fagfolk i fremtiden. Og han fremholder at den faglige staben består av fagfolk som samlet sett gjør sykehuset til et høykompetent psykiatrisk sykehus. I sitt svar skriver Kringlen:

Til slutt vil vi understreke at en av grunnene til styrets uttalelse naturligvis var den vanskelige personalsituasjonen ved Reitgjerdet sykehus. Når du i ditt brev fremholder denne utmerkede personalsituasjonen er dette noe vanskelig å forstå ... Norsk psykiatrisk forening og de psykiatriske statsinstitusjonene i Oslo-området er blitt orientert om den vanskelige legesituasjonen ved Reitgjerdet sykehus og er blitt bedt om å bidra med kriseordninger (Solberg, 1979, s. 118–120).

Neste ledd i debatten er knyttet til en artikkel i Adresseavisen fra 13. mai 1978 under overskriften «Sperret inne i 23 år – er ikke syk». Pasientens advokat blir intervjuet av avisen og uttaler: «Pasienten har prøvd alle kanaler utenom de vanlige kanalene. Han har til og med prøvd Menneskerettighetskommisjonen ... denne saken bør være en vekker for alle som har ansvar i slike saker» (Solberg, 1979, s. 123).

Journalisten fremholder at en rekke forhold ved sykehuset bør under lupen som følge av denne tragiske saken, hvis man skal kunne opprettholde tilliten til at sykehuset ivaretar rettssikkerheten til pasientene.

Personalforeningen på Reitgjerdet henvendte seg til Sosialdepartementet 26. juni og ba om råd for hvordan de burde agere i møte med kritikken. De ønsket å rensvaske seg. Den 10. august svarer Sosialdepartementet i brev form: Man tilrår å ikke sette i gang noen debatt i saken, blant annet med henvisning til taushetsplikten.

Figur 3.4: Svein Solberg under aktørseminaret om nedleggelsen av Reitgjerdet sykehus i 2010. Foto: Øivind Larsen

Sosiallege Reidar Larsen i Oslo publiserer så en artikkel han kaller «Reitgjerdet, en torturanstalt i psykiatrisk regi» (Solberg, 1979, s. 137), hvor han hevder at samtlige pasienter er underlagt tvang på ubestemt tid, og at det er å forstå som tortur. To overleger svarer at tvangsmidler brukes i liten grad, og at alle pasienter har tilgang til advokathjelp.

Den offentlige og ikke-offentlige kritikken på 1970-tallet av Reitgjerdet var med andre ord skarp, men langt ifra så skarp som den kritikken som skulle komme fra Solberg og Ødegaard. Deres kritikk bidro til å utløse den største helsepolitiske skandalen til da i etterkrigstiden (Rabben, 2020).

Tidsånd, marxisme og systemkritikk

Solbergs systemkritikk samsvarte med tidsånden og kan ses som et uttrykk for denne. I etterdønningene av 1968-opprøret i Paris samt som en følge av reformene av tidens marxisme var systemkritikk på manges lepper. Terje Aanjesen, sivilarbeiderkollega av Solberg ved Reitgjerdet, har omtalt Solbergs kritikk som et oppgjør med et system som hadde sviktet.

Så reagerte vi på en systemsvikt ... Det var for meg på et tidlig tidspunkt en sentral systemkritikk av Reitgjerdet ... I det øyeblikk han kommer med systemkritikk, da blir han farlig. Og det er liksom noe vi erfarte i denne sammenheng ... Jeg syns på en måte systemkritikken og menneskeligheten i dette er det viktigste (Evensen et al., 2010).

Einar Kringlen har påpekt at systemkritikken innenfor helsevesenets kontekst blant annet kom til uttrykk i form av den såkalte antipsykiatrien, som beredte grunnen for at man var mottakelig for Solbergs systemkritikk:

Jeg tror at det som gjorde at man fikk en sånn stor debatt, det var også en annen ting som vi ikke har vært nevnt her, det er den store bevegelsen som kalles antipsykiatrien på den tiden. Den, kan vi si, alliansen mellom hippier og maoister og radikale sosiologer og en del andre, det gjorde også sitt til at klimaet for et angrep slik som man fikk da med denne boka til Solberg, det lå klart (Evensen et al., 2010).

Som det fremgår, er ikke Kringlens poeng å innordne Solbergs varsling som en del av et marxistisk opprør, men snarere at disse gruppene la forutsetninger til rette for Solbergs varsling. Verken Solberg eller støttespillerne hans på Reitgjerdet definerte seg som marxister (Evensen et al., 2010). Likevel ble de stemplet som det. Det bidro til at debatten ble steil og frontene skarpe. Selv påpeker Solberg at han ble overvåket som en følge av at ledelsen ved sykehuset stemplet ham og andre nyankomne som venstreradikale:

... etter hvert så utviklet det seg hos en del, både blant de ledende overleger og en del av de eldre pleierne – en holdning til nye som kom på sykehuset, og til slutt så

endte det med at: «Dere er jo venstre-radikalere hele gjengen.» Og det førte til at jeg ble jo overvåket av POT kontinuerlig fra 1978 til 1996. For de fant et eksemplar av Klassekampen i leiligheten min da jeg reiste derifra (Evensen et al., 2010).

I dette kapittelet har vi sett at Solbergs systemkritikk av Reitgjerdet både må forstås på bakgrunn av systemkritikkens utbredelse i samtiden og av den offentlige debatten der institusjonen ble satt under en kritisk lupe. Som vi skal se, skriver Solberg sitt eget bidrag inn i dette forutgående historiske forløpet og ser sin kritikk som begrepsmessig analog med den som allerede foreligger. Han forsøker ikke å fremstille verken den litt surrealistiske regien av en rømning og heller ikke boken han skrev, som en ny og spesialisert form for kritikk av institusjonen.

Regi og rømning

Vi skal i det følgende foreta en nærlesning av den første formen for systemkritisk varsling Solberg gjør seg til talsmann for, ved å identifisere rekkefølgen av begivenhetene som til sammen skaper systemkritikken. Systemkritikken konstitueres av at Solberg regisserte at en voldtektsdømt fange og psykiatrisk pasient som sonet på Reitgjerdet, rømte. Fangen het Rolf Stenberg. Regien og rømningen fant sted 22. og 23. oktober 1978. Regien og rømningen er riktignok to ulike handlinger, men de er vevet så tett inn i hverandre at vi velger å anse dem som ett knippe med systemkritiske handlinger. Regien handler om en pasient som får god hjelp til å rømme fra institusjonen, for å skape offentlig kritikk av det som foregår der.

Solbergs regi av rømningen var planlagt. Han hadde opprinnelig tenkt at boken han utga om Reitgjerdet, skulle være det avgjørende vitnesbyrdet hans. Men han ombestemte seg fordi han mente at det var viktigere at pasientene selv fikk uttale seg om sine erfaringer. Regien av rømningen ble lagt opp slik at målet var en pressekonferanse der pasienten fikk komme fritt til orde, så offentligheten kunne rette søkelyset mot de mange forholdene pasienter led under på sykehuset (Lekve, 2022, s. 35–37; Myrenget, 2006, s. 11–13). Planleggingen foregikk også på basis av diskusjoner. Selv peker Solberg på at

[i] forkant av den såkalte rømningen lå det et visst forarbeid mellom de av oss i behandlersektoren som sto sammen om fortvilelsen over behandlingssituasjonen på sykehuset. Det besto i hovedsaken i mange mer eller mindre fordekte fortvilte diskusjoner om hvordan vi opplevde det å komme til kort med idéer som jeg den dag i dag mener bestemt var positive (Evensen et al., 2010).

Søndag 22. oktober klarer Solberg å smugle den 26 år gamle Stenberg ut av Reitgjerdet og får brakt ham til Værnes i en taxi. Der feirer pasienten sin nye frihet

med et par øl. Han somler så såpass mye at han ikke rekker flyet. For å rette opp fadesen ber han om et privatfly. Da ringer personalet på flyplassen til politiet og forteller om den rare personen. De skjønner sammenhengen og stopper mannen og bringer ham til Reitgjerdet, der den vakthavende legen er Svein Solberg. Neste gang fungerer imidlertid planen bedre. Fangen «rømmer» om natten.

Denne gangen lot legen som om han var blitt slått ned med en jernstang av 26-åringen. For sikkerhets skyld knuste Svein Solberg brillene sine, og la seg ned utenfor bygget i 3–4 tiden på natten og spilte bevisstløs. Kl. 05 ble han funnet, og alarmen gikk på nytt. I mellomtida hadde 26-åringen og en av de unge medsammensvorne pleierne dratt til en dekkleilighet på Heimdal. Der var de utover formiddagen mandag. Og der dukket legen Svein Solberg også opp – kledd i en lang svart frakk og bærende på en signalrød ryggsekk. I et forsøk på å lure eventuelle forfølgere, gikk den unge hjelpepleieren ut og kjøpte hårfargemiddel til 26-åringen, mens Svein Solberg dro ut på Heimdal sentrum og kjøpte nye klær til ham. Utpå dagen – som en avledningsmanøver – steg Solberg og 26 åringen på toget, og kjøpte billett til Støren. Der satt de noen timer og ventet på at sørgående tog skulle ta dem til hovedstaden. I mellomtida lette politiet høyt og lavt etter den «farlige» rømlingen. Snart skjønte de at den unge hjelpepleieren kanskje hadde en rolle i dette skuespillet,²⁴ og da hun ble satt under hardt press måtte hun fortelle historien (Myrenget, 2006, s. 11).

Det surrealistisk-humoristisk-aktivistiske opplegget endte med at politiet på Romerike fikk tips av politiet i Trondheim, og de satte en sivil mann på toget på Eidsvoll. Han gikk fra vogn til vogn og fant raskt de to. Pasienten ble sendt til Ullersmo, mens Solberg måtte tilbringe natten i en celle i Oslo. Deretter ble han tiltalt etter straffeloven § 131, som handler om å gi en fange hjelp til å rømme. Strafferammen var på inntil tre års fengsel.

Hvorfor hjalp Solberg fangen med å rømme med mål om å skape en offentlig debatt? Vi kommer tett på et svar i et intervju med Solberg i Dagbladet fem dager etter at han ble fengslet.

Dagbladet har intervjuet Svein Solberg under overskriften «Tar min straff, men jeg gjorde det rette». Der gir han uttrykk for følgende grunner til systemkritikken:

24 Det kan i denne sammenhengen nevnes at Kenny (2019) fokuserer på at varsling ikke er en isolert individuell størrelse, men snarere er vevet inn i en sosiopolitisk kontekst der andre aktører er medvirkende.

Som lege har jeg en gang avlagt ed på at jeg ville hjelpe mine medmennesker og jeg kan i dag ikke lenger forsvare den 'behandling' som pasienter ved Reitgjerdet får. Den er faglig og menneskelig under enhver kritikk. Jeg anser det som en betydelig legeetisk svikt å forsvare Reitgjerdet som psykiatrisk sykehus (Ystad, 1978a).

Etter at vi nå har sett på den første formen for systemkritikk, skal vi se hvordan Solberg bygger den ut.

Boken

Den andre delen av Solbergs systemkritikk utformer han i boken *Rapport fra Reitgjerdet* (1979).²⁵

I boken er det tydeligere enn hva tilfellet er med den regisserte rømningen, at vi står overfor en kritikk av et system av psykiatrisk støpning. Solberg berører dette i 2010, da han påpeker at boken var planlagt som et oppgjør med et behandlingssystem som han selv over lengre tid var fortvilet over å ha medvirket til.

Idéen om å skrive bok kom ikke etter den famøse rømningshistorien. Ideen hadde modnet seg gjennom lang tid etter fortvilelse og frustrasjon over å være vitne til og også delaktig i et såkalt behandlingssystem som til de grader slo beina under i alle fall mine ideer om hva man mente å kunne utrette som hjelper i det psykiatriske hjelpeapparatet. Idéene ble også drøftet oss underordnede leger i mellom [...] (Evensen et al., 2010).

I bokens innledning plasserer han også systemkritikken inn i forlengelsen av den offentlige debatten om sykehuset.

Boken er preget av tidsnød. Derfor er det heller ikke vanskelig å finne en rekke svakheter. Jeg har prioritert en snarlig utgivelse fremfor å produsere et stilistisk formfullendt verk. Boken er ledd i den pågående debatt ... Det er trolig slik at

25 Kenny (2019) fremholder at for varslere er «affektiv anerkjennelse» en viktig målsetting for deres rapportering. Når de ikke får anerkjennelse for sin varsling hos de mottakerne de henvender seg til i første omgang, men snarere blir møtt med hevnaksjoner, søker de til media, venner, familie og kolleger for å få anerkjennelse der. Solbergs bok *Rapport fra Reitgjerdet* (1979) kan tolkes i et slikt perspektiv. Solberg fikk riktignok anerkjennelse av flere medier og noen kolleger for rømningen som verktøy til å rette offentlig søkelys mot Reitgjerdet, men ikke hos ledelsen ved Reitgjerdet og heller ikke hos ledelsen i helsevesenet. Denne mangelen kan ha ført til at han søkte anerkjennelse andre steder, nemlig i det offentlige rom via utgivelsen hos Pax.

jeg er opphavsmann til den foreløpig siste omgang i denne diskusjonen, men det har så visst ikke manglet på kritikere før heller. Kritikken er avfeid gang på gang med et vidt spekter av argumenter. Jeg har derfor viet relativt stor oppmerksomhet til forsvarsteknikken til dem som mener å finne berettigelse i et slikt behandlingssystem. Man har hevdet om de enkelte skeptikere at de aldri har satt sine ben på et sykehus, ikke vært faglig kompetent, hatt nervøse problemer, oppført seg klanderverdig i sitt arbeide, drevet politisk propaganda, vært impulsiv og hemningsløs i sin opptreden osv.... Institusjonens ledelse vil antakelig ha visse vanskeligheter med å stille slike diagnoser på meg, og det er derfor med et visst håp om at jeg ikke skal kunne avfeies på dette grunnlag at jeg har gitt meg i kast med forfatterskapet (Solberg, 1979, s. 7–8).

På den ene siden påpeker Solberg at kritikken i boken av behandlingssystemet står i kontinuitet med tidligere kritikk utformet av andre og av ham selv. I det siste punktet har han nok den spektakulære rømningen i tankene. Men han peker også på et nytt element. Nå er det til forskjell fra tidligere en kritiker som kommer innenfra, en innsider, som dessuten baserer sin kunnskap om de kritikkverdige forholdene på ekspertkunnskapen han har som lege, og på de erfaringene han har fra innsiden av institusjonen. Men Solberg bruker ikke begrepet varsling om sin kritikk. Qua debattinnlegg i forlengelsen av mange andre fungerer boken snarere som en forløper og forhistorie til begrepsliggjøringen av varsling.

Legens systemkritikk er i boken knyttet til tre temaer: «Mannssamfunnet», «Behandlingen» og «Umyndiggjøringen».²⁶

I analysen av «Mannssamfunnet» tar han utgangspunkt i Ingjald Nissens psykologiske analyse av at det i de fleste primitive samfunn har eksistert et mannssamfunn rundt en førergruppe. Makten er konsentrert blant førerne, som derfor kan utøve streng disiplin og ulike hersketeknikker (s. 32). Slik makt-konsentrasjon finner man på Reitgjerdet i form av et disiplinerende og lydighetsproduserende mannssamfunn som skaper angst (Solberg, 1979, s. 30–53), preget av tre forhold: kontinuerlig kontroll og angstfremkallende overvåkning av pasienter til alle døgnets tider, kontroll av om pasienter ytrer seg kritisk med påfølgende overflytting til en annen avdeling, samt kjønnsisoleringen av de mannlige pasientene.

Analysen av behandlingen av pasientene er knyttet til en kritikk av legenes, pleiernes, psykologenes og sosionomenes rolle samt mot mangelen på bruk av

26 I innledningen til boken tar Solberg utgangspunkt i Foucaults kritikk av den systematisk manipulerende maktbruken i psykiatrien. Solbergs systemkritikk kan følgelig forstås som en oppfølging av denne inspirasjonskilde anvendt på norske forhold.

de pårørende som ressurser i pasientbehandlingen. Legenes behandling av pasientene er riktignok preget av mindre drastiske former for disiplinering enn de tidligere metodene som «insulinsjokk, cardiazolsjokk, elektrosjokk, kastrering, gapestokk, isolasjon og lobotomi» (s. 54). Men legenes adferd er ille nok likevel all den tid norsk psykiatri fremmer uttrykket «psykiatrisk søppelkasse» om Reitgjerdet. Å antyde at pasientene er «søppel», åpner for «den største ydmykelse, diskriminering og ærekrenkelse» (s. 60), nemlig å mene at man driver en institusjon for velstandssamfunnets «avskum» (s. 61). Dessuten foregår gruppeterapi uten psykiatrifaglig innhold, kun med vekt på praktiske forhold. Legevisitter er uten faglig relevans med den følge at de fleste pasienter blir resignert og lukket. Dessuten medvirker legene til at pasientene ved ankomst ofte blir truet med at her vil de kunne komme til å bli resten av livet (s. 71). Prøver man å hjelpe pasientene med utskrivning, møter man på stor motstand (s. 74). Behandlingstilbudet kunne ha omfattet psykologer og sosionomer, men de glimrer med sitt fravær, til tross for at deres kompetanse ville vært til nytte for pasientene (s. 84). De pårørende trekkes heller ikke inn i noe behandlingstilbud, da man ikke betrakter dem som noen ressurs for pasientene. Symptomatisk nok eksisterer det ingen regulær familiekontakt mellom de pårørende og sykehuset, noe han kritiserer med støtte hos Theodore Lidz (s. 77).

I kritikken av «umyndiggjøringen» konsentrerer Solberg seg om den moderne psykiatriens svøpe – dens ufrakommelige tendens som vitenskap til å identifisere, klassifisere og sette i bås. Han knytter dette videre til diagnostiske psykiatriske stigmatiseringer som fratar pasientene enhver følelse av menneskeverd. Stadig mer tøyelige merkelapper som «gal», «sinnssyk» og «psykotisk» fungerer som egeninteressebaserte kategorier psykiatrien bruker for å opprettholde sin egen eksistensberettigelse som en terapeutgruppe som må ha noe å gjøre. Kategoriene «særlig farlige og sinnssyke menn» kvalifiserer for Reitgjerdet. Følgen er at man ikke bare blir innlagt under tvang uten samtykke. Man blir ytterligere umyndiggjort ved å bli fratatt enhver medbestemmelse i sine egne økonomiske og praktiske saker. Dessuten umyndiggjøres disse kategoribestemte pasientene ved å bli kasterballe i en «skyttel-trafikk» mellom Reitgjerdet og fengsler (s. 91). Solberg påpeker også at en av de mest radikale formene for umyndiggjøring var rutinen å legge folk i remmer allerede ved ankomst. Det ble hevdet at dette var av sikkerhetsmessige grunner, men uansett hvor rolig eller normal pasienten kunne virke, gjorde man det. Pleierne forsvarte praksisen med den faren en ny pasient kunne medføre for pleierne. De manglet selvkontroll og kunne komme med fysiske utbrudd. Derfor måtte de «temmes». «For å få pasientene til å oppføre seg og 'lære å bli pasient', ble det ikke lengre brukt straff som slag på fingrene» (Lekve, 2022, s. 32). Pasientene ble da bundet fast

til sengen sin dersom de ikke oppførte seg som legene ville, eller laget oppstand og uro på avdelingen (Solberg, s. 14). Et ytterligere trekk i umyndiggjøringen er at brevsensuren var total. Pasientene vet at skriftlige meddelelser, ikke minst når det gjelder klager om mishandling og anmodning om utskrivning, er mer tungtveiende enn muntlige ytringer. Hver dag ble pasientenes brev brakt til morgenmøtet der den assisterende overlegen kontrollerte dem. Noen ble åpnet, lest og kastet, mens andre «behøver han faktisk ikke lese engang: 'Her vet vi hva som står' ... Hundrevis av brev blir hvert år tilintetgjort» (s. 106). Solberg er videre kritisk til den interne kontrollkommisjonen (s. 100). Den går i det alt vesentlige god for en altfor omfattende bruk av remmer og av den omfattende brevsensuren. Han påpeker at de protokollene som skal dokumentere tvangsbruken, er ufullstendig utfylt, og at kommisjonen ikke går ordentlig inn i de enkelte tilfellene, men bare strør sand på den tvangsbruken som er foretatt, og anser den dermed som faglig forsvarlig.

Solbergs systemkritikk er knyttet til påvisning av en rekke kritikkverdige forhold i pasientbehandlingen som representerte brudd på daværende norsk lov. Som sådan forgrep han den mer autoriserte kritikken som indirekte skulle komme ikke bare fra dommeren i rettssaken som ble reist mot ham, men også fra den regjeringsoppnevnte kommisjonen som slo ned på mange av de samme punktene som Solberg var kritisk til, og i siste instans også den mer overordnede kritikken fra Willoch-regjeringen, som vedtok å nedlegge sykehuset. Det er med andre ord en fremsynt kritikk vi ser i denne boken.

Rettssaken: «Å rapportere fra en helt annen verden»

15. mai 1979 skriver Dagbladet at statsadvokaten nylig har reist tiltale mot Svein Solberg. Tiltalen var knyttet til straffeloven § 131 med en strafferamme på tre år for forsettlig å ha hjulpet en soningsfange med å rømme samt for å ha stukket av fra sin tjeneste som sivilarbeider på Reitgjerdet. Etter en utsettelse ble saken mot Solberg satt fra 4. februar til 8. februar 1980 (Lekve, 2022, s. 45).

Blom-kommisjonen ble nedsatt av regjeringen i etterkant av rettssaken for å granske kritikken som kom frem. Kommisjonen påpekte at under rettssaken kom det frem at Solbergs motivasjon var å regissere en rømning for å få kontakt med mediene og anklage systemet på Reitgjerdet offentlig. Nettopp det motivet fikk gjennomslag under rettssaken, fremholder kommisjonen, fordi «massemedia fulgte saken fra Trondheim byrett nøye. På mange måter var det Reitgjerdet sykehus som ble sittende på anklagebenken» (Blom et al., 1980, s. 23). Det var med andre ord et behandlingssystem som Solberg, med støtte av sin forsvarer, høyesterettsadvokat Ole Jacob Bae, rettet et kritisk søkelys mot.

Ole Jacob Bae satte søkelys på de positive motivene til Solberg og på forholdene ved sykehuset. Både aktoratet og forsvaret hadde innkalt ni vitner hver (Lekve, 2022, s. 41–43). Disse skulle komme til å spille en hovedrolle, særlig uttalelser fra en av Solbergs kolleger, Anne-Ma Ødegaard, som langt på vei både før og under rettssaken inntok en selvstendig varslerrolle. Hun kritiserte forhold Solberg ikke hadde berørt. Som en kompetent innsider ble hun nå endelig lyttet til da hun sto i vitneboksen og rettet kritikk mot hvordan pasientene på hennes egen arbeidsplass ble systematisk elendig behandlet, en kritikk hun i en årrekke hadde forsøkt å nå frem med uten å lykkes. Som vi skal se, viet Dagbladet ved Sissel Benneche Osbold betydelig oppmerksomhet til hennes varslerhistorie i etterkant av rettssaken.

Ødegards utsagn under vitneavhør fikk et så tungt nedslag i mediene at den ellers så edruelege Blom-kommisjonen kort og godt fastslo: «Den siste påstanden fungerte som en bombe da den ble referert i pressen» (s. 23). Uttalelsen kommisjonen her sikter til, var beviset Ødegaard la frem i retten, nemlig en regning på 1000 kroner fra Palmehaven i Trondheim, der avdøde pasienters penger ble brukt til gravøl (Lekve, 2022, s. 42). Assisterende overlege John Berge ble konfrontert med kritikken og påpekte at pengene faktisk var blitt brukt til gravøl. Han forsvarte seg imidlertid (forholdsvis tannløst, må man kunne si) med at ofte inviterte de familien til slike begivenheter, men måtte på spørsmål om familien var til stede ved denne anledningen, innrømme at det bare var pleierne som var med på gravølet (Lekve, 2022, s. 46). Varselet fra Ødegaard skulle vise seg å få konsekvenser for at regjeringen Nordli valgte å etablere Blom-kommisjonen, som skulle granske Reitgjerdet (Berg, 2020, s. 557–558).

Forsvarsadvokat Ole Jacob Bae utspurte overlege Finn Brasch Larsen i fem timer i vitneskranken. Han ble hardt presset og ifølge Lekve spurt om ting han selv mente at ikke nødvendigvis var relevant for saken.

Jeg ble innkalt som vitne i denne saken. Hele tiden har jeg trodd at det var Solberg som var den tiltalte, og at det var denne saken jeg skulle vitne i. Jeg skjønner imidlertid at det er Reitgjerdet som faktisk som står på tiltalebenken. Derfor må mitt forsvar bli ufullstendig (Lekve, 2022, s. 46).

Medier som var til stede, fremhevet sider ved vitneprovet til overlegen som bidro til at stemningen snudde seg mot Reitgjerdet og i favør av Solbergs kritikk.

Et lignende søkelys på den selvundergravende funksjonen ved vitneprov, som det til assisterende overlege John Berge, finner vi i Adresseavisen 8. februar. På forsiden av avisen rettes søkelyset mot rettssaken. Inne i avisen finner vi en reportasje med hovedoverskriften: «Reitgjerdetsaken i Trondheim byrett.

Kritikken et slag under beltestedet. Sa lege Finn Brasch Larsen i en flere timer lang forklaring.» Underoverskriften heter: «Drakk urin». Her fremstiller avisen uttalelser fra overlegen som må sies å være særlig avslørende. Overlegen siteres på følgende:

Det er også nevnt at det ved enkelte avdelinger ikke finnes nattbord, slik at matbrettene settes på gulvet mellom urinflasker og bekkener, og det har ikke vært uvanlig at pasientene har tatt feil, og drukket av urinflasken [...] når det gjelder det å drikke urin, kan det selvsagt forekomme at noen tar feil flaske, men det skal opplyses at enkelte pasienters sinntilstand er av en slik art at de like gjerne drikker urin som noe annet! (Adresseavisa, 1980)

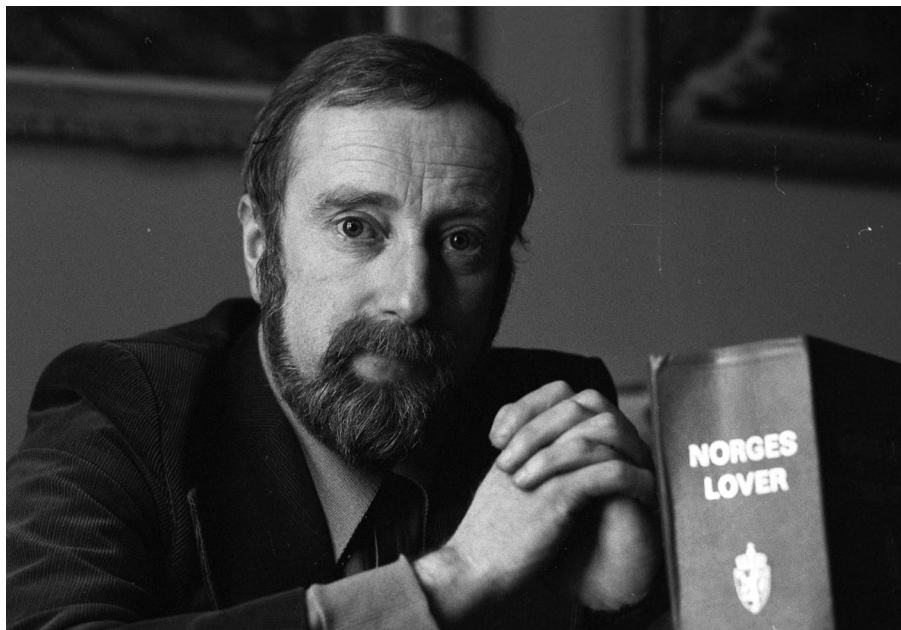
Solberg fikk en betinget dom uten utmåling av fengselsstraff. I tillegg ble han idømt en ubetinget bot på 2500 kroner. Blom-kommisjonen skriver: «Straffen må sees på bakgrunn av at retten fant tungtveiende formildende momenter for tiltaltes handling» (Blom et al., 1980, s. 23).

Varselet til Ødegaard finner en gjenklang i hennes egne ord når hun i 2010 under det nevnte seminaret ser tilbake på rettssaken og uttaler seg om en endring i overlege Brasch-Larsens lederskap:

Men så, men så var det noe som snudde. Det ble en forandring. Han begynte å sove med gasspistol på hodeputa. Han røykte 80 sigaretter om dagen, tror jeg, kanskje 70. Jeg har lurt på om han kunne ha vært truet. Hvorfor var det ingen som så at vinduene var malt for, ingen som lurte på hvor sjefssykepleier fikk så mange penger fra og aldri, nesten, viste seg på avdelingene eller på morgenmøte? Eller lurte på hvorfor han brukte all sin tid på å ansette vikarer og å arrangere gravøl eller annet som folk kunne belønnes med? Og hvorfor var det så vanskelig å få i stand en granskning når alvorlige ting ble avslørt? (Evensen, 2010).

Spørsmålet om det vi i dag kaller korrupsjon, ble imidlertid ikke satt på dagsordenen under rettssaken, verken når det gjaldt det enkelttilfellet Ødegaard uttalte seg om, eller om den etablerte praksisen hun omtaler i sitatet over, trolig først og fremst fordi det ikke fantes noen straffelov om korrupsjon. Den kom først i 2003 med § 276 a–c.

Det var ikke bare under rettssaken i 1979 at Reitgjerdet ble satt på «tiltalebenken». Viktigere i så henseende var det som skjedde året etter da Blom-kommisjonen offentliggjorde sin granskingsrapport.

Figur 3.5: Ole Jakob Bae avbildet i Aftenposten med Norges lover, 1980. Foto: Ole Christian Frenning / Aftenposten / NTB

Media og Reitgjerdet-saken

Vi skal i det følgende gå tilbake til kapittelet om media med sikte på å bruke det til å kaste lys over mediernes offentliggjøring av Reitgjerdet-saken. Det skal vi gjøre under to synsvinkler: 1) Mediene har i denne saken ved overgangen mellom 1970- og 80-tallet fungert som en viktig forløper for pressens senere bidrag etter årtusenskiftet til å begrepsliggjøre varsling som et eget kritisk felt, som skiller seg fra kritisk journalistikk, vitenskap og politikk. 2) Mediene har fungert ikke bare som en kanal og et medium for selve det kritiske varslingsbudskapet til Solberg, men også som en betydningsfull medprodusent til kritikken i budskapet hans.

Vi har foretatt en medieanalyse av Reitgjerdet-saken, hvor det kommer frem at i denne saken ser varsling ut til å ha fungert som en integrert del av journalistikken i toneangivende nasjonale aviser. En assistent har foretatt et strategisk utvalg blant over 200 avisartikler som dekker de tre ulike sidene ved saken: rømningsaksjonen, offentliggjøringen av boken og rettssaken der Solberg sto tiltalt for å være medskyldig i rømningen. Alle tre fikk med andre ord omfattende omtale. Av disse 200 har assistenten av pragmatiske grunner valgt ut 30 til en nærmere analyse av følgende fem temaer ved varslingen som gjenspeiles i ord og uttrykk, med hovedvekt

på rettssaken som har fått mest omtale. Ord og uttrykk som 1) beskriver det å varsle (for eksempel «å hjelpe en pasient med å rømme»), 2) saken det varsles om (for eksempel «Reitgjerdet-saken» eller «ulovlighetene på Reitgjerdet»), 3) varslingen (for eksempel «aksjon»), 4) grunner som gis for varslingen, 5) hvilke følger man mener varslingen fikk for varsleren, og 6) artikkelens overordnede innstilling til varslingssaken – om den er positiv, nøytral eller negativ.

Vår analyse av medieresepsjonen avdekker at Reitgjerdet-saken har fått relativt bred dekning i aviser over hele landet, men en overvekt av artikler er publisert i nasjonale aviser. Av aviser er det Klassekampen og Dagbladet som er mest representert. Dette gjenspeiler delvis dekningen som helhet.

Mediene fungerer som støtte og medprodusenter til oppfatningen om at varslingen, som systemkritikk betraktet, er en ønskelig og riktig praksis. Det kan avleses av det faktumet at i de aller fleste artiklene blir Svein Solberg og varslings-saken hans når det gjelder den overordnede innstillingen, presentert på en positiv måte. Noen utvalgte eksempler på dette blant ca. 30 slike positive forekomster er en artikkel i Dagbladet 30.10.1978 (Skouen, 1978) med tittelen «Tjenesteveien», hvor forfatteren berømmer Solberg for å være utro mot systemet han er underlagt, og videre et intervju med Solberg i Dagbladet 26.10.1978, hvor Solberg siteres på at «selve systemet eller ideologien bak driften av Reitgjerdet er gal». Videre har vi funnet et intervju med Solberg i Klassekampen 17.01.1979, hvor han fremholder at det er noe galt med systemet, noe som oppmuntres gjennom spørsmålene Klassekampen stiller. Vi har også sporet en anmeldelse av boken *Rapport fra Reitgjerdet* i Ny Tid (1979), hvor anmelderen roser boken, spesielt at Solberg trekker sammenligninger mellom Reitgjerdet og andre tilsvarende hierarkisk oppbygde institusjoner og systemer.

Medvirkningen til en oppfatning av varslingsaksjonens berettigelse og legitimitet kommer også til uttrykk ved å legge vekt på at saken det varsles om, vekker sterke negative reaksjoner, noe som kommer til uttrykk i normative vurderinger som «sjokkerende», «umenneskelig», «uakseptabelt», «hårreisende», «grotesk» og «graverende» – som kun er noen av de mange verdiladede ordene som brukes om saken. Medvirkningen kommer dessuten indirekte til uttrykk når pressen beskriver saken gjennom de konkrete tilfellene det har blitt varslet om, for eksempel «total brevsensur», «mangel på kvalifisert personell» og at «pasienter blir holdt innesperret».

Som en kanal for varslingsbudskap vil mediene naturligvis både kunne formidle en kritikk fra innsiden av en organisasjon som både fra utsiden og innsiden oppfattes som illojal og illegitim så vel som nøytral og legitim. I Reitgjerdet-saken fungerer mediene primært som en sympatisk innstilt kanal eller medium for flere sider ved Solbergs kritikk som et legitimt prosjekt, noe som særlig fremgår av

intervjuene med ham: tre i Klassekampen, to i Dagbladet og ett i Morgenbladet. Sympatien kommer ikke minst til uttrykk ved at man ikke bare er en kanal, men en medprodusent ved å vinkle spørsmål og åpninger i intervjuene på en slik måte at man løfter frem at han får uttale seg fritt, i sitatets form. Med andre ord står vi ikke overfor noen ren kanalisering av varslingen, men en slags medproduserende kanalisering.

I et intervju med Svein Solberg i Dagbladet 26.10.1978 siteres han på sine egne positive utsagn om varslingsens innhold:

Folk har forsøkt å avsløre forholdene ved Reitgjerdet ved å gå de 'ordinære kanalene', uten å komme noen vei. Vi måtte finne en annen måte. Derfor hjalp jeg Stenberg med å rømme. Han ville stå fram i presse og kringkasting og fortelle om hva han og andre pasienter har vært utsatt for (Ystad, 1978a).

Når det gjelder den kritikkverdige saken, fremholder Solberg i samme intervju: «Mange andre pasienter har vært innesperret i 30–40–50 år. De har levd store deler av sitt voksne liv under slike deprimerende og ydmykende forhold ... den totale umyndiggjørelse de er utsatt for ... full overvåkning hele døgnet.»

I et intervju i Klassekampen 17.01.1979 bruker Solberg blant annet disse uttrykkene om det å varsle: «Det kan ikke rettes mange nok kritiske lyskastere mot Reitgjerdet.» Her snakker Solberg ikke først og fremst om sin egen varslingsaksjon, men om offentliggjøring av informasjon om Reitgjerdet generelt. Han fremholder også: «Vi [Solberg og Stenberg] lagde litt sirkus omkring Reitgjerdet.» Når det gjelder uttrykk som blir brukt om saken det varsles om, poengterer han: «alvorlige skjevheter i en norsk psykiatrisk institusjon», «et ubrukelig system», «Slike inngrep [cryotomi] er helt forkastelige. De hører hjemme på psykiatriens skraphaug for foreldede metoder», «det har vært drevet en lyssky virksomhet». Når det gjelder grunner for varslingen, understreker han «[a]t vi ikke kan tolerere å ha et sjukehus som er et slags renovasjonssystem der 'bånnsjiktet' skal samles sammen uten å ha grunnleggende menneskerettigheter».

I et intervju i Morgenbladet 14. februar 1980 fortsetter Solberg å beskrive varslingen: «Min fremgangsmåte har nok vært uortodoks, men den situasjonen jeg befant meg i var desperat.» Morgenbladet spør hva angår aksjonen med rømmingen: «Hvilke tanker har De prinsipielt om sivil ulydighet? Tenkte De over begrepet da De hjalp en pasient å rømme ...?» I den forbindelse omtaler Solberg sine grunner for varslingen: «Det var min plikt å aksjonere – ellers ville systemet bare leve videre og fortsatt påføre mange mennesker umåtelige lidelser. Jeg følte aldri at jeg hadde noe valg.»

Når det gjelder hvilke konsekvenser varslingen fikk, og da særlig aksjonen, synes det vanskelig å skille mellom mediene som kanal og medprodusent. Mediene formidler riktignok ulike følger av aksjonen, men det er de positive man primært velger ut som det leserne må fokusere på. Riktignok viser pressen til at Helsedirektoratet har truet med å ta fra Solberg legelisensen (Ystad, 1978b), og at han risikerer fengsel (reportasje i Klassekampen 18.11.1978). Han nevner også at både han og andre kritiske pleiere har blitt motarbeidet og utsatt for utfrysning på Reitgjerdet. Men i motsetning til mange andre varslere beskriver Solberg at han har opplevd å få støtte og mange positive reaksjoner. Varslingen har heller ikke vært til hinder for hans videre karriere som lege. I et intervju i 17.01.1979 siteres Solberg på følgende: «Jeg har fått massevis av positive reaksjoner, ikke bare fra leger og pleiere, men også fra menigmann», «Jeg har møtte forståelse for saka og atskillig takhøyde også blant eldre leger som regnes for å være heller konservative.» Når det gjelder omtale av de juridiske følgene, dommen mot ham, skriver Klassekampen 15. februar 1980: «Straffen er at Trondheim byrett utsetter idømmelsen av fengselsstraffen med en prøvetid på to år. Boten ble fastlagt til kroner 2500. Videre ble Svein Solberg idømt 50 kroner i saksomkostninger.» Det ble av de fleste av datidens kommentatorer snarere oppfattet som en seier både for Solbergs varsling og for forsvarerens bevisføring av dens legitimitet enn som et nederlag fordi dommen var så mild.

I kapittelet om mediene og varsling var vi også inne på prinsipielle forhold som åpner opp for å påpeke at Reitgjerdet-saken var en av de mest betydningsfulle varslersakene fra siste halvdel av forrige århundre som på basis av den både omfattende og mer differensierte språkbruken etter årtusenskiftet kan betegnes som «ekstern» varsling, til forskjell fra «intern». Med det mener vi en sak som hadde som intensjon å nå ut i mediene, som maktet å få det til, og som så ble formidlet av mediene ut i offentligheten, hvor mange andre medier, store som små, kunne snappe opp informasjonen. I denne saken, før varslingslovgivningen av 2007 artikulerte normer om interne rutiner, og dermed etablerte skillet mellom ekstern og intern varsling, utgjorde mediene det vi kalte «en del av det konstitusjonsfeltet varslingsbegrepet vokste frem av». Vi påpekte at massemediene ikke bare er et viljeløst, renspekt medium for varsling, men er som medprodusent med på å definere varsling som «public interest». Vi knyttet dette til McLuhan, som setter det på spissen med ordsammenstillingen «The medium is the message». Det gjelder ikke minst i denne saken. Det er mediene som gjør varslingen i Reitgjerdet-saken til en offentlig sak. Uten dem ville saken sannsynligvis bare i marginal forstand blitt offentlig. Vi har funnet 200 artikler som omhandler saken, og det er all grunn til å tro at også radio og TV den gangen viet saken betydelig oppmerksomhet, og med det bidro til at saken trolig sto i hjertet av mediene som konstitusjonsfelt for det varslingsbegrepet i medisinen som vokste frem noen år senere.

I kapittelet om mediene påpekte vi også det prinsipielle forholdet at pressen og varsling kan forstås som en del av et felles mønster av utsigelser «som fremmer og setter ord på 'avsløring av maktmisbruk', 'åpenhet og offentliggjøring i folkets interesse', 'ytringsfrihet som et talerør til og for folket', 'tale makten imot' som idealer». Vi antydte at denne fellesfunksjonen foreligger i forkant av at varsling begrepsliggjøres etter årtusenskiftet. Men for at Solberg kunne bli en legitim og pålitelig kilde med relevans for en slik fellesfunksjon, måtte trolig flere kriterier være oppfylt: Påstandene måtte være i folkets interesse, noe som faktisk var tilfellet særlig med rettssakens avsløringer med omfattende vitneførsel av årelang, omfattende maktmisbruk i et stort psykiatrisk sykehus, noe også forlagets utgivelse av boken bidro til. Kildevernet var også på plass når det gjaldt eventuelt press fra den omvarslede; pressen rapporterte at det var ledelsen som ble satt på tiltalebenken, og slik sett fungerte det som en beskyttelse av den tiltaltes gode navn og rykte.

I kapittelet om mediene og varsling berørte vi også at pressen har gjennom en redaksjonell strategi og praksis vært en aktør i politiske brytningsprosesser knyttet til varsling, nærmere bestemt i ideologisk forankrede redaktørposisjoner i spennet mellom den politiske høyresiden og venstresiden. Vi fremholdt at mens den politiske høyresiden har støttet opp om varsling som en del av liberale, demokratiske rettigheter, har deler av den politiske venstresiden vektlagt og omfavnet varsling i form av avsløringer av elitors maktmisbruk overfor arbeidsfolk og svakerestilte.

Pressens dekning av varslingen i Reitgjerdet-saken skriver seg kanskje inn i dette bildet på særegent vis. Den positive holdningen til den aksjonistiske varslingen finner vi først og fremst i aviser med ideologisk tilknytning på den politiske venstresiden, som Klassekampen og Dagbladet, og, som et eksempel som bekrefter regelen, ett innlegg i en høyreavis som Morgenbladet med dens interesse for om Solberg reflekterte over om han bedrev sivil ulydighet. Imidlertid er interessen i pressen for spørsmålet om rettigheter forholdsvis tydelig til stede på tvers av det nevnte skillet høyre/venstre. Både Morgenbladet, Dagbladet, Ny Tid og Klassekampen legger vekt på at elementære rettigheter har blitt sabotert av sykehuset.

I kapittelet om media og varsling var vi også inne på det prinsipielle spørsmålet at pressen har bidratt til å utvikle en politisk enighet i varslingssaker. Slik enighet forelå i kraft av den regjeringsoppnevnte Blom-kommisjonens rapport og regjeringens beslutning om å nedlegge Reitgjerdet. I denne saken bidro pressen til politisk enighet ved for det første å offentliggjøre sakens iboende konfliktfylte natur, slik den ble avdekket både gjennom den offentlige omtalen av rømningsaksjonen, bokens systemkritikk og fremfor alt dokumentasjonen under rettssaken der det i større grad var sykehuset som ble dømt, enn varsleren. For det andre har pressen bidratt til å utvikle en politisk konsensus i saken gjennom det vi kalte å

tilskrive det interesse for allmennheten at man prioriterte omtale av saken, gjennom dens tre etapper. Slik bidro pressen til at Reitgjerdet-saken sto høyt oppe på den offentlige agendaen, og dermed at folket, velgerne, ble interessert i denne saken. Det førte til den alminnelige oppfatningen at det var viktig at det ble varslet i denne saken, noe som har vært med på å danne en forventning om en politisk handling.

Sannsynligvis har også regjeringens interesse for å gripe inn og styre avviklingen av Reitgjerdet vært drevet frem av pressens eksponering av den urettferdigheten Solberg ble utsatt for. Pressen avdekker en kontrast mellom dens avsløring av sanksjoner, fortielse internt når de ansatte meldte fra, og det positive lyset Solberg ble satt i av pressen da den omtalte utviklingen under rettssaken, der Solberg langt på vei gikk fri, mens ledelsen ble stående på tiltalebenken. Nettopp denne urettferdigheten, at David ikke fikk ros for sin kamp mot Goliat, fremstår som noe som det er i allmennhetens interesse å få kjennskap til – og dermed en utfordring for politikken å ta stilling til.

Pressen, varslingsbegrepet og politikken

Trolig har pressen snarere dempet enn intensivert selve begrepsutviklingen når det gjelder å forstå Solbergs aksjon som en varsling. Vår analyse av mediereseptjonen av saken viser nemlig at begrepet varsling overhodet ikke ble brukt; snarere brukte man tradisjonelle begreper fra lignende saker. Det uttrykket som brukes oftest for å beskrive det å varsle, er ulike varianter av «Svein Solberg hjalp en pasient med å rømme». Andre uttrykk som beskriver varslingen, er å «stå frem i offentligheten» / «stå frem for pressen» og «skrive bok». Å «gå tjenestevei» er et annet uttrykk som brukes ofte. Dette viser til formen varslingen kunne ha tatt (og som ble forsøkt uten hell), men er også en normativ vurdering av hvordan enkelte mener at varslingen burde ha foregått. Ulike varianter av å «belyse» / «rette søkelyset mot», «avdekke»/«avsløre» og «aksjonere» brukes også ofte. Disse uttrykkene hører til en mer aktivistisk og verdiladet språkbruk. Til slutt finnes det også eksempler på et mer nøytralt språk, som å «fortelle»/«fremføre» eller «gjøre oppmerksom på», men disse uttrykkene er i mindretall. Hva angår begrepsbruk, fremstår pressens omtale av saken følgelig som tradisjonalistisk. Som vi skriver i kapittelet om mediene, var det sannsynligvis ikke et behov i pressen i denne saken for å medvirke til begrepsmessig å avgrense Solbergs kritiske praksis fra deres egen undersøkende og rapporterende journalistikk. Til det var Solbergs og medienes prosjekt, både i deres og hans øyne, for nært beslektet.

I tråd med det vi har påpekt i kapittelet om mediene, vil vi likevel mene at en utilsiktet effekt av medienes betydningsfulle rolle i denne varslingssaken var at

man gjennom de ulike kunnskapsfunksjonene vi har påvist, bidro til at begrepet etter årtusenskiftet ble tatt i bruk i pressen. Det har trolig først og fremst skjedd gjennom den offentliggjorte kunnskapen om aksjonen, boken og den for Solberg suksessfulle rettssaken og gjennom den innflytelse den offentlige omtale av disse tre etappene sannsynligvis fikk for regjeringens beslutning om å nedsette en granskingskommisjon, for kommisjonens konklusjon og for regjeringens beslutning om å nedlegge Reitgjerdet psykiatriske sykehus.

Blom-kommisjonen og regjeringens beslutning

Berg (2020) påpeker at regjeringen besluttet at en offentlig kommisjon skulle granske forholdene ved Reitgjerdet: «Kommisjonen, ledet av h.r.dommer Knut Blom (1916–1996), ble oppnevnt den 29. februar 1980 og kom med sin innstilling den 31. august samme år.»

Kommisjonen nedla et omfattende arbeid i sin rapport. I løpet av kommisjonens seks måneder lange funksjonstid hadde den 70 møter, det vil si ca. tre pr. uke. Den over 200 sider lange rapporten var basert på en analyse av 4–5000 sider med grunnlagsdokumenter.

Ga den regjeringsoppnevnte kommisjonen Solberg og Ødegaard rett i deres varslinger? Eller stilte den seg kritisk til varslingenes sannhetsgehalt? Det er rimelig å reise spørsmålene all den tid kommisjonen selv innledningsvis refererer til Solbergs og Ødegaards kritikk som en del av bakgrunnen for at regjeringen valgte å oppnevne den:

Bakgrunnen for en oppnevning av en granskingskommisjon for Reitgjerdet sykehus var den kritikken som var reist mot sykehuset i den senere tid. Bl.a var det våren 1979 kommet konkrete klager og bruken av mekaniske tvangsmidler og om fysiske overgrep på pasienter fra personalets side. Kritikken ble ytterligere forsterket under straffesaken mot lege Svein Solberg 4.-8. februar 1980, da enkelte vitner framsatte påstander om straffbare forhold ved sykehuset (Blom et al., 1980, s. 9).

For å svare på spørsmålene skal vi se nærmere på hva kommisjonen faktisk konkluderte med i sin sammenfatning fra s. 151–157. Når det gjelder innleggelser, utskrivninger og tilbakeføringer, uttaler kommisjonen sammenfattende om kapittel 4 at med «støtte i de sakkyndiges erklæringer anser kommisjonen det som overveiende sannsynlig at noen pasienter er blitt urettmessig holdt tilbake på Reitgjerdet uten at vilkårene i lov om psykisk helsevern er overholdt» (Blom et al., 1980, s. 151).

Når det gjelder tilbakeføringer av disse pasientene, som ikke lenger var særlig vanskelige eller farlige, påpeker kommisjonen at hovedansvaret for at dette ikke ble gjort tidsnok, tillegges Helsedirektoratet, «som ikke før grep kraftigere inn» (Blom et al., 1980, s. 151).

Videre påpeker kommisjonen når det gjelder analysen av brevsensuren i kapittel 5, at «brevsensuren på Reitgjerdet har vært total, både når det gjelder inngående og utgående post En slik total brevsensur er i klar strid med forskriftene og kan behandlingsmessig og menneskelig ikke aksepteres» (Blom et al., 1980, s. 151).

Kommisjonen påpeker at hovedansvaret for disse forholdene er overlege Brasch-Larsen og assisterende overlege Berge, som utførte kontrollen. Men også den interne kontrollkommisjonen og Helsedirektoratet har skyld. De burde ha forstått at brevsensuren «var for omfattende» og «stoppet den» (Blom et al., 1980, s. 151).

Deretter går kommisjonen over til sammenfattende å uttale seg om bruken av tvangsmidler basert på kapittel 6.

Den konstaterer at tvangsmidler – særlig fot- og håndrem er anvendt i altfor stor utstrekning. Særlig påtales at praktisk talt alle pasienter ble lagt i rem ved ankomst til Reitgjerdet og at remming i ganske stor utstrekning har vært begrunnet i forhold som ikke er lovlig remmingsgrunn etter forskriftene (Blom et al., 1980, s. 152).

Også på dette punktet uttaler kommisjonen at de to legene må bære hovedansvaret, og at kontrollkommisjonen og Helsedirektoratet også «må bebreides, idet de her burde sett det var grunn til å gripe inn» (Blom et al., 1980, s. 152).

Kommisjonen konkluderer videre på basis av analysene i kapittel 7 at både legebehandlingen og sykepleierbehandlingen har vært mangelfull. Når det gjelder direkte maktovergrep mot pasienter, antar kommisjonen at det fra tid til annen må ha forekommet, men at det ikke har preget pasientenes hverdag (Blom et al., 1980, s. 152).

Når det gjelder bruken av pasientmidler, fremholder kommisjonen på basis av analysen i kapittel 8 at forskrift om revisjon av pasientmidler ikke er fulgt. Videre påtales et par anledninger hvor såkalte minnehøytideligheter har vært avholdt ved restauranter i Trondheim, til dels uten pårørendes samtykke.

I en sammenfatning av kapittel 9 kritiserer kommisjonen kontrollkommisjonens virksomhet og påpeker at kontrollkommisjonen «helt har satt seg ut over instruksens bestemmelser om et uanmeldt besøk i måneden. Den finner videre at kontrollkommisjonen burde ha vært klar over den ulovlige brevsensur og tvangsmiddelbruk og grepet inn overfor denne» (Blom et al., 1980, s. 153).

Dessuten kritiserer kommisjonen Helsedirektoratet for å ha «et særlig ansvar for de uheldige forholdene på Reitgjerdet» fordi de var informert om forholdene av ledelsen. Direktoratet burde ha vært mer lydhøre overfor ønsker fra ledelsen og «fremmet dem med styrke overfor politiske myndigheter». Kritikken rettes mot helsedirektør Torbjørn Mork, som først sies å ha det formelle ansvaret for det som kan bebreides Helsedirektoratet.

Reelt sett burde han – så spesiell som situasjonen var på Reitgjerdet – ha fulgt med i alle viktige spørsmål. Han har ikke møtt motstand hos politiske myndigheter når det gjelder sine prioriteringer, og granskningskommisjonen kan ikke se at hans underordnede har holdt tilbake viktige opplysninger om Reitgjerdet for ham. Ansvaret for de forhold som kommisjonen har bebreidet helsedirektoratet må derfor også reelt hvile på helsedirektøren personlig. Men bebreidelsen svekkes i noen grad ved de vanskelige prioriteringer han måtte foreta innenfor de store arbeidsoppgaver som ellers hvilte på ham (Blom et al., 1980, s. 154).

Kort sagt ga kommisjonen Solberg rett i at

- pasienter har blitt ulovlig holdt tilbake på Reitgjerdet, det vil si gjort til gjenstand for ulovlig frihetsberøvelse
- brevsensuren på Reitgjerdet har vært total og ulovlig
- bruken av tvang, og da særlig remmer, var ulovlig
- lege og sykepleiebehandlingen har vært mangelfull
- kontrollkommisjonen sviktet i ansvaret for å stoppe den ulovlige brevsensuren og tvangsbruken
- Helsedirektoratet hadde det formelle ansvaret for systemsvikten ved Reitgjerdet.

Mens den ga Ødegaard rett i at

- «såkalte minnehøytideligheter» er avholdt på restauranter i Trondheim uten pårørendes samtykke, og at forskrift om revisjon av pasientmidler ikke er fulgt.

Det er med andre ord på punkt etter punkt høy grad av samsvar mellom kommisjonens kritikk og den systemkritikken som særlig Solberg, men også Ødegaard, rettet mot Reitgjerdet. Den regjeringsoppnevnte kommisjonen ga dermed særlig Solbergs, men også Ødegaaards, systemkritikk et høystatusstempel. Denne

signaturen bar bud om at man i neste omgang, da regjeringen skulle behandle kommisjonens arbeid, kunne forvente at en eventuell politisk enighet i regjeringen og Stortinget kunne gi varslernes systemkritikk tverrpolitisk støtte og dermed ytterligere legitimitet.

Samtidig er det grunn til å dra veksler på det vi har påpekt i den kritiske varslingsforskningen hvor man problematiserer i hvilken grad varsling er et rent individuelt prosjekt. Kate Kenny viser i sin bok *Whistleblowing: Toward a New Theory* (2019) til Michel Foucaults og Judith Butlers arbeid om sosialt utbredte makt- og motstandskrefter som en nøkkel til å forstå gjengjeldelse, stigmatisering og marginalisering av varslere i og utenfor deres organisasjoner. Hun kritiserer myten om at varsling er en individuell virksomhet, og fokuserer den bredere sosiopolitiske konteksten der varsling fremstår som noe familie, medarbeidere og media bidrar til. Noe slikt synes å være tilfellet både for Solbergs og Ødegaards vedkommende.

Figur 3.6: Anne-Ma Ødegaard fra aktørseminaret om nedleggelsen av Reitgjerdet sykehus i 2010. Foto: Øivind Larsen

Solberg sier om planleggingen av boken at «ideer ble drøftet oss underordnete leger imellom», og han påpeker om regien av rømningen at «[i] forkant av den såkalte

rømmingen lå det et visst forarbeid mellom de av oss i behandlersektoren som sto sammen om fortvilelsen over behandlingssituasjonen på sykehuset» (Evensen, 2010). Ødegaard peker på at hennes kritikk var en del av et lite mindretall i kamp mot et helt institusjonelt system, og Sissel Benneche Osvold reflekterer dette i portrettintervjuet i Dagbladet når hun spør: «Hvordan har det vært å utgjøre et lite mindretall i konstant opposisjon?», hvorpå Ødegaard svarer at det har vært fryktelig, og at den lille gruppen har vært overvåket. Med andre ord reflekterer de begge diskusjoner og synpunkter trolig fra den samme gruppen av ansatte hvis kritikk har kommet indirekte til uttrykk i begges varslinger, og dermed gjort varslingene både til et individuelt og sosialt produkt.

I 1982 vedtok Stortinget å nedlegge Reitgjerdet sykehus (Lekve, 2022, s. 58). Beslutningen fant sted da Stortinget sluttet seg til forslaget fra regjeringen Willoch om at driften av sykehuset skulle avvikles innen fem år fra 1. juli 1982, slik dette var blitt foreslått i stortingsproposisjon nr. 130 (1980–1981) og nr. 116 (1981–1982) (Sosial- og helsedepartementet, 1996–1997).

Det senere Erstatningsutvalgets virke førte til utbetalinger av store erstatningsbeløp til pasienter som hadde vært innlagt i institusjonen. Det ble gjennomført en gradvis tilbakeføring av de fleste pasientene til hjemkommunene i årene 1980–1987. Mange av pasientene som hadde levd på Reitgjerdet i mange tiår, opplevde overføringen som meget vanskelig (Sikt, 2023).

Reitgjerdet ble nedlagt 1. juli 1987. Den regionale sikkerhetsavdelingen ved Sør-Trøndelag psykiatriske sykehus (Brøset) ble opprettet samme dag og betød en avvikling av sentraliseringen på Reitgjerdet, der man hadde samlet den nasjonale psykiatriens såkalt vanskeligste og farligste pasienter. Nå skulle egne sikkerhetsavdelinger ved fylkessykehusene og fire regionale sikkerhetsavdelinger for særlig vanskelige og/eller farlige sinnslidende erstatte Reitgjerdet (Kulturminnesøk, 2023).

Willoch-regjeringens beslutning om å nedlegge Reitgjerdet impliserte at særlig Solbergs, men også Ødegaaards systemkritikk ble gjort til gjenstand for en politisk legitimering, all den tid man politisk la til grunn Blom-kommisjonens systemkritikk som på punkt etter punkt samsvarte med særlig Solbergs systemkritikk.

Diskurs som symptombærer

Den medisinske diskursen om varsling vi har sett på i det foregående, har vært knyttet til et kritisk mønster, nemlig Solbergs tre systemkritikker, regien av den ulovlige rømningen, boken og forsvaret under rettssaken for å regissere en ulovlig rømning, nemlig å få kontakt med mediene og anklage systemsvikten på

Reitgjerdet offentlig. De tre systemkritikkene er rettet mot én institusjon, nemlig Reitgjerdet psykiatriske sykehus på Brøset rett utenfor Trondheim.

Ensidigheten i Solbergs tredelte systemkritikk reiser et spørsmål om grensene for denne medisinske diskursen. Var systemsvikten i pasientbehandlingen ved Reitgjerdet enestående hvis man ser til de andre psykiatriske sykehusene i Norge på den tiden? Kunne det vært varslet om systemsvikt i behandlingen av psykiatriske pasienter også ved en rekke andre psykiatriske sykehus i landet? Var situasjonen den at det forelå systemsvikt i behandlingen ved flere psykiatriske sykehus, men at ingen sa ifra, selv om de visste om at pasientbehandlingen var under enhver kritikk?

Utsagn fra representanter fra den medisinske eliten som var til stede under seminaret om nedleggelsen av Reitgjerdet, gjør det naturlig å stille disse spørsmålene (Evensen et al., 2010). Vi skal se på fire uttalelser under seminaret fra innflytelsesrike aktører som kan tyde på at systemsvikten var betydelig mer omfattende enn bare på Reitgjerdet, og at Solbergs varsling som systemkritikk dermed snarere må tolkes som en indikasjon på noe mer omfattende enn bare et enkeltstående særtilfelle.

Svein Haugsgjerd, som på seminaret fremsto som en erklært marxist, fremholdt muntlig:

Jeg har lyst til – selv om jeg aldri satte min fot på Reitgjerdet – så vil jeg gjerne støtte opp under det, dels ved å si at det er klart at noen av de tingene som dere reagerte på, de av dere som reagerte, var vanlige på de psykiatriske sykehusene. Da jeg begynte å jobbe på Gaustad sykehus på min første arbeidsdag, ble jeg satt til å sensurere brev, lese brev som overlegen forutsatte skulle rives i stykker og kastes i søppelbøtta. Det var en helt klar instruks. Mitt veldig spake forsøk på å stille spørsmål ved denne praksisen ble avfeid med skal vi si – he-he – erfaringens dype overbevisning. Og jeg kunne trekke frem mange andre ting, men det skal jeg ikke gjøre nå (Evensen et al., 2010).

Haugsgjerd understreker at «noen av de tingene som dere reagerte på ... var vanlige på de psykiatriske sykehusene». Han begrenser seg imidlertid sterkt ved kun å trekke frem ett selvopplevd eksempel som skal illustrere denne generelle svikten: brevsensur på Gaustad sykehus. Han fortier imidlertid noe han antyder, nemlig at det på Gaustad dreide seg også om en rekke andre former for alvorlig (og ulovlig?) svikt i behandlingen av psykiatriske pasienter. Uttalelsen hans skjuler vel så mye, om ikke mer, enn den åpner opp om.

Bjørn Østberg omtalte også muntlig noe om forhold ved Reitgjerdet som kan tenkes inn i samme kontekst.

Da jeg var medisinsk student og ble undervist på landets formodentlig fremste psykiatriske undervisningssykehus, Gaustad sykehus, ble jeg vist pasienter som bodde på jordgulf, *som bodde på jordgulf*. Jeg er ikke så forhistorisk. Så det er noe med hvor fartsblinde vi kanskje kunne bli på en måte. For det var mange, mange ting å ordne opp i (Evensen et al., 2010).

På samme måte som Haugsgjerd eksemplifiserer heller ikke Østberg hvilke «mange, mange ting» det er han har i tankene. Det var heller ingen på seminaret som spurte verken han eller Haugsgjerd hva de siktet til. Tidligere statssekretær i Sosial- og helsedepartementet under Willoch-regjeringen, Astrid Nøkleby Heiberg, uttalte seg i analoge baner:

Jeg må nok medgi at min opplevelse var mye av det samme som Einar Kringlen snakket om. At Reitgjerdet var ikke så veldig mye verre sett utenfra i hvert fall, enn det jeg hadde opplevet på – ikke på psykiatriske sykehus, men på behandlingsplasser som lå under sykehusene. Jeg kan nevne Kolstad pleiehjem i Østfold som lå under Veum sykehus, hvor folk gikk i sine bamsedrakter, nærmest om dagen og måtte kle av seg nakne på gangen før de gikk inn på sine soverom hvor de igjen fikk sine nattdrakter. De var stort sett dopet de fleste av dem ... Som politiker var ikke det mitt hovedproblem heldigvis, det var ganske deilig å ikke være fagperson primært (Evensen, 2010).

Otto Steinfeldt-Foss viser til erfaringer han fikk like etter å ha tiltrådt som leder i Helsedirektoratet.

Altså, da jeg tiltrådte første juni 1974, foretok vi en generalbefaring av alle landets psykiatriske institusjoner. Med på de befaringsene var også sivilombudsmann og regjeringsadvokat. Vi la opp en rapport som ga uttrykk for dyp bekymring særlig når det gjaldt forholdene for langtidspasienter. For min egen del hadde jeg like før i en overlegestilling på Dikemark vært med på å sanere langtidsomsorgen. Vi dro rundt i Lier og bygdene omkring og hentet pasientene ut fra hønsehus og kårstuer i en forfatning som var helt ufattelig. Og bare det å forsøke å ruste opp langtidsomsorgen innenfor de vanlig psykiatriske sykehus var en meget langsom prosess. Frustrasjonene var store, og personalmangelen var kritisk (Evensen, 2010).

Uttalelsene fra disse fire representantene for den medisinske eliten antyder at ved de psykiatriske institusjonene de viser til, har det i tillegg til dem selv vært en rekke ansatte som må ha visst om de kritikkverdige forholdene, men som likevel ikke meldte fra. Slik sett handler varslingens forhistorie i Reitgjerdet-saken ikke bare om

den skadelige pasientbehandlingen som Solberg rapporterte om. Forhistorien handler, komparativt sett, også om en omfattende skadelig pasientbehandling det ansvarlige medisinske personellet ikke varslet om – skadevirkksomhet som snarere ble stuet bort, fortiet og glemt – både mens den pågikk og i ettertid da den medisinske eliten så tilbake på den. Slik sett skulle Reitgjerdet-saken og den medisinske elitens retrospektive diskusjoner, selvsensur og fortielse av hva som skjedde i denne forhistorien, vise seg å bære bud om den senere historien til varslingsbegrepet og den kritiske praksisen som begrepet viser til. For også i den varslingshistorien som strekker seg opp til vår egen tid, skulle det komme til å vise seg at varsling, både som begrep og kritisk praksis, komparativt sett handler om det samme, nemlig at på ulike innflytelsesrike felter i samfunnet, for eksempel finanssektoren, foregår det alvorlig kritikkverdige forhold som ansatte *ikke* melder fra om, verken internt eller eksternt, selv om de har adgang til institusjonen og sitter på en ekspertise som gjør at de godt vet hva som foregår.

Det historiske mønsteret i den medisinske diskursen om Reitgjerdet: støtten fra ytringsfrihetens infrastruktur

Den medisinske diskursen om den systemkritiske adferden på Reitgjerdet utgjør en forhistorie til at begrepet varsling brukes etter årtusenskiftet av psykiatere og helsebyråkrater. De bruker begrepet om nettopp Solbergs systemkritikk som en spesialisert, offentlig, medisinsk kritikk av den psykiatriske behandlingen av pasienter ved Reitgjerdet. De forutsetter at den adskiller seg fra offentlig kritikk av annen art i vitenskap, politikk og media.

Solbergs systemkritiske uttalelser og praksis ble imidlertid knapt legitimert av dem som sto ham nærmest: medisinske institusjoner og deres ansatte. Verken legeföreningen, medisinske utdanningsinstitusjoner eller psykiatriske sykehus stilte seg på Solbergs side da han iscenesatte rømningen, ga ut boken og kritiserte det psykiatriske sykehuset under rettssaken. Bare unntaksvis fikk han slik støtte – av Norsk psykiatrisk forening.

Snarere er det de mest toneangivende institusjonene i ytringsfrihetens infrastruktur som legitimerer og gir kritikken vind i seilene; mediene med Dagbladet og Klassekampen i spissen preger varslingen (både rømningen, boken og uttalelser under rettssaken) og gjør uttalelsene der til offentlig og ansvarlig kritikk. Et veletablert forlagshus på den politiske venstresiden, nemlig Pax, setter sitt profesjonelle kvalitetsstempel på boken. En domstol der en høyesterettsadvokat vinner frem med sitt forsvar av Solberg, gir ham en mild dom. En regjeringsoppnevnt kommisjon gir ham full støtte og skaper med det en forventning om politisk handling. Regjeringen Willochs politiske beslutning i 1982 om å nedlegge Reitgjerdet, samt selve nedleggelsen i 1987, topper det hele. Fra å ha lav eller ingen offentlig legitimitet ved begynnelsen av den ti år lange historien da rømningen ble

iscenesatt, får den systemkritiske varslingen til Solberg gradvis større og større og til slutt en betydelig offentlig legitimitet mot slutten av tiåret. Det skyldes i hovedsak denne tunge støtten fra innflytelsesrike institusjoner i ytringsfrihetens infrastruktur. Dessuten føyer seminaret i 2010, der psykiatere og helsebyråkrater bruker begrepet, seg inn i dette legitimerende bildet.

Det er lite overraskende at det er akkurat *ytringsfrihetens* infrastruktur som gir Solberg støtte, og ikke andre typer infrastruktur, som den økonomiske eller religiøse. Han kom til sine egne og fikk støtte av dem.

Dette historiske mønsteret av positivitet og legitimitet rundt den systemkritiske varslingen må etter all sannsynlighet ha spilt en viktig rolle i perioden for en større aksept for både bruk av begrepet varsling og for den kritiske praksisen begrepet kom til å vise til, først og fremst innenfor det medisinske samfunnsfeltet, men trolig også utenfor. Det ble trolig enklere i medisinen både å virkeliggjøre varsling og å legitimt omtale det kritiske innholdet i denne praksisen ved hjelp av et slikt begrep, som jo på samme tid også på en rekke andre sektorer var på vei til å bli tatt i bruk, og som man derfor kan ha fått drahjelp fra.

3.5.4 Varslingen ved Bærum sykehus – uttalelser fra medisinske og andre institusjoner 1998–2006

Vi skal i det følgende se nærmere på den medisinske diskursen om varsling i perioden 1998–2004 knyttet til den såkalte Bærum sykehus-saken. Vi skal analysere et historisk mønster som vokser frem i uttalelsene fra medisinske institusjoner om denne varsler-saken. Uttalelsene dukket opp i følgende rekkefølge: Fylkeslegen i Akershus (1998), Bærum sykehus (1998), Statens helsetilsyn (1999, 2000, 2002) og Rådet for lege-etikk (2004). Vi skal også se hvordan uttalelser fra andre institusjoner flettet seg inn i dette forløpet: Aftenposten (1999, 2000) samt Påtalemyndigheten, Statsadvokatens henleggelse av straffesaken mot Ottesen (2001) og Riksadvokatens støtte til henleggelsen og begrunnelsen (2001) og en politisk institusjon (Helsedepartementet ved helseministeren). Nok en gang er det altså sentrale institusjoner i ytringsfrihetens institusjonelle infrastruktur (medier, politikk og juridisk sektor) som har et særlig ansvar for å ivareta ytringsfrihetens kjerneverdier, nemlig sannhetssøken, autonome meninger og offentlig debatt (NOU 1999: 27), som kritisk påvirket representanter for medisinen når de uttalte seg om varsling, noe som trolig medførte at disse uttalelsene ble mer positive etter hvert som saken utviklet seg.

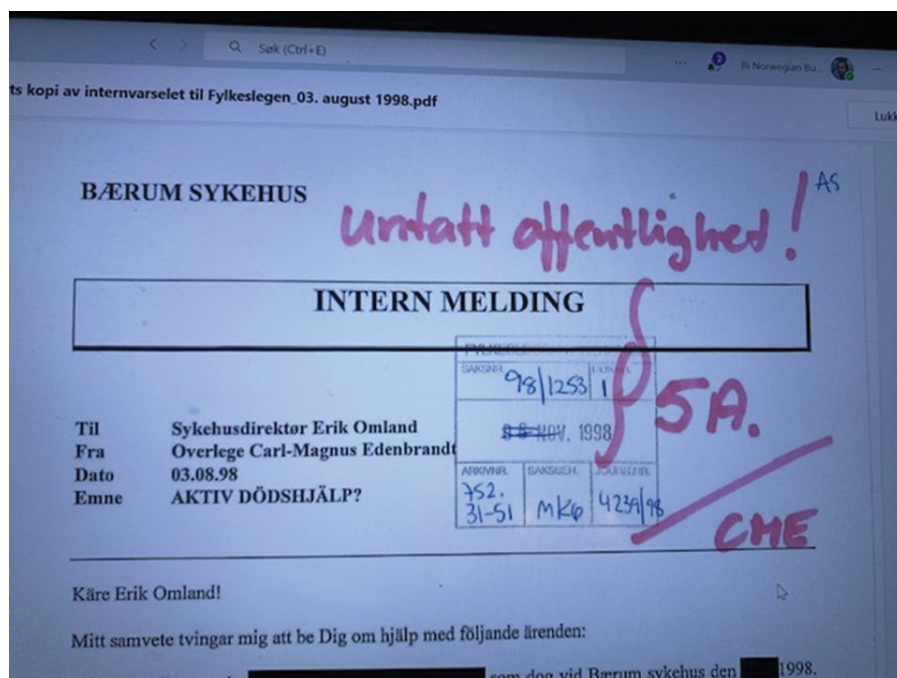
Vi skal se at gjennom en periode på ca. seks år utviklet det seg i de nevnte medisinske institusjonene et mønster av uttalelser med et stadig mer positivt syn på varslingen ved Bærum sykehus, selv om selve begrepet ikke ble tatt i bruk; snarere brukte man andre mer tradisjonelle ord og uttrykk. Likevel er det rimelig å anta at denne positive utviklingen har bidratt til å gi selve begrepet varsling mer vind i

seilene da det ble tatt i bruk i medisinen på denne tiden. Det er tilsvarende grunn til å tro at den positive utviklingen medførte mer aksept for denne spesialiserte formen for kritisk praksis i helsesektoren spesifikt, og trolig også i samfunnet mer generelt, all den tid vi har å gjøre med innflytelsesrike institusjoner.

Varslingen 3. august 1998 – Rådet for legeetikk agerer

La oss se nærmere på selve varslersaken ved Bærum sykehus og hvordan den utviklet seg gjennom de seks årene de ni nevnte institusjonene innenfor helsesektor, medier, politikk og rettsapparatet rettet søkelyset mot den.

Hvordan begynte det hele? Den svenske overlegen Carl-Magnus Edenbrandt, som i 1998 arbeidet ved Kreftomsorgsavsnittet ved Bærum sykehus, mente 29. juli å ha oppdaget at overlegekollega Stig Ottesen hadde begått en grov feil i behandlingen av en kreftsyk pasient, som døde som en følge av dette. Edenbrandt varslet sykehusledelsen 3. august om det han mente var aktiv dødshjelp. Han brukte ikke begrepet varsling, men overskriften «internmelding» om sin rapportering der han ber sykehuset ved direktør Omland om å granske et tilfelle av det han kaller «slow euthanasia» / aktiv dødshjelp, og viser til straffeloven § 233.

Figur 3.7: Skjermdump av det nevnte internvarselet Edenbrandt sendte til ledelsen ved Bærum sykehus 3. august 1998.

Edenbrandt sendte deretter en kopi av internvarselet til fylkeslegen (Halvorsen, 2000), som ga muntlig støtte til Edenbrandt (Sandmark, 2000). At Edenbrandt ikke lot saken bli en intern sak på sykehuset, men snarere også henvendte seg til fylkeslegen og i neste steg til påtalemyndighetens nederste nivå, skulle vise seg å bli et slagkraftig startskudd for at de ni institusjonene etter hvert uttalte seg om det han hadde gjort, og om den kritikkverdige måten varselet ble behandlet på i helsevesenet.

Kort tid etter at Edenbrandt varslet direktøren, agerte Rådet for legeetikk med støtte til Edenbrandt fordi de mente at han befant seg i en utfordrende situasjon (Førde, 2001). Lederen for rådet uttalte følgende i en artikkel i 2001 da hun så tilbake på hva rådet hadde uttalt til Edenbrandt i 1998: «... Rådet kan ikke gå inn i en komplisert enkeltsak før alle faglige og juridiske forhold er belyst, og før politi og tilsynsmyndigheter har sluttført sitt arbeid.»

Noen uttalelse fra rådets side i vedtaks form om selve varslingen forelå altså ikke på det daværende tidspunktet, men først etter at alle disse forholdene var belyst, noe vi kommer tilbake til. Imidlertid agerte rådet overfor Edenbrandt som person og i og for seg også overfor varselet. Rådet påpekte at det å varsle ville kunne medføre store belastninger for varsleren fordi reaksjonene kunne bli meget negative. Derfor valgte man å gjøre flere ting for å ivareta varslereens interesser.²⁷

Behandlingen på Bærum sykehus, høsten 1998. Politianmeldelsen 21. januar 1999. Helsetilsynets rapport 25. mai

På Bærum sykehus var det klage- og skadeutvalget som først behandlet saken høsten 1998. De konkluderte med at det ikke var utført aktiv dødshjelp (Halvorsen, 2000). Ledelsen ved sykehuset ville imidlertid ikke uttale seg om saken. Sykehusdirektør Erik Omland hevdet at sykehusledelsen ikke hadde noen forutsetninger for å konkludere i saken. For sykehusets del endte det altså med at det var et underordnet organ som behandlet varslingen (Halvorsen, 2000).

Edenbrandt anmeldte saken til Oslo politikammer den 21. januar 1999. I anmeldelsen bruker han ingen uttrykk av typen «varsling», «å varsle» eller at han anser seg selv som «varslar», men skriver snarere i overskriften: «Begäran om

27 Man koblet Edenbrandt til støttelegeordningen slik at han, hvis han ønsket det, kunne sikres personlig støtte og oppfølging. Dessuten ble presidenten i Legeforeningen «umiddelbart kontaktet» og presentert for nettopp alvoret i saken. Rådet oppfordret presidenten til å ta kontakt med helsedirektøren med sikte på at saken «skulle bli tatt alvorlig og behandlet raskt. Dette ble også fulgt opp av presidenten». Dessuten nevner Førde retrospektivt noe som kan ha vært en konsekvens av rådets initiativ, nemlig at Edenbrandt fikk «støtte til juridisk bistand av Legeforeningen». Dessuten bisto en jurist fra Legeforeningen ham på et viktig møte på Bærum sykehus tidlig i prosessen.

etterforskning av medlidenhetsdrap, aktiv dødshjelp ved Bærum sykehus» og følger videre i henvendelsen opp med uttrykk som det at han har «slagit larm». Han påpeker også at siden sykehuset ikke har reagert på hans internmelding etter seks måneder, har han kontaktet advokat Harald Stabell, som «har upmanat mig att slå larm till polisen för at på så sätt få till en rask och fullständig utredning».

lo politikammer 21. januar 1999.pdf

ASKER OG BÆRUM PKM.	
ANM.NR. 2919/99	MOTIATT 12.3.99
PL/P. og/vpm 936 KARLSEN	
Etterf. 131 OMA	
Gruppe E3-1100	St. stykke K-1708

Till Oslo Politikammer
Oslo

Begjæran om etterforskning av
medlidenhetsdrap, aktiv dødshjelp, vid Bærum sykehus

Vad ønskas undersøkt?

1. Ett plötsligt oväntat dödsfall vid Bærum sykehus den 29.7.1998 (se vedlegg).
2. Misstankar om tidigare fall av medlidenhetsdrap vid sjukhuset, som framkommit genom vittnesmål från pårörande, personal och journalhandlingar (se vedlegg).

Hur upptäcktes detta?

Den 29.7.98 upptäckte jag att en patient blivit felbehandlad på Bærum sykehus. Efter min värdering var det en allvarlig felbehandling. Patienten avled på ett sätt som kan stämma med aktiv dødshjelp. Den 3.8.98 underrättade jag sykehusdirektören vid Bærum sykehus och samma dag Fylkeslegen i Akershus (vedlegg). I brevet till sykehusdirektören ber jag om:

1. en granskning av dödsfallet, 2. en granskning av tidigare fall som framkommit genom pårörande, personal och journalhandlingar, och 3. retningslinjer för hur dessa situationer skall hanteras så att vi håller oss inom lovens ramar.

Figur 3.8: Skjermdump av den nevnte politianmeldelsen Edenbrandt gjennomførte ved Oslo politikammer 21. januar 1999.

Anmeldelsen ble oversendt fra Oslo Politikammer til Politiet i Asker og Bærum ved Oslo statsadvokatembeters ekspedisjon av 12. mars 1999 (Helsetilsynet, s. 2), som jo ikke kan sies å være særlig raskt. Påtalemyndigheten ble utfordret til å avklare om Ottesen hadde begått noe straffbart ved å gi aktiv dødshjelp, som da var forbudt ved norsk lov. Men påtalemyndigheten puttet varselet i skuffen. Det var først da Aftenposten grep fatt i saken, at det ble bevegelse i den hos påtalemyndigheten på de øvre nivåene.

Etter at fylkeslegen oversendte varselet til Statens helsetilsyn, konkluderte tilsynet 25. mai 1999 med at det ikke var utført aktiv dødshjelp (Halvorsen, 2000). Varselet fikk med andre ord nok et negativt stempel og støtte på nok en barriere. Tilsynet hadde basert sin frikjennelse på én rapport fra én enkelt sakkyndig. Uttalelsen var «basert på og helt i tråd med, en sakkyndig rapport som var avlevert 22. mars 1999», skriver Robert Gjerde, etterforskende journalist i Aftenposten. Hans arbeid skulle bli en pageturner i saken.

Aftenpostens journalistikk og Helsetilsynets kritiske rapport 20. april 2000

Det direkte samsvaret mellom tilsynets uttalelse og den sakkyndige rapporten ble imidlertid grundig problematisert i tiden som kom, av nettopp Gjerde og Aftenposten (Gjerde, 2000a). Gjerde fikk SKUP-prisen for sine artikler (SKUP, 1999). Mens denne sakkyndige var i arbeid, ble det i februar 1999 sendt et tips til Aftenposten som satte spørsmålstegn ved den sakkyndiges habilitet. Gjerde arbeidet med Bærum-saken i kjølvannet av tipset og begynte etter hvert å publisere kritiske artikler om saken.

Hans arbeid betød at varselet til Edenbrandt nå ble tatt på alvor av en av de fremste «vaktbikkjene» for mediesektoren, som jo hadde som en av sine primær-oppgaver å beskytte enkeltpersoner mot maktinstitusjoner. Aftenposten problematiserte om Statens helsetilsyn egentlig opptrådte som en ansvarlig mottaker av varselet. Avisen var kritisk til om tilsynet tok varselet på tilstrekkelig alvor, i og med at de angivelig ikke brukte en uhildet sakkyndig.

Vi har gjort en analyse av hvilke begreper Gjerde anvendte om varselet, og hvor hyppig de forekommer, innenfor rammene av det totale antallet artikler Gjerde skrev om saken, nemlig 23 – 10 i 1999 og 13 i 2000. Den hyppigste begrepsbruken om handlingen er knyttet til ulike varianter av ordsammenstillingen «å anmelde en kollega til politiet for aktiv dødshjelp». Her finner vi 29 treff. Nest hyppigst er forskjellige utgaver av «å slå alarm», her finner vi 15 varianter. Så kommer forskjellige måter å omtale «å varsle om kritikkverdige forhold» på med seks treff, hvorav fem kommer i år 2000. Begrepet varsling er følgende i ferd med å tas i bruk i Aftenposten, men spiller en mindre viktig rolle enn de andre begrepene for å avdekke meningsinnholdet i Edenbrandts handling. Vi har også gjort en analyse av øvrige aviser som omtalte saken, men ingen andre viet så omfattende oppmerksomhet til saken som Aftenposten.²⁸ De har likevel bidratt til at bruken av begrepet varsling fikk stadig bedre fotfeste i det offentlige rommet. De to kristne avisene Dagen og Vårt Land, som omtaler saken hyppigst i denne perioden, bruker begrepet varsling eller tilsvarende forholdsvis ofte innenfor rammene av en positiv innstilling til Edenbrandts varsling. Det mest brukte uttrykket for å beskrive det å varsle er imidlertid å «slå alarm» (21), som er beslektet med hyppigheten i

28 Vi har gjort søk på «Carl-Magnus Edenbrandt», avgrenset til perioden 3. august 1998–31. desember 2002, noe som gir 103 treff. Søket gir ingen treff før år 2000. Vi har så valgt ut 30 artikler fordelt på årene 2000–2002. Utvalget er fordelt prosentvis etter forekomsten av treff fra hvert år. Vi har lett etter ord og uttrykk som beskriver det å varsle, uttrykk som beskriver saken det varsles om (for eksempel «Bærum-saken»), ord og uttrykk som beskriver varslingen (for eksempel «en illojal handling»), videre grunner som gis for varslingen, og hvilke følger man mener at varslingen fikk for varsleren. Dessuten har vi vurdert om artikkelens overordnede innstilling til varslingssaken er positiv, nøytral eller negativ. Se analysen av utvalgte presseoppslag om Edenbrandt her, fra s. 95: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14671736>

Aftenpostens tilsvarende begrepsbruk. Deretter følger uttrykkene «varsle» (11), «anmelde» (10), «ta opp» (6) og «si ifra» (5). Samlet sett spiller altså disse tre konservative avisene nøkkelrollen i at begrepet varsling etableres som en betegnelse på Edenbrandts handling.²⁹

Gjerde skrev i forbindelse med at han fikk SKUP-prisen for sin journalistikk i saken, et notat hvor han redegjorde for metoder, problemstillinger og funn i sitt arbeid. I notatet fremholder han at Aftenposten mottok et tips i februar 1999 om

at den sakkyndige som Helsetilsynet brukte i Bærum saken hadde et nært forhold til overlegen som var anmeldt. Det ble også hevdet at Helsetilsynet visste om den sakkyndiges forhold til overlegen før han ble oppnevnt. Vedkommende som tipset oss satt også med kunnskaper som kunne tyde på at den sakkyndige allerede hadde gitt signaler til Helsetilsynet om at hans konklusjon ville bli at det ikke var aktiv dødshjelp (Gjerde, 2000b).

Gjerde skriver videre:

Tipset var alvorlig, både for den aktuelle overlegen, for sykehuset og for eventuelle pasienter og pårørende, hvis det medførte riktighet. Redaksjonen besluttet at vi skulle ha en så vanntett sak som mulig før et eneste ord eventuelt ble satt på trykk. Det tok i overkant av tre måneder fra tipset kom, til første sak ble satt ble publisert, 27. mai 1999.

Aftenposten kvalitetssikret tipset. Gjerde kontaktet tre norske eksperter med relevant faglig bakgrunn. De

ble spurt om de kunne vurdere om dette kunne dreie seg om aktiv dødshjelp. De tre aksepterte først «oppdraget». En av dem ønsket ikke å snakke med oss, etter å ha gjennomgått papirene. De to andre uttrykte bekymring, den ene mente dette så veldig alvorlig ut. Men ingen ville la seg intervju om saken.

29 Saken det varsles om, omtales oftest som «aktiv dødshjelp». Andre medisinske uttrykk som brukes, er «smertelindring», «terminal sedering» eller det mer negativt ladede «neddoping mot livets slutt». Mer overordnet omtales saken i mange tilfeller som «Bærum-saken». At dette er en etisk vanskelig sak, understrekes gjennom uttrykk som «gråsoner», «følsom», «alvorlig etisk debatt» og «store grunnleggende spørsmål». I tillegg blir saken omtalt med de negative betegnelse «uakseptabel», «kriminell», «uforsvarlig» og «svært klanderverdig». Hovedtendensen er altså et negativt syn på handlingen det varsles om.

Gjerde kunne nå «ikke utelukke» at det dreide seg om aktiv dødshjelp, men han hadde ingen sak fordi, som han skriver, «[s]like påstander kan ikke trykkes kun basert på anonyme kilder». Han gikk utenlands til to svenske eksperter, som etter noen uker konkluderte med at dette dreide seg om aktiv dødshjelp.

Vi befinner oss nå i tid mellom februar og mai 1999 i en situasjon der Helsetilsynet har mottatt uttalelsen fra sine sakkyndige, men enda ikke har konkludert. Aftenposten sitter med sakkyndiguttalelser som peker i stikk motsatt retning. Gjerde skriver:

Vi bestemte oss for å bruke en liten uke på skrivearbeidet, fordi saken var veldig betent og fordi annen ekspertise enn vår (Helsetilsynets egne sakkyndige) hadde konkludert motsatt. Vår første artikkel skulle etter planen stå på trykk 31. mai. Helsetilsynet kom oss imidlertid i forkjøpet med sin konklusjon om at dette ikke dreide seg om aktiv dødshjelp i en pressemelding 25. mai. Vi bestemte oss derfor for å forsere vår første artikkel, som stod på trykk 27. mai (Gjerde, 2000b).

En av Aftenpostens sakkyndige var prof. Peter H. Hjort. Han mente at Ottesen utførte aktiv dødshjelp, og ble stående på det standpunktet til han døde i 2011. Også Aftenpostens øvrige sakkyndige var av denne oppfatningen. Gjerde understreker noen år senere at «daværende fylkeslege i Akershus, Anders Smith, står også i dag ved sin alvorlige konklusjon fra 1999» (Gjerde, 2012).

På det daværende tidspunktet sto man med andre ord overfor «to sannheter»: Statens helsetilsyns påstand om at Ottesen ikke hadde utført aktiv dødshjelp, og Aftenpostens og Gjerdens uttalelser med basis i egne sakkyndige som mente at Ottesen hadde utført aktiv dødshjelp.

Etter at Gjerde skrev flere artikler om saken i Aftenposten, ble han kontaktet av en rekke leger. De fleste skjelte ham ut, men flere uttrykte bekymring for selve saken «og for Helsetilsynets habilitet. Noen mente at avdelingsdirektøren i Helsetilsynet som var medisinsk ansvarlig for Helsetilsynets frikjennelse av overlegen, også var inhabil» (Gjerde, 2000).

Aftenposten arbeidet videre med sine kilder. De ga et bilde av både omfattende faglig kontakt på 90-tallet mellom direktøren i tilsynet og overlegen og at de var gode venner. Men «som gjennom hele arbeidet med denne saken, viste det seg å være helt umulig å få leger til å gå ut mot kolleger. Ingen ville kritisere den medisinske ansvarlige for ikke å ha trådt ut av saken» (Gjerde, 2000b).

Hva gjør så Aftenposten? De sitter nå på nok informasjon til å kunne konfrontere avdelingsdirektøren i Helsetilsynet og bestemmer seg for å gjøre nettopp det. I konfrontasjonsintervjuet «erkjente avdelingsdirektøren at han kjente overlegen

godt, og vedgikk også at han hadde vært i hans 40-årsdag, da han skjønte vi visste det» (Gjerde, 2000b).

Gjerde konkluderer med at man nå hadde påvist at det var nære forbindelser mellom avdelingsdirektøren og overlegen, men førstnevnte benektet at hans

[s]osiale omgang med overlegen var så omfattende som våre kilder i smertebehandlingsmiljøet påsto. Likevel mente samtlige juridiske eksperter på habilitet som gikk inn i saken for oss at han aldri burde hatt det medisinske ansvaret for helsetilsynets behandling av saken (Gjerde, 2000b).

Under overskriftene «Spinn offs» og «konsekvenser» skriver Gjerde i det retrospektive notatet om en rekke forhold som tyder på at han og Aftenposten anså varselet som legitimt nok til å bli tatt på adskillig større alvor i helsevesenet enn hva som hadde vært tilfellet så langt. Kort sagt førte Aftenpostens kritiske engasjement for en mer ansvarlig behandling av varselet til at representanter for helsevesenet ble presset til en mer positiv behandling av varselet i særdeleshet og varsling i helsevesenet i sin alminnelighet.

For det første kommer dette til uttrykk ved at Gjerde kritiserte at «Bærum sykehus satte i gang en voldsom aktivitet for å kvitte seg med legen som gikk til anmeldelse, og greide det». Det faktumet at avisen avdekket at budbæreren ble frosset ut, indikerte en risiko for at også varselets mulige sannhetsgehalt var blitt ignorert av sykehuset da det interne utvalget konkluderte med at det ikke var utført aktiv dødshjelp (Gjerde, 2000b).

For det andre bekreftet leger etter henvendelse fra avisen «at de visste at det i Norge gis medisiner som fører til at døden fremskyndes, og som er ulovlig i henhold til norsk lov». Med andre ord fikk den seriøse journalistiske omgangen med varselet som effekt at flere leger varslet, dog anonymt. Gjerde fasiliterte med andre ord en slags dominoeffekt (Gjerde, 2000b).

For det tredje medvirket den offentlige kritikken av mulig inhabilitet hos den ene sakkyndige til at Statens helsetilsyn gjenopptok saken «og utnevnte fem nye sakkyndige fra Norden». Med andre ord ble det øverste medisinske organet som skulle behandle varslingens sannhetsgehalt, tvunget til å behandle varselet adskillig mer seriøst enn de hadde gjort i første runde (Gjerde, 2000b).

For det fjerde beordret «Oslo statsadvokatembete ... full etterforskning i saken etter at Asker og Bærum politikammer først lot saken ligge», noe som betød at avisen sørget for at om varselet hadde avdekket lovbrudd, ville dette nå kunne identifiseres og forfølges strafferettslig. Slik sett la Aftenpostens seriøse behandling av varselet forutsetninger til rette for at påtalemyndigheten avdekket om det forelå et alvorlig lovbrudd (Gjerde, 2000b).

For det femte medførte artiklene at helseminister Høybråten to ganger grep inn i saken, og at den ble tatt opp i Stortinget. Det synes å tyde på økt oppmerksomhet og seriositet blant helsepolitikere når det gjelder forhold knyttet til Edenbrandts varsel. Det kom blant annet til uttrykk i Inge Lønnings kritikk av et helsetilsyn på slep etter pressen (Gjerde, 2000b).

Gjerdens retrospektive refleksjoner i forbindelse med utdelingen av SKUP-prisen kaster lys over effekten av hans og Aftenpostens kritikk av den ene sakkyndiges mulige inhabilitet. «Vaktbikkjefunksjonen» spilte en nøkkelrolle for Statens helsetilsyn som under ny ledelse beslutter å vurdere sannhetsgehalten i varselet på nytt. Anne Alvik fratrådte i år 2000 fra sin stilling som direktør for Helsetilsynet på bakgrunn av kritikk fra mediene knyttet til hvordan hun hadde ledet institusjonens behandling av Bærum sykehus-saken.

Kritikken fra Aftenpostens side fra og med 27. mai 1999 og utover våren 2000 og den interne evalueringen i Statens helsetilsyn, under ny ledelse, fører til at tilsynet offentliggjør en kritisk rapport 27. april 2000. Kritikken rammer sentrale aktører i helsevesenet. Konstituert helsedirektør Petter Øgar tar i rapporten et kritisk oppgjør med Statens helsetilsyn under forgjengeren Anne Alviks ledelse, fylkeslegen og ledelsen ved Bærum sykehus. Alle får passet påskrevet for å ha behandlet varselet uansvarlig (Husom, 2000).³⁰ Særlig viktig er selvkritikken på vegne av tilsynet som Øgar gjør seg til talsmann for. I rapporten kritiserer han Alvik for at vurderingen av varselet gikk for raskt, og for brudd på forvaltningsloven § 17 ved å bare oppnevne én sakkyndig til å vurdere varselets sannhetsgehalt. Vi ser en rehabilitering av varselets verdi og betydning i og med helomvendingen i Helsetilsynets kritikk av helsevesenets behandling av varselet. Rapporten indikerer at med en bedre behandling fra samtlige medisinske aktører, ikke minst hva angår hvem som var sakkyndige, ville varselet kunnet kommet bedre ut. Den konstituerte helsedirektøren brukte riktignok ingen uttrykk av typen «å varsle» eller «varsling» om Edenbrandts kritikk. Edenbrandt ble heller ikke kalt for en «varsler». Snarere anvendte Øgar uttrykk som «tre brev fra Edenbrandt», «anmeldt til politiet», «anmeldelse fra overlegen», «anmeldelse», «brev til Helsetilsynet» samtidig som «aktiv dødshjelp», «mulig aktiv dødshjelp» og ulike varianter av

30 Saksbehandlingen i Bærum-saken. Rapport utarbeidet av konstituert helsedirektør Petter Øgar, Oslo 27.04.00. Fylkeslegen kritiseres for ikke å ha avdekket at omfanget av problematikken det ble varslet om, kunne være «toppen av et isfjell». Terminal sedering ble ikke bare anvendt i ett, men ti tilfeller ved Bærum sykehus, viste nye undersøkelser. Ledelsen ved Bærum sykehus kritiseres for ikke å ha oversendt saken til påtalemyndigheten med en gang det forelå en mistanke om et straffbart forhold. Dessuten kritiseres avdelingsdirektøren ved Bærum sykehus for etter hvert å ha vært inhabil i saken (Husom, 2000).

«terminal sedering» i kombinasjon med «aktiv dødshjelp» er det problemet man påpeker at Edenbrandt har stilt seg kritisk til. Men selv om Helsetilsynet terminologisk uttalte seg på tradisjonelt vis, er det hevet over tvil at man med denne uttalelsen skrev seg inn i bildet av en varsling som gradvis ble tilkjent større betydning og status i det medisinske miljøet, vel å merke under betydelig press utenifra – fra pressen.

*Statsadvokatens henleggelse mars 2001, Riksadvokatens støtte
18. desember 2001*

I kjølvannet av Aftenpostens kritiske belysning av hvordan varselet var blitt behandlet av helsevesenet og Asker og Bærum politikammer, besluttet Oslo statsadvokatembete full etterforskning. Statsadvokaten har altså oppfattet varselet som tilstrekkelig betydningsfullt i en strafferettslig kontekst som en forutsetning for å sette i gang etterforskning.

Etter at etterforskningen var gjennomført, besluttet statsadvokat Kim Sundet i mars 2001 å henlegge straffesaken mot overlege Stig Ottesen. Saken ble henlagt etter bevisets stilling, som først og fremst skyldtes mangelfull journalføring. Det blir med andre ord stående som et hypotetisk spørsmål hva en etterforskning ville gitt hvis journalføringen hadde vært fyllestgjørende.

Både Ottesen og Edenbrandt sendte inn en klage på statsadvokatens henleggelse, knyttet til hovedsaken fra juli 1998, der en mann som var syk av kreft, døde etter behandling med lindrende sedering. «De ti andre tilfellene fra 1993 til 1998 ble henlagt som 'intet straffbart forhold ansees bevist', og var ikke en del av klagene» (Ronge, 2001). Ottesen klaget på begrunnelsen for henleggelsen og ba om henleggelse fordi intet straffbart forhold anses som bevist. Denne grunnen for henleggelse brukes sjelden og bare i saker hvor bevisene med særlig styrke taler imot at det er foretatt et straffbart forhold (Husom, 2002a). Overlege Carl-Magnus Edenbrandt klaget på statsadvokatens henleggelse for å få saken om aktiv dødshjelp rettslig belyst (Husom, 2002a). Ingen av dem var altså villig til å fire, men kjempet derimot videre for at påtalemyndigheten skulle gi dem mest mulig rett.

Riksadvokat Tor-Aksel Busch besluttet 18. desember 2001 å støtte både statsadvokatens beslutning om henleggelse og begrunnelsen hans i saken. Riksadvokatens avgjørelse godtok stilltiende statsadvokatens oppfatning av varselet som tilstrekkelig informativt i en strafferettslig kontekst til å sette i gang etterforskning. Denne holdningen til riksadvokaten bidro også til å styrke varselets juridiske legitimitet.

Et lite mønster viser seg dermed i behandlingen på toppen av påtalemyndigheten. Man er enige både om henleggelse og begrunnelsen for bevisets stilling, som forutsetter et felles syn hos statsadvokaten og riksadvokaten på varselet som et medvirkende element til å starte full etterforskning.

Buschs beslutning betød at klagen fra Ottesen om en annen grunn for henleggelse enn at «intet straffbart forhold er bevist», ikke ble tatt til følge (Husom, 2002a). Riksadvokaten understreket at det ikke var i tvil om at saken var henlagt med rette og med riktig begrunnelse.

Vi har analysert samtlige rettsdokumenter vi har fått tilgang til i saken, med sikte på hva slags terminologi som brukes om varselet.³¹ Ingen av dokumentene bruker begrepet «varsling» eller ord og uttrykk som er mer eller mindre identisk med dette. Snarere anvendes «Påstand om aktiv dødshjelp», «skriver brev til sykehusdirektør Erik Omland», «inngir anmeldelse til Oslo politidistrikt», «Overlege Edenbrandt har anført» og «Anmeldelse med påstand om aktiv dødshjelp». Vi står altså overfor tradisjonelle uttrykk i strafferettslig sammenheng som fungerer som paralleller til den mer innovative terminologien knyttet til begrepet varsling som var i ferd med å slå rot i samfunnet på denne tiden. De rettslige begrepene medvirker riktignok ikke til å betegne varsling som en kritisk praksis som var i ferd med å vokse frem til forskjell fra annen kritisk praksis, men fungerte likevel i kraft av den strafferettslige behandlingen på øverste institusjonelle nivå til å kaste et ytterligere alvorlig skjær over Edenbrandts varsel. Her lå det jo i kortene at under gitte omstendigheter, med bedre journalføring, hadde varselet kunnet fungere som en legitim kritikk av et alvorlig lovbrudd med påfølgende strafferettslig prosess og domfellelse. Slik sett er det både en analogi og en forskjell til varslersaken ved Reitgjerdet sykehus. Også den ble trukket inn i en rettslig kontekst, dels i selve rettssaken, dels i og med Blom-kommisjonens rapport, men kommisjonen påpekte lovbrudd, noe som ikke var tilfellet med saken ved Bærum sykehus. Til tross for denne forskjellen i alvor fungerte likevel den rettslige omtalen av varslingen fra statsadvokaten og riksadvokaten som en appell til alle de berørte institusjonene om å behandle slik kritisk praksis seriøst, på samme måte som rettsvesenet jo hadde gjort, ut fra de verdiene og normene institusjonen var forpliktet til.

I etterkant av riksadvokatens endelige henleggelse uttalte symptomatisk nok underdirektør i Helsetilsynet Gorm Grammeltvedt at nå var tiden kommet for å ta opp tilsynssaken til avsluttende behandling. Det betød at tilsynet ville vurdere

31 Det dreier seg om Asker og Bærum politidistrikt, forslag om henleggelse 9. mars 2001, Riksadvokatens avslag på klager fra Edenbrandt og Ottesen 18. desember 2001, Riksadvokatens støtte og begrunnelse for henleggelse 18. desember 2001 og Statsadvokatens henleggelse av straffesak 9. mai 2001.

overlege Ottesens behandling av 11 pasienter i saken som var fokusert i straffesaken (Husom, 2002a).

Helsetilsynets advarsel

Det som nå sto på dagsordenen for tilsynet, var hvorvidt Ottesen hadde gitt 11 pasienter en forsvarlig medisinsk behandling. I den forbindelse kom tilsynet med en skarp advarsel til Ottesen av 5. april 2002 (Helsetilsynet, 2002).

Helsedirektør Lars E. Hanssen og underdirektør Gorm Are Grammeltvedt skriver innledningsvis at tilsynssaken blir tatt opp til endelig behandling fra tilsynets side etter at påtalemyndighetens henleggelse var endelig. Det understrekes videre: «Slik det fremgår av Helsetilsynets varsel om administrativ reaksjon vurderes det aktuelle forhold opp mot legelovens bestemmelser som gjaldt på det tidspunkt da forholdet fant sted» (Helsetilsynet, 2002, s. 1).

Tilsynet peker på at saken dels gjelder at Edenbrandt klaget til Bærum sykehus på behandling som ble gitt til pasient A, der han hevdet at pasienten ble gitt aktiv dødshjelp. Edenbrandt anmeldte saken til Oslo politikammer 21. januar 1999, og de oversendte den til Politiet i Asker og Bærum. I anmeldelsen hevdet Edenbrandt dessuten at flere pasienter ved Bærum sykehus var blitt behandlet på en sammenlignbar måte som pasient A. Tilsynet skriver: «Helsetilsynet innhentet mot denne bakgrunn kopier av ytterligere 10 pasientjournaler» (s. 2).

Gjennom store deler av sin uttalelse redegjør tilsynet for et bredt spekter med veletablerte prinsipper som man deretter anvender på de konkrete sakene med de elleve pasientene. Det dreier seg i det alt vesentlige om kravet om forsvarlig legevirksomhet som er nedfelt i legeloven § 25, er overholdt eller ikke, konkretisert til det som er allment akseptert som forsvarlig innenfor det medisinske miljøet.

Det generelle svaret tilsynet gir, er:

Statens helsetilsyn legger i likhet med de sakkyndige til grunn at det kan aksepteres som faglig forsvarlig, jf. dagjeldende legelov § 25, å benytte sedasjon som behandlingsform under særlige vilkår for pasienter med cancer i en terminal fase med antatt få dager, under en uke, igjen å leve (Helsetilsynet, 2002, s. 5).

Deretter påpeker Statens helsetilsyn de særlige vilkårene som må være på plass hvis terminal sedering skal være akseptabelt i den terminale fasen (s. 6). Det må ikke minst stilles omfattende krav til beslutningsprosessen, gjennomføringen og dokumentasjonen av behandlingen. Disse prinsippene blir så anvendt på behandlingen av pasient A og de ti øvrige tilfellene. Til tross for at tilsynet på dette grunnlaget

kritiserer en rekke mangler i flere av de ti sakene, velger man å se bort fra at kritikken kan kvalifisere for en advarsel fordi «behandlingene ligger langt tilbake i tid», og at de påpekte forholdene vil ikke «påvirke reaksjonsvalget i tilsynssaken».³²

I sin konklusjon peker tilsynet på en rekke forhold de er kritiske til hva angår behandlingen av pasient A. Tilsynet konkluderer slik:

Helsetilsynet viser til at det over er konkludert med at De utøvet uforsvarlig legevirksomhet, jf. dagjeldende legelov § 25, da De i forbindelse med beslutningen om å igangsette behandlingen av (pas. A) den ikke sikret at legene ved avdelingen fikk inngående informasjon om behandlingen sedasjon i terminal fase og om pasienten. Helsetilsynet finner det også uforsvarlig at De som behandlingsansvarlig lege ikke sikret at det ble foretatt en løpende systematisk medisinsk faglig vurdering av bevissthetsnivå, vitale funksjoner, effekten av smertelindringen og den sederende behandlingen samt at De ikke sikret at det fortløpende ble vurdert om behandlingen skulle opprettholdes. Helsetilsynet har også lagt vekt på at De ikke hadde kontakt med legene som behandlet pasienten i perioden fra. til _____. Det vises til at Deres egen

32 Tilsynet uttaler noe som synes å reise flere spørsmål enn man besvarer hva angår de ti sakene som de «har lagt i skuffen». De viser til at i KRIPOS' vitneavhør av Edenbrandt fremgår det at han etter en seleksjonsprosedyre først forsøkte å undersøke alle som var døde av kreft fra 1990 til 1998 (ca. 150 hvert år). Det ble for mye å undersøke, og derfor valgte han ut 50 pasientjournaler som han gjennomgikk nøye. I vitneavhør sa han at i en del av de 50 journalene var notatene så dårlige at det var umulig å se hva som faktisk hadde skjedd med pasientene. Derfor plukket han ut ti journaler fordi han mente det var lurt, da de ville kunne underbygge den holdningen han mente var viktig for pasient A. Disse pasientene sa han at ikke hadde spesielle smerter, men de var fortløpende bekymret. Helsetilsynet presenterer så følgende konklusjon: «Kriteriene for utvelgelsen av 50 journaler er ikke gode nok ... Det kan således ikke sies å ha vært foretatt en systematisk gjennomgang for å finne ut hvor mange pasienter som har mottatt en behandling som har bestått i å redusere pasienters bevissthetsnivå ved hjelp av medikamenter ved Bærum sykehus. På grunnlag av vurderingene over finner Helsetilsynet at det ut fra en tilsynsmessig tilnærming vurderes som tilstrekkelig at det er innhentet pasientjournaler for 11 pasienter for en vurdering av bruk av sedasjon i terminal fase ved KOA.» Dette må bety at tilsynet mener at det burde vært foretatt en systematisk tilnærming for å finne ut i hvor mange saker det var anvendt sedasjon i terminal fase ved Bærum sykehus i en gitt tidsperiode. Når så denne metoden er brukt, ville man kunnet fastslå hvor mange tilfeller det var tale om. Deretter ville man kunnet gå inn i den enkeltes pasientjournal for å vurdere om behandlingen var medisinsk forsvarlig. Hvorfor har så ikke tilsynet på eget initiativ sørget for en slik systematisk undersøkelse? Hvordan kan de si at det er tilstrekkelig med elleve tilfeller for en tilsynssak hvis en systematisk undersøkelse ville avdekket flere? Hvordan kan de godta at det ikke blir foretatt en systematisk undersøkelse når de selv sier at det hadde vært det beste? Trolig må svaret ligge i at tilsynet mener at tilfellene ligger så langt tilbake i tid at de derfor ønsker å se bort fra en eventuell uforsvarlig medisinsk behandling.

vurdering av at ingen av legene ved Bærum sykehus hadde tilstrekkelig kompetanse til å inneha behandlingsansvaret. Helsetilsynet har videre konkludert med at det foreligger brudd på plikten til å føre pasientjournal, jf. dagjeldende legelov § 43 og forskrift om leges og helseinstitusjons journal for pasient av 17. mars 1989 nr. 277 (journalforskriften), i perioden frem til og med _____ [...] Helsepersonelloven § 56 som lyder: Statens helsetilsyn kan gi advarsel til helsepersonell som forsettlig eller uaktsomt overtrer plikter etter denne lov eller bestemmelser gitt i medhold av den, hvis pliktbruddet er egnet til å medføre fare for sikkerheten i helsetjenesten eller til å påføre pasienter en betydelig belastning. Advarsel er enkeltvedtak etter forvaltningsloven. Det fremgår av forarbeidene til helsepersonelloven (Ot.prp. nr. 13 1998–99 s. 36) at «i en behandlings- eller pleiesituasjon vil vurderingen av om det enkelte helsepersonell har opptrådt uaktsomt eller uforsvarlig ofte være den samme». Helsetilsynet går derfor ikke nærmere inn på dette. Helsetilsynet finner videre at det foreligger uaktsomt brudd på plikten til å føre journal [...]. Både uforsvarlighet ved deler av behandlingen og mangelfull dokumentasjon vil i seg selv kunne innebære en fare for sikkerheten i helsetjenesten da slike forhold kan få stor betydning for den helsehjelp som gis. Etter Helsetilsynets vurdering er forholdene av en slik karakter at de er egnet til å medføre fare for sikkerheten i helsetjenesten. De gis etter dette en advarsel i medhold av helsepersonelloven § 56 (Helsetilsynet, 2002).

Den kritiske brodden i varselet til Edenbrandt var en viktig forutsetning som lå til grunn for at Statens helsetilsyn med denne uttalelsen rettet en advarsel mot overlege Ottesen for å ha opptrådt medisinsk uforsvarlig nettopp overfor den pasienten som Edenbrandt hadde kritisert ham for å utøve aktiv dødshjelp på. Til forskjell fra tilsynets første uttalelse er denne adskillig mer kritisk til Ottesens behandling. Riktignok var det en rekke andre faktorer som også medvirket til at Statens helsetilsyn behandlet saken på nytt, i tillegg til varselet, ikke minst kritikken fra Aftenpostens etterforskende journalist.

Likevel innebærer advarselen fra tilsynet at varselet indirekte blir tilskrevet aksept og legitimitet, vel å merke i sin offentlig presenterte form gjennom Aftenpostens artikler. For dette offentlige kjennskapet til varselets kritikk medvirket åpenbart til at tilsynet foretok nye undersøkelser, som munnet ut i en skarp kritikk av en rekke problematiske forhold ved Ottesens medisinske behandling av pasient A.

Edenbrandts varsel får imidlertid ikke gjennomslag i tilsynet for at Ottesen har brutt loven ved å utføre aktiv dødshjelp. Den saken hadde nemlig riksadvokaten lagt død. Tilsynets advarsel inneholder imidlertid en indirekte anerkjennelse av

varselet som en opprinnelig, utløsende årsak til at Helsetilsynet kritiserte *måten* overlege Ottesen gjennomførte den terminale sederingen på. Vi ser i denne forbindelse ingen bruk av begreper som «å varsle», «varsling» eller «varsler» om Edenbrandt og hans kritikk. Når Edenbrandts kritikk likevel nevnes ved enkelte anledninger innledningsvis i Helsetilsynets advarsel ved ord og uttrykk som «klaget på den behandling (pas. A) ble gitt ved Bærum sykehus», «I anmeldelsen hevdet Edenbrandt», «i vedlegg til brev til Oslo politikammer» (s. 2–3), synes søkelyset snarere å være på hva som opprinnelig utløste den saken tilsynet nå har behandlet.

Vedtaket i Rådet for legeetikk

To og et halvt år etter at Statens helsetilsyn kom med sin endelige uttalelse i Bærum-saken i 2002, behandlet Rådet for legeetikk en sak med referanse til Bærum-saken. I rådets årsberetning for 2003–2004 under overskriften «3.6. Klage på kollega – offentlige uttalelser» (s. 19–20) foreligger saksbehandlingen og vedtak i saken (Rådet for legeetikk, 2004). Der fremgår det at rådet tilskriver Edenbrandts varsling betydelig legitimitet i kraft av varslingens demokratiske og regulative effekt.

Saken rådet drøfter og uttaler seg om, handler om to overleger som innklager en kollega for å ha brutt etiske regler for leger (kollegaen er anonymisert som overlege B. Av vedtaket fremgår det at dette er Edenbrandt). Den innklagede har ifølge dokumentasjon som ble fremlagt for rådet av de to klagerne, kommet med krenkende utsagn om overleger ved å påstå at man ved Bærum sykehus anvendte nazimetoder slik «dødens leger» under andre verdenskrig brukte på små barn, og ved å påstå at det forelå en «stille overenskomst mellom leger og sykepleiere som la uhelbredelig syke og deprimerede i søvn med dødelige drypp, når de i stedet skulle vært henvist til psykiater».

Rådet uttrykker at behandlingen det refereres til, terminal sedering, har vært kontroversiell blant dem i det medisinske miljøet som kjente til behandlingen. Rådet viser i drøftingene som ligger til grunn for vedtaket:

På det tidspunktet da overlege B stilte spørsmål ved behandlingen med lindrende sedering som ble gitt på Bærum sykehus, var denne behandlingsformen lite kjent i det medisinske miljøet. Blant dem som kjente til behandlingen, var den kontroversiell. Noen mente at dette er en akseptabel behandlingsform til lidende pasienter ved livets slutt, mens andre mente at det å ta bevisstheten fra mennesker og gi en behandling som kanskje kan fremskynde døden, er etisk uakseptabelt og en form for aktiv dødshjelp. Det var derfor i høyeste grad behov for at behandlingen ble diskutert i det norske miljøet. Det at overlege

B fikk rettet oppmerksomhet mot behandlingsformen førte blant annet til at Rådet for legeetikk oppnevnte et bredt sammensatt utvalg som etter lengre tids diskusjon utarbeidet retningslinjer for behandlingen. Utvalget konkluderte med at behandlingen var etisk akseptabel forutsatt riktige indikasjoner og med adekvat oppfølging. Overlege B har således bidratt til at den etiske bevissthet om behandling ved livets slutt er økt både blant leger og i befolkningen for øvrig (Rådet for legeetikk, 2004, s. 20).

Rådet fremholder videre at «den ene av klagerne etter omfattende etterforskning ikke er blitt gjort ansvarlig for å ha utført aktiv dødshjelp, men prosedyrene rundt behandlingen er funnet mangelfulle». Rådet uttaler at selv om man bør ha stor takhøyde for hva som kan uttales i en sak hvor meningene er så divergerende, er slike utsagn som de innklagede ikke egnet til å bidra til en saklig debatt. Snarere uttaler rådet at slike påstander vil nødvendigvis virke sterkt på dem som rammes, og kan dessuten skremme pasienter unødig.

I vedtaket til rådet understrekes derfor følgende:

Rådet vedtok å uttale: «Rådet for legeetikk mener at overlege B gjorde rett i å bringe saken fram for tilsynsmyndighetene og også for politiet all den stund det kunne reises mistanke om at det dreide seg om unaturlig dødsfall og all den tid han følte at saken ikke fikk den behandlingen han mente var riktig og nødvendig. Overlege B var i sin fulle rett til å mene at behandlingen var en form for aktiv dødshjelp. Rådet må imidlertid beklage noe av den form og de karakteristikk som overlege B valgte å bruke i debatten i ettertid, og derigjennom brøt § 5 i kapittel II i etiske regler for leger» (s. 20).

Riktignok er rådets vedtak kritisk til Edenbrandts harde ord, men på bakgrunn av at man må ha stor takhøyde i en debatt hvor meningene har vært så delte, er kritikken i vedtaket ganske mild. Drøftingen i rådet gir kreditt til Edenbrandts varsel for å ha hatt den effekten at det har bidratt til en høyst nødvendig debatt om en kontroversiell behandling, og til etableringen av etiske regler på feltet. Riktignok anvendte ikke rådet terminologisk sett utsagn av typen «å varsle» eller «varsling», og Edenbrandt ble heller ikke omtalt som en «varsler». Snarere inneholder uttalelsen ord og uttrykk som «stilte spørsmål ved», «fikk rettet oppmerksomhet mot», «melde fra om» og «bringe saken fram for tilsynsmyndighetene», men i sak tilskriver rådet med sin uttalelse en demokratisk og regulativ legitimitet til Edenbrandts varsel med henblikk på dets debattutløsende og regelimplementerende effekt. Slik sett skriver rådets vedtak seg inn i bildet av en varsling som, etter som årene gikk, fikk stadig høyere status i det medisinske miljøet.

Konklusjon: Dannelsen av et positivt mønster I

I det foregående har vi i form av en nærlesning sett at det gjennom seks år bygget seg opp et mønster hos medisinske institusjoner preget av uttalelser om varsling som langsomt ble mer positive. Riktignok er det langt ifra noen hyllest som utvikler seg i de medisinske institusjonene. Samtlige medisinske institusjoner mente, mer eller mindre eksplisitt, etter påtalemyndighetens henleggelse at man kunne se bort fra at varselet meddelte en sannhet om at Ottesen hadde utført aktiv dødshjelp.

Likevel går utviklingen hva angår varselets skjebne, i positiv retning. Mønsteret dannes under påvirkning utenfra av uttalelser fra institusjoner som er en del av ytringsfrihetens infrastruktur. Det dreier seg ikke bare om Aftenposten, som opererte i spissen for andre medier; Aftenposten kom raskt på banen, bare et halvt år etter varslingen. Aftenposten gjorde varselet til et offentlig anliggende på flere vis: ved å kritisere Helsetilsynet for uforsvarlig bruk av sakkyndige som kunne gi et misvisende bilde av om varselet faktisk avdekket ulovlig dødshjelp, ved å engasjere egne sakkyndige som konkluderte med at det var begått aktiv dødshjelp, og ved å kritisere påtalemyndigheten for sendrektighet. Det handler også om det øverste nivået i påtalemyndigheten som uttaler seg først to og et halvt år etter varselet, åpenbart påvirket av «vaktbikkja». Riktignok henlegger statsadvokaten med støtte av riksadvokaten straffesaken. Men ved å gå inn i saken og undersøke om det burde reises straffesak, viser de at de tok varselet seriøst, slik varselets legitimitet var gjort til et offentlig anliggende, særlig av Aftenposten.

Den institusjonelle medisinske diskursen er preget av at stadig mer innflytelsesrike institusjoner uttaler seg, først klageutvalget på Bærum sykehus, så fylkeslegen, som er positiv, deretter Statens helsetilsyn, som etter å ha trukket inn flere sakkyndige gir Ottesen en skarp advarsel for uforsvarlig medisinsk behandling, og til slutt Rådet for legeetikk, som påpeker at varselet medførte implementering av retningslinjer på feltet. Følgelig kan man anta at et gradvis mer positivt syn på varsling får økende gjennomslag på helsesektoren, da det er stadig mektigere institusjoner som målbærer en positiv synsutvikling.

Som vi har sett gjennom analysen, er det ingen juridiske eller medisinske institusjoner, og heller ikke Edenbrandt selv, som betegner hans kritiske praksis som varsling, i tråd med den innovative begrepsdannelsen som etter årtusenskiftet er i ferd med å slå rot i samfunnet. Snarere brukes tradisjonelle ord og uttrykk innenfor medisin og jus. Følgelig bidrar ikke den institusjonelle diskursen i rettsvesenet og medisinen til å utskille en egen spesialisert kritisk praksis som adskiller seg fra den spesialiserte kritikken man utformer innenfor journalistikk, vitenskap og juss. Snarere synes tradisjonalismen i begrepsbruken å motvirke en slik innovasjon.

Likevel står vi med den forholdsvis positive utviklingen i uttalelsene, særlig i de medisinske institusjonene, overfor en forhistorie til den innovative begrepsdannelsen i medisinen som rundt årtusenskiftet var i ferd med å bryte frem. Som vi skal se, skjedde det på akademisk hold.

3.5.5 Den akademisk-medisinske diskursen om varsling

Den tidligste bruken av begrepet «varsling» i medisinsk sammenheng finner vi i Tidsskrift for Den norske legeforening. I perioden 2000–2007 offentliggjør tidsskriftet en serie med artikler som går i front for å bruke varsling som en utpreget positiv betegnelse på en kritisk åpenhet i helsevesenet. Artikkelen idealiserer åpenhet om alvorlig kritikkverdige forhold som rammer pasienter, gjerne på bakgrunn av innsidekunnskap og/eller ekspertise om problemene. Den kritiske åpenheten fremstilles ofte med det positive begrepet «kvalitetssikring», som henspiller på at varslingen kan ha den effekten at man bidrar til en bedre pasientbehandling ved i fremtiden å unngå de feilene varslingen har påvist.

Artikkelen bruker begrepet varsling på en måte som forutsetter at de anser varsling som en kvalitetssikring av pasientbehandlingen, og som derfor adskiller seg fra kritikken som ytres i etterforskende journalistikk, vitenskap eller domsavsigelser, hvor det jo ikke er pasienter som er de borgerne man står ansvarlig overfor. Slik sett bidrar denne serien med medisinske artikler til å forsterke bildet av at begrepet varsling viser til en spesialisert kritikk som for alvor skyter fart inn i ulike deler av det norske samfunnet etter årtusenskiftet.

De idealiserende uttalelsene i artiklene om varsling spenner over et todelt register. For det første skal vi i 3.5.5.1 se at med redaktøren i spissen offentliggjør tidsskriftet nærmest utelukkende artikler som presenterer positive uttalelser om varsling. Idealiseringen dukker ikke bare opp i uttalelser om Edenbrandts spesifikk sak på Bærum sykehus; begrepet varsling brukes også som en positiv betegnelse på en kritisk praksis med nedslagsfelt i *hele* helsevesenet. Man hevder varsling bidrar til en av de vesentligste formene for kvalitetssikring på dette samfunnsfeltet.

For det andre skal vi i 3.5.5.2 se at tidsskriftet offentliggjør artikler som er kritiske til at sentrale helseinstitusjoner, og da særlig Helsetilsynet, bedrev uprofesjonell saksbehandling av Edenbrandts kritikk – en kritikk man bruker begrepet varsling om. I disse artiklene er det mer eller mindre eksplisitt uttalt at varsling er en verdifull kvalitetssikring i helsevesenet som helseinstitusjoner derfor burde ha behandlet seriøst.

Denne serien med artikler har vi identifisert i arbeidet med den nevnte varslingsforskningsbibliografien.

Redaktørens programmatiske artikkel og favoriseringen av de positive artiklene

Redaktør Magne Nylenna i Tidsskrift for Den norske legeforening publiserte i nr. 2/2000 en nærmest programmatisk lederartikkel under overskriften «Noen må si fra» (Nylenna, 2000). Lederartikkelen skulle vise seg å bli startskuddet på i alt 14 artikler over seks år som nær sagt alle brukte begrepet varsling om den nevnte praksisen. Redaktørens idealisering kommer særlig til uttrykk når han viser til uttalelser fra Richard Smith, redaktør av British Medical Journal, som under et seminar i London uttalte at varsling er en av de viktigste formene for kvalitetssikring i helsevesenet. Nylenna følger opp britens idealisering med å påpeke at på norsk har man valgt ordet «varsling» som erstatning for det man på engelsk kaller «whistleblowing», som betyr «å gjøre anskrik om noe som ikke er som det bør være». Redaktøren påpeker at varslere likevel ofte blir møtt med stor motstand, og ser det som et uttrykk for at norsk helsevesen så langt har gitt for lite rom for slik praksis. Han fremhever behovet for kulturell endring knyttet til å ønske velkommen flere former for åpenhet. Nylenna skriver:

Til tross for betydelige forandringer de senere årene preges helsevesenet fortsatt av en lukket kultur der det er lite tradisjon for intern kritikk. Åpenhet både i forholdet mellom lege og pasient, mellom leger internt og mellom leger og annet helsepersonell er en forutsetning for kvalitetsforbedring og ikke minst for å opprettholde tilliten i befolkningen.

Redaktøren mener at man må knytte an til forslag fra Ytringsfrihetskommisjonen for å kunne endre på den kritiske innstillingen til varsling. Han viser til den juridiske tenkningen om at en viktig forutsetning er retningslinjer som «ivaretar rettighetene til den som blir anklaget og for å sikre varslere mot overgrep». I tillegg kreves det, ifølge redaktøren, også endring i individuelle ferdigheter hvis varsling skal vinne frem. Leger må klare å vise større toleranse for å bli tittet i kortene i årene som kommer.

I samme nummer av tidsskriftet tar Raida Ødegaard i artikkelen «Whistleblower – varsler på norsk» opp noe av den terminologiske tråden fra redaktørens artikkel (Ødegaard, 2000). Forfatteren påpeker at på norsk finner man i Cappelens store engelsk–norsk ordbok (1996) oppslagsordet «whistle-blower (*slang*) angiver, tyster» og «sladrehanke». Han påpeker at «varsling» kan være et godt avløserord for «whistleblowing», og at «varsler» passer godt som betegnelse på den som slår alarm og påtar seg en etisk forpliktelse.

I nr. 11/2000 offentliggjør Per Halvorsen en artikkel han har kalt «Bærum-saken – hva skjedde med arbeidsmiljøet?» (Halvorsen, 2000). Også her går linjene tilbake til lederartikkelen når forfatteren omtaler Edenbrandts anmeldelse som en

seriøs, faglig kritikk av det han mente var alvorlig feilbehandling av kreftpasienter. Nettopp i kraft av sin seriøsitet hadde kritikken hatt krav på ansvarlig saksbehandling, men ble møtt med trakassering og mobbing både av varsleren og varselet. Varsleren fikk urettmessig skylden for psykososiale problemer ved overlegens avdeling ved Bærum sykehus.

Også i Axel Wannags artikkel «Varslere – er de 'vanskelige personer' – eller blir de gjort til det?», publisert i nr. 17/2000, går linjene tilbake til lederartikkelens syn på varsling som et middel til kvalitetssikring (Wannag, 2000). Forfatteren påpeker at varsling innebærer et «ubehagelig budskap» «om at pågående praksis kan være diskutabel», og at «[k]anskje er det nettopp de personene som tør si ifra om avvikssituasjoner som vi mest trenger i dagens samfunn, med vår sterke fokusering på kvalitet og sikkerhet».

I «Bærum-saka – vår egen varslarskandale» nr. 4/2001 av forfatterne Reidar Kvåle, Jon Henrik Laake og Hans Olav Tungesvik fremstilles Edenbrandts kritikk som en seriøs form for varsling som burde ha blitt behandlet profesjonelt av helsevesenets institusjoner, men som med helsevesenet i spissen har blitt behandlet skandaløst dårlig (Kvåle et al., 2001).

Reidun Førde, leder av Rådet for legeetikk, publiserer artikkelen «Rehabilitering av varsleren Edenbrandt» i nr. 10/2001, hvor hun blant annet retter et generelt og spesifikt søkelys mot varsling (Førde, 2001). Også hun fremstiller varsling som en kritikk med potensial til å sikre kvalitet, men som på en del arbeidsplasser støter på mye motstand. Hun skriver: «På slike arbeidsplasser vil både den faglige og verdimessige kvalitetssikring trues.» Søkelyset rettes også mer spesifikt mot Edenbrandts varsel. Førde fremholder videre at rådet ikke har ønsket å gå inn i en komplisert enkeltsak som hans før den er ferdig behandlet av politiet og tilsynsmyndighetene. Men hun vil likevel i forkant av dette poengtere noe som illustrerer hennes poeng om kvalitetssikring: «Edenbrandt skal ha honnør fordi han pekte på et faglig komplisert og etisk betent område (lindrende sedering til døende) der det for lengst burde vært utarbeidet retningslinjer.» Ifølge forfatteren fikk kritikken den positive følgen at Legeforeningen utarbeidet slike regler.

Husoms artikkel i nr. 10/2002, «Helsetilsynets advarsel til Stig Ottesen», er et intervju med helsedirektør Lars E. Hanssen i Statens helsetilsyn (Husom, 2002b). Intervjuet bringer til torgs Helsetilsynets positive syn på varslingens funksjon i helsevesenet samt en endring i helsepersonelloven av 2000 som legitimerer varsling. Dessuten rettes oppmerksomheten mot advarselen tilsynet litt tidligere hadde rettet mot overlege Ottesen for uansvarlig behandling av en pasient som var døende. Helsetilsynets advarsel innebærer en indirekte anerkjennelse av varselet til Edenbrandt, all den tid det var hans anmeldelse som ga det første

utløsende støtet til en prosess i Helsetilsynet som endte med advarselen, og som dermed må anses som et fundament for advarselen. Husom retter avslutningsvis oppmerksomheten mot Helsetilsynets positive syn på varsling. Hun påpeker at direktøren uttaler at

jeg mener helt klart at tilsynet virkelig vil at helsepersonell skal melde fra til fylkeslegen når de har mistanke om forhold som kan medføre fare for pasienters sikkerhet. Det gjelder selv om mistanken i ettertid viser seg å være uberettiget.

I 2004, etter at påtalemyndigheten og tilsynsmyndighetene har ferdigbehandlet saken, publiserer Førde en artikkel som hun kaller «Varsling og kollegial debatt» (Førde. 2004). Artikkelen er tilnærmet identisk, bortsett fra en kort innledning, med et tidligere vedtak samme år i rådet.³³

Førde åpner med å rette oppmerksomheten mot rådets uttalelse om at overlege B (som er en anonymisering av Edenbrandt) er innklaget til rådet for å ha kommet med det klagerne oppfatter som krenkende uttalelser om pasientbehandling ved Bærum sykehus.³⁴

Edenbrandt har ifølge dokumentasjon fra klagerne kritisert Bærum sykehus for å ha bedrevet nazimetoder og lagt pasienter på dødelige drypp. Han er også kritisert for å insinuere i skriv til Riksadvokaten at man har brukt av nazimetoder på linje med metoder som «dødens leger» brukte på små barn under andre verdenskrig, og dessuten at det har foregått drap på Bærum sykehus i ti år med metoder som i Nazi-Tyskland. Førde fremholder på den ene siden rådets syn fra årsberetningen 2003–2004 på at det må være stor takhøyde i debatten om den behandlingen striden sto om, nemlig terminal sedering. Men hun påpeker likevel at formen på kritikken ikke er egnet til å fremme saklig debatt og kan virke skremmende på pasienter, og er som sådant et brudd på legeetiske regler. Førde speiler på den andre siden synspunktene fra årsberetningen, der rådet viser anerkjennelse overfor det faktumet at Edenbrandts varsel har hatt en viktig demokratisk og regulativ effekt; varselet fikk til følge både en bred debatt om terminal sedering med økt bevissthet blant folk flest samt at rådet tok initiativ til å etablere regler for å bruke metoden på et felt som manglet regler.

33 Vedtak og begrunnelse foreligger under overskriften «3.6. Klage på kollega – offentlige uttalelser» i rådets årsberetning for 2003–2004 og er omtalt i forrige kapittel.

34 Den ene av klagerne er trolig Ottesen, all den tid man sier at en av klagerne ble frikjent i rettsapparatet, og derfor føler seg krenket av uttalelser, som jo sjelden settes på trykk av en lege overfor en annen.

Også artikkelen til Ingrid M. Høie i nr. 6/2005 «Hardere klima for varslere» har linjer tilbake til lederartikkelens positive syn på varsling (Høie, 2005). Forfatteren har deltatt på et seminar om varslersproblematikk som ble holdt i Oslo 7. februar i regi av Rådet for legeetikk, og viser i den forbindelse til synspunkter i de ulike innleggene. Reidun Førde, leder av Rådet for legeetikk, uttalte på seminaret at varsling er «en av de viktigste former for kvalitetssikring i helsevesenet», som handler om at man sier ifra til noen utenfor organisasjonen, noe Førde uttalte ved å sitere tidligere redaktør i *British Medical Journal*, Richard Smith. Videre viser artikkelforfatteren til jusprofessor Jan Fridthjof Bernt, som «slo ettertrykkelig fast at alt helsepersonell etter helsepersonelloven § 17, har en yrkesmessig plikt til å varsle om alle forhold som avviker kravet om faglig forsvarlighet», for å sørge for at feil rettes opp. Nettopp det å kunne rette opp feil viser forfatteren til at også andre deltakere på seminaret fokuserte på som en funksjon ved varsling.

Den siste av artikkelen i *Tidsskrift for Den norske legeforening* som gir uttrykk for et positivt syn på varsling, er forfattet av Per Joachim Aarestrup Lund og handler om den ungarske legen Semmelweis (Lund, 2006). Lund påpeker at Semmelweis oppdaget at fødende kvinner på sykehuset hvor han arbeidet i Budapest, ble smittet av dødelige bakterier som en følge av den medisinske behandlingen de fikk av Semmelweis' kolleger. Lund fremholder at Semmelweis «følte et kall, varslet om dødbringende prosedyrer, og varslersrollen formet hans liv. Han utfordret både sine overordnede og mesteparten av det medisinske miljø ... At Semmelweis ikke ble hørt i sin samtid, kostet tusener av fødende kvinner livet».

Tidsskriftet ga med andre ord plass til ti artikler med et eksplisitt positivt syn på varsling gjennom perioden 2000–2006. At en nærmest programmatisk lederartikkel spilte en viktig rolle for at spaltene sto åpne for disse artiklene, kan det neppe herske tvil om. Men noen balansert debatt om varslingen innenfor medisinen ga *tidsskriftet* ikke rom for. I *tidsskriftet* finner vi i denne perioden nemlig bare én enkelt artikkel med et gjennomgående kritisk syn på varsling. I artikkelen «Bærum-saken» i nr. 8/2001 forsvarer Øystein Aagenæs den parten han mener er særlig sårbar, og derfor trenger støtte i den turbulente saken, nemlig den kritiserte overlegen (Kvåle et al., 2001). Aagenæs hevder at flere av dem som støtter varselet til Edenbrandt, egentlig er ute på «et korstog» mot den ansvarlige overlegen. Han påstår dessuten at det gir ingen garanti at varselet er en samvittighetshandling – snarere tvert imot. «De verste terrorhandlinger i verden i dag, er samvittighetshandlinger.» Også Førdes siste artikkel byr på kritikk av Edenbrandts varsel, da hun mener det er uriktig av ham å sidestille den medisinske behandlingen han

kritiserer, med nazimetoder. Men disse artiklene er mer å regne for unntakene som bekrefter regelen.

Favoriseringen av kritikken av helsevesenets behandling

Tidsskrift for Den norske legeforening favoriserer også artikler som i sin alminnelighet er kritisk til helsevesenets behandling av varslere, da særlig til Helsetilsynets og Bærum sykehus' behandling av Edenbrandt-saken. Vi finner bare én artikkel med forsvar av Bærum sykehus' saksbehandling og ingen artikler hvor Helsetilsynets behandling blir forsvart. Vi finner heller ingen artikler som forsvarer at varsling blir kritisk behandlet i helsevesenet, eksempelvis fordi varselets sannhetsgehalt i visse tilfeller kan avvises.

Favoriseringen av kritikken bygger seg gradvis opp i styrke. Halvorsen stiller i sin intervjuartikkel «Bærum-saken – hva skjedde med arbeidsmiljøet?» (2000) kritiske spørsmål til ledelsen ved Bærum sykehus om deres ansvar for å ha latt det utvikle seg et dårlig psykososialt miljø ved kreftavsnittet etter at Edenbrandt i «en internmelding varslet sykehusledelsen og fylkeslegen om det han anså for å være et tilfelle av aktiv dødshjelp».

Ledelsen ved sykehusdirektør Omland svarer på de kritiske spørsmålene og avviser konsekvent at ledelsen oppførte seg kritikkverdig overfor Edenbrandt som varslere. Artikkelforfatteren stiller seg imidlertid kritisk til holdbarheten i disse utsagnene ved å påpeke at først i slutten av mars, over tre måneder etter at ansatte hadde bedt ledelsen om å trekke inn ekstern hjelp, engasjerte sykehuset en ekstern organisasjonskonsulent som bekreftet problemer av psykososial og samarbeidsmessig art. Partene forsøkte å finne løsninger. Men i juni måned avsluttet Edenbrandt likevel sitt arbeid ved sykehuset. Artikkelforfatteren antyder at trolig ble Edenbrandt mobbet bort fra sin arbeidsplass på grunn av varselet, og følgelig sviktet kanskje ledelsen sine plikter når det gjelder å ta ansvar for det psykososiale miljøet.

Også Helsetilsynets og fylkeslegens behandling av Edenbrandts varsel blir skarpt kritisert. Det skjer først i artikkelen som Husom publiserer i nr. 12/2000, «Bærum-saken – dårlig reklame for Helsetilsynet» (Husom, 2000). Nå er den kritiske tonen mer skjerpet når det gjelder spørsmålet om hvorvidt varselet ble mottatt på en skikkelig måte i helsevesenet. Husom speiler hovedinnholdet i den kritiske rapporten Helsetilsynet offentliggjorde 20. april 2000, der konstituert helsedirektør Petter Øgar var tydelig på at fylkeslegen og tilsynet under Anne Alviks ledelse sviktet på flere punkter når det gjelder mottak av varslingen. Husom peker på fem forhold hvor Øgar mener å kunne identifisere svikt: Tilsynet var for rask på labben, utnevnte for få sakkyndige, mens fylkeslegen avdekket ikke omfanget av terminal

sederer på Bærum sykehus, oversendte heller ikke varselet til påtalemyndigheten i rett tid, mens direktøren på Bærum sykehus etter hvert ble inhabil.³⁵

Tidsskriftet fasiliterer en kritikk som øker i styrke når Wannag publiserer sin artikkel «Varslere – er de ‘vanskelige personer’ – eller blir de gjort til det?» (2000). Kritikken rettes dels mot forhold generelt i arbeidslivet når forfatteren skriver: «Fra tilfeller Arbeidstilsynet har innsikt i, og fra rapporter og undersøkelser som er gjort av fenomenet varsling, ser vi et meget ubehagelig mønster når de ansvarlige vil undertrykke varslers budskap om at pågående praksis kan være diskutabel.»

Dels rettes kritikken mer spesifikt mot ledelsen ved Bærum sykehus, som beskyldes for å trekke Edenbrandt inn i det allmenne mønsteret varslere ofte rammes av. De isoleres faglig, stigmatiseres og tvinges inn i en destruktiv spiral som kan ende med selvmord.

Den skarpeste kritikken tidsskriftet offentliggjør, finner vi i den omtalte artikkelen til Reidar Kvåle, Jon Henrik Laake og Hans Olav Tungesvik, «Bærum-saka – vår egen varslarskandale» (2001). De hevder at helsevesenets behandling av Edenbrandt som varslar og hans varsel er en skandale. Samtlige ledende medisinske institusjoner har sviktet grovt i hvordan han og varselet ble behandlet. De kritiserer ledelsen ved Bærum sykehus for å dysse ned saken, Helsetilsynet for å ekspedere saken ut i det stille, Radiumhospitalet for å skvise Edenbrandt ut i et forskningsprosjekt, ledelsen i helse- og sosialetaten i Akershus for å ikke gi Edenbrandt hjelp da han ba om det, Rådet for legeetikk for å være fraværende og Tidsskrift for Den norske legeforening for å fokusere for lite på saken. På bakgrunn av det forfatterne ser som en kollektiv svikt i helsevesenet i møte med varslingen og varsleren, skriver de at hvis skandalen får feste seg uten rehabilitering av Edenbrandt, vil det kunne ha en meget uønsket allmennpreventiv effekt. Da sender de

35 For det første viser Husom til at Øgar er kritisk til at ønsket om en rask avgjørelse i saken ble prioritert foran grundighet. Artikkelforfatteren skriver: «I en påtegning i saken fra assisterende helsedirektør Lars Hanssen til helsedirektør Anne Alvik 23.12. 1998 står det: ‘Dette er bare en tidlig, tidlig info om en vanskelig, nesten betent sak for Bærum Sykehus. Avgjørelsen bør komme raskt. Du trenger bare å lese konklusjonen.’ Helsedirektør Anne Alvik svarer samme dag: ‘Sett, raskt. Enig i at vi må konkludere raskt i denne saken.» For det andre omtaler Husom at Øgar er kritisk til at tilsynet bare oppnevnte én sakkyndig. Det var et klart brudd på forvaltningsloven § 17, som stiller krav til bred opplysning i en sak før vedtak fattes. For det tredje reflekterer hun at Øgar kritiserer fylkeslegen i Akershus og Helsetilsynet for ikke å ha klart å avdekke at omfanget av terminal sederer ved Bærum sykehus var mye større enn én pasient, kanskje mer enn ti. For det fjerde viser Husom til at ifølge Øgar skulle saken ha vært oversendt fra fylkeslegen til påtalemyndigheten med en gang det forelå berettiget grunn til mistanke om straffbare forhold. Saken ble først sendt til Riksadvokaten 7. mars 2000, sju måneder etter varselet. Og for det femte påpeker hun at Øgar mener at avdelingsdirektør Holmboe ved Bærum sykehus etter hvert ble inhabil i saken.

denne krystallklare budskapet ut til alle som arbeider i det norske helsestellet: Same kva du mistenkjer; ikkje vér ein varslar og stikk hovudet fram – vi kappar det av! Då får vi ingen fleire som vågar å varsla. Vi kjem ikkje vidare med ei slik skam som bør.

Mot denne bakgrunnen ber forfatterne «sentralstyret i Den norske lægeforening om å kome med ei fråsegn som rehabiliterer varslaren og kollegaen Carl-Magnus Edenbrandt».

Tidsskriftet gir vidare rom for Ingrid M. Høies omtalte artikkel «Hardere klima for varslere» (2005). Her rettes søkelyset mot at lederen for Rådet for legeetikk legger frem statistikk som forteller at klima for varsling og varslere har blitt hardere i helsevesenet. Høie skriver:

Klimaet for å ta opp ubekvemme spørsmål er imidlertid blitt tøffere de siste årene, ifølge Førde, som viser til spørreundersøkelser i regi av Legeforeningens forskningsinstitutt for å studere legers helse og atferd, det såkalte Referansepanelet. 50 % av legene som deltok i undersøkelsen i 2000, oppgav at de synes det er vanskelig å kritisere kolleger for faglige og etiske overtramp (Høie, 2005).

Følgen av å varsele er ifølge lederen for rådet utfrysning på arbeidsplassen, trusler og tap av jobb, og økt forekomst av depresjon, angst og selvmord følger i kjølvannet.

Sist, men ikke minst gir tidsskriftet spalteplass til Per Joachim Aarestrup Lunds artikkel om Semmelweis fra 2006. Han retter søkelyset mot at det medisinske miljøet er hierarkisk, og at systemet i vesentlig grad bidrar til avvising av varsling og varslere, eksemplifisert ved den ungarske legen Ignaz Philipp Semmelweis, som varslet om årsaken til den dødelige barsel-feberen.

Konklusjon: Dannelsen av et positivt mønster II

Vi har i dette kapittelet sett at den tidligste historien til bruken av varslingsbegrepet i medisinsk sammenheng er knyttet til en serie artikler i Tidsskrift for Den norske legeforening i 2000–2005, som både idealiserer varsling og er kritisk til helsevesenets behandling av varsling og varslere.

Med artikkelserien får begrepsliggjøringen av varsling etter årtusenskiftet et medisinsk preg. Medisinen bidrar via de nevnte forfatternes bidrag til å begrepsliggjøre varsling som en *medisinsk* kritikk. Det er en kritikk man ser for seg at blir utført ikke minst av leger – en medisinsk kritikk som imidlertid bør behandles adskillig mer ansvarlig i helsevesenet enn det som har vært tilfellet så langt, fremholder flere forfattere. Pregningen går også den andre veien. Begrepsliggjøringen

av varsling setter sitt preg på medisinen. Idealiseringen av varsling er knyttet til idealisering av en *kritisk medisin* der ikke minst leger varsler og slik bedriver kvalitetssikring i helsevesenet.

Bruken av begrepet i artiklene utskiller varsling som en spesialisert kritikk som foregår i medisinen, og en spesialisert medisinsk aktivitet – en tosidig spesialisering som innebærer at varsling adskiller seg fra spesialisert kritikk på andre samfunnsfelter.

3.6 POLITISK OG BYRÅKRATISK DISKURS

Denne delen har som sitt hovedområde offentlige dokumenter som er bestilt av eller utarbeidet av politiske myndigheter. Dette innebærer blant annet NOU-er tilknyttet Justis- og politidepartementet (i dag Justis- og beredskapsdepartementet) samt Arbeids- og sosialdepartementet (i dag Arbeids- og inkluderingsdepartementet). Dokumentene vi analyserer, har vi valgt ut basert på at de enten er utredninger med behov for varslingslovgivning, rapporter med en tematikk som er relevant for varsling, og lovforarbeider eller lovtekster knyttet til varsling. *Politisk og byråkratisk diskurs* kan vi selvsagt si at finner sted langt utover slike dokumenter, men det er altså dette avgrensede feltet vi her legger i *politisk og byråkratisk diskurs*. Avslutningsvis (i del 3.4.9) foreligger vår sammenfattede analyse av diskursen vi har identifisert i dokumentene.

Av en viss frykt for at avsnittet skal bli for «tørt» for enkelte, tillater vi oss å påpeke at disse dokumentene danner en spennende del av vår historie. For å få frem dette og samtidig hjelpe leseren med å holde tråden starter vi med en tidslinje og et kort sammendrag av dokumentenes hovedposisjon når det gjelder varslingstematikken.

- NOU 1993: 15 om forvaltningsetikk

Mandatet gikk ut på å vurdere tiltak som kan påvirke adferd og etisk bevissthet, blant annet for å forebygge myndighetsmisbruk, inhabilitet og korrupsjon. Det lå med andre ord til grunn en føring om at styrket etisk bevissthet er en nøkkel til denne typen forebygging. Utredningens tiltak er dermed først og fremst tiltak med det eksplisitte målet om økt etisk bevisstgjøring. Tiltakenes form er i hovedsak diskusjons- og refleksjonsoppgaver som det anbefales at gjennomføres på arbeidsplassen.

- Rapport til Kulturdepartementet – Nye trusler mot ytringsfriheten i Norden (1994)

I denne rapporten identifiseres manglende prinsipiell toleranse for frie ytringer som en trussel mot ytringsfriheten. Odd F. Lindberg, som varslet om uverdige forhold i selfangstindustrien, trekkes frem som et eksempel. Utvalget foreslår at «whistle blowers» vernes i lovverket.

- Lund-kommisjonen (1996)

Lund-kommisjonen ble opprettet av Stortinget i 1994 for å etterforske påstander om ulovlig overvåkning av norske borgere i etterkant av andre verdenskrig. Kommisjonen kom frem til at det hadde forekommet ulovlig og/eller irregulær overvåkning, spesielt av kommunister, siden 1945. En særlov ga kommisjonen myndighet til å avhøre vitner direkte. To sentrale vitner var tidligere personalsjef i Hydro, Magnus Hole Jacobsen, og Ronald Bye, en sentral arbeiderpartipolitiker. Både Hole Jacobsen og Bye hadde varslet om ulovlig overvåkning i sine respektive organisasjoner. De ville vært å regne som varslere med dagens begrepsapparat, og den vekten deres erfaringer ble tillagt i kommisjonens arbeid, bidro til økt oppmerksomhet og legitimering av varsling.

- NOU 1999: 27 om ytringsfrihet

Denne mye omtalte NOU-en hadde som mandat å foreslå en oppdatering av Grunnlovens ytringsfrihetsparagraf. I dens artikuleringer av ansattes ytringsfrihet etableres ordet varsling i norsk offentlighet som den norskspråklige ekvivalenten til det engelske «whistleblowing». Varslingsbegrepet legitimeres ved hjelp av tre kjerneverdier i Grunnloven § 100, sannhetssøken, selvstendig meningsdannelse og opplyst offentlig ordskifte, men også til nyttehensyn for både allmennheten og den aktuelle kritiserte organisasjonen. Utredningen anbefaler varslingslovgivning, men det skal ta sju år før den trer i kraft. I den påfølgende proposisjonen til oppdateringen av ytringsfrihetsparagrafen foreslås det at anbefalingene om en varslingslovgivning bør vurderes inn i arbeidsmiljøloven.

- Stortingsmelding 26 (St.meld. nr. 26 (2003–2004))

Når det gjelder spørsmålet om ansattes ytringsfrihet i form av rett til å varsle, viser Justis- og politidepartementets proposisjon til den nye § 100 i Grunnloven for det pågående arbeidet med å utrede ny arbeidsmiljølov. Etter departementets oppfatning er arbeidsmiljøloven den delen av lovverket som er best egnet for å lovregulere ansattes adgang til å varsle. Proposisjonen hevder at en varslingslovgivning kan regulere hva slags kritikkverdige forhold som kan utløse varslingsrett, krav til dokumentasjon og til sannhet i opplysningene og beskyttelse mot gjengjeldelser. Vi skal se at det første punktet – kritikkverdige forhold, og da hva slags forhold som her medregnes – forblir uklart, også i den endelige vedtatte lovteksten i 2007.

- NOU 2004: 5 forslag til ny arbeidsmiljølov

Forslaget til ny arbeidsmiljølov som ble utredet i NOU 2004: 5, konkluderer med at ansattes yringsfrihet allerede er tilstrekkelig lovregulert. Det anbefales derfor ikke å lovregulere adgangen til varsling. Det anbefales altså ikke i lovs form en klargjøring av hva slags forhold det kan varsles om. Derimot anbefaler utredningen lovfesting av et forbud mot gjengjeldelse ved «lojal varsling». Det fremheves at varsling har en samfunnsmessig nytte. Samtidig heter det at mulige skadevirkninger av negativ omtale av arbeidsgivere, må hensyntas, derav «lojal varsling».

- Proposisjon 49 (Ot.prp. nr. 49 (2004–2005))

I tråd med forslagene i NOU 2004: 5 til ny arbeidsmiljølov fremmet proposisjon 49 (Ot.prp. nr. 49 (2004–2005)) sin lovproposisjon med likelydende varslingsformuleringer som i NOU-en. Den ovennevnte balansegangen mellom å tilrettelegge for mer varsling og begrense skadevirkninger av negativ omtale av arbeidsgiveren er et fremtredende punkt. Denne posisjonen artikuleres også i det følgende lovvedtaket, om enn med en noe endret formulering:

- Lovvedtaket – arbeidsmiljøloven (2004–2005)

Ordet «lojal» i formuleringen «lojal varsling» ble fjernet i lovvedtaket. Begrunnelsen var at arbeidsgivere kunne overdrive kravet til lojalitet. I stedet lød den vedtatte lovteksten at å «varsle offentligheten om kritikkverdige forhold» er tillatt med mindre det «strider imot annen lov». Det vedlå ingen definisjon av «kritikkverdige forhold». Det ble vedtatt at arbeidsmiljøloven i sin reviderte form skulle tre i kraft 1. januar 2006. Varslingsbestemmelsene ble derimot utsatt. Det ble hevdet at de daværende lovformuleringene kun skulle betraktes som et steg på veien, og at man først burde utrede konkrete tiltak som kunne iverksettes for å stimulere ansatte til å i større grad benytte seg av sin yringsfrihet. Høringssvar hadde påpekt at det rådende lovforslaget ikke var tilstrekkelig i denne sammenhengen.

- Om lov om endringer i arbeidsmiljøloven (varsling) (Ot.prp. nr. 84 (2005–2006))

Arbeids- og sosialdepartementet fikk i oppgave å gjennomføre denne utredningen. På bakgrunn av dette arbeidet presenterte departementet sitt lovforslag for Stortinget i juni 2006. Mandatet var altså å komme med konkrete lovforslag til tiltak som kunne styrke vernet av varslere og fremme ansattes yringsfrihet generelt. Proposisjonen løfter spesielt frem høyt kvalifiserte arbeidstakere med en derav betydelig innsikt i arbeidsforholdene. Den artikulere også en sterk vektlegging av samfunnsnyttene ved ansattes bruk av sin yringsfrihet i form av varsling – for eksempel «kontroll med offentlige ytelser og ressursbruk». Av tiltak i lovs form

som skulle fremme ansattes bruk av ytringsfriheten, var blant annet plikt for arbeidsgiveren til å tilrettelegge for varsling og omvendt bevisbyrde ved påstander om diskriminering og gjengjeldelse som et resultat av varsling.

- Varslingslovgivningen med ikrafttredelse 1. januar 2007

Lovforslaget fra Arbeids- og sosialdepartementet ble direkte vedtatt i november 2006 med ikrafttredelse fra 1. januar 2007. Det forelå ikke en definisjon av «kritikkverdige forhold» eller en inngående klargjøring av det «forsvarlighetskrav» som lovformuleringen inneholdt.

3.6.1 NOU 1993: 15 Forvaltningsetikk

I 1993 utkom en offentlig utredning med tittelen *Forvaltningsetikk. Om verdier, holdninger og holdningsskapende arbeid i statsforvaltningen*.³⁶ Arbeidet ble ledet av Øystein Blymke, statsviter og ekspedisjonssjef i Justisdepartementet fra 1986 til 1991. Arbeidsgruppen ble nedsatt i august 1991 av Arbeids- og administrasjonsdepartementet og Justisdepartementet. Det bør bemerkes at det arbeidet som setter startstreken for akademiske publikasjoner om varsling i Norge, den allerede omtalte Per Christian Arnesens spesialavhandling i juss (1995), er i sin tittel formulert som en kommentar til denne NOU-en om forvaltningsetikk.

Formålet var at arbeidsgruppen skulle «vurdere tiltak som kan påvirke atferd og etisk bevissthet i positiv retning innen statsforvaltningen» (NOU 1993: 15, s. 7). Når det gjelder varsling spesifikt, forekommer verken dette ordet eller den engelske «whistleblowing»-terminologien. Utredningen tar imidlertid for seg temaer som faller inn under det vi i dag kan betegne som varslingsproblematikk. Kapittel 3, «Rettslige rammer», inkluderer emner som myndighetsmisbruk, inhabilitet, korrupsjon, taushetsplikt, lojalitet og ytringsfrihet. Kapittel 4, «Etske konflikter i statsforvaltningen», tar blant annet for seg forvaltningsetiske dilemmaer der lojalitetsplikten og ytringsfriheten settes i spill.

Delene i kapittel 3 om myndighetsmisbruk, inhabilitet, korrupsjon og taushetsplikt inneholder kun en gjennomgang av hva som sorteres under de ulike begrepene, og hvilke retningslinjer som gjelder. Utredningen kommer ikke i disse delene inn på situasjoner der en ansatt oppdager myndighetsmisbruk, er vitne til inhabilitet som ikke meldes, til korrupsjon eller til brudd på taushetsplikt eller at taushetsplikten brukes som dekke for hemmelighold av kritiske forhold. Under delen om «Lojalitetsplikt og ytringsfrihet» nevnes følgende:

36 NOU 1993: 15 https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2010111508020

I arbeidssituasjonen kreves først og fremst en vilje til å gjøre en innsats og til å rette seg etter de regler som gjelder for virksomheten. Dette innebærer en viss lydighet, men ikke en plikt til å adlyde blindt. Det er ofte adgang til å komme med motforestillinger før en beslutning er tatt. Det er antatt at man har adgang til å nekte å lystre hvis man får ordre om å gjøre noe som er klart ulovlig eller umoralsk (NOU 1993: 15, s. 21).

Utredningen går imidlertid ikke lenger på dette punktet når det gjelder formuleringen «det er antatt at man har adgang» eller hva man tilrådes å gjøre, foruten at det *antas* at man kan nekte å lystre, om man får ordre om å gjøre noe «klart ulovlig eller umoralsk».

I delen om «Lojalitetskonflikter» i kapittel 5 vises det til følgende situasjoner, som vi kan si omhandler spørsmålet om man skal melde fra om kritikkverdige forhold eller ikke: «Det hender at forvaltningens embets- og tjenestemenn kan føle at private og verneverdige interesser eller rettigheter blir undergravet fordi regler, mål og gode intensjoner ikke lar seg oppfylle» (NOU 1993: 15, s. 24). Et eksempel anføres for å konkretisere situasjoner der lojalitetsplikten og ytringsfriheten settes på prøve: En ansatt i en statlig etat er vitne til at en beslutning tatt på politisk grunnlag, skader interessene til berørte private parter. Den ansatte informerer om risikoen i saksforberedelsen, men de politisk overordnede begrunner beslutningen med at administrative eller økonomiske hensyn må gå foran. Den ansatte får rett ved at situasjonen *blir* forverret for de berørte, og saken får offentlighetens lys over seg. Skylden legges på tjenestemennenes forarbeider. Da oppstår det et dilemma, ifølge utredningen: «valget mellom det å la ropet om nye stillinger gjalle i pressen, og det å være 'lojal' overfor dine overordnede ved å forholde deg taus, og heller forsøke å rette på tingenes tilstand ved å gå tjenestevei» (NOU 1993: 15, s. 24–25).

Som i mange tilfeller i utredningen kommer det forslag til måter vanskelige situasjoner kan avhjelpes på. I denne sammenhengen foreslås det:

Et velutviklet etisk normsett og stor åpenhet i systemet vil kunne være til god hjelp [...] Som ledd i et tillitsskapende arbeid er det viktig at både politikere og tjenestemenn gir mest mulig åpne redegjørelser for de valg man foretar. Vårt styringsverk er ikke tjent med unnfallenhet og ansvarsfraskrivelser i slike sammenhenger (NOU 1993: 15, s. 25).

I utredningens del 1.2, der bakgrunnen for rapporten presenteres, vises det til at mye «uønsket atferd er avdekket» i senere tid både i næringslivet og offentlig forvaltning, som blant annet økonomisk utroskap og korrupsjon. «Hva kan gjøres for å beholde og videreutvikle gode holdninger i statsforvaltningen?» formuleres som

et hovedanliggende å utrede. Her ligger med andre ord en oppfatning til grunn om at gode holdninger allerede er utbredt, og at de kan og bør bygges på. Dette gis forrang i utredningen fremfor en betoning av negative holdninger en ønsker å endre. Rapporten anbefaler organisasjonsutvikling og holdningsskapende arbeid blant de ansatte, ikke bare for å motvirke «kriminalitet og grovt klanderverdig atferd», men for å «sette opp høye idealer og mål som statsforvaltningen kan strekke seg mot» (NOU 1993: 15, s. 7). Utredningens oppdrag er å beskrive etiske prinsipper av relevans for statsforvaltningen, trekke opp grenselandet mellom etikk og juss, informere om relevante retningslinjer samt foreslå fremgangsmåter og tiltak for å styrke den etiske bevisstheten i statsforvaltningen. Styrket etisk bevissthet nevnes som den viktigste veien frem mot økt overholdelse av de etiske normene. Med etisk bevissthet følger altså etisk handling, synes grunnutsagnet å være. Utredningen inneholder også en rekke forslag til gruppeoppgaver, som bygger opp under at utredningen ikke bare artikulere deskriptive nøkkelutsagn, men også normative: Ansatte bør diskutere og reflektere sammen for holdningsdannelse og styrket etisk bevissthet.

Det er altså i denne utredningen fremhevet at styrking av etisk bevissthet og ivaretagelse og videreutvikling av gode holdninger er en vei mot en bedre forvaltningskultur. En funksjon av disse uttalelsene tror vi er at tematisering av varsling i politisk-byråkratisk sammenheng snarere blir mer fremmed enn at vi beveger oss et skritt på veien mot en slik tematisering.

3.6.2 Nye trusler mot ytringsfriheten i Norden – diagnose og forslag (1994)

På oppdrag fra Kulturdepartementet utarbeidet forfatter Toril Brekke, forfatter og journalist Peter Nordmann Waage og statsviter Bernt Hagtvatn en rapport om «de trusler som ytringsfriheten er utsatt for i vår tid og vår del av verden» (Brekke et al., 1994, s. 2). I mandatet for øvrig går det frem at utvalget er bedt om å beskrive sentrale problemstillinger, «'politiske og kulturelle utfordringer' truslene mot ytringsfriheten stiller oss overfor», samt tiltak (Brekke et al., 1994, s. 2).

Utvalget gir betydelig plass til varsling i rapporten. De starter med å gi eksempler på det de omtaler som «kultursituasjonen» for ytringsfriheten. Det første av disse handler om varsling. Det gjelder saken om Odd F. Lindberg, som varslet om brutale avlivningsmetoder i selfangstindustrien (se mer om den saken i del 4.4.2). Saken er et eksempel på det de omtaler som «en indre trussel mot ytringsfriheten», som de igjen knytter til «vanenes makt, den slappe godtakelse av frie ytringer». De viser videre til den sterke fordømmelsen og reaksjonene Lindberg ble møtt med etter han sto frem. Lindbergs ytringer gikk på den

nasjonale æren løs og ble derfor møtt med intoleranse, ifølge rapporten (som her siterer Dagbladet-komentator Arvid Bryne, se Brekke et al., 1994, s. 4).

Når det gjelder tiltak, og da på varslingsfeltet, tar utvalget til orde for å lovfeste retten til å varsle.

Videre nevner vi at i utenlandsk rett finnes ofte regler som verner om «whistle blowers», folk som melder fra om ulovlige forhold tross formell taushetsplikt. Hvis noen krenker formell taushetsplikt for å avdekke ulovlige forhold, så er denne krenkelsen akseptabel. Dette er en så viktig sikkerhetsventil at [...] Vi foreslår at Norge tar inn i sitt lovverk en lovhjemmel som aksepterer slike handlinger (Brekke et al., 1994, s. 27).

Dette er så vidt vi kan se det første eksempelet i et politisk bestilt offentlig dokument som i klartekst anbefaler at varsling innlemmes i lovverket. Her ser vi at handlingene til «whistle blowers» er spesifisert som avdekking av *ulovlige forhold*, altså en smalere kategori enn hva som senere har blitt praksis. Vi ser også her at avdekkingen innebærer brudd på formell taushetsplikt. Det er med andre ord å gå lenger enn å melde fra *internt* om forholdene; fortrinnsvis vil det være situasjoner der man må gå offentlig ut.

3.6.3 Lund-kommisjonens rapport (1996)

Lund-kommisjonen var en undersøkelseskomisjon som ble oppnevnt av Stortinget 1. februar 1994. Kommisjonen etterforsket påstander om ulovlig overvåkning av norske borgere fra og med 1945. Leder for kommisjonen var høyesterettsdommer Ketil Lund. Øvrige medlemmer var advokat Regine Ramm Bjerke, professor i moderne kirkehistorie Berge Furre, generalmajor Torkel Hovland, likestillingsombud (senere lagdommer) Ingse Stabel og førstadvokat Hans Petter Jahre som kommisjonssekretær.

Mandatet var å etterforske påstander om ulovlig eller irregulær overvåkning av norske borgere utført av overvåkningspolitiet, Forsvarets sikkerhetstjeneste og Forsvarets etterretningstjeneste (Lund et al., 1996).

Kommisjonen avslørte ulike typer langvarig, ulovlig overvåkning, først utført av overvåkningspolitiet (Lund et al., 1996, se kapittel 2, s. 16–21):

- Ulovlig avlytting av rom der kommunistene hadde møter, for eksempel i Folkets Hus i Oslo og Bergen, i nært samarbeid med medlemmer av Arbeiderpartiet
- Ulovlig overvåkning av telefonene til kommunister
- Ulovlig beslag av materiale funnet på kommunisters kontor eller i hjemmet

- Bruk av informanter helt ned på ungdomsskolenivå
- Frem til slutten av 1960-tallet ga overvåkningspolitiet opplysninger om politisk tilhørighet til næringslivet. Kontrollen tok sikte på å forhindre utnevning av kommunister i offentlige og private selskaper.

Opplysningene som ble samlet inn gjennom disse instrumentene fra 1960–1981, ble systematisert i et arkiv med 20 000 saker om norske borgere (Lund et al., 1996, s. 9). Utvalget konkluderte med at ulovlig politisk overvåkning i stor grad hadde funnet sted i Norge fra etterkrigstiden og frem til ut på 80-tallet, først og fremst av kommunister. Den fant også at det hadde forekommet utstrakt bruk av kritikkverdige registreringer av opplysninger om personer med tilknytning til AKP (m-l) og organisasjoner som sto denne nær frem til midten av 1980-tallet (Lund et al., 1996, se kapittel 2 for sammendrag av kommisjonens vurderinger).

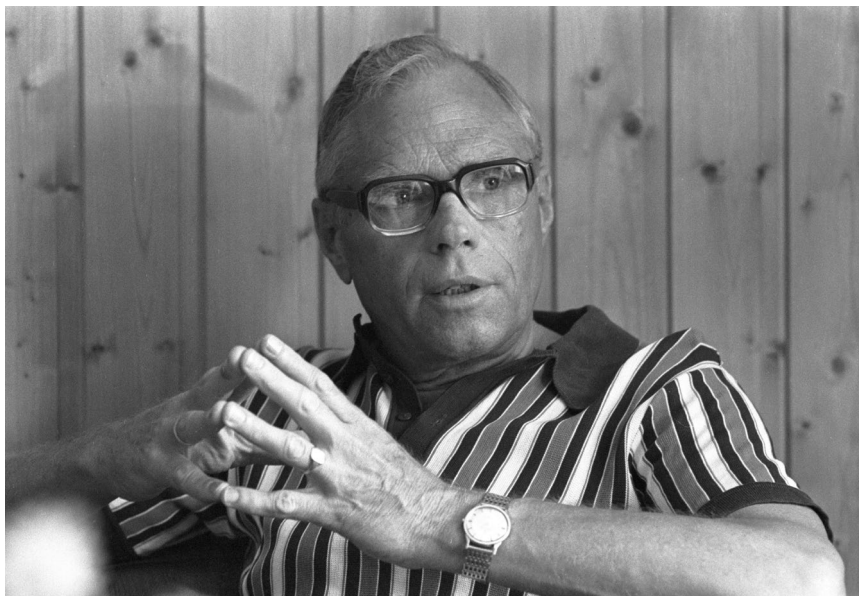
To av kommisjonens viktigste vitner var Magnus Hole Jacobsen (tidligere personalsjef i Hydro) og Ronald Bye (arbeiderpartipolitiker, partisekretær og statsråd). Begrepet varsling blir imidlertid ikke brukt i rapporten, men dagens varslingsbegrep er betegnende for deres aktivitet (se kapittel 4, del 4.1 for begge varslingssakene). Det ble vedtatt en særlov som ga undersøkelseskommisjonen myndighet som domstol til å avhøre vitner direkte for kommisjonen. Hole Jacobsen og Bye blir hyppig nevnt i den historiske delen av rapporten. De blir omtalt som personer som ga vesentlige opplysninger for å opplyse den offentlige debatten om overvåkningspolitiets ulovlige virksomhet. Kommisjonen baserte sin avsluttende kritikk av den ulovlige overvåkingen av kommunister på informasjonen gitt av Hole Jacobsen og Bye. I en avsluttende kommentar, etter å ha referert til Byes opplysninger, kan vi lese:

Overvåkingstjenestens deltakelse i det omfattende samarbeidet om utveksling av informasjon, også innhentet gjennom ulovlig romavlyttingsvirksomhet, som fant sted i nær 15 år, var et grovt tilfelle av ulovlig offentlig aktivitet, samlet sett kanskje det mest alvorlige som er avdekket her i landet (Lund et al., 1996, s. 56).

Kommisjonen viser at overvåkingstjenesten har brutt taushetsplikten i sin egen instruks når man har gitt fra seg personopplysninger om venstreradikale til bedrifter med sikte på å hindre ansettelse av kommunister, også i stillinger der sikkerhetshensyn ikke var fremtredende. I dette bildet spiller Hole Jacobsen en viktig rolle (se Lund-rapporten, kapittel 5 og kapittel 9 s. 703–705).

Det ble arrangert en åpen høring i Stortinget etter fremleggelsen av rapporten. Tidligere statsminister Kåre Willoch forsvarte overvåkningspolitiets virksomhet i sitt innlegg 31. januar 1997. Han kritiserte Lund-kommisjonens konklusjon og hevdet at overvåkingen var riktig og lovlig fordi kommunistpartiene var ulovlige organisasjoner. Han viste til at de siktet mot en voldelig revolusjon, og mottok

økonomisk støtte til å gjøre dette fra Sovjetunionen. En slik aktivitet er forbudt i straffeloven § 104 og § 98, argumenterte Willoch.

Figur 3.9: Magnus Hole Jacobsen, jurist og tidligere personalsjef i Hydro, 1977. Foto: Dag Grundseth / Aftenposten / NTB

Siden Lund-kommisjonen var et høystatusutvalg nedsatt av regjeringen, ga kommisjonen legitimitet til både Hole Jacobsens og Byes kritikk av et system med ulovlig/irregulær overvåkning og registrering når de baserte sentrale deler av rapporten på deres påstander. Også det faktumet at regjeringen – og langt på vei Stortinget – stolte på kommisjonens rapport, hadde positive konsekvenser for forståelsen av både Hole Jacobsens og Byes avsløringer.³⁷ Av kommisjonen ble deres innsideinformasjon gitt etisk-juridisk legitimitet, og ved regjeringens praktiske godkjenning av kommisjonens rapport fikk deres vitnesbyrd statlig legitimitet. Slik sett gir det god mening at Hole Jacobsen fikk Zola-prisen i 1999 for sitt personlige mot ved å bruke sin ytringsfrihet til å forsvare grunnleggende menneskerettslige og demokratiske verdier, som personvern og rett til politisk utfoldelse.

³⁷ Rapporten ble ansett som sann og pålitelig og var en del av bakgrunnen for «Danielsen-utvalget»: NOU 1998: 4 «Politiets overvåkingstjeneste». Lund-rapporten sammen med Danielsen-utvalgets rapport fikk praktiske konsekvenser ved å omstrukturere overvåkningspolitiet og gi institusjonen et nytt reguleringsregime (se St.meld. nr. 22 (2001–2002), del 5.4.3.3 om Politiets overvåkingstjeneste).

Denne etisk-juridiske legitimeringen av varsling fra høyeste politiske hold tror vi styrket grobunnen i det offentlige rom for ytterligere oppmerksomhet om varsling og for etableringen av begrepet, også dets norskspråklige term. Dette skjedde med NOU 1999: 27 «Ytringsfrihed bør finde sted» i spissen.

3.6.4 NOU 1999: 27 om ytringsfrihet

I NOU 1999: 27 «Ytringsfrihed bør finne sted» – Forslag til ny grunnlov § 100 etableres «varsling» som den norskspråklige termen for «whistleblowing» (NOU 1999: 27). Kommisjonen ble nedsatt av regjeringen 23. august 1996 med historiker og høyremedlem Francis Sejersted som leder. I dette offentlige høystatusdokumentet anbefales det at varsling lovhjemles. Det oppfordres også til at en slik lov bør klargjøre hva slags varsling om kritikkverdige forhold i arbeidsorganisasjoner varslingsbegrepet skal vise til.

Varsling knyttes i dette dokumentet til honnørordet *par excellence* i Grunnloven: ytringsfrihet. Kommisjonen setter ord på tre gjensidig avhengige verdier som Grunnloven § 100 formulerer som begrunnelse for ytringsfrihet: sannhetssøken, individets frie meningsdannelse og demokrati. Disse verdiene fremstilles dermed som en forutsetning også for den ytringsfriheten kommisjonen kaller ansattes ytringsfrihet, det vil si varsling.

Nærmere bestemt henger disse verdiene sammen på følgende måter: Gjennom sannhetssøken erkjenner man sin egen feilbarlighet i sin meningsdannelse. Slik fri meningsdannelse skjer ved å stegvis lytte til andres argumenter og slik forbedre sine egne. Dette er en dyd som er kjennetegnet ved «å utvikle evnen til å finne seg selv ved å sette seg inn i andres situasjon og gjøre den andres blick til sitt» (NOU 1999: 27, s. 2). En slik autonomi presiserer kommisjonen som vesentlig «for det moderne 'myndige menneske'» (NOU 1999: 27). Dette har også med innlevelsesevne å gjøre. Sannhetssøken og individets frie meningsdannelse anses deretter som forutsetninger for demokratiet.

Demokrati er her forstått som et åpent samfunn som er kjennetegnet ved informasjonsfrihet, debatt og der offentligheten kan fungere som en «gapestokk». Informasjon må være tilgjengelig, det vil si offentlig. «Det er snakk om å øke 'gjennomsiktigheten' for å skape større tillit til systemet» (NOU 1999: 27, s. 23). Åpenheten og det som er av offentlig interesse, forutsetter imidlertid meningsutveksling mellom myndige mennesker, som «skal tjene den bedre innsikt og den bedre beslutning» (s. 23). Med støtte hos Kant adskiller kommisjonen et slikt «myndig» demokrati fra «det plebisitære demokrati der massen lar seg lede, altså et demokrati uten basis i det myndige mennesket, og der friheten kan slå ut i ondskap» (s. 23). Offentligheten som gapestokk og kontroll

av «såvel den offentlige som den private makt» (s. 24) fremheves som en institusjonalisering av åpenheten via mediene. Gapestokken er trolig «enkeltindivids viktigste vern mot maktovergrep» (s. 24). Med særlig relevans for varsling forstått nettopp som et trekk ved det myndige menneskets sannhetssøken fremholdes det: «Å bli utsatt for kritikk i offentligheten synes for mange å være mer skremmende enn formell straff. Denne kontrollfunksjonen ivaretas først og fremst av mediene» (s. 24).

Figur 3.10: Francis Sejersted, 2009. Foto: Alejandro Decap, CC BY-SA 3.0, via Wikipedia Commons

Kommisjonen drøfter varsling i et kapittel som heter «Ansattes yringsfrihet». Utvalget slår fast at det ofte er uklarhet i regler og praksis omkring hvor grensene går mellom arbeidstakerens lojalitet overfor arbeidsgiveren og arbeidstakerens yringsfrihet. Det understrekes at ansatte i både privat og offentlig sektor skal være lojale og ikke skade arbeidsgiverens økonomiske interesser eller omdømme, men i konkrete situasjoner er det ofte uklart hva denne typen lojalitet innebærer. I utredningen foreligger det flere eksempler på denne uklarheten. Det vises til en situasjon der ledelsen ved et sykehus offentlig har lagt frem en plan for en bemanningskrise og forventer at de ansatte utad støtter planen (NOU 1999: 27, s. 172). Det vises også til situasjoner der forskere innen naturvitenskapene blir bedt om

å uttale seg overfor publikum: Publikum ønsker et klart svar på om for eksempel genmanipulering av mat kan være farlig, om en bestemt sykdom kan overføres fra dyr til mennesker, og om en bestemt medisin skal godkjennes av fagmyndighetene. Hva da når forskningen ikke gir entydige svar, eller forskerne er uenige om hvordan forskningsresultatene skal tolkes – eller til og med er uenige i den offentlige uttalelsen fagmyndighetene har kommet med i den aktuelle saken (NOU 1999: 27, s. 174)?

Kommisjonen understreker at lojalitet overfor publikum, det vil si til offentligheten, går foran lojaliteten overfor organisasjonen i sammenhenger som de ovennevnte. (NOU 1999: 27, s. 172, 174). Det bør ikke bare være tillatt, men også ønskelig at ansatte offentlig uttrykker sine meninger i slike saker:

Under særlige vilkår kan åpenbar illojalitet være tillatt og ønskelig. Vi tenker her på situasjoner der den ansatte varsler allmennheten om at vedkommendes arbeidsplass er innblandet i korrupt, ulovlig, umoralsk eller annen skadelig aktivitet. Slik varsling omtales på engelsk som «whistle blowing» (NOU 1999: 27, s. 175).

Utvalget anbefaler deretter regjeringen å fremme et rettslig initiativ for å regulere varsling ved å klargjøre betydningen av begrepet. Ettersom denne spesifiseringen av varsling forekommer i en offentlig høystatusrapport og munner ut i en anbefaling av lovregulering som også tas til følge, har vi her å gjøre med en milepæl når det gjelder etableringen av varslingsbegrepet. Også den norskspråklige termen varsling benyttes her og ser ut til å bli førende for ettertiden som et resultat av dette. Denne artikuleringen og den påfølgende politiske beslutningen er et uttrykk for en politisk konsensus om bruken av varslingsbegrepet som avgrensning av en spesialisert form for kritikk – der lojalitet overfor publikum går foran lojaliteten («åpenbar illojalitet») overfor den ansattes organisasjon, under de omstendighetene der den ansatte legitimt («tillatt» og «ønskelig») rapporterer fra innsiden av sin organisasjon om kritikkverdige forhold.

Dette arbeidet erklærte at varsling skal forstås som en arbeidstakers rett til ytringsfrihet, men vi ser at søkelyset ikke utelukkende er på den *ansattes rettigheter*, men også på *nyttens for allmennheten* eller samfunnet. Dessuten omtaler utredningen, som vi har sett, ekstern varsling som en form for *illojalitet* mot arbeidsgiveren, som under visse forutsetninger er lovlig og ønskelig. Det foregår imidlertid en intern «forhandling» av lojalitetsbegrepet i dette dokumentet. Utredningen argumenterer også for at offentlig kritikk fra ansatte kan være til fordel også for organisasjonen, og dermed til sjuende og sist *ikke* illojal:

Vi vil generelt advare mot at antydninger om illojalitet spilles ut som den første responsen på offentlig kritikk fra ansatte. Man bør heller ta den ansattes initiativ som en positiv utfordring og mulighet til ytterligere offentlig ordskifte – til nytte både for allmennheten og arbeidsplassen (Sejersted et al., 1999, s. 173).

Regjeringen bestemte seg som nevnt for å følge anbefalingen om å innordne varsling i lovs form. Dette ble starten på en sju år lang prosess frem mot ikrafttreddelsen av arbeidsmiljølovens varslingsregler.

3.6.5 Stortingsmelding 26 (St.meld. nr. 26 (2003–2004)) om endring av Grunnloven § 100

19. mars 2004 ble Stortingsmelding 26 (St.meld. nr. 26 (2003–2004)) lagt frem: «Om endring av Grunnloven § 100».³⁸ Her drøfter Justis- og politidepartementet blant annet Ytringsfrihetskommisjonens anbefalinger fra 1999 om lovfesting av retten for ansatte til å varsle, samt det der uttalte behovet for å klargjøre forholdet mellom lojalitetsplikt og ytringsfrihet for ansatte.

Departementet fraråder en lovregel knyttet til forholdet mellom lojalitetsplikt og ansattes ytringsfrihet. Dette begrunnes med at det er usikkert om det er en sammenheng mellom ansattes vegring for å ytre seg og hvordan lovgivning kan tydeliggjøre dette landskapet. En lovregel om hvor grensene går mellom lojalitetsplikt og ytringsfrihet, ville nødvendigvis bli av en svært generell karakter, hevdes det. Når det gjelder forslaget fra Ytringsfrihetskommisjonen om å lovfeste «whistle blowing», stiller departementet seg derimot positivt med begrunnelsen at dette er mer avgrenset enn lojalitetsplikten. Det reflekteres på følgende vis:

En slik lovregulering kan blant annet presisere hva slags opplysninger det vil være adgang til å gå ut med, hvilke krav som stilles til dokumentasjon, den ansattes aktsomhet med hensyn til sannheten i opplysningene, hvilke kritikkverdige og ulovlige forhold som kan utløse en varslingsrett og hva slags beskyttelse den ansatte har krav på dersom arbeidsgiver iverksetter urettmessige sanksjoner (St.meld. nr. 26 (2003–2004), s. 112).

38 Tilråding fra Justis- og politidepartementet av 19. mars 2004, godkjent i statsråd samme dag. (Regjeringen Bondevik II) <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/stmeld-nr-26-2003-2004-/id197978/>

Disse forholdene, som det her vises til at en varslingslovgivning kan presisere, skal vi se at kun delvis tas til følge. Når det kommer til å spesifisere «hvilke kritikkverdige forhold» som utløser varslingsrett, vil det komme til å herske stor forsiktighet.

Justis- og politidepartementet viser til det pågående arbeidet med å utrede en innlemmelse av varslingsbestemmelser i arbeidsmiljøloven og hevder at arbeidsmiljøloven fremstår som best egnet for en varslingsregulering.

3.6.6 NOU 2004: 5 med forslag om ny arbeidsmiljølov

Arbeidslivslovutvalget som avga sin innstilling 20. februar 2004 (NOU 2004: 5), ledet av advokat og arbeiderpartipolitiker Ingeborg Moen Borgerud, gjennomgår i sin utredning blant annet problemstillinger knyttet til varslings. Det vil her si grenseoppgangen mellom lojalitetsplikt overfor arbeidsgiveren og ansattes ytringsfrihet, forbud mot gjengjeldelse ved varslings samt internasjonale forpliktelser og forholdene på området i enkelte andre land.³⁹

Utvalget baserer seg på Ytringsfrihetskommisjonens beskrivelse av varslings:

I Ytringsfrihetskommisjonens innstilling beskrives en typisk varslingssituasjon ved at det foreligger påstått kritikkverdig forhold, at det finnes en ansatt innenfor systemet som kjenner forholdet og tar affære, at det foreligger offentliggjøring av informasjon om forholdet, samt at det foreligger en mottaker av informasjon som på ett eller annet vis kan sette i gang en opprydningsprosess (NOU, 2004: 5, s. 444).

Dette viser med all tydelighet at varslingsdiskursen i denne perioden først og fremst omhandler det vi i dag avgrenser som ekstern varslings. Når det gjelder balansegangen mellom interessen av at ansatte benytter seg av sin ytringsfrihet og hensynet til arbeidsgiveren (lojalitetsplikten), reflekterer utvalget slik:

Utvalget legger stor vekt på at varslings om kritikkverdige forhold i virksomheten har samfunnsmessig nytte [...] Det kan være tale om uetiske, ulovlige eller straffbare forhold knyttet til arbeidsmiljøet, forurensning, korrupsjon, myndighetsmisbruk mv. Det er også et poeng at arbeidstakere deltar i den offentlige debatt om eget arbeidsfelt. Det er derfor viktig å legge forholdene til rette for at kritikkverdige forhold kan avdekkes. Det er samtidig viktig å ivareta hensynet til arbeidsgivere og de skadevirkninger negativ omtale kan ha for en virksomhet. Særlig bør arbeidsgiver ha et vern mot at ubegrunnede påstander kommer ut, og ha en mulighet til først å rydde opp i forholdene internt (NOU 2004: 5, s. 449).

39 Se spesielt kapittel 18. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2004-5/id384819/>

Nyttehensynet ved varsling er altså det som først og fremst vektlegges. Dette er også nevnt av Ytringsfrihetskommisjonen, men det gis enda større vektlegging – sammenlignet med mer prinsipielle verdimessige vurderinger – i omtalen av varsling i denne utredningen. Vi ser også i denne utsigelsen at varslingsbegrepet er nært assosiert med det vi i dag betegner som ekstern varsling, ettersom hensynet til offentlig omtale av arbeidsgiveren er tillagt såpass vekt.

Utvalget analyserte mot denne bakgrunnen om det var behov for en egen varslingslovgivning i Norge. I strid med Stortingsmelding 26 (St.meld. nr. 26 (2003–2004)) konkluderte utvalget med at det ikke var nødvendig å lovfeste grensene for ansattes rett til å varsle:

Gjeldende regler om adgangen til varsling [...] bygger i prinsippet på en avveining mellom arbeidstakers lojalitetsplikt og ytringsfriheten [...] Etter utvalgets syn representerer dagens rettstilstand en god og fornuftig avveining mellom de ulike hensyn. En bestemmelse som på en bedre måte enn gjeldende rett definerer grensene for adgangen til varsling vil etter utvalgets syn by på vanskeligheter. Snarere enn å få en lovregel som treffer godt de ulike situasjoner, er risikoen for å låse rettsutviklingen etter utvalgets vurdering større (NOU 2004: 5, s. 32).

Samtidig anbefalte utvalget å lovfeste et forbud mot gjengjeldelse ved det de betegner som lojal varsling. Forslaget lød som følger: «Det er forbudt å gjøre bruk av gjengjeldelse over for arbeidstaker som på en lojal måte informerer om kritikkverdige forhold i virksomheten» (NOU 2004: 5, s. 452).

Når det gjelder det som omtales som *grensedragningen mellom lojalitetsplikt overfor arbeidsgiver og ansattes ytringsfrihet*, har vi sett (i del 3.3) at dette til dels har vært en norskspråklig talemåte for det engelskspråklige «whistleblowing» (Gangnes, 2005). I lys av dette kunne man tro at det å lovregulere en slik grenseoppgang ville være helt sentralt for en varslingslovgivning. Utvalgets korte definisjon av varsling er at det handler om at ansatte informerer om kritikkverdige forhold på arbeidsplassen sin. Vi minner om at et utsagn i diskursen er at dette er ønskelig og samfunnsnyttig. Den typen varsling som det nettopp ønskes mer av, vil følgelig være ansattes bruk av ytringsfriheten til å melde fra om kritikkverdige forhold der dette ikke er i strid med lojalitetsplikten overfor arbeidsgiveren.

Vi har sett at Justisdepartementets Stortingsmelding 26 (St.meld. nr. 26 (2003–2004)) heller ikke anbefaler at denne grenseoppgaven lovfestes, men proposisjonen anbefalte å lovfeste «whistleblowing» inkludert en presisering av hvilke typer kritikkverdige forhold som det gis adgang til å varsle om. Også dette avstår altså NOU 2004: 5 fra. Kanskje skyldes det at det var vanskelig å se hvordan dette kunne la seg gjøre uten nettopp å begi seg ut på å forsøke å lovregulere

grenseoppgangen mellom lojalitetsplikt overfor arbeidsgiveren og ansattes ytringsfrihet. Men selv om en slik presisering ville implisere en stillingtagen til at de presiserte forholdene ikke ville omfattes av lojalitetsplikten overfor arbeidsgiveren, anser vi at det ville være mulig og hensiktsmessig å nærmere presisere begrepet kritikkverdige forhold. Her er vi altså på linje med Stortingsmelding 26 (St.meld. nr. 26 (2003–2004)). Det ville være mulig å komme med en slik presisering fordi en formulering av hva slags kritikkverdige forhold det gis adgang til å varsle om, er vesensforskjellig fra en uttømmende formulering av hvor grensene går mellom ansattes ytringsfrihet og lojalitetskravet til arbeidsgiveren. Det sistnevnte dreier seg om mye mer enn å ytre seg eller ikke om kritikkverdige forhold i organisasjonen; det dreier seg for eksempel også om offentliggjøring eller taushetspålegg om intern kommunikasjon i organisasjoner vedrørende forretningsmessig strategi.

3.6.7 Odelstingsproposisjon nr. 49 (2004–2005)) «Om lov om arbeidsmiljø, arbeidstid og stillingsvern mv. (arbeidsmiljøloven)» og påfølgende lovvedtak

I proposisjonen fremlegger man et forslag om ny arbeidsmiljølov (Ot.prp. nr. 49 (2004–2005)). Når det gjelder delen om varsling, innebærer forslaget et uavgrenset begrep om kritikkverdige forhold. Vernet ved varsling gjelder generelt ved det som omtales som lojal varsling:

Det foreslås at bestemmelsen skal gjelde informasjon om kritikkverdige forhold i virksomheten generelt, også de som ikke gjelder arbeidsmiljøforhold. Vernet vil gjelde alle former for gjengjeldelser, herunder trakassering, diskriminering, oppsigelse, avskjed osv.

Forslaget videreføres fra NOU 2004: 5 om følgende lovformulering når det gjelder forbud mot gjengjeldelse ved lojal varsling: «§ 2-4 Forbud mot gjengjeldelse som følge av varsling. Gjengjeldelse mot arbeidstaker som på en lojal måte varslar om kritikkverdige forhold i virksomheten er forbudt.» Det anbefales at lojalitetsvurderingen skjer som et resultat av en «skjønnsmessig helhetsvurdering» med utgangspunkt i om grunnlaget for kritikken er saklig, om arbeidsgiverens legitime interesser er tilstrekkelig hensyntatt, om det er snakk om intern varsling og/eller varsling til tilsynsmyndigheter, eller til media eller lignende. Hvis det sistnevnte er tilfellet, vil det være relevant for lojalitetsvurderingen om interne prosedyrer først er prøvd ut (se kapittel 11.2).

I stortingskomiteens behandling av proposisjonens del om varsling ble det problematisert at arbeidsgivere kan ha en tendens til å overdrive kravet til lojalitet.

Dette viser det seg at komiteen er spesielt var for når det gjelder økonomisk kriminalitet og midler myndighetene selv rår over, for det fremheves i denne sammenhengen at det «særlig er viktig at ansatte har godt kildevern i forbindelse med de såkalte whistle blowing-sakene som kan avdekke korrupsjon og misbruk av offentlige midler» (Innst. O. nr. 100 (2004–2005), se kapittel 11). Denne vektleggingen finner vi også i den neste proposisjonen (Ot.prp. nr. 84 (2005–2006)) vi tar for oss (se 3.6.8), og vi analyserer der noe nærmere denne posisjonen. Av hensyn til oppfatningen av at en del arbeidsgivere overdriver lojalitetskravet til ansatte, og at dette kan komme i veien for ønskelig rapportering fra ansatte om kritikkverdige forhold, ikke minst når det gjelder forhold knyttet til offentlige midler og korrupsjon, endres lovformuleringen. Den endelige formuleringen ble derfor lydende slik:

(1) Arbeidstaker har rett til å varsle offentligheten om kritikkverdige forhold i virksomheten der dette ikke er i strid med annen lov. (2) Gjengjeldelse mot arbeidstaker som varsler etter første ledd er forbudt (Ot.prp. nr. 49 (2004–2005)).

Ellers presiserer komiteen at beskyttelse av arbeidstakere som varsler, bør gjelde ved varsling «om alle slags kritikkverdige forhold» (Ot.prp. nr. 49 (2004–2005)). Selv om teksten fremhever kritikkverdige forhold i form av korrupsjon og misbruk av offentlige midler, legges det altså likevel opp til et svært vidt varslingsbegrep, der det tilhørende begrepet om kritikkverdige forhold ikke avgrenses i det hele tatt.

Det nye forslaget til arbeidsmiljølov vedtas, mens varslingsreglene i dette utsettes. Først må det utredes hvordan varslere i økende grad kan vernes mot gjengjeldelser, og ansattes generelle ytringsfrihet styrkes, heter det. Arbeids- og sosialdepartementet får i oppgave å utrede dette og presentere en lovproposisjon for Stortinget i juni 2006.

3.6.8 Odelstingsproposisjon 84 (Ot.prp. nr. 84 (2005–2006)) om lov om endringer i arbeidsmiljøloven (varsling)

Arbeids- og sosialdepartementets proposisjon ble fremlagt i juni 2006 som bestilt.⁴⁰ Her foreslås det enkelte tiltak for å verne varslere og styrke ansattes ytringsfrihet. Disse går ut på å ytterligere tydeliggjøre forbudet mot gjengjeldelser ved varsling samt at det er arbeidsgiverens ansvar å bevise at diskriminering *ikke* har forekommet i tilfeller der varsleren rapporterer det. Dessuten foreslås det at arbeidsgiveren

40 Loven kan leses i sin helhet her: <https://lovdata.no/dokument/LTI/lov/2006-12-01-64>

bør ha plikt til å tilrettelegge for varsling. Forslaget til justerte varslingsparagrafer, §§ 2–4, som denne proposisjonen konkluderte med, lyder slik:

Varsling om kritikkverdige forhold i virksomheten. Arbeidstaker har rett til å varsle om kritikkverdige forhold i virksomheten. Arbeidstakers fremgangsmåte ved varslingen skal være forsvarlig. Arbeidstaker har uansett rett til å varsle i samsvar med varslingsplikt eller virksomhetens rutiner for varsling. Det samme gjelder varsling til tilsynsmyndigheter eller andre offentlige myndigheter (Ot.prp. nr. 84 (2005–2006), s. 57).

I tillegg foreslås det forbud mot gjengjeldelser ved varsling (§ 2-5), arbeidsgiverens plikt til å tilrettelegge for varsling (§ 3-6) samt at det er arbeidsgiverens ansvar å bevise at diskriminering *ikke* har forekommet i tilfeller der varsleren rapporterer om det (§§ 13-18 og 13-19).

Blant de som var kritiske til forslaget, er Sivilombudsmannen, Transparency International Norge, professor Jan Fridthjof Bernt og professor Henning Jakhelln, Norsk presseforbund, Norsk Journalistlag, Norsk Redaktørforening og Norsk PEN. De kritiserer blant annet forsvarlighetskravet for å kunne lede til et uhen-siktsmessig søkelys på *hvordan* det varsles, og dermed økt terskel for varsling. Disse høringsinstansenes uttalelser oppsummeres slik:

[De] mener at forslagene ikke vil styrke yringsfriheten, men at de tvert imot kan innebære en svekkelse av yringsfrihetsvernet. De mener at reglene i for stor grad ivaretar arbeidslivets behov med for liten vekt på de hensyn som ligger bak yringsfriheten. De mener videre at lovteksten bør være klarere og at yringsfriheten bør utvides i varslingssituasjonen i forhold til gjeldende rett og høringsforslaget (Ot.prp. nr. 84 (2005–2006) s. 31).

Det forekommer ikke en klar definisjon av «kritikkverdige forhold» i proposisjonen, ei heller en presisering av ulike alvorlighetsgrader av slike forhold. Ettersom undersøkelser tydet på at ansatte i for liten grad benyttet seg av yringsfriheten til å rapportere om kritikkverdige forhold i organisasjonen sin,⁴¹ er det en nærliggende tanke at en av intensjonene bak lovforslaget var å redusere terskelen for å varsle. Dette fremgår også som et viktig synspunkt i proposisjonen (Ot.prp. nr. 84 (2005–2006), s. 23). Denne proposisjonen fra Arbeids- og sosialdepartementet var altså

41 Ifølge undersøkelse gjennomført av Opinion for Norsk Presseforbund og Kommunal Rapport (KR nr. 30, 1999). Se også Eggen (2004) og Gabrielsen (2000). «På grensen til yringsfrihet». *Nytt Norsk Tidsskrift* 17(1), 95–101.

blitt bestilt for nettopp å utrede hvordan man i lovs form kan tilrettelegge for ansattes økte bruk av ytringsfriheten. Det å ramme inn hva som ligger i «kritikkverdige forhold», ble ansett som mulig i strid med denne intensjonen. Det foreligger imidlertid et visst forsøk på å gi en veiledning med tanke på omfanget av begrepet: Det vises til betraktningene rundt «kritikkverdige forhold» i proposisjonen tilbake i 2004, der det fremgikk at begrepet betegner «straffbare forhold», «ulovlige forhold som ikke er straffbare» og «for det tredje omfattes *antakelig* brudd på andre etiske normer» (Ot. prp. nr. 84 (2005–2006), vår utheving). Med andre ord forblir begrepet vagt.

Vi ser også en vektlegging av en bestemt diskursiv posisjon i måten varsling beskrives på i proposisjonen. La oss i denne sammenhengen begynne med et sitat:

Departementet tar utgangspunkt i at arbeidstakers ytringsfrihet er en grunnlovsfestet menneskerettighet. Dette fordrer at det legges stor vekt på de allmenne hensyn som ligger bak ytringsfriheten, dvs. demokrati, sannhetssøken og individets frie meningsdannelse. Departementet mener at det er behov for å styrke den reelle ytringsfriheten i ansettelsesforhold, som er et sentralt aspekt når det gjelder åpenhet og god informasjonsflyt i samfunnet. Departementet vil i den forbindelse fremheve betydningen av at *arbeidstakere som har en særlig innsikt i de spørsmål de arbeider med ut fra sin faglige kompetanse og ut fra den informasjon de får gjennom ansettelsesforholdet, får anledning til å ytre seg i det offentlige rom*. Videre legger departementet særlig vekt på at *offentlig ansattes frie ytringer kan bidra til bedre kontroll med offentlige ytelser og ressursbruk*. Departementet legger stor vekt på at *varsling er et virkemiddel for å avdekke korrupsjon og annen økonomisk kriminalitet* (våre uthevelser, Ot.prp. nr. 84 (2005–2006), s. 33).

Tydeligere kan det ikke fremkomme at varsling er innskrevet i politisk makt (se også kapittel 5, del 5.2). Varsling fremheves som en del av styringen av samfunnet. Dette aspektet løftes frem snarere enn at varsling er noe som i prinsippet kan *utfordre* denne. Varsling fremheves som en del av styringen av samfunnet gjennom for eksempel at man «legger [...] særlig vekt på» at varsling kan styrke kontrollen med offentlige midler. Kontroll med offentlige midler er en kjerneinteresse for den politiske makten. En varsler i denne ånden kan riktignok utfordre maktrelasjoner lokalt i sin organisasjon, men støtter opp om, snarere enn utfordrer, styringen av samfunnet. Antakelig er det også i det større perspektivet mer korrekt å hevde at denne varsleren *også* er lojal overfor sin organisasjon, da det å få mulighet til å gjøre noe med kriminelle forhold, eller andre alvorlige forhold som kan svekke organisasjonens omdømme, ofte vil redusere det totale skadepotensialet også for organisasjonen.

Sitatet over fremhever ansatte med høy faglig kompetanse. Underveis i arbeidet med denne boken har vi operert med en hypotese om en *elitifisering* av

varslingsinstituttet. Med det har vi hatt i tankene at varsling etableres som en praksis som først og fremst eliten har tilgang til. Her har vi til dels tatt feil,⁴² men det er også noe korrekt i dette: De vilkårene som kan sorteres under begrepet «kunnskapssamfunnet» (se for eksempel Wessels et al., 2017), er såpass komplekse at kritikkverdige forhold innen en rekke felt i hovedsak kun kan avdekkes av eksperter med domenekunnskap innen det aktuelle feltet. Av den grunn blir det avgjørende at høyt kvalifiserte ansatte har reell ytringsfrihet.

I denne sammenhengen er to Foucault-begreper oppklarende, nemlig «gouvernementalité» (styringskunst / indirekte styring av samfunnet) og befolkningspolitikk (befolkningens helse, levealder, produktivitet med mer): At ansatte tar bladet fra munnen, blir maktpåliggende når de for eksempel avdekker at risikoen for ulykker eller misbruk av teknologi er stor, eller for at nye medikamenter kan vise seg å ha uheldige bivirkninger, men at disse har vært for omfattende å forske på til at det har blitt betydelig prioritert. Varsling inngår i den indirekte styringen av samfunnet der særlig befolkningens kvalitet står på spill (se mer om dette i kapittel 5, del 5.2).

3.6.9 Lovformuleringene om varsling fra 1. januar 2007

I november 2006 vedtok Stortinget varslingsreglene som var blitt foreslått i proposisjon 84 (Ot.prp. nr. 84 (2005–2006)). De trådte i kraft fra 1. januar 2007 og lyder altså som følger:

Varsling om kritikkverdige forhold i virksomheten. Arbeidstaker har rett til å varsle om kritikkverdige forhold i virksomheten. Arbeidstakers fremgangsmåte ved varslingen skal være forsvarlig. Arbeidstaker har uansett rett til å varsle i samsvar med varslingsplikt eller virksomhetens rutiner for varsling. Det samme gjelder varsling til tilsynsmyndigheter eller andre offentlige myndigheter (s. 23).

I tillegg presiserer altså lovteksten forbud mot gjengjeldelser ved varsling, arbeidsgiverens plikt til å tilrettelegge for varsling samt at det er arbeidsgiverens ansvar å bevise at diskriminering *ikke* har forekommet i tilfeller der varsleren rapporterer om det.

Det forekommer heller ikke i denne teksten en definisjon av «kritikkverdige forhold» i lovteksten eller presisering av ulike alvorlighetsgrader av slike forhold. Med andre ord forblir begrepet vagt også i den endelige lovformuleringen.

42 Som vi vil ta for oss i bind 2, er det i den senere tiden en rekke personalsaker som meldes inn via interne varslingskanaler i organisasjoner. Vi har ikke belegg for å påstå at det først og fremst er høyt kvalifiserte ansatte som står bak disse varslene.

3.6.10 Konklusjon

Til grunn for diskursen vi har identifisert i disse dokumentene, ligger premisset om at ansatte har en legitim rett til å ytre seg. Dette gjelder også ansatte som observerer kritikkverdige forhold i organisasjonen. Dette bestrides ikke av noen parter med adgang til diskursen og blir dermed også i liten grad argumentert for. Dette er gitt. Det følger allerede av Grunnloven § 100 og er slik et innarbeidet prinsipp. Slik kunne man antatt at det ikke var behov for å sette varsling på dagsordenen i det hele tatt. Men det settes altså på dagsordenen. Det vises til situasjoner der det er uklart om ytringsfrihet eller lojalitetskrav skal være det førende. Det var kjent at ansatte oppga å kvie seg for å benytte seg av sin ytringsfrihet, og det var mange eksempler på saker der varslere opplevde gjengjeldelser. Det var også kjent, slik NOU 1993: 15 løftet frem, at det i norsk arbeidsliv var problemer med korrupsjon, maktmisbruk og andre kritikkverdige forhold. Dette vitner om en allerede etablert interesse for å rette søkelyset mot slike forhold. Dette tror vi henger sammen med en rekke faktorer knyttet til produksjonsmessige, teknologiske, økonomiske, idéhistoriske og politiske forhold, ikke minst mulighetene for og interessene i en mer effektiv styring av ressurser. Se mer utfyllende analyser av konteksten disse politiske dokumentene er en del av, i kapittel 5.

Nøkkelutsagn vi har identifisert i disse dokumentene, er:

1. Ansatte bør ha mulighet til å varsle om et bredt felt av kritikkverdige forhold, og de bør varsle mer.
2. Ansattes ytringer om kritikkverdige forhold er nyttig for samfunnet generelt og for å få bukt med økonomisk ukultur spesielt.
3. Det bør foreligge retningslinjer i organisasjoner for hvordan varsling skal foregå, og interne prosedyrer bør som hovedregel forsøkes før offentlig varsling.
4. Ansatte bør ikke ha adgang til uforholdsmessig å ramme arbeidsgiverens legitime interesser.
5. At høyt kvalifiserte ansatte ytrer seg om kritikkverdige forhold (i offentligheten), er særskilt viktig å tilrettelegge for.
6. Ansattes ytringsfrihet, som borgernes ytringsfrihet generelt, er en ufravikelig demokratisk rett.
7. Holdningsarbeid blant ansatte kan forebygge kritikkverdige forhold.
8. Varsling forutsetter et autonomt/myndig menneske som i sannhetssøken lærer av andres argumenter som basis for å kunne utforme en kritikk av maktutøvelse.

Det er fremtredende at varsling – ansatte som rapporterer om kritikkverdige forhold – er artikulert som et gode man vil ha mer av. Dette er et prinsipp og en rett, men hva som løftes frem betydelig mer, er nyttehensynene av varsling. En slutning som foreligger i den mest prominente posisjonen i diskursen, er at for å få mer varsling om kritikkverdige forhold må det være åpent hva som kan betegnes som nettopp kritikkverdige forhold i denne sammenhengen. Dette har vi sett at enkelte er kritiske til, og at en minoritetsposisjon i diskursen argumenterer for en avgrensning eller definisjon av begrepet. Denne vinner altså ikke frem.⁴³ Et annet sentralt aspekt i diskursen, nemlig hensynet til organisasjoners beskyttelse fra uforholdsmessig negativ omtale, artikuleres gjennom betoningen av *måten* det skal varsles på, ikke minst den interne kanalen som først skal prøves. Dette har vi sett ble kritisert av blant annet mediernes representanter (se 3.6.8 og også avslutningsvis i 3.4.1 om medier og ekstern varsling).

Nå vil vi peke på noen av funksjonene av utsagnene vi har identifisert i diskursen. En funksjon av at begrepet kritikkverdige forhold forblir åpent, samtidig som systemer omkring den interne varslingen vokser frem, er sannsynligvis at «allmennhetens hensyn» og/eller samfunnsnyttens eller samfunnsperspektivet ved varsling nedtones. Vi har sett at den tidlige diskursen er nært knyttet til det vi i dag betegner som ekstern varsling. I det ligger det noen føringer med tanke på hva slags kritikkverdige forhold det kan varsles om: De må ha en allmenn interesse. Men når det så forekommer en tiltakende vektlegging av poenget med først å melde fra internt – uten at kritikkverdige forhold i form av forhold av allmenn interesse løftes frem – er det sannsynlig at varslingspraksisen konsentrerer seg i større grad rundt interne forhold som personalsaker.

En relatert funksjon av den omfattende diskursproduksjonen rundt og av interne varslingsregelverk kan være at *offentliggjøring* av kritikkverdige forhold fremstår som lite nærliggende – og tilsvarende som en slags skremmende unntakstilstand om man skulle være i en situasjon der det likevel virker som det rette å gjøre. Med et utflytende begrep om kritikkverdige forhold i tillegg kan det være vanskelig å skille mellom hva som er å ramme arbeidsgiverens *legitime interesser* og ikke. Ansatte som ikke er, eller ikke opplever å være, høyt ansett og kvalifisert, og ikke har høy tillit til sin egen vurderingsevne, kan vegre seg for å varsle om alvorlig kritikkverdige forhold. Dette kan være forhold som det ville være i allmennhetens interesse å bli gjort kjent med – og som på et eller annet vis risikerer å

43 Vi kan her trekke en linje helt frem mot den allerede nevnte høyesterettsdommen om varsling fra desember 2023, der i praksis et svært vidt varslingsbegrep legges til grunn mot en minoritet som tok dissens (Norges Høyesterett – Dom: HR-2023-2430-A, 2023). Se vår analyse av dommen i Alm & Leclaire Karlsen, 2024.

få offentlighetens søkelys på seg om de skulle løses, også om det meldes fra internt. Dette kan være tilfellet hvis det gjelder lovbrudd. Ettersom begrepet er vagt og praksisens interne forhold er sterkt vektlagt med de konnotasjonene det har når det gjelder arbeidsgiverens interesser i å beskytte sitt omdømme, kan de være i tvil om de bedømmer rett, og om vernet ville være der for dem. Dette gjelder hvis de ytrer seg internt – og enda mer uoverstigelig vil det være å gå til media om alvorlige forhold som risikerer å ramme organisasjonens omdømme.

Dette er i tilfelle utilsiktede resultater, i strid med de artikulerte ønskene.

4. Eksempler på varsling

I dette kapittelet analyserer vi eksempler på varsling i Norge i perioden ca. 1970–2007.⁴⁴ I brorparten av eksemplene fra inntil ca. år 2000 ble ikke ordet varsling brukt. Det henger sammen med at varslingsbegrepet, som vi har sett, ikke ble bredt etablert før fra årtusenskiftet. Et omfattende søkearbeid (se 2.2 og 2.3) har derfor ligget til grunn for identifikasjonen av eksemplene som her følger. Selv om dette er mediesaker som per se er en del av vår offentlighet, er størsteparten av dem ikke erkjent og lagret i offentligheten vår som saker som har et bestemt fellestrekk, nemlig at de er saker der innsidere har meldt fra om kritikkverdige forhold i organisasjonen sin. Det store mangfoldet av saker som kommer i dette kapittelet, og egenarten i hver sak viser at varsling har vært både et omfattende og unikt bidrag til den norske offentligheten. Hva denne *unikheten* mer overordnet består i, kommer vi tilbake til i del 5.1. Vi viser der at vårt arbeid utgjør et supplement til historien om norsk offentlighet, slik den er formidlet i *Allmenningen. Historien om norsk offentlighet* (2017) av Jostein Gripsrud.

Det analytiske grepet i kapittelet går ut på at vi har identifisert problemområdene disse sakene er en del av, og sortert dem deretter. Dette har vi gjort i tråd med vår Foucault-inspirerte begreps- og diskursanalyse og spesifikasjonen der av problemområder (se 2.1). Vi starter med å presentere problemområdene, som vi har formulert som følger:

1. *Det rådende politisk-økonomiske systemets stabilitet, sikkerhetspolitikk og demokratiske og menneskerettslige prinsipper*
 - Eksempel: ulovlig politisk overvåkning av venstreradikale
2. *Drift av velferdsstatens institusjoner og prinsipper som individets iboende verdi og krav på verdighet, medisins- og helsevitenskapelige fremskritt*
 - Eksempel: uforholdsmessig bruk av tvang i psykiatrien

44 Vi takker igjen våre eminente vitenskapelige assistenter Maiken Bergheim, Helga Kristine Kvisli og Simen Mitlid for svært kompetent innsats for å identifisere materialet. Se dokumentasjon <https://doi.org/10.5281/zenodo.14671398>.

3. Økonomisk kriminalitet og ukultur

- Eksempel: korrupsjon

4. Teknologi, industri, skade og risiko (økonomisk og befolkningsmessig) og folkehelse samt pliktetiske prinsipper som dyrevelferd, menneskerettigheter og miljøvern

- Eksempler: sviktende beredskap på oljeplattformer og industrialisert dyremishandling

5. Ansattes arbeidsforhold og -miljø, folkehelse og sykefravær

- Eksempler: trakassering og brudd på arbeidsmiljøloven

Vi ser at varsling blir en praksis som berører et omfattende sett av problemfelter i denne perioden. Det var imidlertid ikke alle problemfelter, eller alle sider ved dem, som gjennom varsling ble lagt under offentlighetens lupe. Selv om økonomisk kriminalitet og ukultur er et sentralt problemområde i denne sammenhengen, glimret for eksempel varslingssaker fra finanssektoren, med bankene i spissen, med sitt fravær.

Hva legger vi så i problemområde i sammenheng med at fremveksten av begreper – her varslingsbegrepet – tjener til å artikulere problemer og løsningsstrategier? Det er ikke slik at disse fem problemområdene, med sine tilhørende interessekonflikter, var ukjente eller begrepslig uspesifiserte før varslingsbegrepets vekst og offentlige etablering i Norge. Vi påstår selvsagt ikke at fenomenet korrupsjon eller menneskerettsstridig tvang i helsevesenet var «nyidentifiserte» problemer som varslingsbegrepet artikulerte. Men når innsidere melder fra om konkrete forekomster av slike forhold, viser det at de tiltakene – som lovgivning og holdningskampanjer, gravejournalistikk, dannelses osv. – ikke er tilstrekkelig for å få bukt med dem. Varsling viser frem konkrete forekomster innenfor allerede kjente problemområder, men varsling viser altså også – så snart det er flere varslingssaker, et mønster – tilkortkommenheten ved allerede eksisterende strategier for å unngå eller løse problemene. Dette *problemet* eller denne tilkortkommenheten illustrerer varslingsbegrepet, idet det samtidig uttrykker en mulig strategi for løsning: innsidere som offentliggjør informasjon som de har i kraft av sin innsiderposisjon. De større sammenhengene disse nivåene av problemer og strategier for løsning eksisterer i, tar vi for oss i kapittel 5.

Vi har valgt å inkludere et relativt stort antall saker. Det betyr ikke at vi har til hensikt å presentere en uttømmende oversikt over saker fra 1970-tallet av som vi i dag ville kalle varslingssaker, men sakene vi gjennom vår søkemetodikk har identifisert. Samlet sett får leseren slik en bred oversikt over saker i perioden der ansatte meldte fra om kritikkverdige forhold på sin arbeidsplass, og vokabularet som ble

brukt i mediene og litteraturen om sakene. Flesteparten av dem var mediasaker, det vi i dag ville kalle ekstern varsling, der de kritikkverdige forholdene ble gjort offentlig av eller via pressen. Men vi har også eksempler på saker som omhandler vilkår for å varsle og intern varsling (sagt med dagens vokabular) som senere har kommet frem. Det er som kjent slik at enhver sak har flere sider. Vi stiller oss ikke her til doms over partene. Det ville være et svært langt lerret å bleke, hinsides omfanget i dette arbeidet, om vi skulle foreta en uttømmende undersøkelse i enhver sak av om varsleren viste seg å ha rett i alle sine påstander, samt hva som ble det endelige utfallet. Når det er sagt, viser vi frem et mangfold av saker der alvorlige kritikkverdige forhold ble dokumentert og fikk konsekvenser for de ansvarlige.

Da antallet saker vi går igjennom, er såpass omfattende, er størsteparten av omtalene våre av hver enkelt sak kortfattede. Det kan tidvis gi et noe oppramsende preg, særlig når det er saker som ligner på hverandre. Når vi likevel har valgt å gjøre det slik, er det fordi vi anser at det er en verdi i det å gjøre kjent slike enkeltsaker. Forut for vårt arbeid finnes det ikke oversikter over varslingsaker fra 1970-tallet i Norge. Det er ingen enkel oppgave å finne frem til dem i Nasjonalbibliotekets digitaliserte samlinger, da verken én spesifikk term eller ett begrep – med et fåtall relaterte termer – er benyttet i omtalene av dem. Det ligger som nevnt et omfattende søkearbeid til grunn for det identifiserte materialet. Dessuten er dette i mange tilfeller saker der en eller flere ansatte betalte en høy pris for å melde fra om det de opplevde at var alvorlige forhold som det var i allmennhetens interesse å bli gjort kjent med og få brakt til opphør. Vi mener at det er en verdi – i allmennhetens interesse, om man vil – at disse sakene også fortsetter å være en del av vår offentlighet. Sakene av nyere datoer i denne sammenhengen, det vil si fra tidlig på 2000-tallet og frem til varslingsbestemmelsene trådte i kraft i 2007, er i dag i mange tilfeller relativt godt kjent. Dessuten er de langt enklere å søke opp informasjon om. Vi er derfor kortfattede i omtalene av dem, da vårt hovedanliggende er å danne et samlet bilde av varslingsbegrepet og -praksisen i perioden, noe vi i dette kapittelet gjør med nedslag i en rekke enkeltsaker.

Dette kapittelet må gjerne leses på kryss og tvers, eventuelt som et oppslagsverk der man tar seg gjennom overskriftene og stopper opp og leser videre der interessen og nysgjerrigheten driver en. Vi anbefaler imidlertid alle å lese våre innledninger til hvert av underkapitlene (4.1, 4.2, 4.2.1 osv.). Der beskriver vi overordnet de respektive problemområdene. Også delenes avslutninger er viktig for analysen, for der oppsummerer vi hvordan varslingsbegrepet relaterer seg til problemområdene.

4.1 PROBLEMOMRÅDE: DET RÅDENDE POLITISK-ØKONOMISKE SYSTEMETS STABILITET, SIKKERHETSPOLITIKK OG DEMOKRATISKE OG MENNESKERETTSLEGE PRINSIPPER

På 1970-tallet er det flere offentlige saker som omhandler hemmelighold av ulovlig eller kontroversiell politisk overvåkning, særlig av ansatte med en (antatt) kommunistisk overbevisning. Vi finner også en sak knyttet til regjeringens hemmelighold av samarbeidet med NATO om alliansens atomvåpenstrategi, begrunnet i at kommunistene på Stortinget ikke skulle få innsikt i strategien. Dette er saker der det kommer for en dag at sikkerhetspolitiske tiltak er iverksatt uten (tilstrekkelig) parlamentarisk innsyn og behandling. Dette er kritikkverdig slik varslerne ser det. Saksområdet skriver seg inn i en historisk kontekst med den kalde krigen og sterke politiske spenninger, der kommunistene fremsto som indre og ytre fiender. Mange av sakene vi skal se på, er uten tvil varslingssaker i dagens terminologi. Andre befinner seg i grenselandet mellom gravejournalistikk og varsling, to former for systemkritisk, organisasjonskritisk og samfunnskritisk virksomhet som ikke var klart adskilt på 1970-tallet.

Søkeord som «avsløring» og «muldvarp» har særlig gitt treff i bøker og tidsskrifter som omtaler disse sakene. Dette vokabularet betoner en motsetning mellom det åpne og det lukkede. Vi har overflaten og det alminnelige kjente på den ene siden og det skjulte, hemmeligholdte på den andre. Når varslerne gjør det hemmeligholdte kjent for allmennheten, møter det både hyllest og sterk kritikk. På den ene siden står hensynet til å beskytte det politiske og økonomiske systemet fra sabotasje, væpnet kamp og tap av suverenitet, mens på den andre siden finner vi personvern eller rett til privatlivets fred og demokratiske prinsipper. Eller som den allerede analyserte Lund-rapporten (se 3.4.2) sier det:

De sider som er undersøkt kartleggingen av borgernes politiske virksomhet – anskueliggjør imidlertid spørsmål av den største viktighet i et demokrati, i skjæringspunktet mellom hensynet *til rikets sikkerhet* og *hensynet til individets personvern* og *rett til fri politisk utfoldelse* (Lund et al., 1996, s. 1122, vår uthevelse).

Om handlingen og/eller hemmeligholdelsen av den ses på som et nødvendig onde eller illegitim maktbruk, avhenger delvis av politisk ståsted og dermed om varslingen betraktes som viktig eller farlig.

Trædal-saken (1973)

I 1973 offentliggjorde sambandssoldat Narve Trædal at Forsvaret drev med militærøvelser rettet mot opposisjonsmiljøer på den politiske venstresiden. Mens han

tjenestegjorde i Nord-Norge, lekket han telegrammer som avslørte militærøvelser mot NATO-motstandere og venstreradikale. Han ble arrestert 13. juni 1973, mistenkt for å ha gått ut med konfidensiell informasjon. Noen uker senere ble han satt fri etter å ha tilstått. Selv var han imidlertid av den oppfatningen at det han hadde gjort, ikke var galt. Snarere mente han at han hadde gjort sin plikt i et demokratisk samfunn. Trædal påberopte seg å stå opp mot blant annet brudd på grunnlovfestede rettigheter, som ytrings- og organisasjonsfriheten (Trædal, 1974). Saken ble omtalt i tidsskriftet *Ikkevold*, som ga sin fulle støtte til Trædal (Ikkevold, 1974).

Trædal fikk etter hvert betydelig støtte fra blant annet elev- og studentorganisasjoner, fagforeninger og politiske organisasjoner fra ytre venstre til lag i AUF og Unge Venstre, men også mye motstand (Trædal, 1974). Han ble i 1974 tiltalt for brudd på militær straffelov § 69 og § 77. Etter flere runder i retten ble den endelige dommen 60 dagers betinget fengsel.

Trædal-saken kan med dagens briller anses som en varslingssak. Det kan den all den tid Trædal fikk innsyn i forholdene han offentliggjorde, i kraft av sin posisjon, altså gjennom sitt embete. Han var av den oppfatningen at forholdene var kritikkverdige, ikke (bare) ut fra sitt politiske ståsted; han anså dem for å bryte med et mer overordnet prinsipp eller norm. De var etter hans mening grunnlovstridige.

Magnus B. Aase-saken ved Kongsberg våpenfabrikk (1976)

Stabssjef og sivilingeniør i Datadivisjonen ved Kongsberg våpenfabrikk, Magnus B. Aase, fikk i 1976 mistanke om intet mindre enn at hans arbeidsplass var involvert i landssvik. I 1975 fikk han oppgaven med å utarbeide en langtidsplan i avdelingen. Gjennom arbeidet fant han indikasjoner på at selskapet solgte tekniske løsninger til KGB (Jahr, 2005; Ertresvåg, 2008). Da han ytret sin mistanke, skal en kampanje har blitt iverksatt mot ham. Det ble sådd rykter om at han var gal og en alkoholiker (Ertresvåg, 2008). Han meldte fra til styreformannen. Få dager senere fikk han en konsulentavtale med selskapet og permisjon fra stillingen han hadde hatt. Da konsulentoppdragene ikke kom, forsøkte han å undersøke saken nærmere. Aase skal ha oppdaget at det var sådd rykter om at han selv var spionen i selskapet, og altså en sikkerhetsrisiko. Flere år senere ble en ansatt i selskapet dømt for salg av produkter til KGB. En COCOM-kontroll avslørte alvorlige brudd på regelverket om ikke å eksportere strategisk viktige varer til Sovjetunionen. Aase fikk altså rett. Under rettssaken hevdet styreformannen at han ikke kjente til regelverket (Ertresvåg, 2008; Nordeng, 1988a). Men det hadde Aase allerede i 1976 vist til (Nordeng, 1988b).

Hole Jacobsen-saken (1977)

Magnus Hole Jacobsen gikk offentlig ut i april 1977 og avslørte et hemmelig samarbeid han hadde bidratt til som HR-sjef, mellom sin egen arbeidsgiver Norsk Hydro, datidens største industribedrift og overvåkningspolitiet.

Statsminister Per Borten hadde kritisert overvåkningspolitiet i et radiointervju tidligere samme vår og blitt møtt med hard motstand. Hans anonyme kilde var Hole Jacobsen. Hole Jacobsen tok kontakt med den tidligere statsministeren etter radiointervjuet, og de to bestemte seg for å gi sine opplysninger til justisministeren. De hadde møter med statsråd Inger Louise Valle og besluttet at Hole Jacobsen skulle gå offentlig ut.

Statsråden publiserte 14. juni 1977 en offisiell pressemelding fra Justisdepartementet hvor hun opplyste om at både en tidligere personalsjef og tidligere statsminister Per Borten hadde uttalt seg om politisk overvåkning som regjeringen og offentligheten ikke hadde kjennskap til. Dessuten understreket hun at departementet hadde presentert kritikken mot sjefen for overvåkningspolitiet, som hadde svart at kritikken gir «en feil forståelse av den faktiske situasjonen». Hun opplyste også at hele oppsummeringen av kritikken Hole Jacobsen la frem for departementet, ville bli presentert for pressen. Denne kunngjøringen fra høyeste politiske hold ga hans kritikk legitimitet og gjennomslagskraft og bidro til at mediedekningen ble omfattende (Hole Jacobsen, 1979, s. 40).

Figur 4.1: Inger Louise Valle, 1961. Foto: Arbeiderbladet – Arbeiderbevegelsen arkiv og bibliotek, CC BY-NC-ND via Digitalmuseum.no

Hole Jacobsen tok umiddelbart grep dagen etter. Han fulgte opp pressemeldingen og inviterte pressen hjem til seg. Der ga han dem en fyldig uttalelse hvor han ikke bare informerte i detalj om sin versjon av sakens omstendigheter, men måtene han

hadde reflektert på, og grunnene til at han valgte å ikke tie stille. I den detaljerte versjonen hevdet han at han i sin tid som HR-sjef i Norsk Hydro, fra 1955 til 1973, i hemmelighet hadde samarbeidet med overvåkningspolitiet for å forhindre at personer med medlemskap i et kommunistisk parti, eller som sympatiserer med slike, ble ansatt i Norsk Hydro. Da eksterne personer søkte på en stilling i Hydro, tok Hole Jacobsen rutinemessig kontakt med overvåkningspolitiet. De sjekket i sine registre om personen hadde vært i kontakt med eller var medlem av et kommunistparti. Han uttalte også at han visste grunnen til at overvåkningspolitiet ønsket å bidra til å utelukke kommunister fra å jobbe i Norsk Hydro. De var bekymret for at kommunister ville operere som spioner som drev industrispionasje. Som Hole Jacobsen skrev: «kommunist og spion har vært synonyme begreper i denne sammenheng i etterkrigstiden» (Hole Jacobsen, 1979, s. 107).

Denne avsløringen av en ulovlig aktivitet med sikte på yrkesforbud for kommunister («Berufsverbot», som det ble kalt i den vesttyske debatten) utløste stor politisk debatt. Den bygde opp under velkjent kritikk fra kommunister og presse om at slik ulovlig aktivitet pågikk. Hole Jacobsen fikk hard kritikk fra overvåkningspolitiet og fra sin egen ledelse i Hydro. Sterkest var kritikken fra daværende HR-sjef Reidar Tank-Nielsen. I to artikler som ble publisert i flere aviser, kritiserte han Hole Jacobsen for å ha brutt taushetsplikten og for å være ansvarlig for de dramatiske konsekvensene et slikt brudd kunne få: «En slik tilnærming kan føre til kaotiske tilstander i samfunnet vårt, og i stor grad skade tillitsforholdet mellom de ansatte og personaladministrasjonen i våre og andre selskaper» (s. 105). Men store deler av pressen støttet ham. Flere aviser i hovedstadsregionen refererte utførlig til hans omfattende avsløring: «tre aviser kopierte til og med hele min lange beskrivelse». Hole Jacobsen var imidlertid ikke så fornøyd med regionavisene; da han sendte sin uttalelse til 20 av dem, var interessen mer ambivalent (1979, s. 44).

Hole Jacobsen argumenterte også for at denne ulovlige praksisen til overvåkningspolitiet og samarbeidet med Norsk Hydro var en del av et mye større hemmelig og ulovlig system som opererte på nasjonalt nivå. Hans anliggende var altså noe mer enn de forholdene han selv hadde vært involvert i, i sitt forhenværende arbeidsforhold. Det var dette systemet han ønsket å avsløre, og han håpet at andre ville stå frem når han hadde gjort det. Han mente at det som gjorde systemet spesielt kritikkverdigg, var det topphemmelige ved det og at politikere med myndighet til å gripe inn nektet for å vite om det. Demokratisk kontroll ble dermed ikke mulig. Lite skal imidlertid ha blitt gjort for å undersøke om det var hold i hans påstander om et større system på nasjonalt nivå. Tjue år senere bekreftet imidlertid Lund-kommisjonen at det hadde eksistert et omfattende hemmelig system for ulovlig overvåkning. Den hadde vært i drift siden andre verdenskrig med sikte på å utelukke kommunister fra å ha stillinger i noen form for organisasjon.

Hole Jacobsen meddelte også sine personlige grunner for å melde fra om hva han hadde vært med på. Han vektla samvittighet, en verdierklæring og en måte å se på livet på som kristen. Men dette ble ofte ikke forstått i dagens samfunn, hevdet han (Hole Jacobsen, 1979, s. 45, 51). Han uttalte seg kritisk om en «lojalitetsfølelse på avveie» der en er under press om å være lojal i «subsystemene, f.eks. i bedrifter, arbeidslivets organisasjoner, og i den senere tid også i kirkelige sammenhenger» (s. 50). I stedet foretrakk han å være lojal mot «fundamentale verdier for menneskelig livsutfoldelse», mot «det absolutte menneskeverd» og «det absolutte medmenneskelige ansvar». (s. 51). Han hevdet videre, med henvisning til Nürnberg-prosessen, at lojalitet ikke alltid er tilstrekkelig for å være fri fra et visst ansvar. Han understreket at i et demokratisk samfunn har borgerne en moralsk plikt til å rapportere om sensitive og farlige forhold: «Ellers kan viljen og evnen være lammet eller samvittigheten og ansvarsfølelsen i den grad sløvet at den sikkerhet og garanti som skulle ligge i en slik holdning kan svikte når de større farer truer» (s. 51).

Lekkasjesommeren 1977

Sommeren 1977 har fått navnet lekkasjesommeren fordi det da var flere tilfeller av offentliggjøring av forsvarspolitisk virksomhet: Blindheim-saken, Loran C-saken og Listesaken.

Blindheim-saken (1977)

Offiser Svein Blindheim offentliggjorde at Norge hadde drevet med spionasje mot Sovjetunionen fra Finland, i samarbeid med CIA. Dette var virksomhet som hadde funnet sted i 1953, og som Blindheim selv hadde vært delaktig i. Da saken først kom på trykk i *Ny Tid* i juli, ble ikke Blindheim identifisert. Det anonyme varselet førte til at *Ny Tids* opplysninger ble kritisert for å kun være «påstander» og «vrøvl» fra ytre venstre. Blindheim sto da frem få dager senere (Isungset & Jentoft, 1995, fra s. 106).

Blindheim ble dømt til betinget fengsel for sin avsløring av militære tjenestehemmeligheter om norsk spionasje fra Finland og opplæring av finsk militærpersonell til *Ny Tid* (Aarhus, 1977). Han var tiltalt for brudd på militær straffelov § 69. Blindheim på sin side vektla at amerikanske og norske soldater trente opp finske sivilister til å spionere i Sovjet, uten at det var klarert og godkjent av den finske regjeringen. I sin bok *Offiser i krig og fred* (1981) uttaler Blindheim seg om bakgrunnen for at han valgte å gå ut med hva han hadde vært med på. Det handlet om å kjempe for landet sitt på en annen måte (sammenlignet med hans innsats som motstandsmann under krigen), «om vår integritet som eit folk»: «Brått var den evige motsetninga mellom individets og statens moral der att» (s. 16–17). «Eg vil ta omsyn til mitt eige samvit, ikkje til statens krav og ønskemål» (s. 32).

Denne saken kan vi, i likhet med Hole Jacobsen-saken, omtale som varslings-saker. En person har i kraft av sin nåværende eller tidligere stilling innsyn i og melder fra om forhold vedkommende mener er kritikkverdige. I disse sakene gjelder det også forhold som de selv har vært involvert i. Vi viste i gjennomgangen av Hole Jacobsen-saken at han åpnet seg om samvittighetens betydning for det han gjorde. Også Blindheim-saken må ses som en særlig samvittighetsdrevet sak, da varsleren i lang tid etter at forholdene hadde opphørt, valgte å åpne seg om sitt medvirke, med de konsekvensene, inkludert dom og straff, han hadde grunn til å anta ville komme.

Figur 4.2: Svein Blindheim intervjuet i SV-avisen Ny Tid i forbindelse med avsløringene. Foto: NTB

Loran C-saken (1977)

Sosialistisk Venstrepartis leder Berge Furre og den tidligere partilederen Finn Gustavsen, begge stortingsrepresentanter (1973–1977), offentliggjorde hemmelighetsstemplede deler av en rapport om bygging av et amerikansk navigasjonssystem. Dette gjorde de på et møte i Folkets hus i Oslo 22. august 1977. De brøt da taushetsplikten, idet de uttalte seg om sikkerhetsspørsmål som hadde blitt debattert i et hemmelig møte på Stortinget i juni samme år. De lekket informasjon fra den hemmelige delen av den såkalte Schei-rapporten. Den viste at målet med navigasjonssystemene Omega og Loran C, som ble bygget i Norge mot slutten av 1950-årene, var å gi de amerikanske Polaris-ubåtene med atomraketter nøkkelinformasjon om hvordan de skulle navigere missiler med kapasitet til å nå Sovjetunionen. Dermed ble Norge integrert i USAs sikkerhetspolitikk. Det Furre og Gustavsen uttrykte at de var kritiske til, var at den delen av rapporten som var unntatt offentligheten, viste at dette hadde skjedd uten reglementert debatt og avstemning i Stortinget.

I det ovennevnte hemmelige møtet på Stortinget i juni samme år hadde stortingspresident Guttorm Hansen forsvart denne forbigåelsen av reglene: «[D]et har eksistert og eksisterer forståelse i Stortinget for at saker av sikkerhetspolitisk karakter i visse tilfeller må behandles på en annen måte enn den vanlige saksprosedyre i Stortinget» (Rasmussen, 2021). Alle partier unntatt SV sluttet seg i møtet til at regjeringen hadde opptrådd forsvarlig. Gustavsen og Furre forklarte at de lekket denne informasjonen til offentligheten fordi Stortinget ikke var blitt informert, og dermed ikke hadde kunnet utøve demokratisk kontroll over opprettelsen og bruken av navigasjonssystemet (Rasmussen, 2021).

Vi skal i det følgende skrive lekkasjene inn i et historisk forløp: Vi skal skissere noe av deres historiske bakgrunn, noen foranledninger, opptakten til lekkasjene, deretter selve lekkasjene og til slutt de vesentligste motreaksjonene og etterspillet. Vi vil gjøre leseren oppmerksom på at vi i denne saken vil gå mer i dybden og trekke frem flere detaljer sammenlignet med det omfanget vi har lagt oss på i omtalene av de fleste andre sakene i dette kapittelet. Dette skyldes dels at vi bruker historikken i denne saken som et eksempel for å få frem den betydningen tenkning om autentisitet har hatt for varslingens fremvekst (se del 5.3), dels at det er den eneste varslersak i perioden hvor det ble forsøkt reist riksrett mot varslerne, noe som vitner om den unike betydning saken hadde og sist, men ikke minst at det dessuten er sider ved saken som vitner om hvordan humor og alvor er flettet inn i hverandre, noe vi tar opp i et postludium i denne boken.

Hva angår den historiske bakgrunnen, påpeker Dahl og Bastiansen (2000) at Berge Fures og Finn Gustavsens lekkasjer i 1977 er på linje med lekkasjene i Listesaken samme år og Ikkevold-saken (1983–1987) (se omtale av begge sakene senere i denne delen). De representerte en strategi fra den politiske opposisjonen mot regjeringen. Opposisjonen fungerte som en åpenhet i møte med det strengeste hemmeligholdet fra AP-regjeringen, nemlig på det forsvars- og sikkerhetspolitiske feltet. Opposisjonen hadde på dette feltet små muligheter til å gjøre seg gjeldende i perioden fra og med vedtaket om norsk NATO-medlemskap i 1949 frem til da «[d]et igjen ble virkelig offentlig strid om den norske utenriks- og sikkerhetspolitikken – året 1977» (Dahl & Bastiansen, 2000, s. 302).

Noe av stridens øvrige bakteppe var Norges identitet og politiske strategi som NATO-medlem. Norge var blant stifterne av NATO som en forsvarsorganisasjon for land i Europa og Nord-Amerika med grunnlag i Atlanterhavspakten. Den ble undertegnet av tolv medlemsland 4. april 1949 ved starten av den kalde krigen og skulle fungere som et forsvar mot det kommunistiske Sovjetunionen (Cooper, 2024). I forkant av at Norge ble medlem, holdt Gerhardsen sin mest kjente tale, Kråkerøytalen. I den kritiserte han Norges Kommunistiske Parti, forlot sin

tidligere mer moderate linje overfor kommunistene og la seg på Haakon Lies mer kritiske standpunkt. Gerhardsen uttalte blant annet:

Det som kan true det norske folkets frihet og demokrati – det er den fare som det norske kommunistpartiet til enhver tid representerer. Den viktigste oppgaven i kampen for Norges selvstendighet, for demokratiet og rettssikkerheten er å redusere kommunistpartiet og kommunistenes innflytelse mest mulig (Gerhardsen, 1948).

På vei mot lekkasjene i 1977 er det grunn til å tro at to hendelser på den internasjonale scenen, samt NKPs reaksjoner på disse, bidro til at det norske politiske miljøet fikk økt forståelse for legitimiteten av å bekjempe kommunistene i Norge, ikke minst innenfor sikkerhets- og forsvarspolitikken. Middelet til å bekjempe kommunistene var å holde det hemmelig for dem at Norge, via Loran C- og Omega-systemene, la til rette for at amerikanske Polaris-ubåter med atomraketter fikk informasjon om hvordan de skulle navigere, og slik sett kunne bidra til å forsvare Vesten mot Sovjetunionen. De to hendelsene og NKPs reaksjon bidro dessuten sannsynligvis til å vanskeliggjøre opposisjon på dette sensitive sikkerhetspolitiske feltet.

Sovjetunionen gikk til et brutalt angrep på det demokratiske opprøret i Ungarn i 1956. Hele 20 000 mennesker ble drept, og 200 000 ungarere flyktet fra landet (Sarfi, 2022). Dessuten invaderte Sovjetunionen Tsjekkoslovakia i 1968 og knuste Alexander Dubceks forsøk på å innføre «sosialisme med et menneskelig ansikt». Til tross for at sovjetarmeens fremferd i Ungarn førte til en «begynnende reorientering vekk fra den tidligere grenseløse lojaliteten til Sovjetunionen», opererte partiet utad fortsatt som sovjetlojalt (Rønning, 2023). I 1968 var NKP kritisk til Warszawapaktens invasjon av Tsjekkoslovakia, men da man i hovedsak fortsatt forsvarte Sovjetunionen og «det som ble kalt 'den reelt eksisterende sosialismen' i de kommunistiske statene i Sentral-Europa» (Rønning, 2023), er det grunn til å tro at det norske politiske miljøet oppfattet kritikken som lite troverdig. Det skulle altså bare gå ni år fra invasjonen i Tsjekkoslovakia til Furre og Gustavsen utfordret Stortingets hemmelighold som ledd i Norges støtte til NATO.

Noe av lekkasjenes forhistorie var at hemmeligholdet overfor Stortinget var så strengt og lenge hadde sterkt forpliktet også de to partifellene – «radarparet», som de ble kalt. De oppviste en lojalitet med AP-regjeringens hemmelighold rundt Loran C-saken som et ledd i strategien med å redusere det norske kommunistpartiets innflytelse, noe de først etter hvert brøt over tvert med i form av de kontroversielle lekkasjene. Stortingspresident Guttorm Hansen uttalte til NRK radio 22. august 1977, samme dag som de to lekket fra rapporten;

Ja, jeg må jo først si at jeg som Stortingspresident meget dypt beklager at de to representanter har brutt det taushetsløfte som de har skrevet under i likhet med oss andre når ... når de kom til Stortinget første gang. Det er så vidt jeg vet første gang det har skjedd i Stortingets historie.⁴⁵

Grunnene til at taushetsplikten var overholdt som en absolutt, er blant annet å finne i det historiske bakteppet vi har skissert. Deler av Schei-rapporten ble holdt skjult for Stortinget for å forhindre de norske kommunistene i å få i hende nøkkelinformasjon om NATOs forsvarsstrategi.

At Furre og Gustavsens i første omgang bidro til hemmeligholdet, betyr neppe at dette var uproblematisk for dem. Som vi skal se, er det snarere grunn til å tro at allerede mens de holdt ting hemmelig, opplevde de en konflikt når det gjelder idealer om åpenhet. Dette gjaldt ikke minst i kraft av den sosialistiske opposisjonen de representerte overfor Gerhardsens AP-regjering, som videreførte partiets tradisjon med å avgjøre ting bak lukkede dører ved at «noen hadde snakket sammen» (Slagstad, s. 552). For Fures vedkommende var de opposisjonelle idealene dessuten knyttet til forbilder blant de kritiske røstene i den kristensosialistiske tradisjonen han var sosialisert inn i. Det var dels Karl Marx og hans revolusjonsromantikk, men også skikkelser som Hans Nielsen Hauge og Martin Luther – førstnevnte med sitt opprør mot Konventikkelpakaten, som monopoliserte embetsmenns forkynnelse, og den andre med sitt brede opprør mot pavekirken. Men hvor dypt disse idealene stakk, er, som vi skal se, et åpent spørsmål.

Vender vi oss fra disse trekkene i den litt distanserte forhistorien i etterkrigstiden til de mer umiddelbare foranledningene til lekkasjene, må de sies å ha vært flere. Rossavik påpeker at fra politisk hold stilte man spørsmål ved regjeringens håndtering av Loran C-saken. En fredag våren 1974 leverte Arnt M. Henriksen (SV) følgende spørsmål til spørretimen: «Når og på hvilken måte vedtok Stortinget bygging av Loran C-stasjonen i Vesterålen?» (Rossavik, 2011, s. 216). Den påfølgende mandagen ble Henriksen innkalt på stortingspresidentens kontor. Presidenten krevde at spørsmålet ble trukket: «Fordi det kan ikke besvares» (s. 226). Henriksen nektet og fikk derfor stille spørsmålet den påfølgende onsdagen. Sven Stray (H) satt i presidentstolen og sa: «Spørsmålet vil bli strøket og behandlet på annen måte» (s. 226). Det ble det da også i et lukket møte der man var pålagt taushetsplikt, som Henriksen lojalt fulgte ved ikke å referere fra møtet.

Viktig var også offiseren og statsviteren Anders Hellebusts magisteravhandling fra 1974. Med basis i åpne amerikanske kilder offentliggjorde han sensasjonelle

45 NRK, radio, 22.8.1977. Reportasje om lekkasjen. <https://www.nb.no/search?q=loran%20c&mediatype=radio>

opplysninger om at norske myndigheter i 1959–60, i samarbeid med amerikanske myndigheter, hadde etablert hemmelige navigasjonssystemer i Vesterålen og på Jan Mayen av typen Loran C (Long Range Navigation). Systemet var tilknyttet det amerikanske atomubåtprogrammet Polaris og sendte informasjon til ubåter som med atomvåpen om bord kunne navigere trygt i Atlanterhavet. «Dette betød at Norges atom- og basepolitikk var undergravd av regjeringen Gerhardsen, og det i aller største hemmelighet, uten at Stortinget var informert» (Dahl & Bastiansen, 2000). Dahl og Bastiansen unngår imidlertid å nevne hvilken stemning som må ha oppstått i Stortinget i forbindelse med maktovertakelsen i Ungarn i 1956 og i Tsjekkoslovakia i 1968, og de behovene dette må ha skapt i regjeringen og Stortinget for å vedlikeholde og styrke båndene til NATO med tilsvarende skepsis mot NKP.

Hellebust fikk tillatelse av regjeringen til å informere Arbeiderbladet om målet med Omega- og Loran C-systemene (Rasmussen, 2021). Dette ble en så «het potet» for regjeringen at de satte ned en enhet for å granske saken, Schei-utvalget. Oppdraget var å utrede den konstitusjonelle fremgangsmåten ved etableringen av navigasjonssystemene, og komiteen konkluderte i desember 1975 med at fremgangsmåten hadde vært forsvarlig, men kun en del av rapporten ble altså gjort offentlig tilgjengelig.

Hemmeligholdet rundt saken varte lenge ved. Etter at stortingsrepresentantene fikk lese rapporten, holdt som nevnt også SVs representanter den skjult. Etter at kommisjonen var nedsatt av regjeringen sommeren 1975, gikk det ca. et halvt år frem til Schei-komiteen leverte sin hemmeligstemplede rapport til regjeringen 23. desember 1975 (Dahl & Bastiansen, 2000, s. 303; Rasmussen, 2021, s. 287). Av de vel 100 sidene før konklusjonen var halvparten hemmeligstemplet (Skre, 2022, s. 371). Det var med andre ord ikke så rent lite regjeringen hadde å skjule. Rasmussen fremholder at det oppsto mistanke om at rapportens hemmelige del omhandlet grunnlovsbrudd. Hemmeligholdet «ble betraktet som et forsøk på å skjule tidligere regjeringers regelbrudd eller avmakt overfor USA» (Rasmussen, 2021, s. 288). Konklusjonen var imidlertid offentlig. Der mente man å kunne fastslå at prosessen frem til vedtaket om at USA fikk bygge og drifte navigasjons- og peilestasjonene, ikke var i strid verken med Grunnloven eller norsk basepolitikk. Regjeringen sendte så rapporten sammen med en hemmelig stortingsmelding til Stortinget. «Desse dokumenta brukte Stortinget halvanna år på å behandla i det eine hemmelige møtet fram til det neste hemmelige møte» (Skre, 2022, s. 372).

Samtlige stortingsrepresentanter som var blitt innviet i de hemmeligstemplede delene av rapporten, overholdt sin taushetsplikt fra de fikk rapporten lille julaften 1975 og frem til 13. mai 1977, da stortingskomiteen leverte den hemmeligstemplede innstillingen, og videre frem til 7. juni samme år, da innstillingen ble behandlet i det nevnte hemmelige stortingsmøtet. I det hemmelige møtet på

Stortinget i juni 1977 ble rapporten igjen diskutert på grunn av anklagene i media, men graderingen av den ble altså ikke endret. Selvsensuren inkluderte sosialistene Gustavsen og Furre. For dem var taushetsplikten enda like «hellig» som for de øvrige representantene. Partiskillelinjene spilte i praksis ingen rolle. Dette innebar også at de holdt rapportens hemmelige deler skjult for sitt eget hovedstyre. Hovedstyret i SV var uvitende om rapportens eksistens gjennom denne halvannet år lange perioden. Men det skulle det vise seg å bli en forandring på.

Nettopp på grunn av taushetsplikten og frykten for lekkasjer diskuterte SVs stortingsrepresentanter Schei-rapporten kun seg imellom på egne møter (Rossavik, 2011, s. 227). Dette kan ha vært knyttet til bekymring for at de delene av SV som var sympatiske overfor kommunismen, særlig Reidar T. Larsen, som jo kom fra NKP, kunne lekke. SVs stortingsgruppe vedtok at alle andre enn stortingsrepresentantene måtte gå fra møtene. Det gjaldt nestleder Steinar Stjernø og redaktør i Ny Tid Audgunn Oltedal. Stjernø reagerte med raseri da han ble sendt på dør, fremholder Skre (2022, s. 372). Hvordan Oltedal reagerte, kan man kanskje best avlese av det faktumet at hun lot publisere en lekkasje fra en stortingsrepresentant som kunne fortelle i detalj fra de hemmelige drøftingene av den hemmeligstemplede innstillingen som fulgte rapporten.

Figur 4.3: Audgunn Oltedal i vitenboksen under de rettslige forhørene om avsløringene i Oslo forhørsrett. I bakgrunnen konfererer hennes advokat Alf Nordhus (tv.) med politifullmektig Arne Huuse, som ledet etterforskningen. Foto: NTB

Opptakten til Furre og Gustavsens lekkasjer var nemlig nettopp denne lekkasjen som Oltedal iscenesatte. Da konklusjonen i Schei-rapporten omsider kom til en avgjørelse i det lukkede møtet i Stortinget 7. juni, var det nemlig en «Deep Throat» som hadde lekket fra møtet til Oltedal og Ny Tid. Ingen vet hvem varsleren var, men Gustavsen antydte at det kunne være Nils Petter Gleditsch fra Institutt for fredsforskning, som hadde gitt Gustavsen faglig assistanse (Rasmussen, 2021, s. 289).

Redaktørens sjakktrekk med å offentliggjøre lekkasjen skulle vise seg å bidra til at Furre og Gustavsen endret syn når det gjaldt riktigheten av å overholde taushetsplikten. Redaktør Oltedal gikk 8. juni til Furre og fortalte at Ny Tid ville rapportere samme dag fra det hemmelige møtet dagen før. «Furre gav tydelig uttrykk for at han var lite glad for lekkasjene» (Skre, 2022, s. 373). Avisen fremholdt i tittelen på artikkelen: «Loran C i Stortinget: Stortinget godtok norsk innkobling til USAs atomstrategi.» Ny Tid fremholdt videre: «Mot 25 stemmer vedtok et usedvanlig taust Storting tirsdag 6/6 at hemmelighetskremmeriet rundt Loran C og Omega-rapporten skulle fortsette.» Videre skrev avisen at SV krevde full åpenhet om rapporten, som hadde ligget som et hemmelig dokument i Stortinget i over ett år (Rossavik, 2011, s. 226). Stortingspresident Guttorm Hansen innkalte redaktør Oltedal på sitt kontor og meddelte at Ny Tid var utelukket fra presselosjen på ubestemt tid. På Dagsrevyen antydte han riksrettstiltale mot avisen (Rasmussen, 2021, s. 289). Ny Tid brakte i perioden stoff om Loran C-saken som gjorde den siteringsverdig i andre aviser. «Sikkerhetspolitikken var ikke lenger et 'fredet' tema i journalistikkens utkanter, men fløt opp til overflaten og inn i politikkens sentrum» (Rasmussen, 2021, s. 288).

Da sakskomplekset nå var gjort kjent av Ny Tid, ble det straks en sak for hovedstyret i SV. Det var neppe tilfeldig at det var nestleder Steinar Stjernø, som jo rasende var blitt kastet på dør, som nå gikk hardt ut i hovedstyret. Han argumenterte overbevisende for at SV burde offentliggjøre rapporten hvis ikke regjeringen gjorde det. Stjernø samlet et klart flertall for dette standpunktet i hovedstyret. Det la et økt press på Furre som partileder og Gustavsen som medlem av utenriks- og konstitusjonskomiteen, som var ansvarlig for behandlingen av Schei-rapporten (Rossavik, 2011, s. 227). Rossavik fremstiller presset som ble utøvet fra det klare flertallet, som den avgjørende grunnen til at Furre og Gustavsen bestemte seg for å lekke fra rapporten. Skre fremholder dessuten at Stjernø argumenterte for at det ville være skadelig for tilliten og omdømmet til partiet om det ble offentlig kjent at SV hadde hemmeligholdt rapporten for velgere og medlemmer (s. 373). Med andre ord: Den demokratiske forpliktelsen som et flertall i ens egen partiledelse representerte for en partileder, samt bekymringen for tap av tillit til partiet synes å være de utslagsgivende faktorene som førte til at Furre opplevde at han nå ble konfrontert med et uunngåelig valg: Han måtte enten offentliggjøre rapporten og forvente riksrett og skade partiet i det kommende valget eller ikke offentliggjøre rapporten, men da gå på kollisjonskurs med sitt

eget partiflertall med den følgen at han måtte gå av som partileder (Rossavik, 2011, s. 227). Lett kan det ikke ha vært å velge mellom pest eller kolera.

Trolig var også det faktumet at tidligere statsminister Per Borten viste mot ved å stå frem og kritisere overvåkningspolitiet for overvåkning av kommunister, viktig. Som vi har sett, inspirerte det personalsjefen i Hydro, Magnus Hole Jacobsen, til å innrømme at han i en årrekke hadde samarbeidet med overvåkningspolitiet om å utelukke kommunister fra ansettelse i Hydro. Når sivil ulydighet ble praktisert i den saken, ville det være feigt av en SV-er å la være i denne saken. Med overvåkningsskandalen på forsiden av alle de store avisene oppsto det trolig et tankekors for Furre som pushet ham ytterligere i retning av å lekke (Skre, 2022, s. 375).

Foranledninger og opptakt var nå et tilbakelagt stadium. Partileder Furre gikk til verket med et nytt syn på saken. Han innkalte til pressekonferanse 16. juni,⁴⁶ bare åtte dager etter oppslaget i Ny Tid 8. juni og det påfølgende møtet i SVs hovedstyre. Furre hadde ombestemt seg. Med nestleder Berit Ås og Reidar Larsen ved sin side fremholdt han at han hadde sendt brev til regjeringen og Stortingets presidentskap. Han ville at en kommisjon skulle granske regjeringsmedlemmers ansvar for avtalene om å stasjonere Loran C- og Omega-stasjonene på norsk jord. Om ikke regjeringen offentliggjorde Schei-rapporten, ville han selv gjøre det. «Sannheten skulle fram i lyset» (Skre, 2022, s. 375). Noe annet kunne han ikke forsvare overfor seg selv, de som hadde valgt ham, og Grunnloven. Men han unnlot å nevne at han var utsatt for et hardt press fra hovedstyret. «Han vant tillit der han kom, men snakke ikkje alltid sant», skriver Ragnhild Skre i forordet til hans biografi (Skre, 2022, s. 12).

I det åpne brevet til regjeringen skrev han heller intet om presset fra hovedstyret. Snarere fremstilte han standpunktet sitt ved å vise til noe historisk sagnomsust som den avgjørende forutsetningen for hans nye standpunkt: samvittigheten. Han hevdet at han av samvittighetsgrunner ikke kunne leve med at Schei-rapporten forble unntatt fra offentligheten. I en fjernsynssending samme kveld, 16. juni, understreket han samvittighetsgrunnene enda sterkere ved å vise til både Karl Marx og Martin Luther som forbilder. Heller ikke her fortalte han om presset fra hovedstyret. Skre fremholder:

Han hevda at han av samvitsgrunner ikkje kunne leve med at Schei-rapporten ikkje ble kjend og dei usvare spørsmåla der vidare granska. Ingen tvilte på at han hadde nære samtaler med samvitet sitt, og at samvitet tala høgt til Berge Furre (2022, s. 377).

Fredag 19. august uttalte Nordli-regjeringen at en offentliggjøring av hele Schei-rapporten ikke ville skade verken rikets sikkerhet eller norske sikkerhetsinteresser,

46 NTB-reportasje, sitert fra Østlandsposten 16.6. 1977 s. 1 og 8.

men forholdet til en nær alliert, nemlig USA. Derfor valgte man å ikke offentliggjøre hele rapporten. Dessuten ville ikke regjeringen la seg presse av Furre (Dahl & Bastiansen, 2000, s. 304; Skre, 2022, s. 381).

Med 1600 personer til stede i Folkets hus 22. august gikk Furre og Gustavsen på talerstolen. Gustavsen åpnet talen slik:

Godtfolk! Politifolk! [...] Først en opplysning. NRKs ledelse har bestemt at radio og fjernsyn ikke skal referere noe hemmelig fra dette møte. Det er ikke min situasjon, selv om jeg har fått liknende ordrer. Når jeg likevel snakker ut, er det med utgangspunkt i Grunnlovens § 100 som lyder slik, i siste setning: 'Frimodige ytringer, om Statsstyrelsen og hvilken som helst anden Gjenstand, ere enhver tilladte' (Rasmussen, 2021, s. 290).

Mange pressefolk var til stede. Umiddelbart i etterkant av Gustavsens ironiske uttalelse om politiet kan man høre hele salen le høyt med påfølgende applaus som en anerkjennelse av at han har vært morsom.⁴⁷

Deretter tok Furre ordet. Han hevdet at Schei-rapporten hemmeligholdt at Norge ble gjort til mål for atomkrig gjennom dekkoperasjoner i 1958 og 1959, mens den åpne politikken var snarere at Norge skulle være fritt for atomstrategiske installasjoner. Når han fikk greie på et så alvorlig svik mot landet sitt, kunne han ikke lenger følge taushetsplikten. Han fremholdt: «Skilnaden mellom den opne delen av Schei-rapporten og den hemmelige delen er at den opne delen skjuler at Stortinget vart ført bak lyset, medan den hemmelege delen openberrar at Stortinget vart ført bak lyset» (Skre, 2022, s. 383). De konkluderte med at ledende krefter i regjeringen helt fra begynnelsen av visste at Loran C-stasjonene ville inngå i USAs atomvåpenstrategi.

I sin bok *Kortene på bordet* fra 1979 omtaler Gustavsen hendelsen slik:

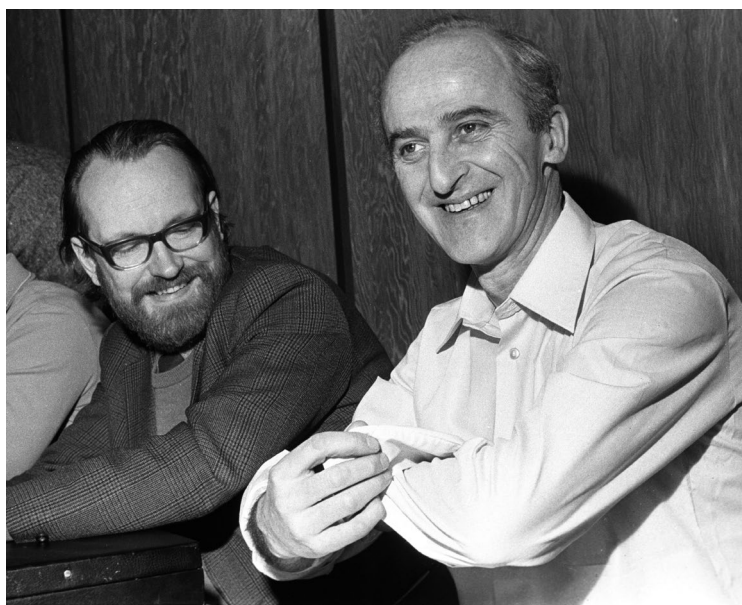
Den store salen og galleriet var sprengt, oppe og nede, folk satt på golvet helt inn til talerstolen, noen hadde bare ståplass langt der bak og sto på tå eller klatret oppover veggene for å kunne følge med. Mange presse- og kringkastingsfolk var også til stede. Men alle, med unntak av Dagbladet, hadde fått munnkurv. De kunne fortelle om showet, men ikke om showets innhold – noe *hemmelig* måtte ikke finne veien til avisspatene eller eter (s. 264).

Furre og Gustavsens avsløringer betød at regjeringen ble satt i gapestokken. Men offentlighetens gapestokk skulle vise seg å være skånsom. Riktignok offentliggjorde Pax forlag dagen etter hele Schei-rapporten i bokform. Et opplag på opp

47 <https://www.nb.no/search?q=loran%20c&mediatype=radio>

mot 20 000 eksemplarer ble fraktet med Linjegods rundt til bokhandlere over hele landet frem mot stortingsvalgdagen 12. september. Ny Tid hadde en spesialutgave om Loran C-saken med et opplag opp mot 50 000.

Fra et medieperspektiv var imidlertid dette unntakene som bekreftet regelen. Pressen var i det vesentlige like lojale som stortingspolitikerne overfor taushetsplikten av frykt for represalier. Flere medier ba stortingspresidenten og borgerlige politikere om å kommentere på Furre og Gustavsens brudd på taushetsplikten. De fleste mediene omtalte imidlertid ikke delene av rapporten som hadde vært hemmelige, men nå var blitt offentliggjort. Bare ti aviser våget å referere fra de hemmelige sidene som nå var blitt gjort kjent (Dahl & Bastiansen, 2000, s. 304; Skre, 2022, s. 383–384). Dahl påpeker at selvsensuren til NRK og NTB var normgivende for de øvrige mediene. Kringkastingssjef Torolf Elster var den som selv besluttet at monopolinstitusjonen ikke skulle dekke Loran C-saken. Han begrunnet det med at man måtte følge Stortingets regler (Dahl & Bastiansen, 2000, s. 305). Det kan ha betydd at han hadde sympati med forsøkene på å holde informasjonen om Loran C unna de norske kommunistene.

Figur 4.4: Berge Furre og Finn Gustavsens under SVs partikongress i 1975.
Foto: Arne Iversen

Veien mot en eventuell riksrett skulle vise seg å bli lang. I kjølvannet av at riksadvokat Lauritz J. Dorenfeldt hadde besluttet at det ikke ville bli iverksatt etterforskning, verken av bokhandlere eller forlag, var det opp til parlamentarikerne å føre

saken videre. I november 1977 nedsatte Odelstinget en komité som skulle avgjøre spørsmålet om riksrett. Furre ble bedt om å gi sin versjon av hendelsene, og det gjorde han i en rapport på over 50 sider. Etter at den var levert, brukte Odelstinget over ett år på å vurdere hva man ville råde Stortinget til å gjøre. Først 12. januar 1979 sendte Odelstinget sin rapport der et flertall gikk inn for at det ikke ble reist riksrett (Skre, 2022, s. 399).

Fredsforskeren Nils Petter Gleditsch hadde våren 1977, da Schei-rapporten var til hemmelig behandling i Stortinget, sendt en forespørsel til State Department i Washington. Han ønsket innsyn i rapporter om kontakten mellom USA, ambassaden og norsk UD før regjeringen undertegnet avtalen om amerikansk etablering av navigasjonssystemene på norsk jord. Etter ytterligere press fra norske forskere friga State Department i 1979 et samtalereferat som avslørte at den amerikanske ambassaden 19. mai 1958 underrettet utenriksminister Halvard Lange om at Loran C skulle brukes av atomubåtene i Polarisprogrammet. Dermed gikk Furre og Gustavsens lekkasje inn i historien som et uttrykk for at de hadde fortalt sannheten. Toppolitikere i AP-regjeringen hadde hemmeligholdt det faktumet at Norge i skjul var blitt trukket inn i USAs atomvåpenstrategi, hevder Skre. Men dette var det knapt noen som festet seg ved. Det som opptok offentligheten i årene som fulgte, var snarere at bare et knapt flertall hadde berget Furre og Gustavsens fra riksrett (s. 398–400). Skre drøfter imidlertid ikke det forholdet at grunnen til at AP-regjeringen hemmeligholdt at Norge var med i USAs atomvåpenstrategi, var knyttet til at man ikke ønsket å gi de norske kommunistene innsikt i sentrale strategier i NATOs forsvar mot Sovjetunionen. Sovjet hadde både i 1956 i Ungarn og i 1968 i Tsjekkoslovakia som kjent vist sitt antidemokratiske ansikt. Ved de anledningene hadde norske kommunister vist at de ikke sto på nasjonens side som støttespillere for NATO, – snarere tvert imot. Derfor kunne man ikke stole på at de ville håndtere slik informasjon i tråd med nasjonens NATO-medlemskap.

Listesaken (1977)

Den såkalte Listesaken utgjør et tredje eksempel på «lekkasjer» sommeren 1977, som bidro til at disse månedene har fått betegnelsen lekkasjesommeren. Listesaken omhandler avsløringer – som pressemann og SV-politiker Ivar Johansen i Ny Tid sto i spissen for – av samarbeid mellom norske og amerikanske etterretningsmyndigheter. Det dreide seg om såkalte elektroniske peilestasjoner, som allerede til en viss grad var kjent, men Johansen mente å kunne påvise at etterretningstjenesten samarbeidet med NSA og CIA (Elvik, 1977). Overvåkningspolitiet gjennomførte en razzia i avisen Ny Tids lokaler og beslagla en rekke opplysninger, deriblant lister over ansatte i de hemmelige tjenestene, som Johansen hadde samlet inn fra åpne kilder. Ivar Johansen og flere fikk rettssystemet rettet mot seg etter disse avsløringene.

Figur 4.5: Ivar Johansen i 2009. Foto: GAD, CC BY-SA 3.0, via Wikipedia Commons

I likhet med Ikkevold-saken, som vi nevner under, er ikke dette en sak vi med dagens briller ville omtale som en varslingssak. Redaksjonene fikk informasjonen fra åpne kilder og egne undersøkelser, ikke fra informanter. Vi nevner dem likevel fordi de illustrerer et problemfelt vi mener har vært bidragsytende til fremveksten av varsling i Norge, nemlig spenningene mellom hensynet til allmennhetens rett på informasjon og hemmelighold av informasjon begrunnet med sikkerhetspolitiske hensyn. Dessuten har vi sett at varslingsbegrepet foreløpig ikke er adskilt fra gravejournalistisk aktivitet. Sakskomplekset, som de øvrige i denne delen, handler grunnleggende om hvor grensene går for når ett eller flere individer kan snakke ut til allmennheten – ut fra en oppfatning om at de aktuelle sikkerhets- og/eller forsvarspolitiske forholdene er i allmennhetens interesse å bli kjent med – uten å bli straffeforfulgt for det.

Ikkevold-saken (1983)

I 1983 ble en razzia og senere rettssak gjennomført mot personer tilknyttet bladet Ikkevold, etter at de trykket en artikkel der de avslørte en amerikansk lyttestasjon, SOSUS («sound surveillance system»), på Andøya. Ivar Johansen, kontorsjef i Gyldendal, ble betraktet som hovedansvarlig for at Ikkevold-redaksjonen fikk informasjon om anlegget. Redaksjonen i Ikkevold ble til slutt frikjent i Høyesterett. Det skal skyldes primært uklarheter med tanke på hvor kjent anlegget på Andøya var, og hvordan redaksjonen i Ikkevold samlet sine opplysninger (Enholm, 1987).

Ronald Byes forfatterskap

Arbeiderpartipolitikeren Ronald Bye var, som vi har sett i delen om Lund-kommisjonen (3.6.2), et av vitnene i kommisjonens gransking av politisk overvåkning i etterkrigstiden. Bye skrev bøker om avlyttingen Arbeiderpartiet hadde stått for, spesielt av venstrefløyen i partiet. Det startet med *Sersjanten – Makt og miljø på Youngstorget* (1987), deretter *Oppgjør* (1992), *Niende etasje* (1993), *De visste alt* (1993), sammen med Alf R. Jacobsen og Finn Sjøe, og *Spillet* (1995). Bye tilhørte høyresiden i Arbeiderpartiet og hadde selv vært aktivt deltakende i den politiske overvåkingen av venstrefløyen i partiet. I forbindelse med utgivelsen av *De visste alt*, som han skrev sammen med journalistene Alf R. Jacobsen og Finn Sjøe, ble avsløringenes karakter sammenlignet med Watergate-skandalen, og det ble truet med søksmål mot Bye på grunn av overvåkingen han med boken hadde innrømmet å ha deltatt i.

Bye ble viktig for opprydningen når det gjaldt ulovlig politisk overvåkning etter andre verdenskrig (se del 3.6.3 om Lund-kommisjonen og presseoppslag, for eksempel Kopland (1993)). Vi ser på ham som en varslers, som uttalte seg i ettertid om kritikkverdige forhold han visste om gjennom sitt virke i organisasjonen, i denne sammenhengen en hemmelig avlytting og overvåkning han selv hadde deltatt i. Han satte dette først på dagordenen i 1987 med boken *Sersjanten*, mens de mer detaljerte beskrivelsene av overvåkingen han hadde deltatt i, kom på 1990-tallet. I forbindelse med Byes død i 2018 uttalte Jonas Gahr Støre følgende om ham: «Med sin selvkritiske åpenhet bidro han på 1990-tallet til en historisk viktig avdekking og opprydding rundt norsk overvåking, en prosess som toppet seg med Lund-kommisjonens rapport fra 1996» (NRK, 2018).

Figur 4.6: Tidligere partisekretær i Arbeiderpartiet Ronald Bye med Arbeiderbladet i forbindelse med lanseringen av boken *De visste alt*. Foto: Aleksander Nordahl / NTB

4.1.1 Oppsummering

Flere av disse sakene reiser spørsmålet om hva slags informasjon det er moralsk og juridisk riktig og nødvendig at blir offentliggjort, og hva slags informasjon som bør holdes hemmelig av sikkerhetshensyn. Hvor går grenseoppgangene for når folket i et demokrati skal gjøres kjent med sikkerhetspolitiske planer og iverksetting, og når kan hemmeligholdelse forsvares av hensyn til rikets sikkerhet? Var «lekkasjene» sommeren 1977 ulovlige og potensielt farlige for rikets sikkerhet? Og i hvilken grad påvirker ens politiske overbevisning ens standpunkt i dette spørsmålet?

I hvilke sammenhenger, om noen, kan det forsvares at deler av maktapparatet bryter lover og/eller eget regelverk i sin behandling av borgerne eller – som i Furre og Gustavsen-saken – overfor Stortinget?

Dessuten aktualiserer disse sakene spørsmålet om hvilke premisser som ligger til grunn for de posisjonene både varslerne og deres kritikere inntar. Vi har sett at flere av varslerne påberopte seg å handle ut fra sine verdier. Det er ikke vårt anliggende å forske på intensjonene og sinnelaget hos varslerne. Diskursivt kan vi imidlertid betegne slike måter å snakke om det å rapportere om forhold en mener er kritikkverdige, på – fra innsiden til offentligheten – som et verdispørsmål. Det er et politisk betent felt vi har tatt for oss i denne delen, og det var en tendens til å beskyldte hverandre for å opptre eller uttale seg ut fra en politisk-ideologisk overbevisning (eller partipolitisk press) fremfor å forholde seg til det mer prinsipielle i saken. Dette gjaldt både for varslerne og deres støttespillere og deres kritikere. Slike utsigelser hviler på et premiss om at varslingshandlingen – offentliggjøringen eller bruddet på taushetsplikten – er legitim hvis de påståtte kritikkverdige forholdene anses som *objektivt* kritikkverdige. Dessuten må offentliggjøringen av dem anses som objektivt rett.

I disse sakene hersket det uenighet både om hvorvidt forholdene faktisk var kritikkverdige, og om det var riktig å offentliggjøre dem. Verdistanpunkter ble da viktige, som: Demokratiske prinsipper og regelverk er ufravikelige; hvis demokratiske prinsipper og regelverk kolliderer med hensyn til selve vår nasjons suverenitet, kan de i enkelte tilfeller settes til side; når lojalitet overfor systemer stanger grunnleggende mot egen samvittighet, bør vi handle i tråd med vår samvittighet (med andre verdenskrig og Nürnberg-prosessen in mente); å sette egen dømmekraft over regler som taushetsplikt – som skal stå seg over tid og har en større overbygning, som enkeltindividet kanskje ikke ser rekkevidden av – er et utslag av hybris. Enkelte resonnerte også i offentligheten utenfor sin politisk-ideologiske horisont. Eksempelvis var Magnus Hole Jacobsen kristenkonservativ og tilhørte følgelig ikke den politiske venstresiden, men han uttalte seg med

sympati om systemkritikken på venstresiden, og var åpenbart inspirert av den, og en stortingsrepresentant fra Høyre stilte seg åpen overfor at Gustavsen og Furres offentliggjøring kunne være legitim (Georg Apenes, som vi også har sett (i del 3.4.6), uttalte seg prinsipielt om varsling senere, Rossavik, 2011, s. 117). Dessuten problematiserer den borgerlige avisen Minerva «overvåkning på politisk grunnlag» og uttaler at overtramp må unngås (Rossavik, s. 117).

Det utspilte seg dermed hva vi kan kalle en implisitt debatt om noe av det varslingsbegrepet illustrerer. En handling der en innsider bryter organisasjonens taushetsplikt, kan ha krav på forsvar selv om påstandene om kritikkverdige forhold skulle vise seg å være gale. Har denne personen, i kraft av sin innsiderposisjon, innsikt i det som for vedkommende ser ut til å være kritikkverdige forhold, og vurderer offentliggjøring som eneste utvei for å bringe de kritikkverdige forholdene til opphør, har vi sett at offentliggjøringen kan være både en rett og en plikt man har. Hypotetisk sett kan det tenkes at om varslingsbegrepet hadde vært etablert i Norge tidligere i perioden, ville disse spørsmålene vært mer fremtredende i debatten. Det betyr imidlertid ikke at varslerne ville møtt på mindre motstand. Vi skrev at offentliggjøringen *kan* ha krav på forsvar. I varslingssaker der spørsmål om rikets sikkerhet er berørt, er det ikke uvanlig at motstanden er stor, inkludert rettsforfølgelse på grunn av brudd på lover knyttet til nasjonal sikkerhet. Dette ser vi også der varslingsbegrepet er etablert og vern av varslere er nedfelt i lov, for eksempel i Katharine Gun-saken i Storbritannia i forbindelse med invasjonen av Irak i 2003, og med den godt kjente varsleren Edward Snowden, som offentliggjorde gradert informasjon om amerikansk etterretning i 2013.

4.2 PROBLEMOMRÅDE: DRIFT AV VELFERDSSTATENS INSTITUSJONER OG PRINSIPPER SOM INDIVIDETS IBOENDE VERDI OG KRAV PÅ VERDIGHET SAMT FOLKEHELSE OG VITENSKAPELIGE FREMSKRITT

Størsteparten av sakene vi har identifisert totalt sett, som vi med dagens vokabular kan kalle varslingssaker, er koblet til helse- og omsorgssektoren. Problemområdet varslingene identifiserer, er først og fremst knyttet til kontroversiell maktbruk og behandling innen offentlige velferdsinstitusjoner, men også enkelte privatdrevne. Det er gjerne ansatte som melder fra om kritikkverdig behandling av pasienter, innsatte eller brukere. Maktbruken som blir kritisert, kan settes i sammenheng med utdaterte behandlingsregimer, føringer relatert til kostnadseffektiv drift, samt destruktiv ledelse og/eller organisasjonskultur.

Som vi skal se, er det flere typer spenninger og interessenetsetninger som kan kollidere med hensynet til enkeltindividet, prinsippet om individets krav på verdighet og ellers ivaretagelse av menneske- og pasientrettighetene i disse sakene. Når det gjelder behandlingsregimer og hensynene til kostnadseffektiv drift, kan vi se det i et befolkningspolitisk perspektiv. På sitt mørkeste kan vi forstå det ved hjelp av biopolitikkbegrepet slik Foucault brukte det i en analyse av rasehygiene og rasismens fremvekst i *Society must be defended* (2003). Kort sagt har viljen til regulering av befolkningens kvalitet innebåret å regulere reproduksjon på måter som legitimerte å isolere mennesker man anså som laverestående eller mindreverdige. Rasjonell bruk av ressurser, folkehelsehensyn og eksempelvis trykk på å prøve ut ny/eksperimentell behandling kan kollidere med de samlede hensynene til den enkelte pasienten eller brukeren.

Det er spesielt søkeordene «avsløring» og «kritikkverdige» som har identifisert saker innen dette problemområdet. I kapittel 3 om den medisinske diskursen (se 3.5) bruker vi begrepet «presteskaper i hvite kapper» om trykket rettet mot å åpne det medisinske behandlingsregimet for offentligheten, som en neste instans som står for tur etter en bølge av krav om mer åpenhet om maktrelasjoner i religiøse kretser. «Avsløring» vekker assosiasjoner til den lukkede innsiden som nå skal åpnes og frem i lyset. Samtidig peker ordet «kritikkverdige» mer direkte mot etableringen av varslingsbegrepet, da varsling skal komme til å defineres som varianter av å melde fra om «kritikkverdige forhold». (Som vi også har sett i metodedelen (2.2), er «kritikkverdige» og «varsling» assosiert som statistiske signifikanter fra tidlig på 2000-tallet.) Dessuten vokser det norske varslingsbegrepet frem delvis i forbindelse med saker innen helsefeltet.

De fleste av sakene vi tar for oss i denne delen om drift av velferdsstatens institusjoner, er knyttet til helseinstitusjoner, som sykehjem og somatiske og psykiatriske avdelinger ved sykehus. Disse behandles i 4.2.1, mens 4.2.2 tar for seg saker fra barnevern, fengsel og andre hjelpetilbud.

4.2.1 Helse

Journalist frikjent – nektet å oppgi kilder i sak om kritikkverdige forhold på sykehjem (1970)

Journalisten Jan Erik Lund i Norlands Framtid i Bodø ble frikjent i Hålogaland lagmannsrett etter å ha nektet å oppgi kildene til en sak hvor han skrev om kritikkverdige forhold på et aldershjem. Myndighetene krevde informasjon om kilden, til tross for at opplysningene var korrekte og førte til at bestyrerinnen på hjemmet ble oppsagt av formannskapet (Øy, 1994).

I denne saken var det en person som vi med dagens vokabular ville kalt en varslar, som kontaktet pressen med sin innsideinformasjon. Ifølge tidsskriftet

Nå (1970) var informasjonen hemmelighetsstemplet og måtte ha blitt «lekket» til pressen. Tidsskriftet bemerker at det er problematisk med det norske lovverket som åpner for å kunne idømme journalister å måtte oppgi sine kilder. Lund var først blitt pålagt av Lofoten forhørsrett å oppgi kilden (Øy, 1994). Lagmannsretten vektla at bruddet på taushetsplikten ikke hadde noen negative følger, men snarere «bidro til at Lund kunne skrive en korrekt reportasje som uten tvil hadde krav på offentlig oppmerksomhet» (Øy, 1994, s. 56). Denne saken reflekterer flere av momentene vi adresserte i delkapittelet om media (3.4): om varsling integrert i det massemediale og pressefolkenes ufravikelige beskyttelse av sine kilder, til tross for et lovverk som åpnet for å kunne idømme dem plikt til å avsløre dem.

Forskningsetisk alarm i forbindelse med psykiatrisk behandling (1974)

Den såkalte Gro-saken dreide seg om behandlingen av en utviklingshemmet jente på elleve–tolv år på institusjonen Klæbu pleiehjem i Trondheim. Medvirkende til å løfte frem denne saken var journalist og jurist Gerd Benneche (se også del 4.2.2, Wergeland, 1984) og journalist Arne Skouen. Den første avsløringen kom under tittelen «Tortur i norsk vitenskap» (Skouen, 1974). Jenta lå mesteparten av tiden fastspent i reimer, og det ble eksperimentert med adferdsterapi på henne med straff hvis hun oppførte seg klanderverdig, og belønning hvis hun oppførte seg bra (Dagbladet, 1974; Paulsen & Lie, 2016). Ifølge en artikkel i Tidsskrift for Den norske legeforening bidro denne saken til å «utløse og drive debatten om forskningsetiske komiteer [nå REK] i Norge i 1970-årene fremover» (Paulsen & Lie, 2016).

Strengt tatt er ikke dette en sak vi med dagens vokabular ville kalt en varslings-sak. Så vidt vi har kunnet se, var det ingen kilder som «lekket» til Benneche og Skouen fra pleiehjemmet, og de hadde heller ikke selv en virksomhet der. Saken skal ha startet med at Benneche i 1973 kom over en artikkel i tidsskriftet Nordisk Psykologi som «beskrev et atferdsteoretisk behandlingsopplegg for en 12 år gammel pike med sterkt avvikende sosial atferd» (Hjeltnes, 2022) Vi har likevel valgt å ta den med fordi den viser et landskap der gravejournalistikk og varsling ikke er langt fra hverandre. Dette skal vi også se nærmere på i flere saker vi tar for oss i denne delen, som også omhandler behandling av psykisk utviklingshemmede. Dessuten har vi sett at forskningsetikken var tidlig ute med å diskutere varsling i Norge. Dette er en sak der det slås alarm om uetisk forskning. Selv om verken Benneche eller Skouen var forskere, har de her satt seg inn i forskningslitteratur: De kritiserer behandlingsforhold de kjenner til fordi de har innsidekunnskap, fra fagfeltets interne diskurs, om behandlingens vesen og rettferdiggjørelse fra de ansvarlige bak den.

Figur 4.7: Journalist og jurist Gerd Benneche. Foto: NTB

Vi viser igjen til bildet «presteskaper i hvite kapper», som ble utdypet i delkapittelet om medisinsk diskurs (del 3.5), om autoritetene i helsevesenet som gruppen som avløste helsevesenet som objekt for å granske maktovergrep. Dette kan vi koble til denne saken så vel som den neste.

Reitgjerdet (1979)

Flere varslet om alvorlig kritikkverdige forhold når det gjaldt pasientbehandlingen på Reitgjerdet psykiatriske sykehus i Trondheim. Den mest kjente er den sivilarbeidende legen Svein Solberg, som skrev sin *Rapport fra Reitgjerdet* (1979) om forholdene. Se delen om den medisinske varslingsdiskursen (3.5) for en utførlig analyse av Reitgjerdet-saken.

I voldens verden – sentralinstitusjonene for psykisk utviklingshemmede (1983)

Denne boken er skrevet av vernepleier Gunnar Steinmoen og journalist Thor S. Halvorsen, begge med lang erfaring som pleiere i helsevern for psykisk utviklingshemmede (HVPU). Vi anser boken som en varslingsak.

Hensikten med denne boka er å belyse storinstitusjonene for psykisk helsevern innenfra. Målet var å bidra til en faglig granskning av HVPU [...] for den alminnelige leser håper vi at denne boka kan gi et innblikk i den lukkede verden som storinstitusjonene er (Steinmoen & Halvorsen, 1983, s. 11).

Boken skildrer svært kritikkverdige forhold ved flere institusjoner for psykisk utviklingshemmede. Ved noen av institusjonene ble det også meldt fra om forholdene, internt og eksternt, til media før Steinmoen og Halvorsen utga boken. Vi skal her nevne to av disse sakene, der Steinmoen var ansatt. Begge bør også i seg selv anses som varslingssaker.

Steinmoen jobbet som overpleier ved Fossnes Sentralhjem for psykisk utviklingshemmede i Vestfold. Der var han vitne til overgrep og andre uholdbare forhold ved institusjonen, som utstrakt kontroll og vold. Dette oppgir Steinmoen at han først gikk tjenesteveien med, men han opplevde at alt, foruten hans «ulydige oppførsel», ble bagatellisert (Steinmoen & Halvorsen, 1983, s. 35). Heller ikke helsemyndighetene tok situasjonen på alvor, oppgir Steinmoen. Flere pleiere og pårørende bestemte seg så for å kontakte pressen i november 1980. Dette ledet til flere medieoppslag og påfølgende politietterforskning. Politietterforskningen konkluderte med at ingen klanderverdige forhold var å finne, og derfor ble gransking av tilsynsmyndighetene ikke gjennomført, og saken ble henlagt (Steinmoen & Halvorsen, 1983).

Dagsrudheimen i Telemark var en sentralinstitusjon for psykisk utviklingshemmede som havnet i medienes søkelys i 1982 på grunn av påstander om overgrep mot beboerne og andre kritikkverdige forhold. Som i den ovennevnte saken om Fossnes var Gunnar Steinmoen også her sentral som sjefspleier. Etter presseoppslag og krav om faglig gransking mottok tilsynsmyndighetene en rapport fra Steinmoen med en rekke eksempler på overgrep med vitner til stede. Rapporten vektla at det ikke var snakk om å henge ut enkeltpleiere, men uakseptable forhold ved driften av organisasjonen, som underbemanning og mangel på bevilgninger (Steinmoen & Halvorsen, 1983). Saken skulle vise seg å være vanskelig for Tilsynsutvalget å komme til bunns i.

I 1982 opprettet Sosialdepartementet et utvalg som skulle gjennomgå helsevernet for psykisk utviklingshemmede. Dette resulterte i NOU 1985: 34 «Levekår for psykisk utviklingshemmede», der det innledningsvis i bakgrunnen for oppnevningen refereres til kritikken i pressen av forholdene ved Fossnes Sentralhjem og Dagsrudheimen.

Saker fra psykisk helsevern fortsetter: Nærlandheim-saken (1984)

Nærlandheim-saken og Reitgjerdet-saken har lignende trekk ved at en sivilarbeidende lege melder fra om kritikkverdig behandling av pasientene på de respektive institusjonene. I begge tilfellene er det altså ansatte i et kortere og spesielt arbeidsforhold. Den sivilarbeidende legen ved Nærlandheimen sentralinstitusjon for psykisk utviklingshemmede i Rogaland, Geir Stene-Larsen, la frem en rapport som avslørte kritikkverdig oppfølging av de innlagte på institusjonen. Det gjaldt

særlig mangelfull medisinsk omsorg, for eksempel en alvorlig mangel på alminnelig legesjekk (Vår rett: Organ for Norsk forbund for psykisk utviklingshemmede, 1984). Fylkeslegen tok kritikk for forholdene, mens fylkeshelsesjefen på sin side trakk «sjokkrapporten fra Nærlandheimen i tvil [...] [og] mener saken er blåst opp i pressen» (1984).

Figur 4.8: Geir Stene-Larsen ble senere direktør for Folkehelseinstituttet (2002–2012). Her fra en pressekonferanse i 2006. Foto: Morten Holm / NTB

Det ser ikke ut til at Stene-Larsen opplevde gjengjeldelser ut fra hva vi har sett i denne saken. Snarere ser det ut til at det var noenlunde enighet om at forholdene var kritikkverdige, men ifølge en sak i VG (Buggeland, 1984) var det slik at «få tar skylda».

Konflikt ved Dal aldershjem i Ullensaker (1986–1987)

Dette er en sak der de ansatte og tillitsvalgte, pressen, media og kommunelegen i et tydelig samarbeid forsøker å komme kritikkverdige forhold i eldreomsorgen til livs med Dal aldershjem i sentrum. Den 24. oktober 1986 gikk 16 ansatte ut og krevde at ledelsen gikk av (Westengen, 1986a, 1986b). Dal aldershjem var ikke godkjent som sykehjem, men hadde flere beboere som var pleietrengende. Også kommunelege Christian Mothes uttaler seg flere ganger i pressen om dette (blant annet i oppslagene 24. oktober). Han bidrar slik til å gi tyngde til de ansattes varsling, som vi med dagens vokabular vil betegne det som. Dessuten impliserte

kritikken flere nærliggende kommuner som sendte sine eldre til Dal aldershjem, noe som engasjerer lokalpressen (se for eksempel Glåmdalen, 1986). Kritikken gjaldt forholdene for både beboerne og de ansatte (se for eksempel Westengen, 1986c og uttalelsene fra advokat Svein-Widar Habberstad i Dagbladet Rogaland (se NTB-notis i Dagbladet Rogaland, 1986)). Det er også en sak som får tydelig frem hvordan kritikkverdige forhold for beboere på en institusjon og kårene for de ansatte kan henge nært sammen, for eksempel i form av underbemanning som både gir dårligere oppfølging av pasientene og medfører slitasje på de ansatte.

Saken ble trappet opp. Flere ansatte skal ha møtt opp hos sosialminister Tove Strand Gerhardsen med en «sterk appell om forholdene for pasienter og ansatte ved hjemmet» (Westengen, 1986c). Fem ansatte, som samtidig var tillitsvalgte, ved Dal aldershjem mistet jobben etter påstander om at de «lammet» driften av aldershjemmet gjennom en «organisert sykemeldingsaksjon» (se blant annet Hanssen, 1987; NUFO-gruppa ved Lørenskog skole, 1987). De fem nektet for påstandene om organisert sykemeldingsaksjon og hevdet at de så på dette som en hevnaksjon fra arbeidsgiveren. Se for eksempel et større oppslag i Romerikes Blad, som inneholder uttalelser fra flere parter i saken, samt en tidslinje over konflikten ved aldershjemmet (Olderkjær & Westerengen, 1987).

Sol-saken (1991)

Sol-saken er nok en sak om behandling av psykisk utviklingshemmede – denne gangen på institusjonen Emma Hjorths Hjem i Asker. Støttespillere ved institusjonen gjorde hemmelige opptak av overgrep, som slag og spark, under det som skulle være behandling av klienten ved navn Sol (Solveig Møskedahl). En av støttespillerne var psykologen Arild Karlsen, som jobbet på hjemmet. Karlsen overleverte videoene til politiet.

Artikkelen, som NFPU (Norsk Forbund for Psykisk Utviklingshemmede) står bak, viser til at rettssikkerhetsutvalget jobbet med å avklare hva som er lov og ikke når det gjelder bruk av tvangsmidler, men hevder at denne saken viser at dette alene ikke er nok: «Det som til syvende og sist blir avgjørende, er den enkelte pleiers etiske og moralske fundament. Selve respekten for menneskeverdet» (Norsk Forbund for Psykisk Utviklingshemmede, 1991). Det går også frem at de ansatte hadde forsøkt å melde fra gjentatte ganger, men uten resultat og derfor gikk til skrittet med å gjennomføre skjult videoopptak. «De første 'bråkmakerne' ble enten sagt opp eller overført til andre avdelinger» (Norsk Forbund for Psykisk Utviklingshemmede, 1991, s. 31). Karlsen hevder at motstanden de så ble møtt med, handlet mye om anklager om brudd på taushetsplikten. Tre pleiere ble tiltalt i saken, men enstemmig frifunnet (se for eksempel Dagbladet, 1992). Ledelsen ved institusjonen, som ble anmeldt samtidig med at videoopptaket ble overlevert

politiet, ble aldri dømt (Staude, 2007). Saken fikk stor pressedekning, som kan studeres i Nasjonalbibliotekets avisarkiv, i perioden 1991–1992.

Vi merker oss at de ansatte som prøvde – med dagens vokabular – å varsle internt om overgrep ved Emma Hjorth, ble referert til som «bråkmakere», ifølge psykolog Arild Karlsen (NFPU, 1991).

Helsesektoren i Agder – eksemplifisert ved varsling fra en institusjon i Kristiansand (1993)

Tidlig på 90-tallet finner vi også varsling på et mer overordnet nivå, rettet mot økonomiske prioriteringer innen helsevesenet. Søkeordet «avsløring» har også tatt oss til en omtale av ansatte og tillitsvalgte som skal ha prøvd å varsle om konsekvensene av nedskjæringer i helsesektoren i Kristiansand. «Representanter for de ansatte har gått ut med rystende beskrivelser av forholdene – og møtt beskyldninger om å henge ut sin egen institusjon, i stedet for takk for å ha avdekket uverdige forhold» (Bohinen, 1993). De ansatte fikk støtte av fylkeslegen Kristian Hagestad som uttalte til Fedrelandsvennen at avsløringene var på sin plass (Bohinen, 1993, s.5).

Dette er en sak der det både varsles om uverdige forhold for pasienter i helsevesenet, som settes i sammenheng med nedskjæringer, og om konsekvensene for de som melder fra om dette. Hjelpepleier Astrid Keim sto frem om «groteske forhold i helsevesenet». Hun eksemplifiserte dette ved å berette om konkrete forhold på sitt eget arbeidssted, Straitunet Bo- og Rehabiliteringssenter. Keim fikk også støtte av daværende fylkesleder i Norsk Hjelpepleierforbund i Vest-Agder for «å ta belastningen ved å snakke åpent ut om forholdene» (Tveit, 1993a). «Vi ble møtt med refs» er tittelen på et oppslag i Fædrelandsvennen påfølgende dag (Tveit, 1993b). Her ser vi altså at det fremmes kritikk mot at de som vi i dag ville kalle varslere, ikke blir tatt på alvor, men snarere møter gjengjeldelser for å ha meldt fra om kritikkverdige forhold.

Saugstad-saken (1995)

I 1995 rapporterte barnelege og professor, Ola Didrik Saugstad, medisinsk feilbehandling som han mente hadde funnet sted ved barneklubben ved Oslo universitetssykehus, Rikshospitalet, i 1992. På den tiden var Saugstad direktør ved Barneklubben ved Universitetet i Oslo samt barnelege ved Rikshospitalet. Saugstad oppdaget at en 22 måneder gammel gutt hadde dødd få timer etter å ha blitt utsatt for en eksperimentell undersøkelse. Undersøkelsen var en del av et pågående forskningsprosjekt, som igjen var del av et doktorgradsprosjekt. Doktorgradsstudenten og en erfaren barnelege hadde sammen gjennomført undersøkelsen. Saugstad observerte flere forhold som han mente burde ha fortalt forskerne at gutten var for svak til å gjennomgå undersøkelsen.

Først på 2000-tallet ble Saugstads handling og konsekvensene diskutert i media. Han ble i 2001 omtalt som «varsler» i avisen til studentene ved Universitetet i Oslo

(Claussen & Halaas, 2001). Deres oppslag bar tittelen «En forskerfiende?», altså med henvisning til det allerede nevnte Ibsen-dramaet, som ofte er referert til i forbindelse med varsling. Pressen dekker først saken av en viss betydning i 2006–2007 med journalist og forfatter Jon Hustads dokumentarbok *Varsleren* fra 2006. Her kommer det først og fremst forsvaroppslag for Saugstad i både Vårt Land, Klassekampen, Aftenposten (for eksempel «en moderne folkefiende» (Jensen, 2006)), Morgenbladet og lokalpressen. Hustads bok møtte imidlertid også på kritikk, blant annet i Tidsskrift for Den norske legeforening. Blant annet ble Hustads metoder problematisert (Haug, 2007). Denne saken diskuterer vi nærmere i bind 2.

Figur 4.9: Ola Didrik Saugstad avbildet i VG i forbindelse med saken. Foto: Line Møller/VG / NTB

Prestmarka i Skodje (1995)

Dette er nok en sak om behandling av psykisk utviklingshemmede. Denne saken handler om institusjonen Prestmarka i Skodje. Vernepleier Elisabeth Ringstad uttalte seg til VG om kritikkverdige forhold ved institusjonen. VG skrev om de psykisk utviklingshemmede pasientene på Prestmarka i Skodje som ble låst inne i helgene fordi de manglet bemanning (Hansen, 1995). Dette skal ha ført til en irrettesettelse av Ringstad fra arbeidsgiveren, som lød som følger: «Skodje kommune ser på di handling som illojal og vil med dette gi deg ei administrativ irrettesetting for å gi deg signal om at liknande ikkje må skje igjen» (Lindstrøm, 1995, s. 5). Ringstad valgte å stevne Skodje kommune, noe som ledet til en rettssak om «Munnkurv for offentlige ansatte i Skodje kommune» og «ytringsfrihet for offentlig ansatte» (Lindstrøm, 1995, s. 5). Jussprofessor Jan Fridthjof Bernt skal ha avvist at det dreide seg om munnkurv, men at det skal ha vært vedtatt i kommunen at kun ordføreren og rådmannen generelt har lov til å uttale seg til pressen (Lindstrøm,

s. 5). Saken skal ha endt med rettsforlik og en tilbaketrekning av irettesettelsen og beklagelse fra kommunetoppene (Kongsberg, 1996).

Denne saken gjør bruk av et vokabular som er relativt nær det som kommer med etableringen av varslingsbegrepet noen år senere: ytringsfrihet for ansatte versus munnkurv og illojalitet samt kritikkverdige forhold.

Varsling på sykehjemmet i Haugesund – og manglende støtte hos fagforening (1998)

Hjelpepleier og verneombud Elisabeth Enerstvedt nektet å være med på fysiske tvangstiltak overfor en beboer med autisme. Det resulterte i at hun ble fjernet fra sin stilling ved sykehjemmet i Haugesund. Enerstvedt meldte først fra til fylkeslegen, som konkluderte med at behandlingen var ulovlig, mens Helsetilsynet konkluderte med at tiltakene var lovlige. Etter fylkeslegens besøk ble Enerstvedt omplassert på grunn av «manglende samarbeidsvilje og lojalitet» (Bertnes, 1998). Ifølge sin advokat hadde hun ikke gjort noe annet enn å «følge sin samvittighet og forsvart grunnleggende menneskerettigheter» (1998). Stavanger byrett slo fast at omplasseringen av Enerstvedt var ulovlig. Kommunen skal imidlertid ha blitt anbefalt av fagforeningen Norsk kommunelag, som Enerstvedt selv var medlem i, å anke avgjørelsen. Men Enerstvedt fikk støtte av kolleger rundt om i landet og ble også tatt i forsvar av fylkeslederen i Norsk helse- og sosialforbund, Astri Salte Ludvigsen, som hevdet at «de yrkesetiske retningslinjene slår fast at vi har rett og plikt til å si fra når det foregår ting vi ikke kan akseptere» (1998).

Dette er en sak som minner om at fagforeninger ikke nødvendigvis, i enhver sak, vil forsvare ansatte som varsler. Selv i denne saken, der det ser ut til at den autoritative dommen etter saken hadde gått sin gang, og at varsleren både handlet i god tro og gjorde rett i å varsle, fikk hun ikke støtte av lokallaget i sin fagforening. Varslingssaker kan innebære å utfordre en kultur på en arbeidsplass, noe som ikke nødvendigvis anses å være i de ansattes interesse, og følgelig er det ikke gitt at fagforeningen lander på varslerens side.

Bærum sykehus-saken (1998)

Dette er saken der legen Carl-Magnus Edenbrandt varslet om det han mente var lovstridig aktiv dødshjelp, utført av en annen lege overfor en kreftsyk pasient. Edenbrandt meldte først fra internt på sykehuset i 1998 og videre til fylkeslegen og påtalemyndighetene. Varslingsbegrepet – med termen varsling/varsler – etableres innen den medisinske diskursen gjennom en lengre diskusjon av saken i Tidsskrift for Den norske legeforening rundt årtusenskiftet.

Vi henviser ellers til en utførlig analyse av saken i delen om medisinsk diskurs (3.6) i kapittel 3 om varslingsbegrepets konstitusjonsfelt.

Ansattes yringsfrihet i helsesektoren

I denne delen har vi altså sett at det har vært en rekke saker vi i dag ville kalt varslingssaker knyttet til forholdene for beboere på institusjoner for psykisk utviklingshemmede, for eldre og pleietrengende. Vi har imidlertid ikke dekket alle. Ifølge et oppslag i tidsskriftet *Aldring & eldre* (Malmedal, 1999) skal det ha vært flere både ansatte, pårørende og beboere som hadde stått frem i media og fortalt om kritikkverdige forhold på ulike sykehjem. Vi så også i delen om media i kapittel 3 at uttrykket «ansattes yringsfrihet» blir en del brukt i pressen om saker vi i dag ville kalle varslingssaker. Flere av disse gjaldt offentlig ansatte, og da særlig innen helsesektoren. Når slike typer saker ble diskutert ved hjelp av mer prinsipielle begreper, som «ansattes yringsfrihet» – som også er et nøkkelbegrep for Ytringskommisjonen i dens tematisering av varsling og anbefaling av varslingslovgivning – blir de drivere for økt oppmerksomhet om varsling. De blir en del av, og slik forsterkende for, en mer prinsipiell debatt om vern av dem som melder fra om kritikkverdige forhold for pasienter i helsevesenet – med Saugstad-saken som den mest uttalte. Se også den viktige boken *Munnkurv og varsling. En studie av yringsfrihetens villkår blant sykepleiere* (Hetle, 2005).

4.2.2 Barnevern, fengsel og andre hjelpetilbud og institusjoner

Ungdomsfengselssak (1972)

En artikkel i magasinet *Aktuell* (Stølen, 1972) omhandler seks tidligere lærere ved Ungdomsfengselet i Oslo som skrev en bok om rammene for undervisningsopplegget for de innsatte i fengslene (Berg et al., 1972). I sum handlet det om for rigide rutiner fra fengselets side for hvordan undervisningen praktisk sett skulle foregå, til at et opplegg lærerne kunne pedagogisk forsvare, ble mulig. Forfatterne viser til en holdning hos de ansatte som vanskeliggjorde arbeidet for dem, noe som kom frem i kommentarer som at det uansett ikke var noe håp for disse unge mennene og de som lærere burde ta stilling mot elevene i de konfliktene som oppsto, noe de opplevde som umulig utfra sin pedagogikk. I boken avdekker de flere kritikkverdige forhold og konflikter med ledelsen. I forordet nevner de at mange hadde oppfordret dem til å offentliggjøre erfaringene sine, men at de hadde nølt på grunn av lojaliteten de følte. Likevel kom de til at

[l]ojaliteten overfor vår egentlig oppgave, å gi elevene de beste muligheter til å utvikle sine positive sider, ble utslagsgivende. Slike muligheter vil de ikke få uten at man forandrer de omstendigheter de er underlagt. Og slike forandringer skjer ikke uten opplysninger (Berg et al., 1972, s. 7).

Konflikten ble til slutt så stor at flere sa opp stillingen fordi de så at deres oppgave var umulig å gjennomføre på forsvarlig vis under forholdene i institusjonene. Boken vakte debatt i pressen med både anklager – blant annet om straffbart brudd på taushetsplikten – og støtte (se en rekke artikler fra 1972 i Nasjonalbibliotekets avisarkiv med bokens hovedtittel som søkeord: «På Steingrunn»).

Flere ungdomsfengselssaker (1970- og 80-tallet)

Arne Heli engasjerte seg i forholdene ved ungdomsfengsler fra 1970-tallet. Han var tidligere skipsreder før han startet sitt virke i kriminalomsorgen. Han var en periode leder i Norsk forening for kriminalreform (KROM). En rekke presseoppslag fra 1978 viser Helis innsats for å gjøre forholdene for innsatte offentlig kjent (se for eksempel Heli, 1980a og for øvrig Nasjonalbibliotekets avisarkiv med «Arne Heli» som søkeord). I Fontene – tidsskriftet fra Fellesorganisasjonen blir han senere beskrevet som en «fangenes venn» (Røsland, 1994, s. 14–15). Ifølge tidsskriftet var det ungdomsfengselet som først og fremst ble hans virkeområde. Han skal ha vært sterkt kritisk til fengselssystemet og gikk derfor offentlig ut med informasjon om forholdene ved å lekke det som var ment som interne dokumenter. Han kritiserte både kriminalomsorgen generelt og konkrete tilfeller spesielt, som bruk av isolasjon av innsatte i svært lang tid (se for eksempel Heli, 1980b).

Dette resulterte i mye pressedekning, men ifølge Heli ble han fratatt adgangskortet til fengselet og mistet jobben som en konsekvens av kritikken (Heli, 1980b).

Politivoldsaken i Bergen (1981, 2005)

Dette er saken om en forskningsrapport om politivold i Bergen-distriktet som viste omfattende og svært kritikkverdig voldsbruk fra politiets side overfor publikum. Det hele startet i 1974 med at jurist, filosof og revisor Edvard Vogt, da ansatt som førstelektor i sosiologi på NHH, sammen med den unge Gunnar Nordhus, som da kun hadde ex.phil., begynte en kartlegging i Bergen av befolkningens opplevelser med vold generelt. De skal selv ha blitt overrasket over det de fant: Det ble rapportert om utstrakt voldsbruk fra politiets side. Etter et påfølgende omfattende forskningsarbeid publiserte de forskningsrapporten på ca. 12 000 sider i 1981 samt en oppsummerende bok, *Volden og dens ofre. En empirisk studie*. Saken utviklet seg videre med en rekke både anklager og motanklager, en offentlig granskingskommisjon nedsatt av Justisdepartementet, trusler om injuriesøksmål og nye forskningsrapporter.⁴⁸

I en dybdeartikkel i Dagbladet i 2005, «De valgte å si fra – var det verdt det?», som handler om personlige omkostninger ved å varsle, er denne saken en av flere som tas frem. Journalisten innleder omtalen av denne saken med disse ordene:

48 Se en grundig saksgjennomgang med tidslinje i Morgenbladet (Gedde-Dahl, 2020).

«Jussprofessor Edvard Vogt, har selv dyptgående erfaringer med hva det koster å varsle i Norge» (Jahr, 2005). Vogt selv uttaler her at han ble utsatt for ulovlig overvåkning, karaktermord og forsøk på å bli kriminalisert som følge av varslingen. Han forteller at også ofrene og den ene politibetjenten som sto offentlig frem i media og bekreftet ofrenes beretninger – altså også en varsler i saken – ble forfulgt.

«Herbergistene» (1978)

I tidsskriftet *Sosionomen* (Thorsrud, 1978, s. 856–857) skriver sosionom Anne Marit Thorsrud om hennes og kollegenes arbeid for å kartlegge, melde fra om og bedre kårerne for brukerne ved Herbergekreten, Sosialkontoret for bostedsløse i Oslo. Thorsrud beskriver flere kritikkverdige forhold, som underbemanning, som gjorde at de ikke kunne ivareta brukernes behov. «Vi fungerte jo ikke slik som lov om Sosial Omsorg forutsatte» (Thorsrud, 1978, s. 856). De utarbeidet en rapport med statiske data for sentraladministrasjonen, men ble ikke hørt, ifølge Thorsrud. «Vi måtte tenke ut nye virkemidler innenfor det byråkratiske systemet» – det innebar å gjøre andre offentlige instanser klar over mangler ved arbeidsplassen og forholdene for de ansatte: helserådet, brannvesenet, arbeidstilsynet og fagforeningene (Thorsrud, s. 857). Ingenting av dette vant imidlertid frem, og det å kontakte pressen var heller ikke et alternativ fordi de befant seg nederst på rangstigen i kommunenes byråkrati, ifølge Thorsrud (Thorsrud, 1978, s. 857).

Figur 4.10: Anne Marit Thorsrud på kontoret sitt i Herbergkretsen i Oslo. Foto: Aage Storløkken/Aktuell/NTB

De valgte derfor å informere herbergistene selv og mobilisere dem til å organisere seg, noe som også skjedde. Sammen med sosionomer og sosialarbeidere engasjerte herbergistene seg for å bedre vilkårene for bostedsløse i Oslo. Dette munnet blant annet ut i et opprop til finans- og sosialbyråden der de uttrykte misnøye om kritikkverdige forhold for bostedsløse. Oppropet ble overlevert til rådmannen (Thorsrud, 1978, s. 858).

Ut fra Thorsruds artikkel viser denne saken et offentlig system der det vi i dag ville kalle intern varsling, ikke vinner frem, og der oppfatningen er slik at ens rang innenfor arbeidslivet er for lav til at varsling til mediene ville gi resultater. De velger derfor en annen form for aktivisme enn den som varslingsbegrepet skal komme til å avgrense.

Ila fengsel (1980)

Med vårt søkeord «kritikkverdig*» har vi fått treff i *Politibladet – Fagtidsskrift for Norsk politiforbund* (1980) på utdrag fra stortingsforhandlinger om Ila-fengselet. Stortingsrepresentant fra Venstre, Odd Einar Dørum, henvender seg til justisminister Andreas Zeier Cappelen fra Arbeiderpartiet og viser til en debatt i pressen der det var blitt fremmet kritikk om soningsforholdene, slik vi har sett noe av over. Dørum viser også til rapporter fra to sivilarbeidende leger og en tidligere første-betjent, som kritiserte fengselet for å ha et for dårlig apparat for behandlingstrenghende innsatte (Dørum, 1980, s. 166). Rapportene ble sendt til Fengselsstyret (da en avdeling i Justis- og politidepartementet). Dørum uttrykker bekymring for sen behandling av rapportene i departementet. Statsråden uttaler at hans og det nye fengselsstyrets hensikt «er i hvert fall å få disse spørsmål avklart så snart som mulig, slik at man kan komme over fra avispolemikken og til en saklig behandling i administrasjonen» (Dørum, 1980, s. 166).

Vi ser altså her eksempler på at ansatte og tidligere ansatte har offentliggjort kritikk av forholdene for brukerne av sin institusjon i pressen og til departementet, med andre ord noe vi i dag ville kalt varsling. Statsrådets utsigelse reflekterer det potensielle presset som ligger i varsling i form av offentliggjøring i mediene, samt som henvendelse til myndighetene, som igjen genererer politisk debatt og utspørring.

Sosialsentralsaken (1982)

I 1982 rapporterte sosionom og politiker Erling Folkvord om flere eksempler på det de omtalte som maktmisbruk ved sosialsentralen for bostedsløse i Oslo, blant annet overgrep mot klientene i form av voldsbruk. Saken fikk omfattende pressedekning. Det ble nedsatt en granskingskommisjon. Denne ble imidlertid kritisert av Folkvord og advokat Harald Stabell for ikke å gå inn i materien. Folkvord og Stabell anmeldte sosialsjefen i Oslo, Marit Moe. Denne saken ble til slutt henlagt,

men Folkvord og Stabell ble anmeldt for ærekrenkelser. Også den saken ble henlagt. I 1984 publiserte Folkvord, Stabell og Frode Gjertsen en rapport om saken i bokform, som konkluderer med at for å «hindre at alt dette 'grumset' kommer frem for offentligheten, må kommunen forsøke å lage regler og retningslinjer om taushetsplikt og lojalitetsplikt. Samtidig må kommunen sørge for at lekkasjer og ubehagelige avsløringer ikke finner sted» (Folkvord et al., 1984, s. 318).

Dermed trækker rapporten opp et felt og bruker en terminologi som går rett til kjernen av varslingsbegrepet. Verken i selve rapporten eller i drøftingen av den beskrives Folkvords varslingshandling eksplisitt ved hjelp av varslingsbegrepet. Gjennom deres problematisering av hvordan taushetsplikten og lojalitetsplikten ikke bare kan komplisere rapportering av uakseptable forhold i ens organisasjon, men at disse regelverkene til og med kan ha blitt formet for å hindre at slike forhold får offentlig oppmerksomhet, diskuterer de prinsipielt vilkårene for ansatte til å melde fra om kritikkverdige forhold på sin arbeidsplass.

Figur 4.11: Erling Folkvord foran Rådhuset i Oslo i forbindelse med boken *Sannheta om boblebadet om korrupsjon i Oslo-politikken*. Foto: Terje Bendiksby / NTB

Skolen – Lund-saken i Oslo kommune (2000)

I år 2000 uttalte SFO-assistent Jan Rune Lund seg til media om kritikkverdige forhold ved skolefritidsordningen på Lysejordet skole i Oslo. Det startet med at noen foreldre tipset P4 om blant annet manglende tilsyn med barna og uegnede lokaler. Da Lund ble oppsøkt av en P4-journalist, bekreftet han forholdene (Hetle,

2005; Ergo, 2004). Lund ble kritisert for å være illojal og ilagt tjenestepåtale. Sivilombudsmannen ga Lund sin støtte og skrev:

Å reagere med ordenstraff vil etter forholdene kunne virke som en trussel mot den kontroll og åpenhet forvaltningen skal være omgitt med. [Han tviler på at en] så streng praktisering vil være i samsvar med ytringsfriheten (Ergo, 2004).

Lund fikk likevel ordensstraff. Han ble imidlertid likevel dømt. Han selv uttalte til Dagbladet: «De kaller meg illojal, men jeg er heller lojal overfor barna enn overfor en instruks som sier at kommunalt ansatte har å holde munn» (Ergo, 2004). SV-politiker Ivar Johansen, som vi har omtalt flere ganger i denne boken, skrev en kronikk i Dagbladet samme dag. Han tok også Lund i forsvar og drøftet flere prinsipielle momenter med referanse blant annet til Ytringsfrihetskommisjonens rapport og Arbeidslivsutvalgets innstilling (NOU 2004: 5) (Johansen, 2004). I oktober 2004 ble imidlertid Lund oppsagt fra stillingen sin (Hetle, 2005).

Hva så med barnevernet?

Vi har ikke funnet mange tidlige varslingssaker når det gjelder forhold for barn under barnevernets omsorg.

Men enkelte har engasjert seg, som journalist og jurist Gerd Benneche. Vi har allerede sett saken der hun og journalist Skouen kritiserte den adferdspsykologiske behandlingen i den såkalte Gro-saken (se del 4.1). Benneche utga i 1983 boken *Barnevernet i Norge*. I en omtale av boken (1983) omtales forfatteren som en vaktbikkje. «Forfatteren har gjennom mange år vært en dyktig 'vaktbikkje' for virksomheten [...] Hun sitter inne med et rikt materiale om bruk og misbruk av myndighet» (Tidsskrift for Den norske legeforening, 1984, s. 683). Det kan dermed tyde på at Benneche har fungert som det vi kan kalle en varsler, og på et vis var det med denne boken.

En ansatt i barnevernet i Østfold fikk på trykk en kronikk i Fredriksstad Blad der vedkommende kritiserte lederen av det fylkeskommunale barnevernet. Lederen hadde i et avisintervju forsvart frihetsberøvelse av farlige unge. Det gjorde vedkommende på en slik måte at den ansatte tolket det som at barnevernet samlet sto bak utspillet, noe den ansatte ikke gjorde, og derfor uttrykte i sin kronikk. Den ansatte fikk en skriftlig advarsel og ble beskyldt for å være illojal (som er søkeordet som identifiserte saken). Vedkommende klaget på advarselen fordi han så på den som en uforholdsmessig begrensning av hans rett til å ytre seg (Fontene – et tidsskrift fra fellesorganisasjonen, 1994, s. 30–31).

Dette er ikke en klar varslingssak sett med dagens briller, da det fremstår som at den ansatte er mer opptatt av å få frem meningsmangfold og ikke bli tatt til inntekt for en oppfatning vedkommende ikke deler, enn å melde fra om kritikkverdige forhold. Likevel belyser den temaet «lojalitet og ytringsfrihet», som også er artikkelens tema. Den indikerer et fravær av en sterkt opplyst offentlighet om ansattes ytringsfrihet.

4.2.3 Oppsummering

Overordnet sett danner disse sakene et bilde som ville gi grobunn for en forsiktig optimisme i tiden. Vi har sett eksempler på kritikkverdige forhold som ren oppbevaring av mennesker der isolasjon fra resten av samfunnet er det eneste egentlige rasjonale, og behandlingsregimer der det som i praksis blir nedbrytning og undertrykking, er innarbeidet og satt i system. Det å sette seg inn i disse sakene, som kommer frem i for eksempel den omtalte *I voldens verden*, får det til å gå kaldt nedover ryggen på oss. Det er dystert, for å uttrykke det forsiktig, med et slikt omfang av undertrykking satt i system – og fordi det var satt i system, var det også krefter som motarbeidet innsyn og endring. Men det større bildet viser også at en god del ansatte tok den støyen det derfor som regel var å varsle, og gikk ut offentlig med det. Dessuten kan vi, igjen overordnet, si at offentligheten fordømmer forholdene som blir avslørt. Varslerne får beskyttelse som journalisters kilder og har støtte i opinionen.

I flere av sakstypene, inkludert medieomtalene av dem, ligger tyngdepunktet på selve de kritikkverdige forholdene som avsløres, det vil si varsling som avsløring av maktovergrep overfor svakstilte, en posisjon i diskursen som vi har sett er tydeligst, i sin forhistorie, på den politiske venstresiden. Men det er derimot, som nevnt, lite kontrovers rundt disse sakene utenfor deres murer. Dette er ikke et politisk polarisert eller betent felt i den forstand at brudd på menneskeverdet, behandlingsmetoder som ga gjenklang til tidligere og mørkere tider, var det intet forsvar for i offentligheten. Det er også en viss tendens i pressedekningen som fokuserer bredere på varsleren. Sakene omtales da med utgangspunkt i prinsippet om ytringsfrihet og problematisering av kostnadene ved å benytte seg av den i disse sakene. Her løftes temaer frem, som det å følge sin samvittighet og dyder som mot, humanitet og selvstendighet. Dette er en tilnærming til varsling vi har sett i tekster med liberal-konservativt utgangspunkt. Denne innfallsvinkelen ser vi i størst grad i sakene som danner minoritet blant sakene omtalt i dette delkapittelet: sakene om kontroversiell behandling av somatisk syke på sykehus – Saugstad- og Bærum sykehus-sakene.

4.3 PROBLEMOMRÅDE: ØKONOMISK KRIMINALITET OG UKULTUR

Dette er et problemområde som lett kommer i tankene når det snakkes om varsling. Vi har vist i delen om politisk diskurs (3.6) at en interesse i å verne om offentlige midler var medvirkende til fremveksten av varslingsinstituttet. Odelstingsproposisjon 49 (Ot.prp. nr. 49 (2004–2005)) om ny arbeidsmiljølov slår for eksempel fast at det er «særlig er viktig at ansatte har godt kildevern i forbindelse med de såkalte whistle blowing-sakene som kan avdekke korrupsjon og misbruk av offentlige midler». Dessuten så vi i delen om media (3.4) at pressen etablerer varslingsbegrepet i sin mer offentlige, folkelige forstand, primært i forbindelse med varsling om korrupsjon i bedrifter.

Dette problemområdet omhandler organisasjoner eller bedrifter som beriker seg økonomisk i strid med loven, regelverk og/eller normer det er høy oppslutning om. Det kan dreie seg om ett eller flere individer, gjerne med ansvar og myndighet i organisasjonen, slik at avsløringen av mislighetene særlig vil ramme bedriftens omdømme. I Norge ble Økokrim opprettet i 1989. Økokrim ligger under Politidirektoratet og riksadvokaten og har det nasjonale ansvaret for økonomisk kriminalitet. Deres definisjon er som følger: «Økonomisk kriminalitet er motiverte, lovstridige handlinger som ofte begås innenfor eller med utspring i en økonomisk virksomhet som i seg selv er – eller gir seg ut for å være – lovlig» (Økokrim, 2024). Når vi også her inkluderer det vi har kalt «økonomisk ukultur», innbefatter det profittmotiverte handlinger som enten er lovstridige eller strider mot normer eller etiske kjøreregler det er bred oppslutning om.

Flere sett av interesser støter på hverandre i sakene som danner dette problemområdet. Vi har å gjøre med egeninteresse i å berike seg økonomisk – satt opp mot lovløydighet som en dyd. Lovlydighet som dyd handler om det grunnleggende moralske prinsippet om ikke å stjele. Det handler om å opptre lojalt overfor det økonomiske og politiske systemet vi er en del av. Sakene innenfor dette problemområdet kan også handle om ineffektiv drift, som sløsing med offentlige bevilgninger og inkompetent drift av offentlige prosjekter som går utover fellesskapets økonomiske ressurser. I det sistnevnte støter altså dysfunksjonell økonomisk styring mot samfunnsøkonomiske interesser.

Det er spesielt søkeuttrykk som «whistleblowing», «fløyteblåsing» og «avsløring» som har bidratt til at vi har identifisert disse sakene.

Underslag Odda kommune (1976–1978)

Kjell Folkvord, lærer og kommunepolitiker for RV, gjorde i 1976 kjent at sosisjefen i Odda kommune, Kjell Dahl, sto bak underslag og falske reiseregninger. Offentliggjøringen skjedde i et oppslag i Klassekampen, der Folkvord var den

anonyme kilden (Klassekampen, 1976a). Saken ledet til gransking og til at sosialsjefen fratrådte stillingen sin (Hansen, 1976; Klassekampen, 1976b). Han skal senere ha innrømt og blitt siktet for svindel med reiseregninger (Klassekampen, 1976c). Kommunen sporet kilden til å være Kjell Folkvord.

I en artikkel i tidsskriftet Norsk skoleblad går det frem at Folkvord ble utsatt for gjengjeldelser på grunn av hva han gjorde, nærmere bestemt forbigåelser i forbindelse med hans søknader på lærerstillinger i kommunen (Støttekomiteen for Kjell Folkvord, 1978). Støttekomiteen for Kjell Folkvord publiserte en erklæring til støtte for Folkvord der de kritiserte Norsk Lærerlag for ikke å støtte Folkvord i den utsatte posisjonen han var kommet opp i etter å ikke ha fått jobb (1978).

I etterkant av forbigåelsene han mente han var blitt utsatt for, uttalte Folkvord seg til pressen om forbigåelsene og det mønsteret av kritikkverdig styring av kommunen han så dem som en del av «Juntatilstander i Odda» (Folkvord, 1977). Det er særlig Arbeiderpartiet og deres styring av kommunen han er kritisk til – Kjell Dahl var også sentral arbeiderpartipolitiker i kommunen, og han hevder at Dahl-saken ikke er et enestående eksempel på korrupsjon i kommunen. Folkvord fikk injuriersøksmål mot seg på grunn av disse uttalelsene, men saken ble henlagt. Også den borgerlige avisen Minerva gikk ut mot det arbeidsforbudet som Folkvord ble utsatt for. «Ytringsfriheten og retten til å kritisere må holdes i hevd», og Folkvord hadde ikke gjort noe galt, heter det (Thoresen, 1978, s. 117).

Svarte fotballpenger (1983)

Tidligere landslagskeeper Geir Karlsen innrømmet offentlig å ha mottatt «svarte fotballpenger» flere ganger i forbindelse med overganger mellom klubber, bonuser og månedslønninger (Aftenpostens aktuelle oppslagsbok, 1985). Dette gikk han offentlig ut med til pressen i oktober 1983 da han var i ferd med å avslutte sin karriere som fotballspiller (Gunleikskaa, 1983). Han påsto blant annet å ha mottatt 10 000 kroner under bordet for overgangen fra en klubb til en annen i 1969.

Saken førte til en offentlig «debatt om regelverk – og moral» (Gunleikskaa, 1983, s. 10) samt en granskingsrapport. Forholdene ble sett på som reelle og kritikkverdige, men førte ikke til domfellelser på grunn av foreldelsesfristen (Lillehammer tilskuer, 1985). (Se Nasjonalbibliotekets avisarkiv for en rekke presseoppslag i 1984 og 1985 ved å søke på «Geir Karlsen-saken» og «Geir Karlsen» i 1983.) Karlsen uttalte selv at han ikke ville ramme enkeltpersoner med avsløringene, men at selve systemet var galt og burde forandres (Aftenpostens aktuelle oppslagsbok, 1985).

Wiborg-/Gardermoen-saken (1992–1994)

På slutten av 1980-tallet var det en spent politisk debatt om hvor den nye hovedflyplassen skulle ligge i Oslo-området. Stridens kjerne sto mellom Hurum og Gardermoen. Høyre støttet først og fremst det førstnevnte, mens Arbeiderpartiet – som regjerte – ivret for det sistnevnte. I voteringen på Stortinget i 1988 gikk Hurum av med seieren. Dette kunne kort forklart skje fordi 13 av arbeiderpartirepresentantene stemte mot Brundtland-regjeringens posisjon og for Høyres Hurum-preferanse.

Kampen viste seg imidlertid å ikke være over. Det ble satt i gang utredninger, og Meteorologisk institutt leverte en rapport som viste betydelige problemer med tåke i Hurum-området. Gardermoen-alternativet fikk slik ny aktualitet. Hurum-tilhengerne var imidlertid skeptisk til denne vendingen. De engasjerte en ekspert for å se nærmere på forholdene på Hurum og rapporten fra Meteorologisk institutt. Sivilingeniør Jan Fredrik Wiborg ble satt på oppdraget våren 1991. I 1992 la han frem sin analyse. Han konkluderte med at den meteorologiske rapporten var nær sagt verdiløs på grunn av flere uregelmessigheter under arbeidet med den. Wiborg nådde imidlertid ikke gjennom da han møtte opp i Samferdselsdepartementet med sin analyse. Så langt hadde Wiborg kun gjort sitt arbeid og levert sin analyse. Dette var ikke en varslingssak så langt.

Figur 4.12: Sivilingeniør Jan Wiborg. Foto: Stein Bjørge / Aftenposten / NTB

Saken blir imidlertid en varslingssak da Wiborg gikk enda lenger og hevdet at målingene i rapporten måtte være manipulert. Ikke bare lå det feil til grunn for rapporten som gjorde at den ikke kunne brukes som grunnlag for å vrake Hurum som område for ny hovedflyplass, men det måtte regelrett ha forekommet svindel i et eller annet ledd, påsto Wiborg. Han hevdet at hva han hadde funnet, var en trussel mot demokratiske spilleregler. Han ble fast bestemt på å finne ut av hvilke interesser som støttet Gardermoen-alternativet – så sterkt at skitne midler ble tatt i bruk. Det ser da ut til at han mistenkte at det dreide seg om sterke økonomiske interesser, da en flyplassutbygging ville innebære enorme investeringer, næringsutvikling og arbeidsplasser i området (se Ording, 2000). I tilfelle kan vi se på Wiborg som en som varslet om det han mente å ha funnet at var profittmotiverte brudd på demokratiske spilleregler. Wiborg skal ifølge blant annet stortingspolitikere han snakket med i juni 1994, ha klart å sirkle inn disse interessene og var klar til å offentliggjøre dette.

Han døde imidlertid i København i juni 1994 før en slik offentliggjøring fant sted. Dansk politi konkluderte raskt med selvmord, men saken har aldri fått en løsning der alle spørsmålene er besvart. Wiborg gjorde det kjent for dem rundt seg at han opplevde motstand og mente at han ble forfulgt. Andre teorier har vært ulykke og drap. Stortinget satte ned Smith-kommisjonen for å undersøke saken inkludert forholdene rundt Wiborg. De konkluderte med at det ikke var grunn til å mistenke at noe kriminelt hadde skjedd. Men saken har fortsatt å være en kilde til bøker, en TV-serie og noe debatt.⁴⁹

Arbeidsmarkedsseksjonen i Bergen (1997)

To ansatte ved arbeidsmarkedsseksjonen i Bergen tok opp økonomiske misligheter internt ved seksjonen. Dette førte til at de ble oppsagt, men de fikk senere 100 000 kroner hver i erstatning og tilbud om fast jobb i kommunen etter det som skal ha vært tre år med kamp (Schanche, 1997).

49 I tillegg til den ovennevnte Smith-kommisjonen finnes det en rekke kilder som omtaler saken. Se pressedekningen i 1992 for eksempel ved å søke på «Jan Wiborg» / «Jan Fredrik Wiborg» i Nasjonalbibliotekets avisarkiv. I 1999 laget Brennpunkt en episode om saken («Et beleilig dødsfall»). Se også bøkene *Historien om Gardermoen – et nasjonalt bedrageri* og *Hvem drepte Jan Wiborg?* I sistnevnte omtales Wiborg som «en varsler få ville lytte til» (Lindh, 2014, s. 15). Både denne boken, som tittelen viser, samt den noe spekulative *true crime*-TV-serien «Mannen som falt», (Gulliksen, 2020) som baserer seg på den, går langt i å antyde at drap er den mest sannsynlige dødsårsaken, altså i strid med Smith-kommisjonens konklusjon.

En granskingskommisjon ble nedsatt som følge av kritikken, som skal ha avdekket flere kritikkverdige forhold (Schanche, 1997; Bergens Tidende, 1997). Blant forholdene som kom frem, var ureglementert lån til private formål og generelt dårlig økonomisk styring med omgåelse av budsjettering (Aarre & Nygård-Sture, 1997). «Viktig signaleffekt», hevder Bergens Tidende: «Ingen skal risikere å miste jobben fordi de reiser kritikk mot sine overordnede», uttalte bystyrerepresentantene Torstein Dahle (RV) og Eilert Jan Lohne (Arbeiderpartiet) til Bergens Tidende (1997). Senere viste det seg også at arbeidsmarkedssjefen ble tiltalt for grovt underslag (Holmelid, 1997).

Trygdekontor i Bergen kommune (1999–2000)

Trygdesjef ved Bergen Trygdekontor Fana, Bjørnhild Hovden, varslet internt til Fylkestyret om mulig bedrageri når det gjaldt refusjon av syketransport. I 2000 ble kontoret instruert av Fylkestyret om å utbetale en større sum til drosjeselskapet. Hovden reagerte på beløpets størrelse og sendte saken videre til Rikstrygdeverket, men mottok igjen ordre om å gjennomføre utbetalingen og levere tilbake bilagene i tillegg til en muntlig irrettesettelse for å ha sendt saken til Rikstrygdeverket (Gangnes, 2005).

Hun opplevde så en rekke gjengjeldelser og fikk senere en større erstatning fra Rikstrygdeverket, ifølge Dagens Næringsliv (Aschim, 2006). Blant de negative konsekvensene Hovdens varsling resulterte i, var mobbing, anonyme anklager og suspensjon fra sin stilling i 2004 (Myklemyr, 2008).

Hovdens sak blir etter hvert diskutert eksplisitt ved hjelp av varslingsbegrepet og i forbindelse med de påtroppende varslingsbestemmelsene (Aschim, 2006). Også Hovden selv engasjerer seg i varslingsbestemmelsene i et leserinnlegg i Aftenposten. Lovforslaget vil ikke gi nødvendig beskyttelse av varslere, hevder hun. Det er ikke tilstrekkelig å ansvarliggjøre arbeidsgiverne. «Min erfaring er at en overordnet som har prøvd å skjule kritikkverdige forhold, heller ikke vil forsøke å rydde opp i forholdene. Man tar i stedet varsleren.» Hun hevder at det bør opprettes et «organ med faglig tyngde og autorisasjon som kan påse at de underliggende sakene ble forsvarlig behandlet» (Hovden, 2006).

Aetat-saken (2000)

VG avslørte i 2000 at Aetat (arbeidsmarkedsetaten) jukset med antallet arbeidsformidlinger de gjennomførte for å legitimere den økonomiske bevilgningen de mottok (Solberg & Sønstelie, 2000). Det var ansatte ved Aetat som tipset VG om fiktive arbeidsformidlinger, der de avslørte fremgangsmåten. De formidlet til VG hvordan jukset foregikk (Solberg & Sønstelie, 2000). De ansatte

skal først ha forsøkt å ta opp saken internt med fagforeningen sin, Norsk Tjenestemannslag (NTL) (Arbeidsmanden – medlemsblad for Norsk arbeidsmandsforbund. 2000, s. 35). Fagforeningen skal ha forsøkt å holde saken skjult av hensyn til Aetats omdømme, men sluttet seg til ønsket om å rydde opp da saken ble gjort offentlig kjent av VG, ifølge VG selv (Solberg & Sønsteli, 2000). LO-sekretariatet uttrykte støtte til den åpenhet man viste fra de ansattes side i Aetat og var kritiske til at de på noen måte skulle straffes for dette (Arbeidsmanden (2000)).

Denne varslingen fikk betydelige følger. Saken ledet til granskinger. Den ansvarlige statsråden, arbeids- og administrasjonsminister Jørgen Kosmo (Ap), engasjerte Det norske Veritas til å utføre en granskning. Veritas-rapporten konkluderte senere samme høst med omfattende juks (Administrasjons- og arbeidsdepartementet, 2000). Kosmo ga arbeidsdirektør Ted Hanisch ordre om å rydde opp. Her har altså ansatte gått til pressen – etter først å ha forsøkt å melde fra internt – og latt seg intervju om kritikkverdige forhold ved sin arbeidsplass. Dette er med andre ord en sak som ble det vi i dag ville betegne som en ekstern varslingssak.

BA-HR-saken (2002/2003)

Advokat og daværende direktør i advokatfirmaet BA-HR, Kari Breirem, varslet i 2002 om en falsk faktura. Da Breirem ikke fikk gehør internt, men snarere ble motarbeidet, kontaktet hun en advokat. Advokaten brakte dokumentasjonen til Økokrim. Saken fikk enormt mye pressdekning, ikke minst på grunn av dens forgreninger til arbeiderpartipolitiker Tore Tønne. Fakturaen Breirem varslet om, dreide seg om kamuflasje av honorar til Tønne for rådgivningstjenester han ga til Kjell Inge Røkke mens Tønne mottok etterlønn etter at hans statsrådperiode var over.

Kari Breirem og BA-HR-saken har vært viktig for oppmerksomheten omkring varsling i Norge. Ikke minst har vi sett i kapittelet om varslingsbegrepets konstitusjonsfelt, i delen om media, at det er i forbindelse med saker om økonomisk kriminalitet – og BA-HR-saken særskilt – at *pressen* etablerer varslingsbegrepet. Dermed blir begrepet i 2003 til et mer offentlig, «folkelig» begrep.

Breirem opplevde store belastninger og gjengjeldelser som følge av sin varsling. Hun ble suspendert fra BA-HR og senere sagt opp (Gangnes, 2005). Breirem har engasjert seg senere i varslers kår og foreslått tiltak for å verne om varslere. I forkant av at varslingsbestemmelsene trådte i kraft i arbeidsmiljøloven, uttalte Breirem seg om forslagene som var på høring. Hun etterlyste for eksempel at tilsynsmyndighetene fikk virkemidler for å beskytte varslere (Breirem, 2006). Breirem har også skrevet en bok om sin varsling (2007).

Figur 4.13: Advokatfirmaet BA-HRs kontor på Tjuvholmen i Oslo. Foto: Helge Høitoft, CC BY-SA 3.0, via Wikipedia Commons

Ullevål-saken (2004)

Entreprenør og på den tiden eier av firmaet Akron, Svein Raknerud, avslørte korrupsjon ved Ullevål sykehus' eiendomsavdeling. Varslingen begynte med at han henvendte seg til Aftenposten sommeren 2004 (Gedde-Dahl et al., 2004). Før det hadde Rakneruds firma hatt et oppdrag ved eiendomsavdelingen, men så blitt tilsidesatt for en annen entreprenør ved navn Tomas Karlsson. Rakneruds firma skal allerede ha vært langt på vei med arbeidet da de ble kastet ut (Gedde-Dahl et al., 2008). Raknerud skal ha kjent til mannen som overtok oppdraget, og visst at han manglet relevante kvalifikasjoner. Rakneruds firma gikk konkurs som følge av at de mistet oppdraget ved sykehuset. Ved årsskiftet 2003–2004 skal Ullevål sykehus ha kontaktet Raknerud fordi de trengte hjelp med faglige godkjenninger – ettersom Karlsson manglet dem – til plan- og bygningsetaten i Oslo. Da kom Raknerud over intern informasjon som viste at «Karlssons eneste faglige referanse var mannen som hyret ham inn på irregulært vis på Ullevål» (Gedde-Dahl et al., 2008, s. 175). Økokrim etterforsket saken. Bjørn Haugseth, eiendomssjef ved Ullevål, ble dømt for korrupsjon (se for eksempel Gedde-Dahl, 2009).

Raknerud fikk mye støtte, noe han sier til Aftenposten i 2008 (Gedde-Dahl & Hafstad, 2008). I denne artikkelen med tittelen «Symbolsak for varslere» får han

støtte fra korrupsjonsjeger Eva Joly, som fremmer kritikk mot Ullevål. På tross av korrupsjonsdommen fikk ikke Raknerud medhold i sitt søksmål om erstatning. Han tapte i to rettsinstanser, anket til Høyesterett, men Høyesterett valgte ikke å fremme saken (Gedde-Dahl et al., 2008, s. 186).

Kilden vi har basert oss på her, er sakprosaboken *Korrupsjon i Norge* (2008). Forfatterne er Aftenposten-journalistene Siri Gedde-Dahl, Anne Hafstad og Alf Endre Magnussen, som også var dem Raknerud og Christensen (se nedenfor) fikk kontakt med da de henvendte seg til pressen. I sin bok nevner de en rekke korrupsjonssaker, blant annet Siemens-saken (se til slutt i denne seksjonen).

Figur 4.14: Svein Raknerud utenfor Ullevål universitetssykehus. Foto: Jon Hauge / Aftenposten / NTB

Vannverkssaken (2005)

Tom Christensen, håndverker med eget entreprenørfirma, kontaktet i 2005 Aftenposten om mulige økonomiske misligheter ved Nedre Romerike Vannverk. Christensen ante at det var ugler i mosen da hans firma hadde sendt et kontraktutkast til vannverkssjefen uten å høre noe, samtidig som en konsulent de samarbeidet med, ga inntrykk av at det var svært mange oppdrag for firmaet på vannverket. Det viste seg for Christensen å være mistenkelig mange oppdrag uten budrunder (Gedde-Dahl et al., 2008). Etter at Christensen purret på kontrakten, gikk det ikke lang tid før han fikk høre at konsulenten likevel ikke var interessert i å samarbeide med Christensen og hans firma. Christensen tapte dermed alt han hadde investert.

Aftenposten gransket saken, og i sin første artikkel om saken fremgikk det at vannverkdirektørens sønn hadde private selskaper som drev utviklingsarbeid finansiert med offentlige vannverksmidler (Gedde-Dahl et al., 2005). Saken ledet etter hvert til etterforskning av Økokrim, og vannverkssjefen ble avsatt. Da sto også Christensen frem som varsleren i saken. Det gjorde han i Aftenpostens A-magasinet i desember 2005 (Gedde-Dahl et al., 2005, se også flere andre oppslag om saken i samme eksemplar; se i tillegg Gedde-Dahl et al., 2008, s. 188). Flere, inkludert vannverkssjefen, sønnen og entreprenørselskapet PEAB, ble endelig dømt. Vannverkssjefen fikk 7,5 års fengsel (Haram, 2010). Aftenposten-journalistene Siri Gedde-Dahl, Anne Hafstad og Alf Endre Magnussen fikk SKUP-prisen for arbeidet.

Varsleren – journalistenes kilde – Tom Christensen var avgjørende for avsløringene.

Det var Tom Christensen som satte oss på sporet. Han ga oss den første viktige brikken til det som skulle bli vannverksskandalen. Men hans innspill måtte dokumenteres. Hverken Tom eller vi visste hvilket omfang saken skulle få da vi første gang møttes (Gedde-Dahl et al., 2005, s. 1).

For Christensen kostet saken ham dyrt både i bokstavelig og overført betydning. Det var dessuten ikke den første korrupsjonssaken han ble offer i. Også korrupsjonen i den ovennevnte Ullevål-saken gikk ut over Christensens firma. Som den varsleren han ble i forbindelse med korrupsjonen ved Nedre Romerike Vannverk, uttalte han til Aftenposten da han sto frem i desember 2005, at han var redd for hva konsekvensene ville bli. Og til Gedde-Dahl et al. (2008, s. 195) sier han at han i ettertid ble en belastning for firmaet. Han setter også ord på motivet for å melde fra og om følgene det fikk for ham å stå frem:

Jeg har ikke hatt noen fordel av avsløringene selv om det offentlige får tilbake verdiene sine fra utro tjenere. Jeg har ikke hatt noe ønske om 'hevn' eller 'revansje', bare å få satt søkelyset på en kultur som er samfunnsfiendtlig og svært skadelig [...] Jeg har opplevd svartelisting, utfrysing, baksnakking og mistenksomhet (Gedde-Dahl et al., 2008, s. 197).

Smøring i vinhandelen (2005)

En tidligere ansatt i vinimportfirmaet Ekfjord anklaget i 2005 selskapet for å ha drevet med smøring av ansatte i Vinmonopolet. Den tidligere selgeren i Ekfjord ble oppsagt i desember 2004, begrunnet i at han blant annet skulle ha utvist manglende evne til å tilpasse seg selskapets rutiner. Han var uenig i

oppsigelsesgrunnlaget og brakte saken inn for retten. Samtidig valgte han, ifølge Dagbladet, «å avsløre det han oppfatter som brudd på de strenge reglene som gjelder omgang mellom ansatte i Vinmonopolet og importfirmaene» (Haugstad, 2005). Den tidligere selgerens advokat uttalte til Dagbladet at «[i] det følgende vil en vise at saksøkte følger en praksis overfor Vinmonopolet som kan karakteriseres som korrupsjon» (Haugstad, 2005). Artikkelen går så gjennom flere forhold der Ekfjord blant annet inviterte pølsjefer og -ansatte til selskapelege treff og sponset drikke til sosiale sammenkomster i Vinmonopolet. I den nevnte artikkelen i Dagbladet intervjues også daværende administrerende direktør i Vinmonopolet. Han uttrykte at han så alvorlig på forholdene og skulle foreta en opprydning.

Saken fikk oppmerksomhet i dagene som fulgte, med nye avsløringer, offentliggjøring av e-poster, bilder og kvitteringer som dokumenterte smøringen, samt innrømmelser fra Ekfjord og gransking fra Vinmonopolets side av flere pølsjefer (se for eksempel Linderud et al., 2005; Ryste, 2005). Dagens Næringsliv tar også stilling til om den tidligere ansatte, Svein Lindin, er en varsler: «Lindins utgangspunkt er ikke å blåse i fløyta – og si fra om en mulig lovstridig ukultur i vin- og brennevinsbransjen. Hans motiv for saken røpes gjennom overskriften i pressemeldingen som ‘arbeidsrettssak Oslo Tingrett’» (Linderud et al., 2005). Dette kan vi tolke som at en ansatt (eller tidligere ansatt) – hvis handlinger leder til avsløring av kritikkverdige forhold i hens virksomhet – kun er en varsler hvis motivet bak handlingen samsvarer med resultatet. Dette føyer seg inn i et diskursivt mønster der varsling forstås som en handling der et bestemt sinnelag eller intensjon er et nødvendig element for at handlingen nettopp benevnes som varsling. (Se mer om det i vår del 5.3 om autentisitet.) I sitt innlegg «Sladrehank får fortsatt bank» i Aftenposten inkluderer imidlertid Knut Olav Åmås denne saken (Åmås, 2005). Han beskriver den slik indirekte som en varslingssak. Det kan riktignok tenkes at Åmås' henvisning til skandalene i Vinmonopolet gjaldt mer generelt det faktumet at de kritikkverdige forholdene som kom frem, hadde fått pågå slik de hadde, uten at noen hadde våget å slå alarm før Lindin.

Siemens-skandalen (2005)

Per-Yngve Monsen i Siemens SBS varslet om økonomisk kriminalitet hos sin arbeidsgiver vedrørende fakturering av Forsvaret. Det gjaldt Siemens Business Systems' (SBS) kontrakt med Forsvaret og ble først gjort kjent i februar 2005 (Ertzaas & Valebrokk, 2005). Etter først å ha varslet internt, uten resultater, valgte Monsen «å lekke til pressen» (Gedde-Dahl et al., 2008). Han bekreftet senere samme år at han var VGs kilde (Kagge, 2005).

Figur 4.15: Per-Yngve Monsen under lanseringen av boken *Muldvarp i Siemens*. Monsens advokat Trygve Staff til venstre. Foto: Bjørn Sigurdsøn / NTB

Monsens varsling fikk store følger på flere måter. Han ble oppsagt fra sin stilling og «trakassert av sin arbeidsgiver i en slik grad at det holdt på å ta knekken på ham» (Gedde-Dahl et al., s. 184). Han fikk imidlertid rettslig medhold i at oppsigelsen var urettmessig. Ifølge Forsvarets forum «unner [han] ingen å gå gjennom det han har gjort» (Rønne, 2006). Daværende forsvarsminister Anne Grethe Strøm-Erichsen fikk igangsatt en gransking høsten 2006 som et resultat av Monsens varsling. Dette resulterte i Dalseide-rapportene, som bekreftet de forholdene Monsen hadde gått ut med. Dalseide-utvalget leverte rapporten sin til Forsvaret i juni 2006. Der konkluderte de med blant annet utstrakt fakturering uten hjemmel i kontrakt (Dalseide-utvalget, 2008). Rapporten ble overrakt Økokrim. Etterforskningen ledet til siktelser, men Siemens ble senere frikjent for tiltalen om grovt forsettlig bedrageri, men innrømte og tilbakebetalte for overfakturering.

Monsen omtales som en «varsler», og det han gjorde, varslingen, omtales også som «fløyteblåsing» (Rønne, 2006, s. 26). I august 2005, mens saken pågikk for fullt, skriver Aftenposten: «Ble stemplet som muldvarp – går til sak mot arbeidsgiveren» (Kagge, 2005). Der fremgår det at Siemens' advokat hadde trukket «i tvil at Monsen kan kalles en 'lojal' varsler», forsøkt begrunnet med at Monsen hadde kontaktet pressen og «åpenbart er ute etter å hevne seg på bedriften». Det refereres i samme artikkel at oppsigelsen av Monsen skulle være «helt ordinær». Men Siemens Business Services led et sviende nederlag og ble idømt å utbetale en større erstatning til Monsen. SBS anket, men trakk senere anken og ville tilbakebetale for

overfaktureringen (Gedde-Dahl et al., 2008, s. 209). Monsen har også selv skrevet om saken i boken *Muldvarp i Siemens* (Monsen, 2008). I 2008 ble han tildelt Fritt Ords pris for sin varsling om Siemens' overfakturering og smøring av Forsvaret (Gedde-Dahl et al., 2008).

Røeggen-saken (2000–2013)

Dette var en sak der en småsparer, Ivar Petter Røeggen, slo alarm offentlig, på basis av informasjon fra innsiden og ut fra god informasjon fra relevant ekspertise, om alvorlig kritikkverdige forhold i noen av de mest lukrative finansproduktene som ble markedsført og solgt av samfunnets kanskje mektigste finansielle institusjon, DnB, såkalte lånefinansierte finansprodukter. Flere institusjonelle støttespillere i finanssektoren og medieverdenen spilte en viktig rolle for å danne en kritisk opinion til støtte for Røeggen, noe som trolig fikk følger for beslutningene i rettsvesenet, ikke minst i Høyesterett. Riktignok er det ikke tale om en varslingssak etter samtlige av definisjonens kriterier, men praksisen ligger likevel så tett opptil hva varsling er, at vi likevel har valgt å ta den med, selv om saken avsluttes noe etter vår periodiske avgrensning. En ytterligere grunn til å ta opp saken er at den aktualiserte noe vi vil komme tilbake til i del 5.4, nemlig den historiske bakgrunnen i banknæringen for slike profittmotiverte handlinger som salg av lånefinansierte spareprodukter, som med Høyesteretts dom skulle vise seg å stride både mot loven og mot normer med høy oppslutning, og som det derfor var viktig at det ble varslet om.

Figur 4.16: Ivar Petter Røeggen etter domsavsigelsen i Høyesterett, 2013. Foto: Håkon Mosvold Larsen / NTB

Ifølge Forbrukerrådet var historikken i saken i korte trekk som følger (Forbrukerrådet, u.å.): Småspareren Ivar Petter Røeggen kjøper i år 2000 på bakgrunn av villedende markedsføring fra DnB investeringsprodukter for 500 000 kroner basert på et fastrentelån over seks år med over 8 prosent rente. I 2006 viser det seg at han har tapt 230 000 kroner på produkter som ble markedsført som garanterte spareprodukter.

I 2006 klager Røeggen, med hjelp fra ekspertise i tidsskriftet *Dine Penger*, DnB NOR inn for Bankklagenemnda. To sakkyndige rapporter viser at strukturerte spareprodukter er dårlige investeringer. Året etter skriver Forbrukerrådet og Forbrukerombudet et brev til finansministeren, der de ber om en analyse av bankens salg av strukturerte spareprodukter, da de antar at denne er villedende. I 2007 får Forbrukerrådet sterkere økonomiske muskler av regjeringen; 3 millioner kroner skal brukes til å føre flere forbrukersaker for retten. Forbrukerrådet fremholder i 2007 i et hørings svar til Kredittilsynet at det bør «nedlegges forbud i forskrift mot å markedsføre sammensatte produkter med lånefinansiering i privatmarkedet».

Kredittilsynet påpeker i en rapport i januar 2008 at ved årsskiftet 2006–2007 hadde bankene lånt ut 34 milliarder kroner til investering i sammensatte spareprodukter. Bladet *Dine Penger*, som var det pressemediet som fulgte saken tett fra start til slutt, anslår at kunder har tapt ca. 4 milliarder kroner på slike lånefinansierte produkter de siste årene (Forbrukerrådet, u.å.). Året etter bestemte Finansdepartementet i en forskrift:

at det fra 1. mars skal bli langt vanskeligere å tilby privatpersoner sammensatte spareprodukter. I forskriften heter det: «Kredittilsynet legger til grunn at en ikke-profesjonell kunde normalt ikke vil ha nødvendig erfaring og kunnskap til å forstå risikoen ved sammensatte produkter. Ofte vil slike komplekse produkter ha en kostnadsstruktur som gjør at produktet heller ikke gir avkastning i tråd med kundens investeringsmål. Dette gjelder ikke minst ved lånefinansierte investeringer i sammensatte produkter (Forbrukerrådet, u.å.).

I 2009 fremholder Bankklagenemnda at DnB ikke har vist ansvarlig forretningsskikk, og at Røeggen som følge av det bør få dekket sine tap. DnB avviser umiddelbart at de vil etterleve avgjørelsen. I april 2010 innleder Oslo tingrett forhandlinger i saken. I juni samme år faller dommen i Oslo tingrett: Banken må betale tilbake 230 000 kroner pluss renter. DnB anker til lagmannsretten og får medhold der. Forbrukerrådet anker på vegne av Røeggen til Høyesterett. I perioden 7.–12. februar 2013 arbeides det med saken i Høyesteretts storkammer med elleve dommere. Den 22. mars faller dommen via åpen votering i storkammeret med et stort pressekorps til stede. I en enstemmig avgjørelse sier Høyesterett at DnB må betale Ivar Petter Røeggen tilbake alt det han tapte på sin investering. Høyesteretts enstemmighet og opplesning av dommen ble direkte overført på NRK Dagsrevyen (NRK, 2013, 22. mars).

4.3.1 Oppsummering

Gjennomgående har vi sett at det koster dyrt for personer som varsler om økonomisk kriminalitet og ukultur. Det gjelder enten det skjer i offentlige organisasjoner eller private bedrifter.

Profittmotiverte handlinger som strider mot loven, eller normer med høy oppslutning, og som ofte holdes godt skjult for innsyn fra allmennheten, har vi sett at ligger i kjernen av hva som anføres i politisk-byråkratiske dokumenter som viktig at det varsles om. Slik er én side av saken at det er sterke maktpolitiske interesser i at slik varsling kan finne sted og trekke problemene frem fra sitt skjul, men det er også, som vi har sett, krefter innad i offentlig forvaltning og finanssektoren som har søkt å dekke over slike handlinger. Samtlige av sakene vi har sett på i denne delen, viser at det er sterke krefter i og bak de profittmotiverte handlingene som blant annet Folkvord, Hovden, Breirem, Raknerud, Christensen, Monsen og Røeggen varslet om.

Også pressen, som vi har sett, står for mye av arbeidet med både å grave frem disse sakene og diskutere varsling prinsipielt med utgangspunkt i dem.

4.4 PROBLEMOMRÅDE: TEKNOLOGI, INDUSTRI, RISIKO OG SKADE

Med teknologisk utvikling, avansert infrastruktur og et samfunn som er opptatt av å minimere risikoen for skade på liv, helse, utstyr og miljø, illustrerer varslingsbegrepet en mulig løsningsstrategi der disse interessene støter sammen. Innsidere med domenekunnskap kan i en del situasjoner være de eneste som er i stand til å oppdage kritikkverdige forhold, som ulykkesrisiko, og vurdere hvor betydelig den er. I dette problemfeltet er det i enkelte tilfeller strengt tatt befolkningspolitiske hensyn på ulike nivåer som støter sammen: direkte hensyn til befolkningens liv og helse om en ulykke skulle inntreffe, med for eksempel høyteknologisk infrastruktur, på den ene siden, og hensyn til en moderat pengebruk på den andre. Det siste vil si å ikke bruke svært store summer på beredskap der sannsynligheten for ulykker er svært lav. Det handler om å balansere økonomien inkludert midler til helse og andre faktorer som berører befolkningens kvalitet. Det kan også være at hensyn til liv, helse og miljø kolliderer med rene profitt hensyn.

Når det gjelder industrivirksomhet, finner vi også til dels befolkningspolitiske hensyn som kolliderer. Effektiv industrivirksomhet, for eksempel i form av kostnadseffektiv matproduksjon i store kvanta som et tiltak for folkehelsen, kan vise seg å gå på akkord med nettopp folkehelsen. Det kan eksempelvis varsles om helseskadelige ingredienser i mat. Dette problemområdet betoner også spenninger mellom samfunnsøkonomiske, befolkningspolitiske og/eller profitorienterte hensyn på den ene siden og etiske prinsipper på den andre, som dyreetikk og miljøvern.

Saker innenfor dette problemområdet berører også forholdet mellom demokratiske rettigheter og konsekvenser av kritikk mot ens organisasjon. Søkeord som «avsløring», «whistleblowing» og «varsling» i kombinasjon med navn på ulykker/plattformer som var involvert i ulykker i norsk oljesektor, har vært de sentrale som har tatt oss til disse sakene. Det er avgjørende å ha rett til å ytre seg og «avsløre sannheten» (som vi har sett er et uttrykk som anvendes en del (se del 3.4 om media)). Det dreier seg i første instans om å avsløre kritikkverdige forhold, men også at støttespillere ytrer seg i offentligheten om maktmisbruket og sanksjonene den ansatte som ytrer seg, ble utsatt for. Politiske myndigheter oppfordres til å ta tak i spenningen mellom liberale, demokratiske prinsipper og illiberale reaksjoner på utførelser av slike handlinger.

4.4.1 Offentlig infrastruktur, teknologi og risiko (økonomisk og befolkningsmessige)

Oljeindustrien

Hva så med Norges oljevirkksomhet, sektoren som i flere tiår har stått for den mest inntektsgivende næringen i landet: I hvilken grad og hvordan er den relatert til varsling som praksis og begrepsutvikling? I sammenheng med at vi presenterer varslingssaker fra næringen, skal vi foreta en kort gjennomgang av ulykker som har funnet sted i eller tilknyttet sokkelen, så vel som milepæler innen HMS. Dette er for å gi leseren en kontekst og tidslinje for sakene.

I perioden vi tar for oss, har det totalt sett funnet sted opp mot et 20-talls ulykker: den første Sikorsky-ulykken i 1973, Alfa-plattform-ulykken i 1975, Deep Sea Driller-ulykken i 1976, Bravo-utblåsningen i 1977, den andre Sikorsky-ulykken samme år, Statfjord A-brannen i 1978, den tredje Sikorsky-ulykken samme år, den store, skjebnesvangre Alexander L. Kielland-ulykken i 1980, Concem-ulykken i 1985, West Vanguard-ulykken i 1985, Flammetårn-kollisjonen i 1991, Norne-ulykken i 1997 og Ocean Carriers kollisjon med Ekofisk-komplekset i 2005. Bortsett fra den sistnevnte og Bravo-utblåsningen i 1977 var det mennesker som omkom i disse ulykkene. Det har også andre vært ulykker i perioden som ikke endte med at liv gikk tapt (se detaljert oversikt i Vinnem (2024): https://snl.no/sikkerhet_og_beredskap_p%C3%A5_norsk_sokkel).

Flere av ulykkene bidro eller ledet direkte til økt oppmerksomhet om og nye regler når det gjaldt sikkerheten ved plattformene og i næringen generelt. Alfa-plattform-ulykken i 1975, der tre personer omkom, førte til etableringen av vernetjeneste samt endringer i arbeidsmiljøloven. Fra 1976 ble det innført vernetjeneste ved alle plattformer samt et verne- og miljøutvalg, som var forløperen til arbeidsmiljøutvalget. I forbindelse med Bravo-utblåsningen i 1977 skal vi se at vi har en – med dagens vokabular – varsler, nemlig oljeverninspektør og jurist Ståle Eskeland. Ulykken ledet til en gransking av beredskapen, men Eskeland fant

granskningen utilfredsstillende. I Alexander Kielland-ulykken i 1980 omkom hele 123 personer da plattformen havarerte. Kommisjonen som ble opprettet, konkluderte kort oppsummert (vi skal se det er mer komplekst) med at ulykken skyldtes sveisefeil. En rekke forslag til rutiner for bedring av sikkerheten ble foreslått av kommisjonen. Som vi skal se, var det flere ansatte – som vi i dag betegner som varslere – som hadde forsøkt å melde fra om bekymringer knyttet til sikkerheten ved plattformen.⁵⁰

Det skal imidlertid ha vært krevende å varsle i sektoren. Allerede i 1979 kom boken *Det brutale oljeeventyret ut*, skrevet av Bjørn Nilsen, mangeårig ansatt i Nordsjøen, og journalisten Bernt Eggen. De peker på flere trekk ved arbeidslivkulturen ved plattformene som gjorde det svært vanskelig å si fra om kritikkverdige forhold ved sikkerheten. Stein Bredal, tidligere oljearbeider og varslar i forkant av Aleksander Kielland-ulykken, skrev boken *Taushet er ikke gull* (2016). Også forskning og medieomtaler har vist at det fantes det som blir omtalt som en taushetskultur ved plattformene (Smith-Solbakken & Paulsen, 2017; Smith-Solbakken & Weihe, 2019; Smith-Solbakken & Fanebust, 2020). Vi skal komme nærmere inn på flere av disse verkene, da flere av dem i seg selv er, eller inkluderer, uttalelser som fungerer som varslinger om en svært kritikkverdig taushetskultur, og fordi de inneholder kunnskap om ansatte som, til tross for taushetskulturen, varslet om alvorlige mangler ved sikkerhet og beredskap i næringen.

Eskeland-saken (1977)

Jurist og oljeverninspektør Ståle Eskeland valgte å fratre sin stilling i Statens forurensningstilsyn (SFT). Begrunnelsen han ga, var at daværende miljøvernminister Gro Harlem Brundtland skulle ha uttalt at SFT ikke ville gjøre mer enn de allerede hadde gjort for å oppfylle krav til risikovurderinger. Eskeland hadde møtt motstand internt i sin kamp for å gjennomføre flere risikoanalyser før Bravo-ulykken i 1977. Etter ulykken mente han at vurderingen av beredskapen, som skulle resultere i en stortingsmelding, ikke ble gjennomført på en tilfredsstillende måte, noe som førte til at protesten ble henlagt (Arnesen, 1995). Senere søkte Eskeland ny jobb i offentlig forvaltning, som han skal ha vært best kvalifisert for, uten å få den. Dette ble oppfattet som en forbigåelse av Eskeland som fikk reaksjoner. En kronikk i avisen Nordlys i 1978 er et eksempel på dette:

50 Også i forbindelse med Concem-ulykken i 1985, der ti personer omkom, Flammetårn-kollisjonen i 1991, der tre omkom og Ocean Carriers kollisjon med ekofisk-komplekset i 2005, ble det avdekket sikkerhetsbrister og påfølgende behov for å endre sikkerhetsrutiner. Det ble innført krav til maritimt personell om bord på lektere som Concem, og det ble avdekket mangelfull opplæring og utilfredsstillende rutiner for opplæring av helikopterpersonell i forbindelse med Flammetårn-kollisjonen og mangelfull overvåkning i sikkerhetssonen når det gjaldt Ocean Carriers kollisjon.

Nå får han sin straff, fordi han handlet etter sin samvittighet og «talte Roma midt i motet». Man må spørre i undring: Er dette mulig? Det er dessverre ikke første gang man opplever tilfellet Eskeland i offentlig forvaltning. Men når slikt forekommer helt inne i departementskontorene, da er det all grunn til å rope et varsku som gir gjenklang, og de ansvarlige må stå til rette. Vårt demokrati må ikke bli oppsmuldet innenfra. De liberale verdiene i samfunnet må bevares bl.a. å vise respekt for enkeltmenneskets holdning og mening (Høeg, 1978).

I en pressemelding fra NTB (gjengitt i Romerikes blad, 1978) står det at myndighetene benekter at en forbigåelse skal ha funnet sted. Det står også følgende:

En tjenestemann som slutter i en etat må kunne rette faglig kritikk mot etaten uten at det får konsekvenser for karrieren. Forutsetningen er at vedkommende ikke røper konfidensielle opplysninger, sa kommunalminister Arne Nilsen i Stortinget onsdag.

Statsrådets kommentar viser ikke nyanser når det gjelder å rope «konfidensielle opplysninger». Vi ser heller ikke at forsvarere av Eskeland understreker det faktumet at han var plassert på «innsiden», som vesentlig for det han gjorde. Det handler i stedet om allmennhetens rett til å ytre seg og ha en offentlighet med rom for kritiske perspektiver.

Figur 4.17: Ståle Eskeland, Universitetet i Oslo, Det juridiske fakultet. Foto: © Mimsy Møller / Samfoto / NTB

Eskeland-saken er det vi i dag ville kalt en klassisk varslingssak. Så vidt vi vet, er det ikke anerkjent som sådan før i 1994–1995 i det allerede nevnte arbeidet i rettsvitenskap av Per Christian Arnesen (se del 3.3). Der identifiseres denne sakens plass i varslingsbegrepets historie.

Varsling om farlige forhold på riggen Borgny Dolphin, Statfjord A og dels i næringen generelt (1979)

I sammenheng med brannen ved Statfjord A i 1978 tok flere ansatte i sektoren bladet fra munnen og uttalte seg om kritikkverdige forhold. I Klassekampen (1979) sto sykepleier Arild Jacobsen, som hadde arbeidet om bord på Borgny Dolphin-riggen tilbake i 1976, frem om det ham omtalte som et «sjansespill med menneskeliv». Jacobsen beretter om regelrette forfalskninger av mannskapslister; i realiteten var det alltid flere om bord enn det var evakueringsmuligheter for, hevdet han. Selv om Jacobsen uttalte seg om forhold han hadde observert noen år tidligere, fungerer ytringen som det vi i dag ville kalle et varsel også om antakelig pågående kritikkverdige forhold ved riggen. Det viser følgende uttalelse i reportasjen: «Jeg er av de få som står i en såpass trygg jobb nå at jeg an si ifra om det spillet med menneskeliv jeg opplevde på riggen» («Dødsruletten i Nordsjøen», 1979). Først på det daværende tidspunktet – noe som også vitner om de allerede nevnte vanskelighetene med å uttale seg kritisk i næringen – opplevde Jacobsen at det var trygt å snakke ut om disse forholdene, og som han på intet vis signaliserer at han har grunn til å tro har blitt forbedret.

I kapittel 3, del 3.4, analyserte vi medias funksjoner i utviklingen av varslingsbegrepet og viste at media ikke bare er en kanal, men innkapslet i varslingshandlingen. Dette ser vi et godt eksempel på i denne sammenhengen. Jacobsens uttalelser fungerer som det vi i dag ville kalle en varsling også på grunn av den konteksten hans uttalelser settes i. De settes i sammenheng med utgivelsen av den allerede omtalte boken *Det brutale oljeeventyret*, krav om tiltale av de ansvarlige for den da nylige Statfjord A-brannen samt andre kritikkverdige arbeidsforhold på sokkelen, blant annet at det å uttale seg kritisk i praksis resulterer i yrkesforbud. Fremmedarbeideren José Aquilar snakker ut både i boken *Det brutale oljeeventyret* og i den ovennevnte artikkelen i Klassekampen om yrkesforbud, for hans egen del ved Statfjord A, men han kritiserer også forholdene for fremmedarbeiderne generelt, blant annet en økt tendens til rasisme. Presseoppslaget der disse sakene settes i kontekst med hverandre, forsterker gjensidig hver enkelt av dem som det vi i dag vil kalle varslinger om pågående kritikkverdige forhold i næringen.

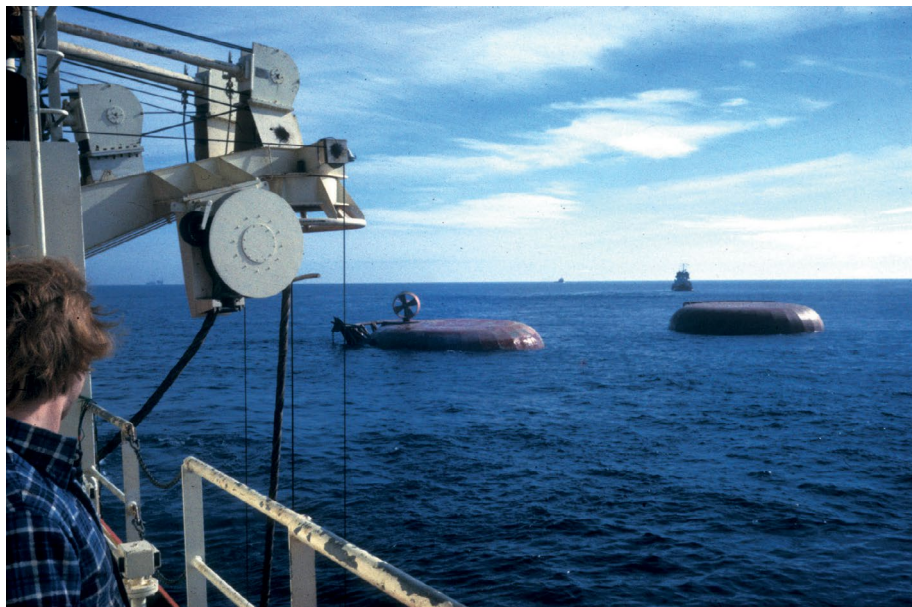
Alexander Kielland-ulykken (1980) og relaterte varslingssaker

27. mars 1980 kantret boligplattformen Alexander L. Kielland da et av plattformens ben brakk og ble revet av med en påfølgende rask fylling av dekkstrukturen. Vi henviser til den detaljerte gjennomgangen av ulykken i Store norske leksikon, skrevet av professor Marie Smith-Solbakken, med oljehistorie som spesialfelt, og maritim konsulent, professor og del av kommisjonen som gransket ulykken, Emil Aall Dahle (Solbakken & Dahle, 2024).

Tre måneder før ulykken varslet plattformsjef Torstein Sæd om sprekkdannelser på et av plattformens ben. Sæd hadde meldt fra både skriftlig og muntlig til Stavanger Drilling, uten at rederiet hadde utbedret skadene. Dette kom frem i etterkant av ulykken av kona, og da enken, til Sæd (Mitsem, 2017). I løpet av de 20 minuttene fra plattformens ben ble revet av og til plattformen kantret, fylte dekkstrukturen seg raskt. Sæd forsøkte å aktivere pumpene, men omkom i forsøket (Solbakken & Dahle, 2024). Flere bevitnet i ettertid at de kjente til Sæds bekymringer og varslinger, blant annet kontrollromoperatør Eivind Egeli. Dette kommer frem i Marie Smith-Solbakken og Hans-Jørgen Walllin Weihs (2019) forskning.

Kontrollromoperatøren Tormod Wigestrands hadde flere ganger i forkant av ulykken rapportert til rederiet om mangelfulle måleinstrumenter for ballast og vektfordeling mellom tankene på plattformen. Han og Sæd hadde bedt rederiet om slike måleinstrumenter, men uten resultater. Wigestrands var ikke om bord på ulykkesdagen. Han ble ikke intervjuet i etterkant av ulykken, noe han fant uforståelig med sin fartstid i yrket. Han snakket først ut om dette som pensjonist, for da han tok kontakt med sin fagforening, ble han rådet til ikke å si noe fordi det kunne gjøre det vanskelig å få jobb senere (Smith-Solbakken & Weihe, 2019).

Den Phillips-ansatte oljearbeideren og ingeniøren Daniel Delgorgue observerte to måneder i forkant av ulykken en hendelse som kunne ha vært en medvirkende årsak til ulykken: Et fartøy kom i kontakt med det plattformbenet som ble revet av i ulykken. Ifølge Delgorgue var sammenstøtet kraftig og fikk foten til å dirre (Smith-Solbakken & Weihe, 2019). Han skrev umiddelbart en rapport om denne hendelsen som han leverte til Phillips-ledelsen. Etter ulykken fikk han imidlertid beskjed om å aldri snakke om det han hadde sett, og fjerne dokumentasjon, og han ble truet med oppsigelse om han snakket ut om dette (Smith-Solbakken & Weihe, 2019). Delgorgue fortalte om det han opplevde for første gang til Stavanger Aftenblad i 2016 (Kongsnes, 2016) og i boken *Aleksander L. Kielland-ulykken. Hendelsen, etterspillet og hemmelighetene* (Smith-Solbakken, 2016).

Figur 4.18: Søylen til oljeplattformen Alexander L. Kielland etter kantringen, 1980.

Foto: Norsk Olje Museum, CC BY-SA 3.0, via Wikipedia Commons

Hva kan så disse sakene i forbindelse med Alexander Kielland-ulykken fortelle oss om varslingens stilling i Norge, og hvordan eventuelt bidro de til å endre denne? Alle de nevnte sakene kunne i tråd med dagens (2024) varslingsbegrep vært registrert som varslingssaker som man etter loven ville vært forpliktet til å undersøke i tråd med lovhjemlede forpliktelser for undersøkelser av varsler (eventuelt som meldinger om avvik i enkelte tilfeller, noe avhengig av rutinene og kanalene i organisasjonene). Ser vi imidlertid på sakene i tråd med datidens varslingsbegrep, kvalifiserer de ikke som varslingssaker. Varslingsbegrepet var, som vi har sett, ennå ikke bredt etablert i Norge. Vi har likevel også sett (i kapittel 3) at den bruken av det som tross alt finnes i tiden rundt 1980 – da gjerne med den engelskspråklige termen «whistleblowing» – i all hovedsak betegnet det å melde *offentlig* fra om krittikkverdige forhold i ens organisasjon. Sakene vi har sett på i denne delen, dreier seg imidlertid om å melde fra *internt* om avvik eller krittikkverdige forhold. De som gjorde det i disse sakene, ble altså ikke hørt: Det ble ikke rettet opp i forholdene. Hadde de da gått til pressen, ville sakene i tråd med datidens varslingsbegrep blitt å regne som varslingssaker. Men det vi har sett omtalt som en taushetskultur – trusler og advarsler om konsekvenser av å gå ut med krittikk – gjorde at det ikke nådde offentligheten.

Disse sakene ser dermed heller ikke ut til verken å ha bidratt til å styrke HMS – til det måtte ulykker og påfølgende granskingskommisjoner til – eller til å utvikle varslingsbegrepet og varslingens stilling i Norge. Taushetskulturen kan derimot ha bidratt til at ulykker ikke ble avverget, eller til at skadeomfang eller ulykkesrisiko ikke ble redusert. Slik er dette i etterpåklokskapens lys et retrospektivt skrik om at gode vilkår for varsling var en mangelvare. Vi vil kalle boken *Det brutale oljeeventyret* (Nilsen, B. & Eggen, B., 1979) og Klassekampens reportasje (se over) om en farlig taushetskultur og alvorlige svakheter vedrørende sikkerhetsforholdene i næringen for varslinger. Dette er imidlertid ikke varslinger som vi kan påvise at fikk positive følger for beredskap, sikkerhetsrutiner og vilkår for at ansatte kunne melde fra om kritikkverdige forhold. Sakene vi har sett på i forbindelse med den tragiske Alexander Kielland-ulykken, representert ved Torstein Sæd, Tormod Wigestrang og Daniel Delgorgue, tyder snarere på at varslene fra 1979 ikke ledet til bedring av forholdene.

Varslinger knyttet til nordsjødykkerne

Enkelte fagorganiserte nordsjødykkere forsøkte å skape oppmerksomhet omkring deres arbeidsforhold allerede fra slutten av 1970-tallet. I 1977 uttaler nordsjødykker og sentralstyremedlem i NOPEC Melvin Kvamme seg til Stavanger Aftenblad om dårlige redningskamre om bord på dykkerskipene (Stavanger Aftenblad, 1977). I 1978 går dykker og tillitsvalgt Arne Jentoft ut i Rogalands avis der han kritiserer sine øverste sjefer, Oljedirektoratet, for manglende bestemmelser for antallet timer dykkere kan være under vann (Markhus, 1978). Han står også frem i Klassekampen i 1983, «Dykker-ulykker som firmahemmigheter» (Iglebæk, 1983), kort tid etter Byford Dolphin-ulykken, der fem omkom.

Når det gjelder oppslag som disse, som vi i dag kan betegne som varslinger, kan det tyde på at de har bidratt til en viss forbedring av arbeidsforholdene for dykkerne, selv om frykten for å ytre seg var stor. Det tyder på at det rådet en oppfatning blant nordsjødykkerne om å være underlagt kritikkverdige arbeidsforhold, men at dette var vanskelig å melde fra om – både innad i organisasjonen og til pressen – på grunn av frykt for jobbfremtiden. Også mistanker om skader skal dykkerne derfor ha vært redd for å fortelle om, samt det å organisere seg (Gjerde & Ryggvik, 2009, s. 256 og 217). Også pressen selv, eksempelvis NRK-journalist Bjørn Nilsen, satte søkelyset på redsel for å organisere seg blant dykkerne og oljearbeidere generelt («Arbeidsplass Nordsjøen»). En viss tilstrømming av dykkere som organiserte seg i NOPEC, fant imidlertid sted fra 1977 (Gjerde & Ryggvik, 2009, s. 107). Og det tyder på at fagforeningsarbeidet og sikkerheten for dykkerne styrket seg noe (se for eksempel Bergens Tidende, 1987; Gjerde & Ryggvik, 2009, s. 291–292). Selv om vilkårene for å organisere seg og å si ifra både internt og eksternt om kritikkverdige forhold var vanskelige, ser altså fagforeningsarbeid ut til å ha bidratt positivt. Når tillitsvalgte ble motarbeidet eller ikke ble hørt, ser vi enkelte tilfeller på

varslings – gjennom å kontakte pressen. Det er slik sett sannsynlig at også varslings har bidratt som de tillitsvalgte siste våpen, men vi har ikke funnet dokumentasjon på at forbedringer har kommet til som en direkte respons på varslings.

Fra slutten av 1990-tallet ble det økt oppmerksomhet på kårerne for nordsjødykkerne (Gjerde & Ryggvik, 2009). Flere leger og omfattende legeundersøkelser av tidligere dykkere viste at nevrologiske og psykiske senvirkninger var et faktum. Det hadde vært en bratt nedgang i behovet for dykkere fra tidlig på 1990-tallet. Når resultatene fra legenes undersøkelser i flere omganger ble gjort offentlig kjent, dreide det seg derfor først og fremst om mulig oppreisning og erstatninger til tidligere dykkere, noe som også kom dem til del, og ikke om varslings som pekte mot pågående helseskadelige arbeidsforhold. Også (de tidligere) dykkerne selv bidro til å skape oppmerksomhet ved forholdene de hadde arbeidet under. I Dagens Næringsliv (Nordahl & Winge, 1999) kom det et stort oppslag om nordsjødykkerne, som dykkerne Rolf Guttorm Engebretsen og Tom Enghs arbeid hadde resultert i. Blant annet ble leger som hadde vært kritiske til nordsjødykkingen på 1980- og 90-tallet, intervjuet. Det ble satt søkelys på selvmord og senskader og beretninger om «press om å tie stille» om uhell (Engdal & Elvestuen, 1999). Få dager etter dette oppslaget, 20. mai 1999, ble Norsk Oljemuseum åpnet i Stavanger av kongen. Engh overleverte da, som et stunt, et brev direkte til kongen om forholdene for nordsjødykkerne (Gjerde & Ryggvik, 2009). Både oppslaget i Dagens Næringsliv og stuntet i form av overrekkelsen av brevet til kongen med nasjonen, eller offentligheten, som vitne kan vi anse som varslings, der ansatte – eller tidligere ansatte – uttaler seg om kritikkverdige forhold på sin arbeidsplass til offentligheten. Det er sannsynlig at dykkernes innsats – som altså inkluderte varslings – sammen med dokumentasjonen fra de mange helseundersøkelsene bidro til å legge press på myndighetene. Fra år 2000 og til den endelige avslutningen av saken i 2014 kom det en rekke vedtak når det gjaldt utbetalinger av kompensasjoner til dykkerne og deres pårørende.

Vi har ikke funnet bruk av varslingsbegrepet i sakene og dokumentene knyttet til nordsjødykkerne, men vi har altså å gjøre med flere saker som vi betegner som varslingsaker. Og det ser ut til at det har bidratt til noe styrking av arbeidsvilkår – selv om disse forble kritikkverdige så lenge dykkerne som går under betegnelsen «nordsjødykkerne», var operative – og oppreisning og kompensasjon.

Varsling ved Gullfaksfeltet (1994)

Hovedverneombud Stein Bredal på Gullfaksfeltet meldte i 1994 fra til plattformledelsen om en manglende barriere på en brønn, noe som kunne utløse utblåsning. Dette ble imidlertid avvist av ledelsen, som benektet at det utgjorde et sikkerhetsproblem, ifølge Bredal (Stang, 2016, s. 81–87). Da gikk de ansatte til Dagbladet, som slo saken opp på førstesiden lørdag 10. september med overskriften «Tikkende bombe i Nordsjøen». Da ser vi altså at denne saken blir en klar varslingsak, også i tråd med

det tidlige varslingsbegrepet der *offentliggjøring* av den gitte kritikken inngår. Bredal beretter om saken i boken *Oljearbeideren Stein Bredal*, skrevet av journalisten og den tidligere oljearbeideren Leif Stang (2016). Bredal beretter om hard medfart fra ledelsen i etterkant, påstander om at han var psykisk ustabil, og at Statoil på en pressekonferanse noen dager senere uttalte at «[h]os oss skal man bruke linjeveg internt i selskapet og ikke springe til pressen», og at det følgelig ikke var bruk for folk som Bredal (Stang, 2016, s. 83). Dette var svaret som ble gitt av ledelsen på spørsmålet om hva som ville skje med Bredal. Journalisten, Lars Helle i Dagbladet, skal samme dag ha kontaktet kommunalminister Gunnar Berge (Arbeiderpartiet) og fått som svar at Statoil-ledelsen bør «tenke seg godt om» før de sparker verneombud og tillitsvalgte som kritiserer sikkerhetsrisiko (Stang, 2016). Oljedirektoratet fulgte opp saken, som ble en kostbar affære for Statoil (Stang, 2016).

Det kan tyde på at denne varslingssaken, og andre Bredal har vært involvert i, førte til en kulturendring i Statoil. Bredal mistet ikke jobben på Gullfaksfeltet; snarere fikk han i praksis større rom for å overvåke sikkerheten på flere plattformer og spre informasjon om fagforeningen. Han ble hovedverneombud på heltid og medansvarlig for et magasin om oljevirkksomheten (Stang, 2016). Ledelsesstrukturen ble omfattende omorganisert, noe enkelte mente trolig skyldtes denne saken (Stang, 2016). I 2002 sto Bredal frem i Dagens Næringsliv (Ånestad, 2002) med krav, som også var formidlet til Oljedirektoratet, om at Statoil tar sikkerheten mer på alvor. De var lei av «å snakke til døve ører». Spesielt Veslefrikk-plattformen ble trukket frem, der også sikkerheten senere ble satt under lupen (Veland, 2005; Stang, 2016, s. 121). Også Bredal selv uttaler at han er av en oppfatning at varsling har ført til styrking av sikkerhetsarbeidet i sektoren:

Jeg har alltid vært overbevist om at sikkerhetsarbeidet for oljearbeiderne er blitt bedre av at hovedverneombud og tillitsvalgte har benyttet seg av pressen når det har vært siste utveg for å få administrasjonen og styre i selskapene til å forstå alvoret i sakene vi har jobbet med (Stang, s. 175).

Han bruker også begrepet direkte i dette kapittelet, «Taushet er ikke gull», ved å omtale seg selv som en «varsler» (Stang, s. 173). Dette kommer han inn på i sammenheng med den absolutte taushetserklæringen styremedlemmene ble pålagt å underskrive kort tid etter at Helge Lund inntrådte som konsernsjef i 2004. (Dette kom i tillegg til den ukontroversielle taushetserklæringen ansatte undertegnet ved starten av sine arbeidsforhold, som forbød å uttale seg om børssensitive opplysninger og oljefunn.) Bredal rådførte seg med advokater, og også advokatene som behandlet saken for styret i Statoil, brakte frem «den såkalte whistleblower-problematikken» (Stang, s. 176). Bredal signerte aldri denne taushetserklæringen. «Jeg var informert om at brudd på taushetsplikten kunne medføre straffeansvar, men

jeg kunne ikke si meg enig i at whistleblowing skulle anses som brudd på taushetsplikten» (Stang, s. 176).

Figur 4.19: Stein Bredal sammen med streikende oljearbeidere utenfor Oljemuseet i Stavanger, 2003. Foto: Alf Ove Hansen / NTB.

Det ser altså ut til at varsling fra 1990-tallet har vært med på å bringe mer kritisk oppmerksomhet om og forbedring av sikkerhets- og beredskapsarbeidet i oljeindustrien. De sakene vi her har sett på, kvalifiserer som det vi i dag kaller ekstern varsling, noe som altså det tidlige (i vår periode) varslingsbegrepet var nærmest ensbetydende med. En eksplisitt term for praksisen forekommer, ut fra kildene vi har sett på, i liten grad i disse sakenes samtid. Selv om varslingsbegrepet – med termen «varsling» – ble etablert i alle fall i flere deler av vår offentlighet, ser vi at det engelske «whistleblowing» ble brukt så sent som i 2004 om striden rundt den absolutte taushetserklæringen styremedlemmer ble pålagt å undertegne (Stang, 2016, s. 176). Som vi har sett, ble det fortsatt til dels gjort også i pressen (se kapittel 3, del 3.5 om media).

4.4.2 Effektiv industrivirksomhet og pliktetiske prinsipper, som dyrevelferd og/eller folkehelse samt miljø

Miljøsak – nedgravde tønner Østfold (1985)

En tidligere ansatt ved Unger fabrikker i Østfold kontaktet foreningen Østfold Naturvern og tipset dem om nedgravning av gifttønner. Unger fabrikker produserer såpe, vaske- og rensemidler. Ifølge tidsskriftet Natur i Østfold (Bugge, 1986)

startet saken med at en privatperson kontaktet pressen vedrørende barn som lekte blant «lekkende kjemikalietønner» på fabrikkens område. Den administrerende direktøren skal da ha uttalt at innholdet i tønnene ikke var farlig (Bugge, 1986). Senere tok den tidligere ansatte kontakt og skal ha hevdet at «nedgraving av gift var for jævlige» (Bugge, 1986, s. 9). Natur i Østfold jobbet videre med flere kilder «inne på bedriften» (Bugge, 1986, s. 9). Undersøkelsene avdekket brudd på konsepsjonsbestemmelsene, blant annet dumping av gift i fjorden. Denne miljøsaken fikk stor pressedekning, også i rikspresen (søk på «Unger fabrikker» i september 1985 i Nasjonalbibliotekets avisarkiv). Hvor farlig for miljøet giften var, og om saken kunne kalles en skandale, ble debattert.

Saken er med dagens vokabular en varslingssak, både fordi den involverte en ansatt – riktignok en tidligere ansatt, men likevel med innsidekunnskap fra sitt ansettelsesforhold – og «kilder» ved fabrikkens Østfold Naturvern arbeidet med.

Odd F. Lindberg-saken (1988)

Selfangstinspektør Odd F. Lindberg anmeldte dyremishandling og andre kritikkverdige forhold i selfangstindustrien til Fiskeri- og kystdepartementet i 1988. Departementet avviste rapporten og skal ha holdt den tilbake fra offentligheten. Lindberg offentliggjorde den imidlertid i sin helhet til avisen Tromsø (1988). Han gikk også ut med en video av forholdene. Lindberg og familien hans ble utsatt for mobbing og trakassering. Dagbladet skriver i artikkelen «En ny folkefiende» at Lindberg «presenterte disse blodige avsløringene i utlandet. Det liker vi nordmenn dårlig, for det gikk på den nasjonale ære løs» (Bryne, 1994). Lindberg fikk drapstrusler. Han og familien flyttet ut av landet en periode for å kunne ha et normalt liv (Arnesen, 1995, s. 17; Ny tid, 2006). Svensk TV laget en dokumentarfilm i 1994 om saken som de kalte «En folkefiende» (altså med referanse til Ibsens stykke med samme tittel, som også er den doble referansen i den ovennevnte Dagbladet-artikkelen). Også i USA ble saken kjent; CNN sendte et innslag om den. I den svenske dokumentaren skal det ha kommet frem at daværende utenriksminister Thorvald Stoltenberg kontaktet Lindberg direkte og blant annet sa at «nasjonale interesser blir satt heftig på spill i USA» (Olsen, 1994).

Lindbergs rapport ble oversatt og spredt i flere europeiske land samt i USA. Lindberg fikk internasjonal støtte fra dyreverngasjerte. Noen av jegerne som Lindberg kritiserte for ugjerningene, både i rapporten og filmen han laget, gikk til ærekrenkessøksmål mot ham. Lindberg ble dømt til å betale erstatning til jegerne. Også norske medier som hadde sitert fra rapporten, ble idømt gebyrer. Først i 1999 ble Lindberg fritatt for å betale erstatningen. Om denne saken skriver Aftenposten:

I 1999 slo menneskerettighetsdomstolen i Strasbourg fast at ærekrenkelsesdommen mot Lindberg var i strid med reglene om ytringsfrihet, og at denne regelen veide tyngre enn seljernes omdømme. Dommen fra 1990 var imidlertid rettskraftig og kunne ikke formelt endres. Med gjeldsordningskjennelsen slipper han imidlertid nå å betale erstatningen (Aftenposten, 2011).

Dette er hva vi kan kalle en stor varslingssak i Norge. Ikke bare vekket den mye debatt da Lindberg offentliggjorde sin rapport; saken videreutviklet seg også over en lengre tidsperiode. Da den pågikk intensivt i sin første fase, i 1988 og 1989, ble den ikke omtalt eller diskutert prinsipielt som en varslingssak. Det ble den først i 1994, og ut fra vår kunnskap var Lindberg-saken den tidligste i Norge som fikk den betegnelsen. I rapporten «Nye trusler mot ytringsfriheten i Norden – diagnose og forslag», som ble levert til Kulturdepartementet i 1994, så vi at Lindberg-saken trekkes inn, og rapporten foreslår at varslingsvern lovfestes (se del 3.6.2). Som vi har sett i delen om media (3.4), slo Sarpsborg Arbeiderblad opp «Lindberg en ‘whistle blower’?» dette året (Hultengreen, 1994). Og det var også da Per Christian Arnesen fullførte sin spesialavhandling i juss der han karakteriserte Lindberg-saken som et «mønster eksempel» på en norsk varslingssak (Arnesen, 1995), se del 3.3.

Figur 4.20: Odd F. Lindberg i namsretten i Sarpsborg med hånden på Norges lover. I bakgrunnen mannskap på selfangstskuten «Harmoni» og en representant for Norsk sjømannsforbund. Foto: Bjørn-Owe Holmberg / NTB

4.4.3 Kompleks teknologi, profitt og «det lille mennesket» overfor systemet

En sak hvor det ble hva vi i dag kaller internt varslet, omhandler problematikken med avanserte datasystemer og feil som det er ressurskrevende å rette opp i. Fagkonsulent Bengt Roer var ansatt i Gjensidige Nor Forsikring på 1980- og 90-tallet. Han oppdaget en feil i et datasystem som gjorde at kunders forsikring automatisk ble oppsagt hvis de var sent ute med å betale forsikringspremien. Roer rapporterte om feilen internt flere ganger, uten at det skal ha gitt andre resultater enn at Roer ble oppfordret til å slutte i selskapet. I 1999 underskrev en «nedbrutt Bent Roer» sin sluttavtale med Gjensidige (Jahr, 2005). Et halvt år senere rapporterte han feilen videre til Kredittilsynet. Tre og et halvt år senere skal Gjensidige ha oppgitt til Kredittilsynet at de jobbet med å rette opp i feilene Roer hadde påpekt. Roer uttalte til Dagbladet at han slet i årene som fulgte, med å komme seg videre og tilbake i arbeid etter det han hadde gått igjennom i selskapet (Jahr, 20025).

4.4.4 Oppsummering

Vi er omgitt av teknologi- og infrastrukturprosjekter som representerer enorme investeringer. De bærer med seg betydelige verdier, ikke bare økonomisk, men også sosialt og kulturelt. Dette er åpenbart for oss: Det forventes at en rekke systemer fungerer så sømløst at vi knapt behøver å ofre dem en tanke. Det er også en selvfølge at det skal meldes fra hvis man oppdager risiko for eksempel for at en bro kolliderer, flyulykker, kreftfare ved teknologiske produkter eller ureglementerte utslipp av giftstoffer. De økonomiske eller kommersielle, renommérelaterte eller politiske kostnadene ved å sette slike prosjekter ut av drift eller trekke dem tilbake kan imidlertid være enormt høye. Også de psykologiske kostnadene – i form av tap av prestisje eller ære – kan være store. Dermed hviler det et stort press på potensielle varslere. Er deres vurdering av risiko rett? Er graden av kritikkverdighet ved de aktuelle forholdene stor nok? Er ens motiv for å varsle «edelt» nok? Sitter motparten på mye ammunisjon for å så tvil om det? Er man sikker nok i sin sak, der konteksten er et komplekst teknologisk system hvor det er krevende for ett individ å ha oversikt over alle relevante variabler?

Dette er komplekset som sakene vi har tatt for oss i dette delkapittelet, befinner seg i.

4.5 PROBLEMOMRÅDE: ARBEIDSMILJØ OG -FORHOLD SATT OPP MOT RENOMMÉ, EFFEKTIV DRIFT OG/ELLER INNTJENING

I dag (i 2024) dreier en stor andel av varslingssaker ved norske organisasjoner seg om det vi gjerne betegner som psykososiale arbeidsforhold (Alm & Leclaire

Karlsen, 2024). De som utsettes for forholdene som rapporteres, er altså de ansatte selv, gjerne den eller de som varslar. I mesteparten av perioden vi tar for oss i denne boken, omhandler imidlertid flesteparten av sakene vi har identifisert, forhold som berører parter utover de ansatte selv. Også i det tidlige varslingsbegrepet ligger tyngdepunktet på forhold med mer vidtrekkende konsekvenser enn de ansatte selv. Men det er også slik at kampen for bedring av ansattes arbeidsforhold, som arbeidstider, har gitt opphav til saker som vi i dag ville kalle varslingssaker.

Organisasjonssosiologien og -psykologien produserer dessuten kunnskap om viktigheten også av gode psykososiale arbeidsforhold, ikke bare av hensyn til den ansatte selv, men også av hensyn til produktiviteten, folkehelsen og samfunnsøkonomien. Eksempelvis satte forskningsrådet temaet helse i arbeidslivet på agendaen på 1990-tallet. I 1997 bestilte de en kunnskapsoversikt innen området arbeid og helse, som Arbeidsforskningsinstituttet leverte i 1998, med tittelen «Psykologiske, organisatoriske og sosiale faktorer i arbeid av betydning for helse» (Hilsen et al., 1998).

Søkeord som har tatt oss til sakene vi presenterer innenfor dette problemområdet, er spesielt «kritikkverdige» og «illojal».

Byhre-saken (1973)

I 1973 ble psykolog Arne Byhre sagt opp fra sin stilling ved den psykiatriske poliklinikken for barn og ungdom i Drammen. Begrunnelsen for oppsigelsen var at Byhre hadde kommet med kritikk i lokalpressen av fylkesmyndighetene i Buskerud (Byhre, 1973). Det var fylkesutvalget i Buskerud som hadde anmodet sykehuset om å si ham opp (Eckhoff, 1975, s. 110). I avisinnlegget sitt kritiserer Byhre fylkesledelsen for å svikte i sin håndtering av personalkonflikter som blir brakt til dem. Nærmere bestemt viser han til at fylkesledelsen hadde offentliggjort intern korrespondanse i en personalsak i pressen for å avkreve svar fra en overlege som var kritisert av personalet. Dette var ikke det eneste eksempelet på at fylkesutvalget brakte informasjon om personalsaker til pressen, ifølge Byhre: «Vi har gjort den erfaring at det å ta opp personalkonflikter med våre overordnede i fylket er en meget tvilsom historie. Vi får ingen hjelp, men våre vanskeligheter presentert i avisen» (Byhre, 1973). I samme innlegg kritiserer han også fylkesledelsen for ikke å involvere de relevante faglige instansene i fylket når beslutninger skal tas, noe som har ført til dårlig saksbehandling, ifølge Byhre, for eksempel knyttet til nedleggelse av en psykiatrisk behandlingsinstitusjon (Byhre, 1973).

Saken ble til dels diskutert opp mot ytringsfriheten – og da tidvis med eksplisitte henvisninger til Grunnloven § 100 – og spørsmålet om hvor langt lojalitetskravet overfor arbeidsgiveren går. Vi kan si at den ble indirekte diskutert som en varslingssak da rommet for å gå ut offentlig med kritikk av ens arbeidsgiver ble en del av debatten (Magnus, 1973; «Buskerud fylke redegjør for psykologstriden»,

1973). Formen og tonen i Byhres opprinnelige avisinnlegg ble her sentralt; avisartikkelen hans beskrives blant annet som «ondsinnnet og sjikanøs» («Psykolog bes gå fra psyk.poliklinikk – hvis ikke sies han opp», 1973). Buskerud fylkes finans- og administrasjonsnemnd (1973) gikk ut med skarp kritikk av Byhres artikkel og hevdet i den forbindelse dessuten at han ikke har vist «den samarbeidsvilje og lojalitet overfor arbeidsgiveren som er en nødvendig forutsetning for ethvert arbeidsforhold» (s. 29, 1973). Jussprofessor Torstein Eckhoff uttalte imidlertid i pressen at «artikkelen riktig nok er krass, men saklig i sitt innhold». Og han fortsetter: «Folk som er i offentlig tjeneste har en viss lojalitetsplikt, men ikke i en slik grad at de kan avskjæres fra å kritisere avgjørelser som blir tatt av myndighetene» (Eckhoff, 1973).

Byhre fikk mye støtte, blant annet fra Norsk psykologforening og Psykologisk Studentutvalg ved Universitetet i Oslo. En rekke protester kom fra sammenlignbare personalgrupper spesielt (se for eksempel Arbeiderbladet, 1973, VG (Magnus, 1973) og andre oppslag i NBs aviskorpus ved å søke på «Arne Byhre» i 1973 og 1974). Det ble satt i gang underskriftskampanjer, og krav ble fremmet om at Byhre måtte bli gjeninnsatt i sin stilling. Norsk psykologforening klaget inn saken til ombudsmannen for forvaltning på Stortinget, som skal ha kommet til at Byhre satte seg utover sin lojalitetsplikt med sitt avisinnlegg, og at oppsigelsen dermed var saklig (Aftenposten, 1973). Jussprofessor Torstein Eckhoff skrev i Dagbladet (1973) at «Oppsigelsen er klart usaklig». Byhre anklaget fylket for usaklig oppsigelse, men fikk ikke medhold i Drammen byrett eller i lagmannsretten (Aftenposten, 1976).

Før vi går videre til andre saker, vil vi nevne at en av hypotesene som ligger til grunn for denne boken, er at årsaken til at varslingsbegrepet og -lovgivningen kom relativt sent til Norge, er at bedriftsdemokratiet, fagforeningene og bransjebladene har stått sterkt i landet. Dette kan ha bidratt til at en del saker vedrørende arbeidsforhold og -miljø som ellers kunne ha motivert ansatte til å gå til pressen, har løst seg på et direkte nivå mellom partene i organisasjonene, og at fagforeningene og tilsynsmyndighetene har fungert såpass godt at mange saker har blitt løst i disse kanalene.

Vi har i våre søk funnet noen saker som eksemplifiserer slike fremgangsmåter. I 1984 gikk menige og matroser på Fregatten KNM «Narvik» ut i tidsskriftet Forsvarets forum – organ for alt personell i Forsvaret (Heiestad, 1984). De krevde bedre arbeidsvilkår og klaget på kritikkverdige forhold og forskjellsbehandling av marinesoldatene i Forsvaret. Saken fremstår som et eksempel på generell kritikk fra ansatte – som altså våger å melde fra til sitt fagtidsskrift, og der får sin sak dekket. I 1985 trykket Fri fagbevegelse (Hammer, 1985) en sak om kritikkverdige forhold på byggeplasser. Det var nestformannen i Notodden Byggningsarbeiderforening som sto

frem om blant annet brudd på brakkeforskriftene og viste til at saken var oversendt forbundet til behandling (Hammer, 1985). Nok en sak vi vil trekke frem, handler om fem hjelpepleiere ved sykehuset i Harstad fra 1993. «Fra 1988 ble arbeidsmiljøet for hjelpepleierne et mareritt. De ble oversett og fikk stadig nye hint om at de ikke var kvalifisert for jobben de utførte», fremgår det i fagtidsskriftet Hjelpepleieren (1993, s. 4). Norsk Hjelpepleierforbund stevnet eieren av sykehuset, Troms fylkeskommune, på vegne av hjelpepleierne (Amdal, J., 1993). Fylkeskommunen fikk sterk kritikk, men ble frifunnet i saken (Bohinen, 1994, s. 15).

Men bedriftsdemokrati har i noen sammenhenger ikke stått så sterkt. Et eksempel på det skal vi nå se på.

Einarsen-saken i Den norske kirke (1982) – en sak om yrkesforbud og homofili

Tidlig på 1980-tallet sto prestesønnen og studenten Ole Fredrik Einarsen frem under en rettssak og rapporterte offentlig om at han som homofil var utsatt for grov diskriminering ved å bli utelukket fra å arbeide i Den norske kirke, fordi han var homofil. I dag ville vi kalt hans vitneprov under rettssaken for en varsling. Kanskje ville også boken *Homofil – Guds barn* (Einarsen, 1980) blitt oppfattet som en varsling. Dette var en av de første bøkene hvor en homofil selv våget å stå frem og åpent fortelle om de betydelige eksistensielle utfordringene med å være homofil i en kirke preget av tunge eksklusjonsmekanismer og ekskluderende etiske idealer.

Under rettssaken sto Einarsen frem og fortalte om at kirken hadde påstått at han var åpen for homofil praksis, og at det ble brukt som legitim grunn for at han ikke var kvalifisert for å arbeide i Den norske kirke. Derfor mente kirken seg berettiget til å trekke tilbake et tilbud om en stilling i Lilleborg menighet, som var gitt før de kjente til at han var homofil. Retten fant at det var en uriktig slutning å trekke at han var for homofil praksis, og at påstanden dermed representerte et galt grunnlag for å hevde at han ikke var kvalifisert for stillingen. Einarsen hadde nemlig offentlig understreket at han ville følge kirkens lære på dette punktet, og ikke leve ut sin homofile legning. Om han kom til å praktisere sin homofili, ville han trekke seg fra en stilling i kirken. Det norske forbundet av 1948 (DNF-48), som var de homofiles interesseorganisasjon, med leder Kim Friele i spissen, tilbød Einarsen juridisk støtte da tilbudet om jobb ble trukket tilbake. Han takket ja til dette. Tidligere justisminister i Kåre Willochs regjering, høyesterettsadvokat Else Bugge Fougner, førte saken for DNF-48. Den norske kirke tapte saken. Retten sier avslutningsvis: «Domsslutning: 1. Lilleborg Menighetsråds vedtak 18 juni 1981 om ikke å kunne ansette A som ungdomsarbeider i menigheten kjennes ugyldig. 2. Hver av partene bærer sine saksomkostninger» (Lovdata, 1982). Varslingen og dommen mot Den norske kirke vakte mye medieoppmerksomhet og bidro etter all sannsynlighet til å bedre arbeidsforholdene for homofile i kirken.

Emma Hjorths Hjem (1987) – en sak som «ba om» styrket varslingsvern

Vi skal så til en sak knyttet til Emma Hjorths Hjem (se også del 4.2.1). Tillitsvalgte og andre representanter for interesseorganisasjoner ved Emma Hjorths Hjem, samt sentralt plasserte personer i de impliserte forbundene og foreningene, skal ha stått i en lang prosess der de har forsøkt å nå gjennom med sine krav om at det ble rettet opp i kritikkverdige forhold ved institusjonen. Det dreide seg blant annet om manglende overtidsbetaling, tariff og oppgjør etter skader de ansatte pådro seg på jobb, samt påstander om trakassering av tillitsvalgte fra ledelsen (Bohinen, 1987, s. 12–14).

Ansatte turte ikke å la seg intervju om forholdene ved Emma Hjorths Hjem, ifølge Fagbladet, som hevdet at de flere ganger forsøkte å få intervjuer med ansatte, men at de skal ha gitt uttrykk for at de var redd for konsekvensene det kunne få (Bohinen, 1987, s. 13). Dette er åpenbart ikke et eksempel på en varslingssak. Det er derimot en sak som tydelig viser en arbeidslivssituasjon der ansatte *i praksis ikke har de redskapene som skal til* for å melde fra om kritikkverdige forhold.

Vi har sett at jurister (se del 3.3), forut for at varslingsinstituttet kom til, hevdet at ansatte ifølge loven allerede hadde yringsfrihet til å si fra om kritikkverdige forhold på arbeidsplassen. De påpekte imidlertid at det tydet på at ansatte i mindre grad benyttet seg av sin yringsfrihet, og at grensene mellom denne og lojalitetsplikten overfor arbeidsgiveren var uklar. Denne realiteten bidro til å motivere at varslingslovgivningen så dagens lys. Denne saken fra Emma Hjorths Hjem ser ut til å støtte opp under denne posisjonen.

Arbeidskonflikt ved Attføringssenteret i Rauland (1987)

En overlege ved Attføringssenteret i Rauland ble sommeren 1987 oppringt av media fordi han hadde sagt opp sin stilling ved senteret med virkning fra 1. oktober. I sitt svar til journalisten om hvorfor han hadde sagt opp, skal han ha delt «frustrasjon og faglig bekymring over forhold ved senteret» (Tidsskrift for Den norske legeforening, 1987, s. 1919). Dette førte til at han ble oppsagt med umiddelbar virkning. Overlegen ble kritisert blant annet for ikke å ha orientert om forholdene tidligere, men hevdet på sin side at «han hadde gått tjenestevei gang på gang uten å vinne gehør, og følte uttalelsene til pressen som en legitim siste utvei» (Tidsskrift for Den norske legeforening, 1987, s. 1919). Legeforeningen fant ut at avskjeden ikke var gitt på rettmessig grunnlag. Det begrunner de både med at det var hold i innholdet i overlegens kritikk, og at det «gjennom en årrekke er skapt en tradisjon for stadig større åpenhet overfor offentligheten om drifts- og arbeidsforhold innenfor institusjoner der offentlige midler utgjør en vesentlig del av finansieringsgrunnlaget» (Tidsskrift for Den norske legeforening, 1987, s. 1919).

Samtidig kritiserte legeforeningen overlegen for formen uttalelsene hans fikk, samt for at han ikke varslet senterets daglige leder om hva slags informasjon som var på vei ut i offentligheten. Overlegen beklaget uttalelsens form, og styret erkjente det rettmessige ved innholdet i kritikken. Overlegen ble gjeninnsatt i stillingen (Tidsskrift for Den norske legeforening, 1987, s. 1919).

Dette er i grunnen to varslingssaker: Først skal legen ha forsøkt å rette oppmerksomheten mot kritikkverdige forhold ved driften på arbeidsplassen. Når han så ikke skal ha vunnet frem via «tjenesteveien», offentliggjør han sin kritikk. Deretter er det informasjonen om en oppsigelse, som viser seg å være ugyldig, som når pressen. Det er den sistnevnte vi fokuserer på her, der det i praksis varsles om en arbeidsgiver som bryter arbeidsmiljøloven.

Standard på anleggsbrakker (1995)

Leder i NEKF-klubben (Norges Elektriker og Kraftstasjonsforbund) ved Kværner installasjon i Stavanger gikk ut i LO-aktuelt (Hope, 1995) med skarp kritikk av brakkestandardene innen oljeanlegg og landbasert anleggsvirksomhet: «gamle nedslitte brakkerigger, manglende vedlikehold, lekkasjer, råte i vegger og tak, samt mangelfulle rutiner ved rengjøring av de sanitære forhold» (Hope, 1995, s. 31). Ifølge artikkelen har mange NEKF-klubber engasjert seg, men opplevd at de som «bråker» mest, «blir truet med å bli kastet ut av prosjektet, eller at de som protesterer blir flyttet om og plassert i de verste boligriggene» (Hope, 1995, s. 31).

Dette er først og fremst en fagforeningssak. I noenlunde likhet med saken over blottlegger den imidlertid – om vi legger ovennevnte artikkel i LO-aktuelt til grunn – et manglende vern av ansatte som sier fra om kritikkverdige forhold. Den blottlegger også mulige konsekvenser av at arbeidsgivere ikke er – eller ser seg – pålagt å ta ansattes kritikk på alvor.

Kritikkverdige arbeidsforhold ved Oslo Private Gymnasium (1996)

Dette var i første instans en fagforeningssak der lærere ved Oslo Private Gymnasium varslet lærerforbundet om kritikkverdige forhold ved arbeidsplassen. Det skal blant annet ha dreid seg om mangelfull eller regelrett manglende arbeidsavtale, ikke tariff lønn, mangel på verneombud, ulovlige toalettforhold og sen utbetaling av lønn. Ifølge tidsskriftet Skolefokus skal lærerne ha blitt kalt «opprørske» og følt seg uthengt av rektoren, som kalte dem «illojale» (Skjelbred, 1996, s. 5).

Saken ser ut til å bli en varslingssak etter at den ikke ble løst ved å koble inn fagforeningen. Dette blir da en varslingssak der media – her i form av tidsskriftet Skolefokus – skriver om både feil etter arbeidsmiljøloven og en urimelig reaksjon fra arbeidsgiveren på at ansatte melder fra til fagforeningen om kritikkverdige eller ulovlige arbeidsforhold.

Seksuell trakassering (1998)

En personalkonsulent i en bedrift ble tilkjent 200 000 kroner i erstatning som følge av at hun var blitt trakassert på jobben. Etter ca. to år i stillingen ble kvinnen sykemeldt. Da tok hun kontakt med styrelederen og åpnet seg om at daglig leder hadde gjort seksuelle tilnærmelser mot henne. Da hun hadde avvist ham, hadde trakasseringen tatt nye former, som endringer av arbeidsoppgavene hennes og innsnevring av hennes frihet i stillingen. Retten mente at kvinnen selv bar noe av ansvaret for de seksuelle tilnærmelsene, samt at endringene i arbeidsoppgavene hennes lå innenfor arbeidsgiverens styringsrett. Grunnen til at hun likevel ble tilkjent erstatning, dreide seg om at daglig leder gjorde det vanskelig for henne å gjenoppta arbeidet. Retten fant at daglig leders reaksjon da han ble fremlagt personalkonsulentens anklager, var et brudd på arbeidsavtalen. Daglig leder skal ha forsøkt å vende resten av de ansatte i bedriften mot kvinnen (Raugland, 1998).

En slik henvendelse om seksuell trakassering fra en ansatt til styret i bedriften ville i dag uten tvil vært betegnet som en varslingssak.

Rektorer i Oslo og Vestfold samt Ytringsfrihetskommisjonens leder Francis Sejersted tar til orde for liberalisering av ytringsfriheten i skolen (1999)

Lederen for Ytringsfrihetskommisjonen (som munnet ut i NOU 1999: 27, se del 3.6.3), Francis Sejersted, tok til orde for liberalisering av ytringsfriheten for arbeidstakere. Her kommer han blant annet inn på «whistle blowing» og ytringsfrihet i skolen som et problemområde. Som eksempler trekkes det frem at to Vestfold-kommuner har tilbudt rektorer lønnsøkning ved at de skriver under på en «lojalitetserklæring», og at rektorer i Oslo-skolen under den høstens valgkamp ble «advart av arbeidsgiver mot å uttale seg om skole spørsmål under valgkampen». Dette, og lojalitetserklæringer, mente Sejersted at kom i veien for at ansatte kunne si ifra om kritikkverdige forhold på arbeidsplassen (Ruud, 1999, s. 15).

4.5.1 Avsluttende kommentar

Hvilket vern hadde ansatte som kritiserte arbeidsforholdene på arbeidsplassen sin, i den tidlige delen av perioden vi studerer? Og hvordan var vilkårene for i det hele tatt å fremme slik kritikk? Sakene vi har gått gjennom i denne delen, er få og danner selvsagt langt fra et grunnlag for å besvare et så omfattende spørsmål. Likevel skal vi vise at sakene vi har gjennomgått i dette kapittelet, tegner et visst bilde for å besvare spørsmålet.

Vi har vist at varslingsbegrepet i sin tidlige fase var nær sagt ensbetydende med offentlig rapportering. Det igjen spesifiserer varslingssaker som noe som er i *allmennhetens interesse* å bli kjent med, og der varslerne i hovedsak er journalistenes

kilder, beskyttet av kildevernet. Saker som vedgår arbeidsforhold og -miljø, møter ikke nødvendigvis slike kriterier. Mange interne varslingssaker i dag, som angår nettopp arbeidsforhold og -miljø, er det vanskelig å se for seg at skulle være pressesaker. Å melde fra om for eksempel mobbing eller seksuell trakassering vil ofte oppleves som svært privat og sårbart enten det er varsleren selv eller kolleger det gjelder. For mange vil det være utenkelig å skulle stå offentlig frem med dette i media. Anonymitet vil ikke kunne garanteres dersom det kommer frem hvilken arbeidsplass det gjelder.

Vi har likevel inkludert en seksjon for denne typen saker fordi de skal bli sentrale for varslingsbegrepet og -praksisen videre fremover i Norge. Dette skal vi, som annonsert, ta for oss i bind 2. Dessuten ser vi at enkelte eksempler på slike saker eksisterer også før 2000-tallet, og det finnes antakelig langt flere som har vært taushetsbelagte, og aldri har nådd pressen. Disse sakene, for eksempel den om seksuell trakassering, vitner om et behov for bedring av vilkårene for å melde fra om brudd på arbeidsmiljøloven eller annen kritikkverdighet ved arbeidsforhold og -miljø.

Vi har også inkludert en seksjon for denne type saker fordi dette problemområdet angår alle saksområdene vi har tatt for oss i dette kapittelet. Mange av dem vitner om et behov for bedring av vilkårene for å melde fra om kritikkverdighet ved arbeidsforhold og -miljø i form av gjengjeldelser fra arbeidsgiverens side for å ha varslet. Også i tilfellene der varslingen ikke angår de ansattes arbeidsforhold på den aktuelle arbeidsplassen, vil gjengjeldelser fra arbeidsgiveren kunne sies å være et arbeidsforholdsanliggende. Og det er som kjent nettopp i arbeidsmiljøloven at varslingsbestemmelsene ble plassert. Dette sier vi noe mer om i neste kapittel.

Varslingssaker og arbeidsmiljøforhold henger altså nært sammen. Enten vi har å gjøre med varslingssaker i forbindelse med ulovlig overvåkning, overgrep i hel-sevesenet, økonomisk kriminalitet, ulykkesrisiko eller annet, er arbeidsmiljøforhold en dimensjon ved dem. Om ansatte kan benytte seg av sin ytringsfrihet uten å oppleve gjengjeldelser på sin arbeidsplass, er derfor noe arbeidsmiljøloven skal regulere, mer eller mindre uavhengig av hva slags type varslingssaker det handler om.

Om det likevel er arbeidsmiljøloven – og bare den – som er det rette stedet for varslingsbestemmelser i lovverket, er derimot ikke sikkert. Dette er et spørsmål som har blitt diskutert, og som vi berører i bind 2.

5. Varslingen som en del av en historisk maktpolitisk anordning – og motstand innad i denne

I dette kapittelet tar vi for oss de historiske kontekstene de tidligere analyserte problemområdene er en del av. Målet er å kaste lys over nasjonale og internasjonale tendenser som kan forklare varslingens etablering og vekst samt diskursive endringer den gjennomgår i perioden. Dette er i tråd med vår Foucault-inspirerte begreps- og diskursanalyse og spesifikasjonen der av at en tilfredsstillende analyse av de problemene et begrep illustrerer, bør inkludere de historiske sammenhengene problemene er en del av (se 2.1). Vi vender også i dette kapittelet tilbake til et annet moment i vår metodologi, nemlig å undersøke om og eventuelt hvordan varslingsbegrepet avgrenser en system-, samfunns- og organisasjonskritisk praksis fra andre relaterte praksiser.

Vi har gitt bokens siste kapittel overskriften «Varslingen som en del av en historisk maktpolitisk anordning – og motstand innad i denne» fordi vi her setter ord på elementene vi har identifisert at historisk henger sammen i fremveksten av varsling. Dette er elementer som både er sammenkoblet og gjensidig forsterker hverandre, og som står i spenningsforhold til hverandre. Varsling kan, som vi skal se, både tjene og yte motstand mot interesser i denne anordningen. Vi knytter an til Foucaults begrep «dispositif», som Espen Schaanning har kalt «anordning» i sin norske oversettelse av Foucaults *Vilje til viten* (1995). «Dispositif» er et begrep Foucault bruker om blant annet diskurser, lover, administrative tiltak, institusjoner og vitenskapelige, politiske og moralske utsagn, som forskeren identifiserer at henger sammen. Nettverket som forskeren da etablerer mellom disse elementene, utgjør dispositivet eller anordningen. Relevant er det også å bemerke Foucaults ord om at «dispositivet har hatt som hovedfunksjon å svare på en presserende situasjon» («Le jeu de Michel Foucault», 1977, s. 299; Eliassen, 2016). Store deler av vår bok er en analyse av flere av denne typen ovennevnte elementer, som vi viser her i kapittel 5 at henger sammen i et nettverk i fremveksten av varsling. Slik sett er også dette

kapittelet til dels konkluderende for arbeidet som helhet (og dermed ikke etterfulgt av et avsluttende konklusjonskapittel).

Ville varsling vokst frem som en idé med historisk forankring og bred oppslutning i vår sivilisasjon uten ytringsfrihet? Vi mener at det er tvilsomt. Hva med pressen og dens institusjonelle offentliggjørings- og kontrollfunksjon samt kildevernkultur og -prinsipp? Det er vanskelig å se for seg at varsling vokser frem uavhengig av presseinstitusjonen. Kunne varsling vokst frem uten det tankegodset og de verdiene i vår sivilisasjon som autentisitetstenkningen målbærer? Det er også tvilsomt. Hva med andre opplysningsfilosofiske idealer om demokrati og menneskets ukrenkelige verdi som menneskerettighetene har utgangspunkt i, samt andre pliktetiske prinsipper? Neppe. Hva med modernitetens opplysningsfilosofiske ideal om fremskritt via rasjonell kontinuerlig forbedring og teknologisk utvikling – inkludert den biopolitiske interessen i stadig å styrke befolkningens kvalitet, den kapitalistiske logikk om å skape merverdi og den spesialiseringen som Habermas med flere har påvist at moderniteten følgelig gir opphav til? Kunne varsling vokst frem uten dette? Neppe. Er det også noe med en individualisme, der individet i vår tid i sin selvbevissthet ser sin verdensanskuelse om ikke som unik, men i det minste med krav på stor respekt? Trolig. Og kunne varslingen vokst frem uten en juss og lovarbeid som reflekterte den? Nei, i alle fall ikke uten en ytringsfrihetsparagraf (varslerne hadde jo en viss beskyttelse via den også før egne varslingsparagrafer kom). Kunne varsling vokst frem uten at selve begrepet gikk sin seiersgang og ble reproduisert i en rekke sammenhenger? Trolig ikke. Kunne varsling vokst frem uten et humoristisk element i en kultur med sans for underholdende elementer og show, der både varsleren og den kritiserte tidvis ble hengt ut til latter? Neppe.

Med «motstanden innad i denne» anordningen viser vi til at der det finnes makt, finnes det også motstand og spenninger mellom elementene. Enhver varslingshandling er på ett nivå en motstandshandling. Man gjør eksempelvis motstand mot sin ledelse. Og alle varslere er ikke en slags velferdsstatlig makts tinnsoldater som melder fra om for eksempel underslag av fellesskapets midler eller trusler mot den folkehelsen som det er maktpolitisk interesse i å maksimere. Å varsle om tvang i psykiatrien – om behovet for å bruke mer midler på hver pasient slik at den enkelte ivaretas – krasjer kanskje med hensynet til kostnadseffektivitet; det er en handling som utviser motstand mot en rigid biopolitisk logikk knyttet til effektiv drift, og dermed mindre bruk av begrensede midler på den enkelte pasienten. Å varsle om at Stortinget blir ført bak lyset, skjer ikke frigjort fra det politiske systemets interesser, men kolliderer snarere med et ønske som er forankret i sikkerhetspolitiske interesser, om at kommunister ikke får tilgang på sensitiv sikkerhetspolitisk informasjon. Varsling er

med andre ord ofte både uttrykk for og motstand mot enkelte av elementene i anordningen. Men varslingen står ikke utenfor nettverket – på utsiden av historien.

De problemområdene vi har identifisert i kapittel 4, er altså:

1. *Det rådende politisk-økonomiske systemets stabilitet, sikkerhetspolitikk og demokratiske og menneskerettslige prinsipper*
 - Eksempel: kontroversiell/ulovlig politisk overvåkning av venstreradikale
2. *Drift av velferdsstatens institusjoner og prinsipper som individets iboende verdi og krav på verdighet samt folkehelse og vitenskapelig fremskritt*
 - Eksempel: uforholdsmessig bruk av tvang i psykiatrien
3. *Økonomisk kriminalitet og ukultur*
 - Eksempel: korrupsjon
4. *Teknologisk utvikling, effektiv industrivirksomhet, risiko og skade*
 - Eksempler: sviktende beredskap på oljeplattformer og industrialisert dyremishandling
5. *Arbeidsforhold og -miljø, folkehelse og sykefravær, effektiv drift og/eller inntjening*
 - Eksempler: trakassering og brudd på arbeidsmiljøloven

Varsling om kritikkverdige forhold kan identifisere et spekter av interesser innenfor disse problemområdene. En varslar kan for eksempel rapportere om menneskerettsstridig politisk overvåkning. Vi kan på den andre siden også tenke oss en varslar som melder fra om fare for spionasje eller oppvigleri, og derav anfører et mulig argument for *behov* for kontroversiell overvåkning. Vi finner også eksempler på at det har blitt varslet om risiko for tap av liv og/eller helse- eller miljøskadelig virksomhet. Samtidig kan vi også tenke oss at det kunne varsles om uforsvarlig høye overføringer av offentlige midler til HMS-/sikkerhetsarbeid i møte med mikroskopisk risiko. Uverdige eller uforsvarlige behandling av for eksempel pasienter eller innsatte i fengsler er også eksempler på forhold det varsles om. Dette kan eksempelvis skyldes økte krav til effektiv drift på grunn av konkurrerende folkehelsehensyn. Vi kan også se for oss at det varsles om mulig naivitet, hjemlet i humanistiske hensyn, i møte med for eksempel farlige pasienter eller innsatte, som kan utgjøre trusler mot de ansatte, dem selv eller befolkningen for øvrig. Varsling om økonomisk kriminalitet, som skatteunndragelse og underslag, kan angå blant annet bedriftens lønnsomhet, offentlighetens og befolkningens interesser. Videre kan varsling om bankers og forsikringsselskapers ukultur og normbrudd, knyttet til skjulte systemer for inntjening eller villedende markedsføring, gå på bekostning av kunders og offentlighetens

interesse. Varsling kan altså inkarnere mange av interessene som inngår i disse problemområdene.

Et grunnleggende spørsmål vi først gyver løs på og stadig vender tilbake til i dette kapittelet, er den historiske sammenhengen som adgangen for ansatte til å fremme offentlig kritikk av arbeidsplassen sin er en del av. Vi har sett at varsling i store deler av perioden vi her har studert, er nær sagt ensbetydende med offentlig rapportering, gjerne i massemediene.⁵¹ Er varsling et unikt bidrag til norsk offentlighet? Basert på empirien vi la frem i forrige kapittel, svarer vi bekreftende på det, og vi utdyper mer overordnet *hvordan* eller *hva slags* unikt bidrag varsling utgjør i norsk offentlighet, i del 5.1 av dette kapittelet. Både varsling som fenomen eller praksis i seg selv og forholdene det varsles om, er en del av en diskuterende offentlighet i perioden ca. 1970–2007. Vi går så til de hensynene, interessene og konfliktene som artikuleres i varslingens offentlighet – og deres historie.

Flere overordnede hensyn, interesser og konflikter gjør seg til kjenne i de ovennevnte problemområdene, nemlig biopolitikk/befolkningspolitikk, samfunnsøkonomiske hensyn, bedriftsøkonomiske hensyn, innenlandske og utenlandske eieres stadig sterkere kommersielle interesser, ideologiske spenninger, moralfilosofisk tenkning, liberale prinsipper og trekk ved samfunnsutviklingen som ofte sorteres under begrepet kunnskapssamfunnet. Dette kapittelet analyserer hvordan disse feltene henger sammen med de nevnte problemområdene, og ikke minst hvordan varsling trer frem som en mulig løsningsstrategi.

Selve styringen av samfunnet, som drift av velferdsstatens institusjoner, økonomisk bærekraft, interesser i å forhindre unødig død, helseskade og produktivitetsfall, er til stede i ulik grad og på ulike måter i alle de identifiserte problemområdene. De nevnte begrepene biopolitikk og befolkningspolitikk, slik Michel Foucault har utviklet dem, skal vi se at hjelper oss med å forstå hvordan disse problemområdene, og spenningene innad i dem, aktualiserer varsling i et tiltakende kunnskapsbasert samfunn. Varslingens fremvekst – som begrep, praksis, innlemmelse i lovverket og etter hvert forskningsobjekt – må delvis forstås biopolitisk/befolkningspolitisk. Dette adresserer vi i del 5.2.

Noe som også er vesentlig for varslingens fremvekst, er ideologiske spenninger. Det kommer særskilt til syne i det førstnevnte problemområdet: kontroversiell politisk overvåkning – og også kritikk mot dette, som blant annet i form av nettopp varsling – på grunn av historiske erfaringer med totalitære regimer.

51 Mens det er slik at intern varsling har blitt institusjonalisert i senere år. I bind 2 undersøker vi imidlertid også sosiale medier som arena for en form for ekstern varsling.

Prinsippet om ytringsfrihet, som antakeligvis fikk styrket aktualitet som en del av den såkalte etikkbølgen, spiller også en rolle. Minst like viktig som dette prinsippet i seg selv når det gjelder drivere av varslingens fremvekst, er imidlertid hva det er et middel til. Det vil si å fremme samfunnsøkonomiske og befolkningspolitiske interesser, men også, om ikke i like stor grad, hensynet til menneskerettigheter og dyre- og miljøvern – hvis aktualitet i perioden også delvis kan ses i sammenheng med ideologisk brytning og etikkbølgen.

Sist, men ikke minst må vi se til det høyteknologiske, stadig mer spesialiserte og kunnskapsbaserte samfunnet vi lever i. Innsidekunnskap blir da i økende grad en uerstattelig måte for å avdekke kritikkverdige forhold. Her er det imidlertid en spenning. Den maktpolitiske viljen vi har identifisert, til at det varsles mer, går hånd i hånd med en økt kunnskapsorientering og profesjonalisering av samfunnet. Og denne dominansen av kunnskapsbasert praksis og profesjonalisering preger også organisasjoner – alt fra heloffentlige til helprivate – utadrettede kommunikasjon. Dette gjør det ikke nødvendigvis enklere for ansatte å fremme kritikk av sin virksomhet offentlig, snarere tvert imot. Det er også et faktum at både i forarbeidene og de endelige varslingsparagrafene i 2007 ble det lagt sterk vekt på at fremgangsmåten det varsles på, kan ha gjort veien lengre for at ansatte går offentlig ut med kritikk av sin arbeidsplass. Dette reiser spørsmålet om relasjonen mellom varslingen og offentligheten.

5.1 VARSLING SOM UNIKT BIDRAG TIL NORSK OFFENTLIGHET

Vi har i det foregående kapittelet identifisert et bredt spekter av varslingssaker i perioden ca. 1970–2007. Vi hevder at disse var, og er, en del av norsk offentlighet; vi kjenner til dem fordi de var mediasaker. Varslingssakene vi har gjennomgått, har lagt problemer under offentlighetens lupe. Dette har de gjort til dels på unike måter. Det vil si at det er vanskelig å se for seg at de konkrete problemene sakene illustrerer – for eksempel inhuman bruk av tvang på en lukket institusjon – ville nådd offentligheten om det ikke var for varslerne. Slik har varsling utgjort unike bidrag til den kritiske, diskuterende offentligheten i Norge i perioden. Samtidig har denne diskuterende offentligheten satt sitt preg på varslingens egenart, slik vi har utdypet i kapittelet om media (3.4). Vi kan si at den har skapt den i sitt bilde. Det har gjort den til noe per se offentlig ved at pressefolk har stått klar til å ta imot varslere som kilder i det som blir mediasaker om kritikkverdige forhold i organisasjoner. Både det konkrete problemet – igjen for eksempel inhuman tvang på lukket institusjon – blir slik en del av den diskuterende offentligheten. Det blir også problemstillinger knyttet til at den ansatte går offentlig ut om interne forhold

på arbeidsplassen, og slik utfordrer lojalitetskrav overfor arbeidsgiveren og eventuelt bryter taushetsplikten.

Så langt har det ikke vært søkelys denne dialektikken i forskning om norsk offentlighet i perioden. Vi finner verken spor av en analyse av en slik dialektikk i den sosiologisk-kritiske forskningstradisjonen vi har analysert (se del 1.2), eller i forskningen som ser på biopolitikkens forhold til varsling (se del 2.3). Heller ikke i den Habermas-inspirerte, ambisiøse studien *Allmenningen. Historien om norsk offentlighet* (Gripsrud, 2017) finner vi en slik analyse. Her forsøker bidragsyterne å presentere en helhetlig beskrivelse av offentlighetens historie i Norge fra 1814 til 2017, inspirert av tesen i *Strukturwandel der Öffentlichkeit* fra 1962 om forfallet i den moderne europeiske offentlighet hva angår legitimiteten og funksjonaliteten til det bedre argument (Enjolras, 2018).

Selv om verket *Allmenningen. Historien om norsk offentlighet* (Gripsrud, 2017) ikke berører denne vekselvirkningen mellom varslingenes unike bidrag til offentligheten og offentlighetens konstitusjon av varsling, er imidlertid boken inne på varsling. I en eksplisitt diskusjon av varsling i verket tenderer forfatterne mot at det med profesjonaliseringen av organisasjoner og bedrifters utadrettede kommunikasjon, er vanskelig for ansatte å nå ut i offentligheten med kritikk av arbeidsplassen sin. Dette er et demokratisk problem, hevder de:

Kommunikasjonen til omverdenen – fra små og store bedrifter, fra offentlige institusjoner og fra et vell av foreninger og organisasjoner – har blitt merkbart profesjonalisert. I dag er det selvinnsynende at arbeidet med å forme publikums oppfatninger og å kontrollere eget omdømme er av største betydning. Slik sett er politikken medietilpasning del av en større omforming av ikke-private aktørers kommunikasjon. Et viktig spørsmål er hva slags rom en ytringskultur som dyrker positivitet og misunnelse, gir for motforestillinger. Innføringen av en varslingsparagraf i 2007 ser ikke ut til å ha gjort det nevneverdig enklere å melde fra om kritikkverdige forhold ved norske arbeidsplasser. En undersøkelse utarbeidet av Oslo Redaktørforening fra 2014, viste nedslående funn. Nesten halvparten av mellomlederne innen helse-, utdannings- og politisektoren i Oslo og Akershus oppga at de opplever at lojalitetskravet til ledelsen er blitt sterkere, og en tredjedel mener det er blitt vanskeligere å presentere kritiske kommentarer om virksomheten offentlig. Generalsekretær i Nors Redaktørforening, Arne Jensen, mente at utviklingen hadde sammenheng med en profesjonalisering av kommunikasjonen: «Ønsket om å framstå som profesjonelle i alt fra logo og slagord til å sende ut et enhetlig budskap, går på bekostning av meninger fra ansatte som har greie på det de holder på med.» Det er et demokratisk problem at kvalifisert kritikk ikke finner veien til det offentlige rom (Lavik et al., 2017, s. 591).

Nå kan det diskuteres om «en ytringskultur som dyrker positivitet og misunnelse», er en treffende beskrivelse, men vi deler bekymringen knyttet til ansattes mulighetsrom for å fremme kritikk offentlig og varsle eksternt i media eller lignende i den senere tiden. Dette diskuterer vi i bind 2.

Når det så gjelder de mange varslingene som var mediesaker og/eller på andre måter del av den diskuterende offentligheten frem mot tiden rundt årtusenskiftet, har vi ikke sett at tidligere studier har identifisert og analysert dette som et unikt bidrag til norsk offentlighet slik vi gjør her. I *Allmenningen. Historien om norsk offentlighet* (2017) beskrives Furre og Gustavsen-saken under delen med overskrift «Grenser for offentlighet: politirazzia og fengselsdommer» (Gripsrud & Skarsbø Lindtner, 2017, s. 475–478). At de to ble betraktet nærmest som landsforrædere for å ha gjort «opprør mot hemmelighold av Norges rolle i amerikansk atomvåpenstrategi», analyserer forfatterne dermed som en markør for hvor de fortsatt markante grensene gikk for hva som ble anerkjent som en rettmessig del av offentligheten. Men hvordan denne saken – sammen med andre saker der innsidere går offentlig ut med forhold de finner kritikkverdige i organisasjonen sin – bidro til å utvide offentligheten, er ikke diskutert i *Allmenningen. Historien om norsk offentlighet*. Vårt arbeid komplementerer dermed på dette feltet analysen i *Allmenningen*.

Vi går nå videre til sentrale momenter i den historiske sammenhengen som plassen for ansattes *offentliggjøring* av kritikkverdige forhold på arbeidsplassen sin er en del av. Professor i rettsvitenskap Torstein Eckhoff drar i den sammenhengen frem relevante hendelser i sin artikkel «Tjenestemenns lojalitetsplikt og ytringsfrihet» (Eckhoff, 1975, s. 99–116). Han viser til en diskusjon av spørsmålet i 1935 på det sjette nordiske administrative møtet.⁵² Her ligger tyngdepunktet på ansatte i forvaltningen og deres rett til å delta offentlig i politisk debatt om eget arbeidsområde. Den danske professoren og innlederen Poul Andersen argumenterte for stor grad av ytringsfrihet for «tjenestemenn» til å delta i en offentlig debatt om sitt eget arbeidsområde. Eckhoff siterer Andersens prinsipielle betraktninger:

Adgang for Borgerne til at udtale sig frit om offentlige Anliggender er en nødvendig Forudsætning for det demokratiske Statsstyre, og naar Ytringsfriheden er anerkendt for Borgerne i Almindelighed, vil Tjenestemaændene – forhaabentlig – føle det som en personlig, statsborgerlig Nedværdigelse at blive lukket ude fra denne Frihed. Men det er ogsaa under et demokratisk-parlamentarisk Statsstyre et samfundsmæssigt Gode, at Tjenestemænd i videst mulig Udstrækning har Adgang til at udtale sig om offentlige Anliggender. Alle

52 Dette ble arrangert av Det nordiske administrative forbund som ble etablert i 1918 for å «føre embets- og tjenestemenn i Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige sammen» (nafnet.no).

vil vist være enige om, at der mangler Saglighed i den offentlige Diskussion, om man vil «moderne Saglighed». I Diskussionerne paa Rigsdagen og i Dagspressen gaar partipolitiske Interesser og partipolitisk Indstilling tit forud for Saglighed, og Deltagerne vil ofte savne et mere indgaaende sagligt Kendskab til de Anliggender, der er Diskussionens Genstand. I begge Henseender kan Tjenestemaændene yde en vigtig Indsats. De har, naar de udtaler sig om Anliggender, som har Berøring med deres Tjenestegerning, en førstehaands Sagkundskab, og de har i Reglen – Fagmandens Afsky for Forfuskning af det saglige. (Nordisk Administrativt Tidsskrift, 1935, s. 194, sitert i Eckhoff, 1975).

Andersens synspunkter skal stort sett ha fått støtte hos de andre deltakerne, ifølge Eckhoff. Den norske representanten Alf Frydenberg tok frem eksempelet med Aasmund Olavsson Vinje, som i 1868 ble oppsagt fra sin stilling som kopist/ekstrascriber i Justisdepartementet etter å ha kritisert regjeringen i pressen (Eckhoff, 1975, s. 103, fotnote 9). Vinje ble ansatt i Justisdepartementet i 1865. Samtidig skrev han i sin egen avis Dølen. I 1868 kritiserte han regjeringen i forbindelse med unionen med Sverige i Dølen (Vinje, 1868a), noe som ble tatt så dårlig imot at han ble avskjediget (Handagard, 2017). Vinje viste da til den grunnlovfestede retten til ytringsfrihet (Vinje, 1868b; Handagard, 2017; Eckhoff, 1975). Dette eksempelet med oppsigelsen av den kjente journalisten og dikteren fra 1860-tallet som ytret seg kritisk mot regjeringen mens han var departementsansatt, løftet altså den norske representanten frem i 1935 på det sjette nordiske administrative møtet. Dette viser en viss tematisering i offentligheten av ansattes eller innsideres rett til å ytre seg kritisk om sin arbeidsgiver og/eller forhold ved den virksomheten man er en del av, både på 1800-tallet – mens Grunnloven fortsatt var relativt ung, også før Ibsens *En folkefiende* i 1882 – samt i første halvdel av det 20. århundret.

Noe forskjellig syn på saken kom frem litt senere i det 20. århundret. I avhandlingen i rettsvitenskap i 1940, *Det offentliges adgang til å avskjedige embeds- og tjenestemenn*, slutter Henry Østlid seg til Andersens posisjon (Østlid, 1940, s. 142–143). Flere år senere, i 1968, la den norske sosialøkonomen og senere sentralbanksjefen Knut Getz Wold seg på en strengere linje. Eckhoff skriver og siterer Getz Wold: «Han anerkjente tjenestemenns alminnelige rett til å ta del i den offentlige debatt, men tok den reservasjon (s. 93) at 'En sekretær eller ekspedisjonssjef bør neppe engasjere seg offentlig i de spesielle sakene han arbeider med'» (Eckhoff, 1975, s. 103).

To år senere ble det sekstende nordiske administrative møte arrangert. Her ble spørsmålet diskutert i forbindelse med media: Hvor går ytringsfrihetens grenser for offentlige tjenestemenn som vil uttale seg i massemediene? Den danske juss-professoren Ole Krarup gikk så langt som å hevde at «tjenestemenn på grunn av sin

sakkyndighet hadde en særlig demokratisk forpliktelse af kolossale dimensioner til at kaste sin saglige indsigt ind i debatten» (Nordisk Administrativt Tidsskrift, 1970, s. 320, referert i Eckhoff, 1975, s. 103). Han gikk så lang som til å inkludere statsråders nærmeste medarbeidere (om de ikke nådde gjennom innad i departementene). Det hadde ikke Andersen gjort (Eckhoff, 1975, s. 103). Her skal både norske og svenske representanter ha hevdet at noe slikt aldri ville bli akseptert i deres respektive hjemland. En av dem «fremholdt at når det gjaldt retten til å kritisere sin arbeidsgiver burde det sondres mellom de tjenestemenn som hører til et 'stabsorgan' og de som arbeider ute i feltet. For de sistnevntes vedkommende var det ingen grunn til å legge bånd på ytringsfriheten» (Eckhoff, 1975).

I tidlige diskusjoner av ansattes ytringsfrihet som vi har sett på her, er det snakk om politiske ytringer. Det handler om muligheten til å ytre seg offentlig om anliggender innenfor ens arbeidsområde. Det er først og fremst adgangen til dette for «tjenestemenn» i forvaltningen, det vil si offentlig ansatte, men ikke bare embetsfolkene – også andre statlig ansatte så vel som kommunalt ansatte. Eckhoff (1975) presiserer at det han tar for seg, er ytringsfrihet når den ikke innebærer brudd på taushetsplikten. Det gjør også ovennevnte Poul Andersen og Henry Østlid. Vi finner heller ikke hos andre omtalte i denne delen en drøfting av eventuell adgang til å bryte taushetsplikten med ens ytringer. Det handler om at ansatte ikke bør holde sine observasjoner og kritikk – som vedkommende er i stand til som sakkyndig i sitt fag og arbeidsfelt – tilbake fra offentligheten. Som vi så i avsnittet over, ble det argumentert for at en ikke bare hadde rett, men en demokratisk forpliktelse til å delta i debatten, også med kritikk av arbeidsgiveren. Det handlet om å bringe sin «saglige indsigt» inn i den offentlige debatten. I disse tidlige diskusjonene om ansattes rom for å ytre seg offentlig om arbeidsplassen og arbeidsgiveren er det hensynet til offentlig debatt som står i fokus.

Det er gjort en rekke analyser av fremveksten av den offentlige sfæren, også i Norge, samt dens lengre forbindelseslinjer til opplysningsfilosofiens idealer som rasjonalitet, dannelse, fremskritt og frihet – inkludert ytringsfrihet – og demokratiet i *polis* med sin *agora* (møteplass) i antikkens Hellas. Gripsrud formulerer de «opprinnelige idealene» for offentligheten:

Ytringsfriheten, argumentenes forrang over talerens status, den prinsipielle åpenheten med hensyn til deltakelse, kravet om innsyn i statens aktiviteter og planer, offentlighetens kritiske funksjon overfor staten, den offentlige meningsinnflytelse på politiske beslutninger, betydningen av den kulturelle offentligheten for normdannelser og kritisk diskusjon av hva som helst. Alle disse ideene anses som grunnleggende for hvordan liberale demokratier bør fungere (Gripsrud, 2017, s. 24).

I lys av denne formuleringen av offentlighetens idealer får vi øye på et «del-ideal» om varsling som en demokratisk praksis, der den ansatte benytter seg av ytringsfriheten, ikke lar sin deltakelse begrenses av sitt arbeidsforhold og kommer med sin velbegrunnede påstand om kritikkverdige forhold i virksomheten med den påfølgende kritiske diskusjonen. Vi skal ikke begi oss inn på en utredning om ytringsfrihetens genealogi generelt, men forsøke å peke på noen historiske momenter som kan kaste lys over grensedragningen mellom ansattes rett til å ytre seg offentlig om sin arbeidsplass – inkludert kritisere arbeidsgiveren sin – og lojalitetskravet overfor arbeidsgiveren. En bred, diskuterende offentlighet, der også ansattes sakkyndighet bringer «saglig insigt», inkludert gjennom kritikk av sin arbeidsgiver, forstås i en liberal-demokratisk diskurs som en frihetsutøvelse, som rasjonell, opplysende meningsbrytning og som kilde til økt dannelse hos befolkningen og til fremskrittet.

Så hva slags interesser og prinsipper begrenser ansattes ytringsfrihet – utover de generelle begrensningene vårt lovverk har satt og fortsatt setter? Det nærliggende overordnede begrepet å peke på er arbeidsgiverens *styringsrett*. Det er i prinsippet ikke noe nytt i moderne arbeidsrett at arbeidsgiveren har rett til å bestemme over arbeidstakerne (Evju, 2010). Arbeidstakere må opptre i samsvar med bedriftens interesser. Dette kan man si er så grunnleggende og innlysende at det ikke er krav om at det begrunnes. Det er vanskelig å se for seg at samfunn i det hele tatt kan organiseres rundt det bytteforholdet et arbeidsforhold er, der arbeidstakeren får lønn av arbeidsgiveren for sin arbeidskraft, uten en viss lojalitet overfor arbeidsgiverens interesse fra arbeidstakerens side. Om arbeidstakeren skulle sabotere arbeidsgiverens interesse, kan virksomheten undergraves, og det er intet arbeidsforhold tilbake. Ansattes lojalitetsplikt og krav til å føye seg etter arbeidsgiverens styringsrett fordrer imidlertid ikke en total lojalitet og lydighet. Her må vi igjen nevne de dyrekjøpte erfaringene fra andre verdenskrig og Hannah Arendts analyse av ondskapens banalitet (Arendt, 1963, 1972).

Et eldre velkjent eksempel på en ansatt som nektet å føye arbeidsgiveren sin blindt, er den franske offiseren Marie-Georges Picquart. Han ble satt til å finne bevis i krigsrettssaken mot Alfred Dreyfus i 1896. Saken hadde begynt i 1894 da Dreyfus, med jødisk bakgrunn, ble dømt for landsforræderi. Picquart fant ikke bevis for at Dreyfus var skyldig, men at noen hadde forsøkt å legge skylden på ham for hva majoren Ferdinand Walsin Esterhazy hadde gjort. Picquart ble advart mot å offentliggjøre sitt funn. Han ble nedgradert og overført til tjeneste i Tunis, men lot seg ikke bringe helt til taushet. Esterhazys rolle ble kjent, og i 1898 publiserte den kjente forfatteren Émile Zola sin anklage med artikkelen «J'accuse...». Det endte med at Dreyfus ble frikjent og fikk sin oppreisning, noe også Picquart gjorde, som senere ble statsråd. Så moralen i denne sammenhengen er: Man skal

være lojal overfor arbeidsgiveren, men ikke til det nivået der man fabrikkerer bevis mot en uskyldig, eller holder tilbake bevis om noens uskyld. Da har man å gjøre med et alvorlig kritikkverdig forhold som det er i allmennhetens interesse å bli kjent med. Og hva med Ibsens Stockmann: Skal man være lojal mot sine overordnede interesser når de innebærer å holde tilbake informasjon om forurenset vann som vil lede til helseskade? Eller bør dette frem i offentligheten? Tematisering av slike valg, dilemmaer og grensedragninger har altså en historie forut for varslingsbegrepets fødsel, både i og utenfor fiksjonen.

Vår påstand er altså at varsling – spesielt når det foregår som det vi i dag kaller ekstern varsling – er et unikt bidrag til offentligheten. Forholdene det er snakk om, som ellers ville forblitt «bedriftshemmeligheter», blir en del av vår offentlighet. Idet de offentliggjøres, tildeles de i praksis en verdi, nemlig at de er i allmennhetens interesse, og at de angår oss alle, ikke kun den aktuelle virksomheten. Og hvordan begrunnes denne verdien, eller hvilke forutsetninger hviler den på? Vi har sett at i diskusjoner om ansattes adgang til å ytre seg, også kritisk, om sin arbeidsplass, løftes hensynet til offentlig debatt frem som en verdi i seg selv. Dessuten ligger det også åpenbart et premiss der om at offentliggjøring kan være det som får det gale til å opphøre. Det tidlige varslingsbegrepet indikerer en dør som kan åpnes mellom den ansatte og allmennheten når det gjelder forhold som av virksomheten ikke er ment for allmennheten, og som normalt er regulert – formelt eller gjennom sedvaner – av lojalitets- og/eller taushetsplikten.

Vi har sett i delen om politisk og byråkratisk diskurs (3.6) og om media (3.4) at varslingsbegrepet i sin tidlige fase først og fremst handler om ansattes *offentliggjøring* av kritikkverdige forhold. Her omtales begge disse grunnleggende og relaterte momentene: offentliggjøring av hensyn til en rik offentlig debatt i seg selv og offentliggjøring som en maktfaktor som kan bringe de aktuelle kritikkverdige forholdene til opphør. Vi har sett at varsling har hatt ambassadører både til høyre og venstre politisk, altså langs det brede politiske spekteret. Det er en kjensgjerning at ansatte som har stått frem offentlig med kritikk av sin arbeidsplass, har varierende politisk tilhørighet (der denne altså har vært kjent). Og vi har sett at de som har deltatt i diskusjonene om varsling og ivret for styrking av ansattes ytringsfrihet og mer varsling, også har variert politisk tilhørighet. Denne brede oppslutningen om varsling som en verdi som bør vernes om og løftes frem, henger sammen med dens kobling til offentligheten, som er det vi analyserer her. På et vis er det åpenbart: Også de relaterte prinsippene som ytringsfrihet, fri presse og demokrati er det tverrpolitisk enighet om at er gode.

Likevel er varsling noe mer spesifikt. Vi har sett at tidlige formuleringer av begrepet, samt dets forløpere, til dels er forankret i en spesifikk politisk ideologi. Det kan være for eksempel i analyser fra et markedsliberalistisk ståsted om at

varsling kan lede til økt produktivitet, ved at forhold som tidlig eller sent også ville skade bedriften selv, kommer for en dag. Eller det kan være i analyser med nedslag i politisk venstresideideologi om at strukturene arbeidslivet er en del av, er grunnleggende undertrykkende. Synspunktet på hva slags lojalitet overfor arbeidsgiveren som var som et gode å regne, ville slik sett være ulikt sett fra ytre venstre og det liberalkonservative høyre.

Likevel trekker vi den konklusjonen at de tverrpolitiske enighetene er langt mer betydelige enn de politisk orienterte uenighetene. Forskjellene dreier seg først og fremst om hvilke begrunnelser – eller kun nyanseforskjeller i betoning av begrunnelser – vi finner for det å varsle. Vi har sett at i enkelte ytringer betones et prinsipielt syn på at ytringsfriheten må være vid. Dermed inkluderer dette i denne sammenhengen at også rommet for å komme med ytringer som arbeidsgivere måtte mislike, må være stort. I andre ytringer har vi sett at særlig individets rett og moralske plikt til å følge sin samvittighet vektlegges. Andre legger vekten på at offentliggjøring av kritikkverdige forhold i virksomheter tjener organisasjoners ve og vel i det lange løpet. Atter andre vektlegger det å stå opp mot mektige lederes maktmisbruk og avsløre maktmisbruk satt i system, av hensyn til de mange som lider under disse forholdene. Sistnevnte ytringer – der altså avledning av strukturelt maktmisbruk gis særlig forrang som begrunnelse for varsling – kan først og fremst kobles til den politiske venstresiden. Men det er likevel ikke slik at faktisk varsling om maktmisbruk satt i system kun skjer med nedslag i politisk venstresideideologi. Varslerne på Reitgjerdet sykehus og Magnus Hole Jacobsen er eksempler. Varslere og talspersoner for varsling med ståsted på den politiske venstresiden vil også støtte opp om det liberale prinsippet om bred ytringsfrihet og den moralske retten og plikten til å følge ens samvittighet, selv om dette ikke er begrunnelsene de vektlegger tyngst. De vil heller ikke være uenig i at en ukultur på en arbeidsplass også vil kunne skade bedriften om den får pågå. Når det gjelder politiske forskjeller i forbindelse med Forsvaret og begrunnelsene for varsling, er det altså først og fremst nyanser i hvilke begrunnelser som tillegges mest vekt.

Når varsling får økt vind i seilene fra en tverrpolitisk offentlighet, handler det imidlertid om mer enn enighet om prinsippet om at ytringsfrihet også (til en viss grad) må gjelde for ansatte, noe som allerede ligger implisitt i Grunnlovens ytringsfrihetsparagraf. Det handler om mer enn de andre ovennevnte enighetene. Det handler også om mer enn enighet om at ansattes offentliggjøring kan skape en mer frodig samfunnsdebatt. Og det handler om mer enn tilslutning til den etablerte, grunnleggende ideen om at offentliggjøring i seg selv er en maktfaktor som kan få bukt med uønskede forhold. Det dreier seg også om oppfatninger med bred tilslutning når det gjelder *hva slags type forhold* det er maktpåliggende å få bukt med, og der nettopp ansattes varsling til offentligheten – til forskjell fra eller i tillegg til andre tiltak som lovgivning,

politiarbeid, journalistikk og forskning – er ansett som en uunnværlig del av løsningen. Slik sett er det også en bred, styrket bevissthet om at ansattes offentlige ytringer er uunnværlige i et tiltakende komplekst arbeidsliv (noe vi går nærmere inn på i del 5.5). Ansatte må ha anledning til å være de som offentliggjør, når det er de som sitter på kunnskapen om mislighetene. Som vi har sett mange eksempler på, blant annet i delen om politisk diskurs, er altså hva ytringene er et middel til, essensielt. Det er en bred tilslutning til at forhold som økonomisk kriminalitet, andre typer lovbrudd og trusler mot liv og helse må offentliggjøres, i det minste der det må til for at de kan komme til opphør i virksomhetene. Dette tar oss til analysen av varsling som noe som er innkapslet i befolkningens biopolitikk, i neste del.

Før vi imidlertid avslutter denne delen, skal vi kort ta for oss ytterligere to momenter. Først: Hva er effektene av og konteksten for å forstå denne tverrpolitiske tilslutningen til det å løfte frem varsling i offentligheten? Det kunne være fristende å tilskrive dette en tendens i Norge og Norden til å finne frem til brede politiske forlik eller til og med hevde at denne brede oppslutningen om varsling har lagt til rette for en samlende og mindre polarisert partipolitisk offentlighet. Det ville imidlertid antakelig være å overvurdere hvilken betydning denne politiske samtalen og varslingsparagrafene den ledet frem til, har hatt for norsk offentlighet. En rekke land både i og utenfor Europa oppnådde tilstrekkelig politisk enighet til at de fikk varslingslovgivning sent i forrige århundre eller i dette, uten at dette nødvendigvis er land med like relativt liten grad av polarisering partiene imellom som hos oss.

Vi må kanskje heller spørre hva effektene er av at en nær sagt samlet offentlighet – med sin tilslutning til varsling – erkjenner at arbeidslivet har mangler og en ukultur som vi så langt ikke hadde klart å bekjempe gjennom våre demokratiske systemer og tiltak. Om en så ikke nødvendigvis er helt enig i hva som er varslingsverdig, og følgelig når det å offentliggjøre kritikk om arbeidsplassen sin faktisk er en lojal – og ikke en illojal – handling, fremkommer det en bred og tydelig oppfatning om at det å tale organisasjonen sin offentlig imot kan være lojalt. I kapittelet om media (3.4) så vi at varsling før tusenårsskiftet var nærmest ensbetydende med det vi kaller ekstern varsling. Og mediene var mer enn en *kanal* for offentliggjøring av ansattes kritikk av sin arbeidsplass. De var også medkonstituerende for sakenes innhold, og de formet hvordan offentligheten forsto og reagerte på dem. Ettersom vi slik altså har sett at mediene er nært koblet til varsling, ikke minst ekstern varsling, som er et (masse)mediert fenomen, må vi spørre oss om det er av noen relevans at partipressen ble avviklet fra 1970-tallet og videre utover siste del av forrige århundre, altså i samme periode som et stort antall av de sakene vi har omtalt i kapittel 4, kom for en dag. Gjorde avpartifiseringen av pressen at massemedier kunne styrke seg som kritiske aktører, som på politisk uavhengig vis kunne avsløre kritikkverdige forhold? Gikk dette hånd i hånd med den gryende

fremveksten av varsling i offentligheten i form av konkrete saker og begrepsutviklingen? Det har blitt hevdet at avviklingen av partipressen dels hadde å gjøre med nye journalistiske idealer om i større grad å sette dagsorden for samfunnsdebatten, som litt etter litt vant frem, i tillegg endrede økonomiske vilkår (Overrein, 2005). Vårt arbeid gir ikke grunnlag for å hevde at det er en direkte sammenheng mellom den fremveksten av varsling og varslingsbegrepet som vi har påvist på den ene siden, og avviklingen av partipressen på den andre. Men det er sannsynlig at begge prosessene er en del av utviklingen av en mer kritisk offentlighet, der den avpartifiserte pressen har noe større rom og mottakelighet for å avdekke historier om maktmisbruk – en sammenheng varsling går godt inn i.

Vi så imidlertid i delen om politisk diskurs (3.6) at det etter hvert ble større søkelys på intern varsling – samtidig som hva som regnes som varslingsverdige «kritikkverdige forhold», har blitt mindre tydelig. Det kan føre til at varslingssaker i større grad handler om interne forhold og personalsaker. Dermed nedtones «allmennhetens hensyn» og/eller samfunnsnyttens eller samfunnsperspektivet, og offentliggjøring av kritikkverdige forhold blir mindre nærliggende. Dette er som nevnt en utvikling vi skal følge videre i bind 2.

Det siste vi kort skal nevne i denne delen, er andre typer varslinger til offentligheten enn de som medieres av massemediene. Vi har fokusert desidert mest på ekstern varsling i form av at ansatte kommer i kontakt med pressen, og at de kritikkverdige forholdene blir presseoppslag. Enkelte ganger kommer det frem bøker i offentligheten med kritikk av virksomheter eller sektorer som forfatterne er eller har vært på innsiden av. Snarere enn at det er ett konkret kritikkverdig forhold som behandles, kan det gjerne være noe nærmere en systemkritikk. Romanen som genre kan fungere slik. Der kan de konkrete forholdene som skildres, ha fiktive elementer, men romanen kan leses som en kritikk av en reell virksomhet eller sektor som det er kjent at forfatteren har erfaring med. Vi skal nevne noen få eksempler. Jens Bjørneboe er relevant å trekke frem her, for eksempel hans roman *Jonas* (1955), som kritiserer skolevesenet i Norge, en sektor han selv hadde arbeidet i. Et annet eksempel er lingvisten Helene Uris roman *De beste blant oss* (2006). Den har også blitt lest som en kritikk av et universitetsmiljø Uri selv hadde vært en del av. Dokumentarboken *Naturgass* (2003) av Hogne Hongset kan også ses på som en varsling. Her hevder han at Hydro manipulerte faktagrunnlaget i Ormen Lange-saken. Hongset hadde arbeidet med saken og kjente derfor til den fra «innsiden». Senere har Hongset skrevet romaner, blant annet *Varsleren* (2011), første bind av hans *Traktaten*-triologien fra oljesektoren. Den kommer vi tilbake til i bind 2, der vi også undersøker varsling og skjønnlitteratur nærmere, både skjønnlitteratur som tematiserer varsling, og som kan leses som varslinger.

5.2 VARSLING SOM STRATEGI I EN BEFOLKNINGENS BIOPOLITIKK

I *Foucaults begreper* (2016) gir Knut Ove Eliassen en utmerket presentasjon av begrepet biopolitikk. Han viser hvordan begrepet er under endring gjennom Foucaults forfatterskap og forelesningsvirksomhet. Begrepet var i sirkulasjon også forut for Foucaults bruk og utvikling av det, men det er en av Foucaults måter å bruke det på som er særlig relevant i denne sammenhengen, som Eliassen gir en inngang til blant annet her:

«Biopolitikken» [viser] seg i bekjempelsen av sykdom og hungersnød, stimuleringen av økonomien og i omsorgen for befolkningens allmenne vel. Med Adam Smiths ord fra *The Wealth of Nations* er nasjonens rikdom resultatet av det arbeidet dens innbyggere utfører; en vital og lykkelig befolkning er slik en politisk og økonomisk ressurs. Mens uår, epidemier og kriger for den suverene makten hadde tatt form av skjebnens tilskikkelser, utenfor rekkevidde av fyrstens påvirkningskraft, kjennes biopolitikken ved at den inkluderer denne typen begivenheter i politikken. Den vil begrense sjansen for at de inntreffer og redusere deres skadelige omfang. Biopolitikk er en sosial profylakse og risikohåndtering – den foregripende pleie av befolkningen og dens miljø (Eliassen, 2016, s. 141–142).

Eliassen viser at biopolitikkbegrepet brukes om en styreform hos Foucault. Her er «livets faktum» blitt en «innsatsfaktor i politikken» (Eliassen, 2016, s. 142, 145). Dette gjelder ikke minst fremveksten av statistikken og demografien som vitenskaper og mulighetene for å få oversikt over for eksempel levealder og helsevariabler samt hvordan man kan intervenere for å optimalisere disse og bekjempe svekkelse av dem.

Hva kan så Foucaults biopolitikkbegrep bidra med i forståelsen av varslingens fremvekst? Vi har sett en rekke eksempler på at varsling er beskrevet som en praksis som kan begrense risikoen for skade på befolkningen og dens miljø. Varsling som tiltak knyttet til å indirekte forhindre at den gjennomsnittlige levealderen synker og folkehelsen svekkes, har vi sett flere forekomster av. Å varsle om fare for ulykker som kan kreve menneskeliv, kan forstås slik. Dette har en lengre historie enn den perioden vi tar for oss her. Ibsens Stockmann varsler om forhold som risikerer å svekke folkehelsen. Den ungarske legen Ignaz Semmelweis er et treffende eksempel utenfor fiksjonen: Hans varsling på midten av 1800-tallet illustrerer befolkningsvariabler som dødsårsak innen befolkningsgrupper (barselfeber i dette tilfellet) og folkehelse. Han hadde ikke vern mot gjengjeldelser. Det er imidlertid opplagt at en slik varsling er noe vi i det lengste vil legge til rette for i vårt samfunn i dag.

Hva bidrar så et biopolitisk perspektiv med i denne sammenhengen? At varslingen skal tjene befolkningens ve og vel gjennom å forebygge skade på den, slår kanskje leseren som så innlysende at det er overflødig å analysere det rasjonale det inngår i, slik vi her gjør. Litteraturgjennomgangen vår (se 1.2 og 1.3) viser at ingen tidligere studier har undersøkt varsling i lys av den tilnærmingen til biopolitikk som vi anlegger her. Kanskje skyldes det nettopp dette tilsynelatende åpenbare poenget. En slik analyse gjør imidlertid at vi får øye på to sentrale og relaterte aspekter – to sider av samme sak, om man vil: Varsleren befinner seg ikke (nødvendigvis) utenfor makten, og tilrettelegging av varsling er et styringsverktøy. Med andre ord er ikke varsleren (nødvendigvis) en «outsider» som kontroversielt utfordrer en makt som vedkommende selv står plantet utenfor. Ibsens Stockmann (om vi anser stykkets scenario som noe som kunne funnet sted utenfor fiksjonen) og Semmelweis kan sies å handle *i pakt med* biopolitiske interesser, til tross for at de handlet *imot* mer lokale og direkte krefter, og slik utgjør på sitt vis redskaper for en biopolitisk styreform.

Når det fra slutten av 1900-tallet, og først i 2007 i Norge, kommer varslingslovgivninger, ser det ut til i stor grad å være motivert av oppfatningen om at rapportering av kritikkverdige forhold, ikke minst knyttet til befolkningens kvalitet (i vid forstand), for ofte ikke finner sted. Vi har sett at det allerede eksisterte et lovmessig rom, ikke minst forankret i Grunnloven § 100, og i enkelte sammenhenger en plikt for ansatte til å melde fra hvis de avdekket kritikkverdige forhold. Når dette rommet likevel ikke ble tilstrekkelig benyttet, ble eksplisitt lovregulering av varsling et tiltak. Forut for det etableres begrepet – som vi har sett at tjener til å vise trekk ved flere problemområder av biopolitisk karakter, samt avgrense en praksis, nemlig varsling – som en mulig vei til å løse problemene.

Forstått slik er varsling noe som er villet, og som har vært villet i lang tid, slik også eksempelvis forskningsvirksomhet, politiarbeid, fagmyndigheters arbeid og journalistisk virksomhet som på forskjellig vis avdekker fare for befolkningen, er villet. Med «villet» mener vi en del av en styreform som vi nettopp med Foucault kan betegne som biopolitisk.

Foucault bruker altså begrepet biopolitikk om en styreform, men artikulterer denne styreformen på forskjellig vis gjennom karrieren. Som Eliassen påpeker, tar Foucault det først i bruk i en analyse han foretar av den moderne rasismens fremvekst (Eliassen, 2016, s. 140) i *Society must be defended* (Foucault, 2003). I denne sammenhengen konsentrerer vi oss ikke om begrepets bruk knyttet til rasehygiene og rasismens fremvekst. Det kan for øvrig tenkes at en grunn til at varsling, slik litteraturgjennomgangen vår viser, i liten grad har blitt analysert i lys av biopolitikkbegrepet, har å gjøre med denne anvendelsen av det. Senere i Foucaults virksomhet, fra forelesningsrekken *Sikkerhet, territorium, befolkning* (2004b), er

det imidlertid biopolitikken som *styringskunst* («gouvernementalité») i form av *forvaltningspraksiser med tanke på å fremme befolkningens kvalitet*, som faller inn under Foucaults bruk av biopolitikkbegrepet.

[P]opulation comes to appear above all else as the ultimate end of government. In contrast to sovereignty, government has as its purpose not the act of government itself, but the welfare of the population, the improvement of its condition, the increase of its wealth, longevity, health, and so on; and the means the government uses to attain these ends are themselves all, in some sense, immanent to the population; it is the population itself on which government will act either directly, through large-scale campaigns, or indirectly, through techniques that will make possible, without the full awareness of the people, the stimulation of birth rates, the directing of the flow of population into certain regions or activities, and so on (Foucault, 2001c, s. 216–17).

I denne analysen er altså optimalisering av befolkningens tilstand styringskunstens ultimate mål. Og det er viktig å merke seg for en leser som nettopp stifter bekjentskap med Foucaults tenkning at «gouvernement» («styring») / «gouvernementalité» («styringskunst») ikke her brukes som det engelske «government» om regjeringen og dens medlemmer som den til enhver tid konstituerte utøvende makt, men om å lede mennesker til å oppføre seg slik man vil. Som det fremgår av sitatet over, skjer «styring» i retning befolkningens velferd gjennom teknikker som ikke står på utsiden av befolkningen. Riktignok vil for eksempel det at en regjeringssjef oppfordrer befolkningen til å få flere barn, være et biopolitisk grep, men viktigere er det at befolkningen styrer seg selv i pakt med det som fremmer dens kvalitet, om det er å velge i snitt å få et visst antall barn, ta vare på sin egen helse eller melde fra om fare for forurensning av drikkevann, opplyse om kreftfremkallende stoffer i matprodukter eller rapportere om misbruk av offentlige midler. En funksjon av fremveksten av varslingsbegrepet – og hensikten med den senere lovreguleringen av praksisen – er at mennesker i større grad ledes til handlinger som de tre sistnevnte eksemplene.

I *Sécurité, territoire, population: Cours au Collège de France* presiserer Foucault (2004b) at termen «befolkning» får en slik ny betydning fra 1700-tallet.

[T]he population will not appear anymore as a collection of subjects of rights, as repressed wills who must obey the sovereign's will through the intermediary of regulations, laws, edicts, etc. It will be considered as an ensemble of processes that has to be administered at the level and on the basis of what is natural in these processes (Foucault, 2004b, s. 72).

Med «naturlig» har Foucault tre aspekter i tankene: 1) befolkningen som en størrelse som avhenger av variabler som menneskers vaner og lover, 2) begjær («desire») eller hva vi drives mot på befolkningsnivå og 3) forhold som er tilfeldige på et individnivå, men stabile sett befolkningen under ett, slik som levealder og dødsårsak (Foucault, 2004b; Karlsen, 2020, s. 239).

Styringsteknikker som slik virker inn på befolkningen, kan være grep som virker inn på økonomi, produktivitet, sysselsetting, beredskap, fruktbarhet, folkehelse, barneoppdragelse med mer. Det kan være gjennom kampanjer eller lignende som påvirker en til å ønske å føre en sunnere livsstil, velge en karriere der man tjener befolkningen eller finner mot, når situasjonen krever det, til å rapportere kritikkverdige forhold på ens arbeidsplass med direkte eller indirekte konsekvenser for befolkningens kvalitet. Behovet for å tydeliggjøre retten til å varsle og nå ut til ansatte med et budskap som skulle senke terskelen for å ta bladet fra munnen, slik vi så i tidlige utgiselser i den politiske diskursen (se del 3.6), kan nettopp forstås slik. Ser vi på varsling som noe som er innskrevet i biopolitiske strategier, blir det altså tydelig at praksisen inngår i forbindelser med linjer flere århundrer tilbake i tid.

Mange varslersaker omhandler befolkningspolitiske interesser og dilemmaer. Vi har sett at varsling omtales som en del av styringen av samfunnet. Dette aspektet løftes frem som noe viktigere enn varsling som noe som i prinsippet kan *utfordre* denne. Kontroversielle medisinske eksperimenter har blitt rettferdiggjort med hensyn til deres mulige bidrag til medisinske fremskritt. Medisinske fremskritt er en sterk interesse ettersom det er direkte knyttet til forbedring av befolkningens helse og levealder. Imidlertid kolliderer slike interesser noen ganger med hensynet til individets frihet og integritet. Videre er det en interesse i å behandle pasienter i samsvar med oppdatert medisinsk kunnskap, samtidig som man holder kostnadene moderate. I saker som gjelder kontroversiell, inhuman maktbruk i psykiatriske avdelinger, har opprettholdelse av en harmonisk samfunnsorden, fri for problematisk avvikende adferd som bør korrigeres til samfunnets beste, vært en del av begrunnelsen for slike praksiser. Her er varsling handlinger som yter *motstand* mot regimer ladet med biopolitiske interesser – men her har vi mer å gjøre med biopolitikk i form av arkaiske rasehygieniske praksiser. Videre kan risikostyring knyttet til infrastruktur, være kritisk for arbeideres og siviles helse og liv. Dessuten kan ulykker forårsake materiell skade av store økonomiske konsekvenser, som igjen kan konkurrere med annen offentlig pengebruk av betydning for befolkningens livsvilkår. På den annen side kan forbedret beredskap være en enorm offentlig kostnad. Å ha moderate, forutsigbare offentlige utgifter er en maktinteresse som kan kollidere med førstnevnte dersom sannsynligheten for ulykker anses som minimal.

Kostnadsoverskridelser, usikker infrastruktur, usunne arbeidsforhold, dårlig helsetilbud, ytterliggående potensielle oppviglere, risikoen for terrorisme og vold, risikoen for matforgiftning, miljøskader med mulige helsekonsekvenser – alt dette er trusler som direkte eller indirekte påvirker befolkningens livskvalitet negativt.

Organisasjoner er også underlagt befolkningspolitikk og er produsenter av biopolitiske relasjoner. Vi har sett et eksempel fra organisasjonsteorien på at varslingsbegrepet er definert som det å gjøre oppmerksom på *nedgang i ytelse*, og at varsling slik kan øke produksjonen og forbedre kvaliteten (Greve, 1995). Dette er et eksempel på en biopolitisk utsigelse av varslingsbegrepet som hevder at det er i lederens interesse å skape gode forhold for varslere. Dette kan føre til at en tidlig oppdager forhold av besvær for arbeidsstyrken og/eller organisasjonens økonomi. Her spiller omfattende kunnskap inn om at fornøyde arbeidstakere yter mer (se for eksempel Judge et al., 2001). Gjennom denne diskursive posisjonen styres både arbeidsgivere og arbeidstakere mot å ville anerkjenne varsling for å forbedre ytelsen på lang sikt.

Vi har sett at diskursen fra slutten av 1990-tallet ikke lenger uttrykker varslers lojalitet overfor allmenne interesser som motstridende mot deres lojalitet overfor sin egen organisasjon. Dette viser at biopolitiske interesser har ytterligere infiltrert organisasjonene og derav varslingsfeltet: Organisasjoner trenger varslere for å oppdage uregelmessigheter. Disse uregelmessighetene kan for eksempel være svindel, et usunt arbeidsmiljø eller sikkerhetsproblemer. Tas det ikke tak i, kan det føre til produktivitetstap. Det kan være i form av for eksempel disse forholdene, som henger sammen med hverandre: tap av inntekt, økte økonomiske kostnader, sykefravær, reduksjon av arbeidsstyrken og tap av kompetanse. Dette inngår i variabler som påvirker befolkningens kvalitet, som helse, sysselsettingsgrad og produktivitet. Organisasjoner som svikter på disse parameterne, risikerer sitt omdømme.

Selv om biopolitikken langt fra er ny av dato, har likevel varsling i biopolitikken interesse blitt motarbeidet gjennom historien – og blir det til dels fortsatt i dag, selv om vi har en lov som forbyr gjengjeldelser mot varslere. Organisasjoner eller enkeltpersoner kan ha mer nærsynte interesser, som profitt uansett midler eller rigid beskyttelse av rykte og status. Vi må altså se til flere forhold enn biopolitikken for å forstå varslingens fremvekst.

All form for varsling tjener heller ikke biopolitiske interesser. Varsling om inhuman tvang i psykiatrien, for eksempel, som fremmer etiske, menneskerettslige prinsipper, er snarere handlinger som arresterer forhold ladet med biopolitiske interesser. Dessuten kan åpenbart autoritære styringsformer og organisasjonskulturer komme i veien for varsling og lede til overdreven lydighet. Forhold i vår relativt nære historie som kastet nytt lys over slike mekanismer, hevder vi at bidro til dannelsen av varslingsbegrepet, noe vi tar for oss i neste del.

5.3 IDEOLOGISKE SPENNINGER – VARSLING OG AUTENTISITET

5.3.1 Konflikter rundt autentisitet: Innledning

I kapittel 2 pekte vi på at vi her i kapittel 5 vil analysere historien til de problemene varslings- begrepet retter oppmerksomheten mot, samt oppspore de motstridende kreftene og interessene som begrepet står i tjeneste til. Vi skal nå bruke teori fra Charles Taylor og David Lehman til å fortolke både politiske lekkasjer og de kritiske reaksjonene på lekkasjene som uttrykk for ulike typer autentisitet. Målsettingen er blant annet å vise at ulike idealer om autentisitet, og dermed de konfliktene idealene har bidratt til, har røtter forholdsvis langt tilbake i historien.

Vi tror at dette grepet kan kaste lys over hvorfor bestemte politiske forløpere bidro til etableringen av begrepet varsling, samt de praksisene begrepet kom til å vise til. Det forholdet at kontroversielle lekkasjer fra enkeltpersoner ble oppfattet og legitimert som et uttrykk for autentisitet, var sannsynligvis en viktig forutsetning som bidro til at begrepet varsling og tilhørende individuell praksis senere slo rot i det norske samfunnet. For autentisitet kan ses på som en positiv form for individualisme, som både har vært ansett som et uttrykk for noe moralsk høyverdig, og som individual-psykologisk har vært ansett som modenhet.

Lekkasjer som uttrykk for autentisitet bidro derfor høyst sannsynlig til å legitimere varsling. Koblingen mellom autentisitet og lekkasjer utspilte seg ikke overraskende i en epoke hvor nettopp individualisme var på fremmarsj i det norske samfunnet, i konfliktfylte oppbrudd fra fellesskapslojalitet. Individualismen trengte legitimering for å oppnå nok styrke til å vinne frem i konflikt med det man med Birkelund (2000) kunne kalle stabile fellesskap.

Vi har to hovedspørsmål for øye når vi i det følgende skal skissere det indre hendelsesforløpet og teoretisk analysere en innflytelsesrik lekkasjesak som sto høyt oppe på offentlighetens dagsorden i perioden:

I hvilken grad har Berge Furres og Finn Gustavsens politiske lekkasjer i Loran C-saken fungert som et uttrykk for autentisitet og som sådan fungert kritisk i møte med Stortingets praktisering av taushetsplikt i saken? I hvilken grad har «motofensiven» fra det politiske «establishment» fungert som et uttrykk for autentisitet ved å ærlig og oppriktig forsvare praktisering av taushetsplikt i sikkerhetspolitikken mot lekkasjer?

Vi har to hovedgrunner til å velge akkurat denne saken som «objekt» for en diskusjon om at autentisitet bidro til å legitimere politiske lekkasjer som forløpere til varsling. For det første har saken noe historisk unikt over seg. Det var første gangen i Norges moderne historie at brudd på taushetsplikten fra to stortingsrepresentanter ble møtt med forsøk på å stille dem for riksrett. Mye sto på spill.

Saken ble mye omtalt og diskutert i offentligheten. For det andre: Dette unike har trolig gitt saken betydelig gjennomslagskraft på kort og lang sikt; den har dermed sannsynligvis fungert som en slik forløper.

I det følgende skal vi se nærmere på de to nevnte teoriene om autentisitet for deretter å bruke dem som lyskastere inn mot lekkasjene og «motoffensiven» i Loran C-saken.

5.3.2 Charles Taylors teori om autentisitet som troskap mot originalitet

Taylor utvikler sin moralfilosofiske teori om autentisitet i boken *The Ethics of Authenticity* (1992) i en periode hvor etikk sto høyt på dagsordenen i internasjonal samfunnsvitenskap. Tittelen antyder en teori om autentisitet som etisk legitim individualisme. Boken bygger i så henseende på hans monumentale og historisk anlagte modernitetsteori, *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity* (1989), noe vi straks skal komme tilbake til.

Metodisk sett fremstår *The Ethics of Authenticity* som en rekonstruksjon og et forsvar av den etiske innsikten Taylor i *Sources of the Self* anser som mest utfordret i vår moderne samtid. Det dreier seg om kjernen i romantikkens individualistiske naturforståelse. I den siste boken kaller Taylor denne individualismen autentisitet.

For Taylor handler autentisitet om å være tro mot seg selv og ærlig mot seg selv. Han ser i den forbindelse to trekk. For det første handler autentisitet om å vise troskap og ærlighet mot min indre natur som et uttrykk for min originalitet som menneske. Hver av oss har en original eller særegen måte å være menneske på som bare er min måte. Det er imidlertid først når jeg gir uttrykk for denne indre naturen ved å leve mitt liv på min måte, at denne originaliteten får «komme til orde» og bli til. En forutsetning for slik troskap er at jeg ikke kopierer andre. Kopierer jeg andre, kopierer jeg deres originalitet, og da fremstår jeg ikke som meg, men som dem. Dermed mister jeg meningen med mitt liv (Alm, s. 110; Christoffersen, 1999, s. 120). For det andre handler denne troskapen og ærligheten om en holdning til en indre natur som vet hva som er forskjellen på rett og galt. Deri ligger tanken om at autentisiteten er av etisk karakter. «Forståelsen av rett og galt er ikke et spørsmål om en snusfornuftig kalkulasjon av hva hvilke konsekvenser det vi gjør kan få for oss ... Men er forankret i våre følelser. Moral har i en viss forstand, en indre stemme», skriver Christoffersen i en tolkning av nettopp dette punktet i Taylors teori (Christoffersen, 1999, s. 120).

Teorien om autentisitet i *The Ethics of Authenticity* er inspirert av og forsøker å rekonstruere innsiktene Taylor utarbeider om romantikken i *Sources of the Self*. I dette monumentale verket oppsporer han fremveksten av en moderne identitet

ved å peke på dens dype røtter bakover i historien, primært i dens nyere fase: opplysningstidens frihetsidealer, romantikkens naturfilosofi og reformasjonens dagliglivsetikk. Disse tre representerer hovedstasjonene i en internalisering av kildene til det moralske og en avkosmologisering av tidligere kristent og gresk tankegods, særlig Platons filosofi, men også til Augustins *Confessiones*. Grovt forenklet: Jo nærmere vi kommer vår moderne tid, jo mer henlegger moderne tenkere og filosofer forståelsen av rett og galt til menneskets indre og stadig mindre til en ytre verden som er i guddommelige hender.

Taylor ser for seg at romantikkens naturfilosofi og arven etter den har en kritisk brodd mot to innflytelsesrike tanke- og praksistradisjoner den har måttet forsvare seg mot: opplysningstidens fornuftsfilosofi og reformasjonstidens dagliglivsetikk. For reformatorene var det maktpåliggende at menneskets frelse var noe mennesket ikke var fortjent til fordi synden hadde bemektiget seg dets natur, vendt mennesket bort fra Gud, eller som Luther uttrykte det på latin; mennesket var *incurvatum in se*, innkrøkt i seg selv og dermed avmektig i forholdet til Gud og egentlig kvalifisert for straff. Gud velger imidlertid av ren nåde, uten at det overhodet var fortjent, å frelse et menneske som av egne gjerninger ikke kunne bli frelst (Taylor, s. 214–218).

For romantikerne, derimot, var menneskets indre natur ikke noe som var kontrollert av en negativ makt som synden. Fossland og Grimen understreker at ifølge Taylor er Rousseau romantikkens foregangsmann. Han utvikler riktignok «den augustinske inderligheten til alternative former for selvrefleksjon» (Fossland & Grimen, 2001, s. 281), men det avgjørende er snarere bruddet med den kristne tradisjonen. Rousseau hevdet at menneskets naturlige impulser ikke var kontrollert av synden, men snarere i utgangspunktet er gode. Gjennom disse impulsene taler naturen uforfalsket til oss. «Syndefallet» er snarere kulturens pervertering av disse i utgangspunktet gode tilbøyelighetene. Så i stedet for å lytte til den gode naturens stemme i vårt indre «lar vi oss lede av andre menneskers oppfatninger og forventninger til vår person». Det avgjørende for Rousseau blir derfor å gjenvinne kontakten med vår «autentiske natur og motstå konvensjonenes ødeleggende virkning» (s. 281).

Romantikernes kritiske brodd mot opplysningstidens filosofi i den kantianske versjonen er knyttet nettopp til det punktet som adskiller romantikerne fra reformasjonen, nemlig synet på at den indre naturen i form av følelser er kilden til vårt moralske liv. For Kant er derimot vår moral knyttet til fornuftens frihet i forhold til en menneskelig natur som i kraft av å være underlagt kausalitetens deterministiske lov var underkastet ufrihet og avhengighet. Menneskets natur kunne derfor på ingen måte knyttes til det moralske for Kant. Snarere var den kantianske løsningen at for å være moralsk fri måtte mennesket frigjøre seg ved

hjelp av fornuften ikke bare fra ytre autoriteter, men også fra naturens kausalitet, ikke minst ved å innta en rasjonelt sett instrumentell posisjon i forhold til den (Fossland & Grimen, 2001, s. 103).

Taylors teori om autentisitet konsentrerer seg imidlertid kun om en moralsk individualisme som legitimerer individuell originalitet og særegenhet. Til tross for at teorien virker overbevisende og dessuten er velegnet for noe av vårt formål, må den sies å være historisk ensidig. Den reiser ikke spørsmålet om autentisitet også kan fremstå som en moralsk fellesskapslojalitet som legitimerer likedannethet og delaktighet i fellesskap. Imidlertid åpner Taylors teori i *Sources of the Self* for å identifisere nettopp en slik autentisitet som en sentral komponent i reformasjonens etikk. Taylor skriver:

The powerful idea which moved those who threw themselves into the successive Protestant movements over three centuries (and even today in some revival movements) was that of an accountable salvation by an almighty and merciful God, against all rational hope and utterly disregarding our just deserts. Those who deeply embraced the new faith were moved by an overwhelming sense of awe and gratitude, and in certain circumstances this became a tremendously potent motive force behind revolutionary change. What this saving action seemed to call for was first and foremost our recognition, our acknowledgement; both of the fact of salvation and of its being exclusively God's gift. Humans could do nothing to earn or bring about this gift, so fundamentally all they can do is to acknowledge it. This is what it is to have faith (s. 215–216).

Taylor påpeker at ideen om tro som en anerkjennelse av og bekreftelse på frelsen som ren gave fra Gud og på eget «zero contribution» preget lojaliteten innad i de protestantiske bevegelsene gjennom tre århundrer. Han fremholder videre at lojaliteten var kritisk siktet inn mot senmiddelalderens katolske forståelse av det hellige og av kirkens medierende rolle mellom Gud og mennesker. De protestantiske troende trengte ikke lenger en prest som gjennom alterets sakrament etablerte et fellesskap mellom Gud og syndige mennesker, og heller ikke trengte de å gjennomføre pilegrimsferder, dyrke relikvier og oppsøke hellige steder. Taylor skriver videre:

In rejecting the sacred and the idea of mediation Protestants also rejected this hierarchy, not only because its foundation was repudiated as incompatible with faith, but also because it went against the nature of religious commitment as they understood it. Where a mediated salvation is no longer possible, the personal commitment of the believer becomes all important. Salvation by faith

thus not only reflected a theological proposition about the inanity of human works, but also reflected the new sense of the crucial importance of personal commitment. One no longer belonged to the saved, to the people of God, by one's connection to a wider order sustaining a sacramental life, but by one's wholehearted personal adhesion (s. 217).

Taylor åpner med disse betraktningene for å hevde at de protestantiske bevegelserne var fellesskap kjennetegnet av en innovervendt autenticitet, en helhjertet, personlige troskap, en personlig forpliktelse mot seg selv som synder og Gud som nådig og derfor mot seg selv som frelst. Denne helhjertetheten gjorde den kristne delaktig i sitt nye religiøse fellesskap, ikke båndene til det mer ytre, men den senmiddelalderske hierarkiske kirkens medierende rolle.

Autenticitet handler mot denne protestantiske bakgrunnen om troskap, men ikke mot seg selv som original og særegen, som i den senere romantikken – den som ikke skal kopiere og være lik andre. Snarere fremtrer det protestantiske fellesskapet som preget av individer med en troskap mot seg selv som en lojal del av et fellesskap av syndige mennesker og derfor mot seg selv som den som ufortjent har mottatt frelsen.

Taylors bredt anlagte historiske analyser i *Sources of the Self* åpner med andre ord for å hevde at vi i moderne tid historisk sett lever i etterdønningene av en konflikt fra den tidlige moderniteten rundt autenticitet, mellom en religiøs og en sekulær autenticitet. Han drøfter på den ene siden den tidlige protestantismens vektlegging av troskap mot seg selv som lojalitet overfor sitt eget fellesskap, i skarp opposisjon til den senmiddelalderske kirken. På den andre siden drøfter han romantikkens vektlegging av individets troskap mot sin indre natur, mot ens originalitet og indre moralske stemme, i opposisjon til både protestantismens syndsbegrep og Kants tanke om den indre naturens ikke-moralske karakter.

Inspirert av spenningen i Taylors fremstilling vender vi oss mot en studie publisert av David Lehman og en forskergruppe ved Yale- og Virginia-universitetet. De publiserte en artikkel i 2019 hvor de presenterte en systematisk oversikt over autenticitetsforskningens historie. Vi skal i det følgende gi en kort fremstilling av arbeidet og sikte oss inn mot det som er mest anvendelig i vår sammenheng.

5.3.3 David Lehman og kollegers teori om autenticitet som konformitet

Lehman og kollegers (2019) tverrfaglige litteraturstudie om autenticitet gir et systematisk overblikk over 327 artikler i perioden 1990–2010 med særlig vekt på ledelsesforskning. Forfatterne påviser at interessen for fenomenet har

vært sterkt økende gjennom perioden. I de første ti årene publiseres 19 studier, i det påfølgende 100, mens de siste ti årene publiseres 208 studier. De påpeker at i en tid som i økende grad er opptatt av fenomenet, foreligger det riktignok enighet om at autentisitet har å gjøre med det som er sant, ekte og reelt. Forskningstradisjonen de ser på, avdekker imidlertid en uenighet som gjør at man kan skille mellom tre hovedbetydninger av autentisitet: konsistens, forbindelse og konformitet.

Når det gjelder den første betydningen, skriver forfatterne dette om dens hovedtrekk: «... an entity is authentic to the extent that it is consistent in terms of its external expressions on the one hand, and its internal values and beliefs on the other hand» (s. 5).

Dette dekker langt på vei det autentisitetsbegrepet vi har sett at er utviklet av Taylor, men Taylors begrep er adskillig tyngre forankret i historien og avdekker bedre de historiske konfliktene rundt begrepet.

Betydningen konsistens er ifølge forfatterne riktignok forankret i grunnleggende filosofiske arbeider som strekker seg fra de antikke grekerne (Aristoteles, Sokrates) til eksistensialistene (Heidegger, 1962; Sartre, 1943) samt klassiske studier fra midten av århundret om «impression management» (Goffman, 1959).

Den andre betydningens hovedtrekk omtaler han slik: «According to this ... meaning, an entity is authentic to the extent that it is connected to a person, place, or time as claimed» (Lehmann, 2019, s. 16).

Denne betydningen er forankret i psykologisk essensialisme (Gelman, 2003; Medin & Ortony, 1989) og semiotikk (Baudrillard, 1983; Mick, 1986; Peirce, 1940).

Den tredje og siste betydningen som vi skal konsentrere oss om, er ifølge forfatterne knyttet til konformitet i forhold til sosial kategori. Dette perspektivet er utforsket i tidlige arbeider i kognitive vitenskaper om kategorisering og skjemaer (Murphy & Smith, 1982; Rosch, 1973), i sosiologi om institusjonelle kategorier (Hannan & Freeman, 1977) og sjangere (DiMaggio, 1987). Den tredje betydningen omtales slik når det gjelder dens hovedtrekk: «According to this second meaning, an entity is authentic to the extent that it conforms to the social category to which it has been assigned or that it has claimed for itself» (s. 13).

Kjennetegn som skiller autentisitet som konformitet fra konsistens og forbindelse, er a) «sameness» vis-a-vis andre, b) en balanse mellom subjektive og objektive termer og c) demokratiske diskusjoner for å avgjøre hva som er autentisk. Kjennetegn som autentisitet som konformitet har til felles med de to andre betydningene, er d) noe som er meget positivt og høyt skattet, e) noe u håndgripelig («intangible») fordi konformitet er avhengig av en høyere orden «trossystemer», f) spørsmålet om hva som er autentisk, rommer både dikotomier (noe er enten autentisk eller ikke) samt perspektiver knyttet til gradering.

I sitatet som fanger opp essensen i Lehmans autentisitetsforståelse, er det altså tale om det følgende: Å være autentisk er å være konform med en sosial kategori som man har gjort krav på å tilhøre, eller som man har blitt en del av. Sosial tilhørighet er knyttet til at ens egenskaper og adferd er i en viss overensstemmelse med de sosiale normene i gruppen. En persons autentisitet i denne forstand har å gjøre med hvordan man reflekterer disse normene i troskap og ærlighet mot en selv. Det er nærliggende her å tenke på internalisering av normer også som vesentlig for hvordan individet disiplinerer seg selv (Deleuze, 1990), ikke minst i arbeidslivet. Autentisitet som konformitet handler altså ikke om å underkaste seg gruppepress og blindt adlyde autoriteter, i strid med eller ikke reflektert i ens egen overbevisning. Det handler snarere om en væremåte som reflekterer og viser et *sammenfall* mellom både personlige verdier og ytre forventninger til hvordan man bør handle. Dette betyr ikke at væremåten trenger å være helhjertet i betydningen at det kun er disse normene man ønsker å være tro mot, og at det ikke finnes motstridende normer som man ikke samtidig ønsker å være tro mot. Snarere tvert imot.

Vi ser nemlig for oss at ett og samme individ kan stå i en autentisitetskonflikt – et etisk dilemma. En historisk situasjon kan være så konfliktfylt og krevende at man ønsker å gjøre to motstridende ting på en og samme tid for å tilfredsstille motstridende moralske interesser. På den ene siden vil det kunne handle om å være autentisk i Taylors betydning, nemlig å være tro mot sin egen originalitet, mot visse egne idealer og verdier til forskjell fra å kopiere andre som følger andre normer i en sosial gruppe som man selv tilhører. På den annen side kan man også prinsipielt anerkjenne verdien av troskap mot disse normene og kjenne seg forpliktet av dem. Ved å kombinere Taylors individualistiske autentisitetsforståelse og Lehmans autentisitetsbegrep med sin affinitet til det mer kollektivistiske får vi øye på en etisk konflikt som vi anser som en nyttig nøkkel til å forstå noen av konfliktene som ofte gjør seg gjeldende i varslingssaker, både i varslersens beretninger og i andres omtaler av og reaksjoner på varslingen.

Den påfølgende delen er en analyse av hvordan varsling kan foregå under spenningen og innflytelsen fra disse to autentisitetsidealene, eksemplifisert ved Berge Furre og Finn Gustavsens varsling i Loran C-saken. Følgelig er vi med dette samtidig på jakt etter å si noe mer generelt om at nettopp slike idealer om autentisitet kan være med på å drive frem varsling (men også holde oss tilbake fra å varsle).

5.3.4 Loran C-saken i lys av autentisitetsteori

Når vi i det følgende skal undersøke Furre og Gustavsens varsling i Loran C-saken i lys av autentisitetsteori, gjør vi det ved å skille mellom tre faser i sakens historiske forløp.

Den første fasen utspiller seg fra og med det tidspunktet stortingsrepresentantene får den hemmeligstemplede Schei-rapporten i hende ved nyttår 1975–1976 til og med det hemmelige møtet i Stortinget 7. juni 1977. I denne perioden overholder Furre og Gustavsen taushetsplikten; de lekker ikke fra rapportens hemmelige deler. Basert på informasjon som er kommet frem i intervjuer og analyser av forløpet (se vår inngående saksgjennomgang i del 4.1), kjente Furre og Gustavsen seg moralsk forpliktet til og anerkjente viktigheten av taushetsplikten. I pakt med Lehmans teori er de autentiske i betydningen at de er konforme med en sosial kategori de tilhører, nemlig som stortingsrepresentanter, men med klar basis i at konformiteten var i samsvar med deres egne verdier.

De to må i likhet med de øvrige representantene forutsettes både å ha hatt den personlige verdien at de ville overholde løfter så man kunne stole på dem og verdien lovlidighet, og for å unngå et strafferettslig ansvar. Begge verdiene får betydning i forbindelse med at Furre og Gustavsen, som øvrige stortingsrepresentanter, hadde underskrevet en taushetserklæring som innebar strafferettslig ansvar, og hadde følgende ordlyd:

Taushetserklæring. Undertegnede representant erkjenner herved sin taushetsplikt i henhold til Stortingets forretningsordens paragraf 60 og ansvarlighetsloven med hensyn til hva som behandles for lukkede dører i Stortinget eller dets avdelinger eller under slike sakers behandling i komitéene.

De to politikerne utviste det vi kan kalle *en parlamentarisk autentisitet*, der verdiene av å holde løfter og være lovlidige medførte at de gjennom ett og et halvt år overholdt løftet om taushetsplikt i etterkant av hver av de mange de lukkede møtene der Stortinget drøftet Schei-rapporten.⁵³

53 Etter at kommisjonen var nedsatt av regjeringen sommeren 1975, gikk det ca. et halvt år frem til 23. desember 1975. Da leverte Schei-komiteen sin hemmeligstemplede rapport til regjeringen (Dahl & Bastiansen, 2000, s. 303; Rasmussen, 2021, s. 287). Av de vel 100 sidene for konklusjonen var halvparten hemmeligstemplett (Skre, 2022, s. 371). Det var med andre ord ikke så rent lite regjeringen hadde å skjule. Rasmussen fremholder at i perioden oppsto det mistanke om at rapportens hemmelige del omhandlet grunnlovsbrudd. Hemmeligholdet «ble betraktet som et forsøk på å skjule tidligere regjeringers regelbrudd eller avmakt overfor USA» (Rasmussen, 2021, s. 288). Konklusjonen var imidlertid offentlig. Der mente man å kunne fastslå at prosessen frem til vedtak om at USA fikk bygge og drifte navigasjons- og peilestasjonene, ikke var i strid verken med Grunnloven eller norsk basepolitikk. Regjeringen sendte så rapporten sammen med en hemmelig stortingsmelding til Stortinget. «Desse dokumenta brukte Stortinget halvanna år på å behandle i det eine hemmelige møtet frem til det neste hemmelige møte» (Skre, 2022, s. 372).

Hva angår de ulike seks underkarakteristikaene vi tidligere har sett på (a–f), kan vi nå påpeke at en slik konformitet med parlamentet er kjennetegnet av at noen av punktene viser seg som relevante; a) «sameness», deres syn og praksis fremstår som identisk med det de øvrige representantene, b) det er en balanse mellom det subjektive og det objektive, de *ønsker* å holde ting hemmelig med basis i egne verdier, og dette samsvarer med de sosiale normene på Stortinget, d) konformiteten anses som meget positiv; den bidrar til å støtte opp under sentrale komponenter i atomstrategien til NATO, e) den er dessuten et slags dogme; taushetsplikten ble oppfattet som absolutt, f) og den rommer en dikotomi; enten er man konform hva angår å overholde taushetsplikten, eller ikke.

Dette betyr imidlertid ikke at Furre og Gustavsen ikke sto i en samvittighetskonflikt. Snarere tyder saken på at den parlamentariske autentisiteten ble utfordret av en partipolitisk og en individuell autentisitet. *Den partipolitiske autentisiteten* var etter all sannsynlighet for begge del knyttet til et ønske om å følge og fronte SVs partipolitiske linje, nemlig som nåværende og tidligere partileder å vise at de var forpliktet på å trekke konsekvenser av partiets opposisjon mot NATO-medlemskapet og NATOs atomvåpenstrategi. Det kunne de gjøre ved å lekke at Schei-rapportens hemmelige deler handlet om at Stortinget var ført bak lyset, og ikke hadde fått mulighet til å ta stilling til at regjeringen i praksis langt på vei støttet NATOs atomvåpenstrategi. *Den individuelle autentisiteten* var sannsynligvis for Fures vedkommende knyttet til troskap og ærlighet mot egne moralske idealer, her å stå opp mot det bruddet på Stortingets eget regelverk som hemmeligholdet var. Idealene uttalte at han hadde røtter i de kritiske røstene i den kristensosialistiske tradisjonen han identifiserte seg med. Dette handlet dels om Karl Marx og hans radikale samfunnskritikk, men også skikkelser som Hans Nilsen Hauge og Martin Luther, førstnevnte med sitt opprør mot Konventikkelpakaten som monopoliserte embetsmenns forkynnelser, den andre med sitt brede opprør mot pavekirken. Det var nettopp disse forbildene han viste til på en fjernsynssending 16. juni i forkant av at han varslet. Men i denne innledende perioden var den partipolitiske og individuelle autentisiteten i praksis kontrollert av noe som må ha vært viktigere for Furre, nemlig den parlamentariske.

Den neste fasen strekker seg fra 8. juni til 19. august 1977, fra Ny Tid avslører at Stortinget lenge har holdt rapporten hemmelig, til regjeringen 19. august beslutter å fortsette å gjøre det. Det er i denne perioden Furre skifter syn på riktigheten av det å følge taushetsplikten. Hans nye posisjon kommer til uttrykk på en pressekonferanse 16. juni, der han i realiteten viser lojalitet overfor partiets syn i saken. Med nestleder Berit Ås og Reidar Larsen ved sin side fremholdt han at han hadde sendt brev til regjeringen og Stortingets presidentskap. Han ville at en kommisjon skulle granske regjeringsmedlemmenes ansvar for avtalene om å stasjonere Loran C- og Omega-stasjonene på norsk jord. Om ikke regjeringen

offentliggjorde Schei-rapporten, ville han selv gjøre det. «Sannheten skulle fram i lyset» (Skre, 2022, s. 375). Det er i denne perioden på litt over to måneder at Furres *partipolitiske autenticitet* for alvor vokser frem.

På bakgrunn av lekkasjene i Ny Tid går SV som parti nærmest umiddelbart inn for at om ikke regjeringen offentliggjør rapporten, vil partiet gjøre det. Som partileder var Furres egne idealer naturligvis knyttet til å vise troskap mot det som flertallet i partiets ledelse til enhver tid mente om viktige politiske saker, og om nødvendig fronte dette synet offentlig. Nettopp dette samsvaret mellom egne demokratiske lederidealer og partiets syn kommer til uttrykk når han står frem på pressekonferansen.⁵⁴ Som partileder kunne han ikke operere fritt på kollisjonskurs med partiets flertall uten å komme i konflikt med sine egne demokratiske lederidealer.

Mange av de samme underkarakteristikaene fylles med ny mening når det gjelder den partipolitiske autenticiteten: a) «Sameness»: Partilederens syn fremstår i handling, på pressekonferanse, i brev og på fjernsyn som identisk med flertallet i hovedstyret som vil offentliggjøre det som er stemplet hemmelig. b) Det er en balanse mellom det subjektive og det objektive. Egne demokratiske lederidealer om å vise troskap mot det å representere partiet og ens eget kritiske syn på NATOs atomvåpenstrategi får betydning for saksforløpet samtidig som partiet får gjennomslag både for at lederen må følge partiets ønske om å lekke, og for at regjeringen blir kritisert for en sniktilpasning til NATOs atomvåpenstrategi. c) En demokratisk diskusjon har i sin tid ført frem til en slik partipolitisk konformitet både i SVs hovedstyre og mellom varsleren som lekker, samt mellom Oltedal og Furre. d) Samsvaret mellom egne lederidealer og partiets syn anses som meget

54 De viktigste grunnene til å endre syn ser hva angår detaljer, ut til å være følgende: for det første at redaktør Oltedal 8. juni offentliggjør lekkasjen i Ny Tid om at Schei-rapporten i lengre tid har vært holdt hemmelig av Stortinget, og setter med det dagsorden for mediene. Da konklusjonen i Schei-rapporten omsider kom til en avgjørelse i det lukkede møtet i Stortinget 7. juni, var det nemlig en «deep throat» som lekket fra møtet til Oltedal og Ny Tid. Ingen vet hvem varsleren var, men Gustavsen antydte at det kunne være Nils Petter Gleditsch fra Institutt for fredsforskning som hadde gitt Gustavsen faglig assistanse (Rasmussen, 2021, s. 289). Avisen fremholdt i tittelen på artikkelen: «Loran C i Stortinget: Stortinget godtok norsk innkobling til USAs atomstrategi.» Ny Tid fremholdt videre: «Mot 25 stemmer vedtok et usedvanlig taust Storting tirsdag 6/6 at hemmelighetskremmeriet rundt Loran C og Omega-rapporten skulle fortsette» (Skre, 2022, s. 273). For det andre mente hovedstyret i SV at SV burde offentliggjøre rapporten hvis ikke regjeringen gjorde det, et synspunkt Steinar Stjernø samlet et klart flertall for. Flertallet la et økt press på Furre som partileder og Gustavsen som medlem av utenriks- og konstitusjonskomiteen, som var ansvarlig for behandlingen av Schei-rapporten (Rossavik, 2011, s. 227). Rossavik fremstiller presset som ble utøvet fra flertallet, som den avgjørende grunnen til at Furre og Gustavsen skiftet syn og var åpne for å lekke fra rapporten. Skre fremholder dessuten at Stjernø argumenterte for at det ville være skadelig for tilliten og omdømmet til partiet om det ble offentlig kjent at SV hadde hemmeligholdt rapporten for velgere og medlemmer (s. 373).

positiv; partilederen kan nå fremstå på vegne av sitt parti i enighet med det ledende organet og utfordre regjeringens «sniktilpasning» til NATOs atomvåpenstrategi. e) Er konformiteten en slags dogme, en trossetning? Kanskje, hvis man med det mener at det er et demokratisk dogme at det bør være samsvar mellom lederidealene til en partileder og at vedkommende offentlig skal representere partiets syn. f) Den rommer en dikotomi; enten er Furre enig med flertallet i hovedstyret om å offentliggjøre, eller så er han det ikke.

Den politiske situasjonen som oppsto denne sommeren, kom følgelig til å kaste Furre inn i en konflikt. Den var knyttet til en innledningsvis uavklart spenning mellom parlamentarisk troskap og overholdelse av taushetsplikten og en partipolitisk overbevisning knyttet til å bryte den. Furre sto i en konflikt mellom å ha handlet i samsvar med sine egne idealer om å være lovlydig og holde løfter i halvannet år, som det øvrige Stortinget, og en villighet til å agere i samsvar med egne lederideal om å vise troskap mot sitt eget parti ved å lekke fra rapporten. I løpet av sommeren kom pressens ønske om offentlighet, noe som forårsaket økt press fra flertallet i hovedstyret i SV.

Den siste fasen strekker seg fra 19. august og frem til det blir klart at det ikke ble reist riksrettssak mot Furre og Gustavsen. De varslet i etterkant av en beslutning i regjeringen. Fredag 19. august fremholdt Nordli-regjeringen at en offentliggjøring ikke ville skade verken rikets sikkerhet eller norske sikkerhetsinteresser, men forholdet til en nær alliert, nemlig USA. Derfor valgte de å ikke offentliggjøre rapporten. Dessuten ville ikke regjeringen la seg presse av Furre (Dahl, s. 304; Skre, 2022, s. 381). Den 22. august gikk Furre og Gustavsen på talerstolen og leste opp fra de hemmelige delene av Schei-rapporten, slik vi tidligere har detaljert beskrevet (i del 4.1).

Vi kan se på det slik at *en partipolitisk og en individualistisk autentisitet* bidro til å drive frem varslingen. På basis av idealer som partileder om å offentlig fronte SVs syn i viktige politiske spørsmål, reflektert i egen politisk-ideologisk overbevisning, var Furre denne dagen konform overfor partiets syn da han varslet. Han viste imidlertid også troskap overfor sin egen originalitet idet han varslet om et hemmelighold i strid med det parlamentariske regelverket. Dette er troskap overfor idealene om å være frittalende, slik Marx, Luther og Hans Nielsen Hauge engang var da de sto opp mot politisk og religiøs overmakt. Til forskjell fra å kopiere andre som overholdt taushetsplikten, gikk han og Gustavsen sin egen vei og viste troskap overfor disse idealene med begrunnelse i enda viktigere verdier for dem. Den partipolitiske og individualistiske autentisiteten som varslingens drivere trumfet den parlamentariske.

Furre og Gustavsen sto laglig til for hogg i etterkant av varslingen. Bruddet på taushetsplikten kunne føre til at de ble stilt for riksrett. Å vise til troskap overfor egne verdier, altså at varslingen var drevet av samvittighetsårsaker, endret ikke på

det. Det visste de, men likevel valgte de å varsle. At avstemningen i Stortinget medførte at de ikke ble stilt for riksrett, endrer ikke det faktumet at de risikerte mye. Vi vet ikke med sikkerhet om det utslagsgivende for majoriteten som stemte mot riksrett, var respekt for det autentiske ved handlingen, slik det fremsto for dem, uavhengig av om de var enige eller ikke i saken, eller at de ikke anså selve taushetspliktsbruddet i denne saken som alvorlig nok for riksrett. Vi vet imidlertid, basert på saksgangens mange henvisninger til samvittighet og personlige idealer, at det var nærliggende å vurdere en slik handling med utgangspunkt i dette.

5.3.5 Konklusjon og utblikk

Vi ser at det gjennom perioden fra årsskiftet 1975–1976 og frem til sommeren 1977 skjer en kraftfull omvurdering hos Furre og Gustavsen fra en posisjon som springer ut fra det vi har kalt en *parlamentarisk autentisitet*, til en posisjon forankret i en *partipolitisk* og *individualistisk autentisitet*. I lys av teoriene til Taylor og Lehman har vi sett at denne omvurderingen er en driver bak varslingen.

I et utblikk spør vi: Hvorfor trekker vi inn en autentisitetsdiskusjon i forbindelse med varsling? Enten vi legger til grunn Taylors eller Lehman og hans kollegers tilnærming til autentisitet, har autentisitet noe å gjøre med vår ærlige og oppriktige innstilling til det vi gjør. Det gjelder åpenbart for autentisiteten vi har sport tilbake til romantikken, men også den vi har identifisert i den protestantiske tradisjonen, samt den Lehman og hans kolleger omtaler som autentisitet som konformitet. For også i de to siste tilfellene vil ens lojalitet overfor fellesskapet eller ens tilpasning til en sosial kategori eller norm anses som autentisk kun hvis den er gjort i ærlighet og er reflektert som en verdi en selv slutter opp om.

Vi kan selvsagt ikke skue inn i menneskets indre for å avdekke deres sinnelag eller egentlige motivasjon for å gjøre det de gjør. Det er heller ikke poenget. Varsling – også som diskursiv posisjon – må imidlertid forstås som noe som er forbundet med autentisitetens historie, og dens innbyrdes konflikter som vi i denne delen har beskrevet. Det er i alle fall vanskelig å se for seg varslingsbegrepets og -praksisens fremvekst uten den moralfilosofiske tenkningen om autentisitet som foreligger i sivilisasjonen vår. Dette viser en rekke varslingssaker, både i varslerne egne beretninger og i reaksjonene de møter. Skulle for eksempel presset innad i SVs styre ha kommet for en dag da Furre og Gustavsen-saken pågikk for fullt, ville nok motstanden de møtte, vært om mulig enda mer voldsom: «Handler dere ikke engang ut fra hva dere selv, i deres indre, mener er rett, men ut fra press og frykt for å miste privileger?» Da ville det ikke lenger være to former for autentisitet som sto opp mot hverandre – en individuell autentisitet opp mot autentisitet som konformitet, der man ærlig og oppriktig hengir seg til en overbevisning om at etterfølgelse

av den kollektive normen, taushetsplikten, er det moralsk korrekte. Da ville det i stedet kunne anses som om Furre og Gustavsen var inautentiske – ved å danne et inntrykk av at de handlet i tråd med sin samvittighet, mens de egentlig ikke sto for det de gjorde, men lot seg presse i frykt for å miste sin egen posisjon.

Vi har sett mange eksempler i denne boken på saker der motstanderne forsøker å svekke varslernes troverdighet ved å så tvil om vedkommendes autenticitet. Kari Breirem ble anklaget for å ha hevn som motiv og slik ikke være en «egentlig whistleblower». Med andre ord insinuerte man at det ikke handlet om å følge sin egen samvittighet og stå opp mot økonomisk kriminalitet, men om inautentisk å dekke sin egen smålighet bak en moralsk høyverdig posisjon. Odd F. Lindberg ble anklaget for egentlig å ville selfangstindustrien til livs, ikke å reagere på dyremishandling. Med andre ord kan vi si at også han ble anklaget for å være inautentisk.

Gjennomgående mener vi å se at spørsmålet om autenticitet er sentralt for hvordan varslere får adgang til diskursen, og for den bedømmelsen de blir utsatt for av omverdenen. Det er en av reglene for begrepets bruk i deler av diskursen vi har identifisert. Begrepet varsling brukes om en handling der man føler seg overbevist om at individet som utfører den, er tro mot seg selv, og ærlig brenner for å få bukt med de aktuelle kritikkverdige forholdene. Ulike former for autenticitet er eksempler på moralske utsagn vi har identifisert i den anordningen varsling inngår.

5.4 EN HISTORISK BAKGRUNN FOR VARSLINGENS UFORPLIKTETHET

Vi har i denne studien sett at varsling har vært forpliktende for en rekke personer på flere ulike samfunnsfelter. Dette er særlig beskrevet i kapittel 4, hvor vi rettet søkelyset mot de mange problemområdene som varslerne har vist forpliktelse overfor, ved å innrette kritikken sin mot disse. Varslerne har sikkert følt ulik grad av forpliktelse, eksempelvis knyttet til å tvile seg frem til å si fra. Men det faktumet at de i praksis har gått ut med sin kritikk, ofte offentlig, vitner om at de har det moralske fenomenet til felles at de i praksis har påtatt seg en slik forpliktelse.

Vi har imidlertid også nevnt at det foreligger samfunnsfelter hvor det ikke har vært varslet, eller hvor det bare har vært varslet i meget begrenset grad. Dette er tilfellet både for finanssektoren, hvor vi bare har klart å finne ett tilfelle, nemlig Røeggen-saken, og det synes å ha vært tilfellet for flere psykiatriske institusjoner i tillegg til Reitgjerdet, der man kunne ha forventet at det ble varslet (se del 3.5.3.8 og 4.2.1). Også Hole Jacobsens uinnfridde forventning om at en rekke andre ledere i det private næringslivet også ville komme til å varsle om et samarbeid med overvåkningspolitiet om ulovlig overvåkning av kommunister, kan ses i

denne sammenhengen. Trolig er det forholdet at ansatte ikke har varslet, til tross for at det objektivt har foreligget kritikkverdige forhold, en passivitet som har vært mer utbredt enn på disse tre feltene.

Det er rimelig å anta at en viktig grunn til at det ikke har blitt varslet på disse feltene, var at det ikke ble opplevd som tilstrekkelig forpliktende. Det kan rimeligvis også ha vært en rekke andre grunner enn dette fraværet av en moralsk eller individual-psykologisk motivasjon, ikke minst frykt for represalier og stagnasjon i yrkeskarriere, som jo ifølge varslingsforskningen er velkjente grunner som risikerer å medføre ikke-varsling.

Vi vil imidlertid i dette kapittelet begrense oss til å se nærmere på at fraværet av varsling på de omtalte feltene kan knyttes til en *historisk utvikling bak det problemet at verdier i sin alminnelighet kan bli uforpliktende*. Følgelig kan det oppstå et fravær av handling for å rette opp forhold som faktisk er kritikkverdige. Dette skal vi løfte frem ved å vise til noen hovedsynspunkter hos Max Weber og Jürgen Habermas hva angår to ulike forståelser av at en historisk utvikling mot differensiering kan medføre en slik mangel på verdiforpliktelse, inkludert at varsling oppleves som uforpliktende.

Ifølge Arne Johan Vetlesen (2006) fremholdt Weber at differensieringen i form av verdifærene vitenskap, moral og kunst var kjennetegnet ved rendyrkede spesialiseringer som medfører uløselige konflikter dem imellom med påfølgende opplevelser av meningstap fordi ingen verdier lenger vil virke forpliktende. Mennesker i moderne tid opplever dessuten et betydelig frihetstap fordi formålsrasjonaliteten, særlig i form av en kapitalistisk markedøkonomi, fortrenger sine rivaler og fratar mennesker frihet og makt over sine liv.

Webers fortolkning bidrar til å forklare hvorfor varsling har blitt opplevd som uforpliktende. I et samfunn med slike rendyrkede spesialisierende funksjoner kan det at verdier fremstår som uforpliktende ikke bare ha forårsaket en opplevelse av meningsløshet, tap av frihet og makt over egne liv. Opplevelsen av at verdier var uforpliktende, kunne også oppleves som noe meningsfylt og frigjørende. Man slipper kort og godt den store byrden som det å ta et omfattende ansvar for å fremme bestemte verdier ofte kan være, eksempelvis varsling, og opplever å gå moralsk fri og kan med det ha det mer komfortabelt, fritt og dermed mer meningsfylt.

Dessuten kunne spesialiseringen av moral innebære at offentligheten ble preget av ulike eksperter på moral, som med sin «bedreviten», ikke minst knyttet til en påstått nødvendighet av å tilhøre bestemte moralske fellesskap som holdt den moralske fanen høyt hevet, provoserte frem et behov blant lekfolk uten slik ekspertise for å frigjøre seg fra slike moralske forpliktelser. Dette kunne være frihet fra det å med høyt hevet fane offentlig slå kritisk ned på det man anser som galt, ved å varsle. Moralsk ekspertise har også hatt en tendens til en svart/hvitttenkning, som kan ha medført at kategoriske former for kritikk, som jo varsling kan fremtre som, ble opplevd som noe uforpliktende.

Dessuten kan Webers forestilling om at en kapitalistisk markedsøkonomi som er på jakt etter profittmaksimering, som fortrenger verdirivaler på samfunnets arena, og som fratar mennesker frihet, eksempelvis til å utøve kritikk, bidra til å forklare hvorfor varsling kan ha blitt opplevd som uforpliktende, ikke minst innenfor finanssektoren og det private næringslivet. Varsling kan åpenbart ha blitt erfart som betydelig sand i profittmaskineriet. I form av å fungere som en intern og offentlig kritikk av finansiell virksomhet, eksempelvis råsalg, risikerte varsling å svekke nettopp profittmaksimeringen og skade bedriftens omdømme. Jo mer identifisert og lojal den finansansatte ble med tanke på idealet om profittmaksimering ved å bidra til dette i praksis, jo større ble sannsynligvis skepsisen og den kritiske distansen, og dermed kanskje også selvsensuren, når det gjelder det å varsle.

Habermas er uenig med Weber i at verdisfærene er prinsipielt uforenlige, ifølge Vetlesen. Snarere fremholder Habermas at det ikke er konflikten mellom de tre nevnte verdifeltene som er årsaken til problemene, men at «verdisfærene har gjennomgått en ulikevektig institusjonalisering» ved at «det økonomiske delsystemet og dets rasjonalitets- og handlings- og integrasjonsform» har styrket sin posisjon og bredt seg ut over hele samfunnet og dermed «forstyrrer egenarten» ved livsformer som ikke er av økonomisk karakter (s. 208). Habermas ser imidlertid for seg at den historiske utviklingen i denne sammenhengen er uavsluttet. Den fremtidige historien kan by på nye muligheter for en større grad av likevektighet mellom delsystemene i samfunnet. Det kan skje ved at en kommunikativt oppnådd enighet, som allerede er til stede i delsystemene, når adskillig mer frem. Nærmere bestemt kan det vokse frem mer enighet over større deler av samfunnet om at den vitenen som ligger til grunn for kritikk av eller anerkjennelse av bestemte handlinger eller utsagn, representerer grunner som de involverte partene anser som godtakbare (Vetlesen, 2006, s. 202).

Det er tenkelig at grunnen til at varsling ble opplevd som uforpliktende på de samfunnsfeltene vi har nevnt (psykiatri, industri og finans), var at de involverte partene ikke anså grunnene og kunnskapen som lå til grunn for varslingsens kritikk, som godtakbar, kort og godt fordi de ikke hadde særlig sans for en slik form for kommunikativ fornuft. Uansett hvor gode grunner eller riktig kunnskap varsleren har kunnet oppvise for sin kritikk, har de involverte partene, forstått som mottakere av varselet, ikke godtatt disse grunnene. Det kan åpenbart ha vært tilfellet kort og godt fordi en slik type kommunikativ rasjonalitet ble sett på som mindre verdifull enn andre verdier i institusjoner man vanligvis anser som temmelig ulike. Eksempelvis kan slik rasjonalitet ha blitt trumfet både av blind lojalitet mot størst mulig økonomisk vinning, disiplinering og kontroll over psykiatriske pasienter og marginaliserte grupper som for eksempel de reisende, eller av et vel-etablert og hemmeligholdt samarbeid om ulovlig overvåkningsaktivitet.

5.5 RASJONALISERING OG SPESIALISERING – FIRE SPESIALISERINGSFUNKSJONER

Vi har sett at varslingsbegrepet artikulere forskjellige typer problemer hvis historie vi i dette kapitlet holder på å spore. I moderne samfunn blir det tiltakende prekært å kunne kompetent håndtere disse problemene, for eksempel å få bukt med faktorer som forringer folkehelsen. Modernisering kan ses på som en kontinuerlig prosess med spesialisering og spesifisering. Det kan forstås som rasjonalisering slik Habermas (1984) argumenterer. Modernisering er da kort forklart karakterisert ved en stadig fremvekst av nye spesialiserte sektorer med en spesiell autonomi knyttet til gitte normer, kunnskapsregimer og institusjoner som bærere av disse.

Begrepet kunnskapssamfunnet (Wessels et al., 2017) ble etablert omtrent samtidig som varslingsbegrepet. Et samfunn der kunnskap anses som en essensiell ressurs for kontinuerlig å forbedre seg, er i tråd med teorier om karakteristiske trekk ved moderniteten inkludert biopolitikken og befolkningspolitikken som vi tidligere har analysert. Dessuten er antallet funksjoner som skal fylles og som krever utdanning og ekspertise, stort og økende i kunnskapssamfunnet. I et stadig mer komplekst, diversifisert og kunnskapsbasert samfunn blir det i økende grad prekært at innsidere får tilgang til diskursen om forhold i deres organisasjoner.

Som Olesen (2022) tror vi at økt spesialisering og kunnskapsorientering er en viktig faktor som motiverer rapportering av kritikkverdige forhold på arbeidsplassen, og dermed fremveksten av varslingsbegrepet på slutten av det 20. århundret. Ekspertise og innsidekunnskap er nødvendig for å forutse når for eksempel tilsynelatende lovende teknologi kan vise seg å være skadelig eller til og med dødelig. I denne sammenhengen er det ikke overraskende at forskningsetikk er et viktig felt for varslingsbegrepets etablering og tidlige utvikling.

Utviklingen av varslingsbegrepet er en del av denne prosessen og er selv en slik spesialisering. Varsling trer frem som en nødvendig praksis i den «miksen» av strategier for løsninger på de problemene vi har redegjort for i kapittel 4. Slik blir det behov for å benevne, og presisere varsling og å forhandle om hva det er og bør være. Dette gir næring til begrepsetableringen. Og slik «sjaltes» varsling som praksis ut fra en bredere kategori av *avsløring av kritikkverdige forhold*. Varsling stiger frem som en spesialisert praksis, benevnt ved varslingsbegrepet. Slik skilte varslingsbegrepet rapportering fra innsiden av en organisasjon fra andre former for system-, organisasjons- og/eller samfunnskritiske praksiser, som undersøkende journalistikk, sivil ulydighet og kritisk aksjonsforskning.

Vi skal i det følgende se nærmere på at den diskursive fremveksten av bruken av begrepet varsling i etterkant av årtusenskiftet, er knyttet til noe moderne: en rasjonaliseringsprosess kjennetegnet av fire ulike spesialiseringsfunksjoner.

5.5.1 Selektiv spesialisering, ett begrep

Den første funksjonen ved rasjonalisering som spesialisering vi skal se på, er den selektive funksjonen. Vi har vist at diskursene utvikler en *seleakterende* funksjon der det over tid oppstår konsensus om bruken av *ett begrep* for å kaste lys over den kritiske praksisen varsling representerer. Etter årtusenskiftet fremstår varsling som den eksklusive og dermed spesialiserte betegnelsen på at ansatte som på grunn av innsidekunnskap har kjennskap til kritikkverdige forhold, tidvis også basert på ekspertise, melder fra i sin egen organisasjon. Adskillig flere begrep sto til disposisjon, som vi snart skal oppsummere. Imidlertid ble bare dette ene valgt ut i de ulike diskursene.

Står vi dermed overfor en diskursiv seleksjon og påfølgende overlevelse av det mest tilpasningsdyktige begrepet som deretter blir reproduisert i ettertid, som en funksjonalistisk parallell til Charles Darwins banebrytende evolusjonsbiologiske oppdagelse? Det kan se slik ut. «Overlevelse av den mest tilpasningsdyktige» er en begrepssammenstilling som første gang ble brukt av Herbert Spencer i *The Principles of Biology* (1864). Deretter ble den tatt opp av Darwin i hans evolusjonsteori i boken *The Variation of Animals and Plants Under Domestication* (1868). «Overlevelse av den mest tilpasningsdyktige» beskriver mekanismen naturlig utvalg. Det biologiske begrepet «tilpasningsdyktighet» er forstått som reproduktiv suksess, som kan knyttes til overlevelse av den levende organismen i naturen som i de påfølgende generasjonene vil etterlate seg flest kopier av seg selv.⁵⁵ Var det ikke noe slikt som etter årtusenskiftet foregikk med begrepet varsling?

Begrepet varsling vokste frem fra et forholdsvis omfattende felt av uttrykk der andre uttrykk kunne blitt utvalgt. Forløperne til begrepet varsling innenfor blant annet vitenskap, medisin og media var riktignok like hva angår å artikulere en kritisk praksis i arbeidslivet, men sprikte likevel i mange ulike terminologiske retninger. Den politiske og byråkratiske diskursen, støttet av jussen, ledet an i å innføre bruken av ett enkelt begrep ved å lovfeste varsling, som ble det etablerte begrepet.

En av grunnene til dette ordets suksess i begrepsliggjøringen var sannsynligvis dets tilpasningsdyktighet i møte med de mange ulike problemområdene vi har påpekt i kapittel 4, og dermed den bredspektrede, mangefasetterte kritiske funksjonen begrepet i praksis ble tilskrevet. Begrepet oppviser jo en tilpasningsdyktighet, fleksibilitet og plastisitet når det gjelder å kunne fungere som en lett forståelig betegnelse på kritikk rettet mot mange ulike kritikkverdige forhold. De andre forsøksvise betegnelse maktet ikke i praksis å oppvise tilsvarende tilpasningsdyktighet. Som vi har påpekt i den politiske og byråkratiske diskursen, ender det sju år lange arbeidet etter NOU 1999: 27 ikke med en klar definisjon av hva kritikkverdige forhold er.

55 https://en.wikipedia.org/wiki/Survival_of_the_fittest#cite_note-sotf-3

Omtalen av disse forholdene spriker snarere i mange ulike retninger, men varslingsbegrepet brukes likevel som et begrep som er egnet til å tilpasse seg dette mangfoldet i kraft av sin plastisitet, fleksibilitet og tilpasningsdyktighet. Det kan være noe av forklaringen på begrepets reproduktive suksess i de påfølgende årene.

5.5.2 Opposisjonell spesialisering

Den andre funksjonen ved rasjonalisering som spesialisering vi har i tankene, er den opposisjonelle funksjonen. Seleksjonen av ett begrep foregår innenfor rammene av en rekke analoge positive begreper som hadde en brodd mot negative begreper som kunne brukes som stigmatisering av varsling. Våre analyser av diskursene i kapittel 3 har påvist en serie med slike positive, verdiladede begreper og ordsammenstillinger, nærmere bestemt de følgende, som vi fremstiller i kronologisk rekkefølge og med henvisning til hvilket felt begrepene opprinnelig dukket opp i:

- sivil ulydighet som den modige samvittigheten som motiverer lojalitetsbrudd av hensyn til menneskelighet og rettferdighet (1968, se del 3.1 om statsvitenskap)
- en betydelig legeetisk svikt å forsvare Reitgjerdet som psykiatrisk sykehus (1978, se del 3.5.3.3 om Reitgjerdet)
- å avsløre usynlige strukturer som virker undertrykkende på moralske verdier (1978, aksjonsforskning)
- sjokkbok om Reitgjerdet (1979, se 3.5.3.6 om Reitgjerdet og media)
- Reitgjerdet står på tiltalebenken, Reitgjerdet på anklagebenken (1980, se 3.5.3.3 om Reitgjerdet og media)
- å skrike ut i offentligheten (1981, se 3.2 forskningsetikk)
- plikt til varsko-rop (1981, se 3.2 forskningsetikk)
- arbeidstakeres reelle ytringsfrihet (1982, se 3.3.1 juss)
- kritikk av voldtekt, prostitusjon og vold i nære relasjoner (1983, se 3.1.2 aksjonsforskning)
- å skrike ut til et uavhengig organ (se 3.3.2 juss)
- å dra i nødbremsen på et tog (1995, se juss 3.3.2)
- plystreblåsing (1995, se 3.3.2 juss)
- å dra i den røde spaken i en togkupé (1995, se 3.3.2 juss)
- å taste nummeret til VGs tusentips (1995, se 3.3.2 juss)
- å blåse i fløyta, «whistleblowing» som varsling om nedgang i ytelsene i organisasjonen (1995, se 3.1.3 organisasjonsteori)
- ansatte har alminnelig ytringsfrihet (2004, se 3.3.3 juss)
- blåser i fløyta (2004, se 3.3.3 juss)

- arbeidstakere har rett til å varsle offentligheten om kritikkverdige forhold (2004, se 3.3.3 juss)
- ansattes ytringsfrihet, ansattes alminnelige ytringsfrihet, «whistleblowing» som lojalitet mot virksomheten (2004, se 3.3 juss)
- offentlig ansattes frie ytringer (2005, se 3.6.8)
- dessuten har vi påpekt at mediene i større saker har brukt de normativt ladede begrepene «rette søkelyset mot» / «belyse», «avsløre»/«avdekke», «fremsette kritikk» / «stille kritiske spørsmål», «offentliggjøre» og «slå alarm».

At det utkrystalliserte seg enighet i praksis om bruken av det ene begrepet varsling, skjedde altså innenfor denne positive konteksten av et forholdsvis omfattende felt av begreper, ord uttrykk og termer, der det juridiske feltet bidro sterkest til seleksjonen, i det minste hva angår antallet som sto til disposisjon. Men begrepet man valgte – varsling – kan ikke sies å ha særlig typiske juridiske konnotasjoner, snarere tvert imot, noe som kan synes litt paradoksalt.

På motsatt kant har vi gjennom hele dette arbeidet streift et gammelt og veletablert begrepsfelt som var negativt innstilt til den kritiske praksisen som etter hvert ble kalt varsling. Dette avdekkes særlig i forbindelse med sakene der taushetsplikt ble henvist til som den viktigste normen varslere ble kritisert for å ha brutt da de lekket fra innsiden av sine organisasjoner. Taushetsplikten var imidlertid en del av et større begrepsfelt som vi berørte også da vi henviste til artikkelen «Whistleblower – varsler på norsk».⁵⁶ Her påpeker Raida Ødegaard at man i Cappelens store engelsk–norsk ordbok (1996) under oppslagsordet: whistle-blower (*slang*) finner oversettelsen «angiver, tyster» og «sladrehank». I Norsk synonymordbok (Gundersen, 1976)⁵⁷ kan man identifisere flere begreper innenfor dette feltet: forråde, sladre på, snikmelde, tyste på, henge ut, rakke ned på, slarve, snakke stygt om, sverte, baktale, bakvaske, overløper, renegat, sviker, forræder, judas, femtekolonnist, bedrager.

Begrepsfeltet rommer også oppdragelsesidealer om det å straffe sladrehanker, slik det kommer til uttrykk i sangen «Sladrehank skal selv ha bank for han har en lei skavank, synes selv han er så bra, men om andre vondt han sa» (Rolfsen, 1892). Sangen ble opprinnelig forfattet av Margrethe Munthe (1860–1931), som skrev flere samlinger med barnesanger. Sangene ble trykket i Nordahl Rolfsens Lesebok for Folkeskolen, som kom i et stort antall opplag fra førsteutgivelsen i 1892 og langt ut på 1950-tallet. Sangene kan ha bidratt til å sosialisere flere generasjoner av norske skolebarn inn i slike idealer med en brodd mot en kritisk praksis som var beslektet eller identisk med varsling.

56 <https://tidsskriftet.no/2000/01/sprakspalten/whistleblower-varsler-pa-norsk>

57 <https://www.nb.no/items/ca9ef5b00571a661a2ff0ae9f7094b64?page=0&searchText=sladre>

Den opposisjonelle funksjonen handler om at begrepet varsling medvirker, innenfor rammene av det nevnte positive ordfeltet, til en opposisjon mot et tradisjonelt, negativt begrepsfelt som derigjennom ble presset på defensiven, marginalisert og trolig langsomt gikk delvis ut av språkbruken.

5.5.3 Autonom og dialogisk spesialisering

Den tredje og fjerde funksjonen ved rasjonalisering som spesialisering vi har i tankene, er knyttet til den autonome og dialogiske funksjonen som inntreffer når varsling begrepsliggjøres.

Den autonome funksjonen er knyttet til at aktørene innenfor vitenskap, medisin og politikk/byråkrati utformet diskurser om varsling som i liten grad forholdt seg til de mange konkrete eksemplene på varsling «på bakken» som vi har beskrevet i kapittel 4. Bare et lite mindretall av varslingssakene tar disse aktørene opp til refleksjon ved å gå i dialog med dem og forsøke å forstå hva de handler om. I vitenskap og medisin er aktørene primært opptatt av varslingssakene innenfor sitt eget felt. Man ser varsling som et nyttig instrument til selvgransking, selvkritikk og selvforbedring. Det ser vi blant annet i forskningsetikken hos en pioner som Tranøy og i medisinen i Tidsskrift for Den norske legeforening og i tidsskriftet Michael. I disse to tidsskriftene uttaler man seg om varsling som et betydningsfullt instrument til å forbedre og derigjennom sikre kvaliteten på den medisinske behandlingen av pasienter i helsevesenet. I politikken har vi sett at uttalelser er knyttet til at Furre og Gustavsen varsler ved å bryte taushetsplikten med sikte på å avdekke hemmelighetskremmeriet i AP-regjeringen, og slik sett forbedrer den politiske kulturen på Stortinget som de selv var en del av. Innenfor vitenskap, medisin og politisk diskurs synes vi å stå overfor forløperne til og gjennomføringen av en begrepsliggjøring om varsling som er mer autonom enn dialogisk, særlig hvis man sammenligner med mediene.

Som det fremgår av kapittel 3 og 4, har mediene utviklet sine begreper og refleksjoner om varsling og analog kritisk praksis i nær dialog med de fleste av de varslingssakene vi har omtalt i kapittel 4. Mediene setter likevel sitt tunge særpreg på sakene når man omtaler dem, slik vi har påpekt i kapittel 3, særlig knyttet til å gjøre varsling offentlig. Her fokuserte vi på at «mediene er en del av beskaffenheten til det tidlige varslingsbegrepets historie og forhistorie». Vi viste til Marshall McLuhans spissformulering «The medium is the message» for å få frem at mediene ikke er nøytrale «budbringere». De er snarere autonome aktører som gjør seg selv – som offentlig fenomen og vaktbikkje – til en del av innholdet,

idet de omtaler og former våre assosiasjoner og handlemåter. Likevel betyr ikke dette at selve varslingsbudskapet totalt absorberes i mediet og mister sin særegenhet. Snarere går budskapet over fra å ikke være offentlig til å bli offentlig og blir dessuten vinklet ut fra mediets kultur, etiske og kommersielle prinsipper og lovgivning. Til grunn for denne pregningen har mediene på ulikt vis vært i dialog med varslingssakene ved å ta til seg informasjon om sakene, snakke med varslerne og berørte parter og så vurdere budskapets mulige sannhetsgehalt, forutsetninger, legitimitet, motstand og effekt. Derfor kan man si at medienes begrepsliggjøring *sammenlignet* med vitenskapens, medisinenes, politikkenes og byråkratiets er mer dialogisk enn autonom når man gjør varsling til en offentlig kritikk.

5.5.4 Spesialisering som sårbar kritikk

Den femte funksjonen ved varsling som en spesialisert form for kritikk er knyttet til dens skjørhet og manglende motstandsdyktighet sammenlignet med dens forhistorie i diskursene i vitenskap, politikk/byråkrati og etterforskende journalistikk, det vil si bærebjelker i ytringsfrihetens infrastruktur. Sammenlignet med motstandsdyktigheten og styrken i den enkelte kritikken i denne infrastrukturen fremstår varsling som et skjørt og vaklevorent byggverk. Følgelig kom varsling i vår periode og i perioden etter 2007 med nødvendighet til å stå overfor mange og store utfordringer man ofte lyktes dårlig med å takle.

Vi skal identifisere skjørheten ved varsling som kritisk praksis ved å fremheve dens forskjell fra og slektskap med dens forløpere og pionerfelter med særlig henblikk på fire mangler: institusjonell basis, utdannelsesbakgrunn, profesjonalisering og økonomisk grunnlag.

La oss først se på varslingens institusjonelle mangel – relativt sett. I den perioden vi har analysert, fikk de personene som sto bak lekkasjer som etter hvert ble begrepsliggjort som varsling, ingen støtte fra en profesjonell sammenslutning som var dedikert til deres spesialisering, til forskjell fra hva som var tilfellet for forskere og journalister. Riktignok foreslo Kari Breirem at det skulle institusjonaliseres en slik enhet under Justisdepartementet som skulle støtte varslere i deres anliggende, men det forslaget ble ikke fulgt opp politisk. Likevel fikk varslere støtte fra presse, tilsynsmyndigheter og fagforeninger. Det rokker imidlertid ikke ved fraværet av en slik profesjonell sammenslutning som kunne ha støttet dem med vesentlige personelle ressurser, sterke regler og kvalitetskontroller, som kunne ha forsterket varslingens profesjonalitet (Svensson, 2008). Internasjonalt dukket det imidlertid opp en slik organisasjon i Beograd i 2010 på initiativ av to serbiske redaktører som

var blitt utsatt for sensur: Pistaljka, som betyr «fløyte» på serbisk,⁵⁸ men noe tilsvarende i Norge kjenner vi ikke til. Komparativt sett fremstår varslingen dermed som organisasjonsløs uten muligheter for støtte fra en slik profesjonell organisasjon og derfor som en kritikk med en innebygget svakhet på dette punktet.

Dette adskiller epokens varsling fra den kritiske profesjonaliteten vi finner på de omtalte feltene som representerte dens forløpere, som på basis av deres organisatoriske ressurser fremstår som en adskillig mer motstandsdyktig kritikk. Innenfor vitenskap (samfunnsvitenskap, forskningsetikk og juss), politisk diskurs, etterforskende journalistikk og medisin var jo profesjonell kritikk avhengig av betydningsfulle organisatoriske ressurser. Svensson (2008) peker på generelle ressurser, dynamiske og presise regler for service overfor borgerne og kollegial kontroll av hvorvidt kunnskapsproduksjonen er god nok, som sentrale eksempler på en slik organisatorisk kvalitet. Disse organisatoriske «styrkene» bidro etter all sannsynlighet til at disse formene for kritikk ble mer motstandsdyktige i møte med den avvisningen, antipatien og uenigheten som man ofte støtte på.

Eksempler på forhold som bidro til en slik motstandsdyktighet, er at vitenskapelig kritikk måtte gjennomgå kollegiale kontroller knyttet til en eller flere av følgende forhold: seminarer, konferanser, tidsskrifter og forlag – før den i forbedret form fikk slippe til i det offentlige rommet. Kritikken dro også veksler på organisatoriske ressurser som administrativt ansatte og materiell infrastruktur. Kritikken ble utviklet innenfor rammene av et strengt hierarki av eksperter med ulike former for spisskompetanse som var forpliktet på strenge regler for kvalitet. Etterforskende journalistikk, på sin side var, en tidkrevende, kostnads- og arbeidskrevende kritikk som dro vesentlige veksler på de medieinstitusjoner journalistene var ansatt ved. Kollegiale kvalitetskontroller av analog type, som i vitenskap, var en selvfølgelig rutine før man publiserte kritikken.

Til tross for at de institusjonelle rammebetingelsene for varsling adskiller seg klart fra disse formene for kritikk, har vi sett i kapittelet om forløpere og pionerfelt at en rekke institusjoner på disse feltene – særlig innenfor ytringsfrihetens infrastruktur, men også medisinen – i økende grad ga direkte støtte både til dansen og legitimeringen av begrepet og til selve den kritiske praksisen. Milepæler i så måte er blant annet Stortinget, som i 1979 går inn for ikke å stille Furre og

58 På sine hjemmesider skriver organisasjonen: «Founded in 2010, Pištaljka has published more than 1,000 investigative stories on corruption, abuse of office and other forms of threats to the public interest. Many of our stories were based on tips from whistleblowers and have led to official investigations, resignations and removals of public officials. Pištaljka also publishes whistleblower's testimonies and since 2014 has been providing free legal aid to whistleblowers, including court representation, and has successfully defended more than 40 whistleblowers from retaliation and provided advice to more than 2,000 clients.»

Gustavsen for riksstett, Trondheim byrett, som i 1980 gir Solberg en mild dom for sin varslingshandling, Pax forlag, som gir ut systemkritikken til Solberg, Blom-kommisjonen, som legitimerer varslingen til Solberg, en rekke NOU-dokumenter fra 1994–2007, som gir juridisk legitimitet til varsling, Stortingets første lovgivning (2007) samt en rekke eksponeringer i medier. Mediene er positivt innstilt til varsling fordi de allerede den gangen, i kraft av sin rolle som vaktbikkje, var viktige støttespillere.

La oss så se på at varsling risikerte å fungere som en mangelfull kritikk fordi den ikke var basert på formell eller uformell utdanning i *det å varsle*, verken stor eller liten, til tross for at perioden var kjennetegnet av en utdanningseksplasjon. Mens det på tampen av vår periode i 2008 var ca. 220 000 studenter i høyere utdanning, var det ved inngangen til 1970-tallet bare ca. 50 000 studenter. Mens bare 13 % av befolkningen hadde høyere utdanning ved inngangen til 1980-tallet, hadde 32 % høyere utdanning i 2008. «Utdanningsveksten har endret befolkningens kvalifikasjonsstruktur», fremholder Molander og Terum (2008, s. 14). Varslerne fikk i perioden likevel ingen spesialisierende utdanning som kvalifiserte dem for den utfordrende rollen. I en rekke tilfeller kunne de imidlertid dra veksler på fagkunnskapen sin og kompetansen yrkeserfaringen hadde gitt dem som leger, ingeniører, politikere, journalister og samfunnsforskere, så bildet er sammensatt. Likevel kunne varslingskunnskap hypotetisk inngått som del av lavere og/eller høyere grad, i eksempelvis profesjons-utdanningene, statsvitenskap og sosiologi. Det forelå, så langt vi har kunnet bringe på det rene, ikke noen prioritert satsing på kurs, mentorvirksomhet, praktiske opplæringstilbud eller formalisert veiledning som kunne forberedt personer om de skulle komme i en situasjon der det ville være riktig å varsle. Det innebærer gjerne vanskelige overveininger for å sette en slik beslutning ut i livet på en ansvarlig og god måte, innforstått til en viss grad med hva som kan bli konsekvensene.

Fraværet av en slik type formalisert utdanning synes å adskille varslingens kritiske funksjon, både før og etter at den ble begrepsliggjort, fra vitenskap, etterforskende journalistikk og politikk, der kritikk jo var fundert i en eller flere formelle og/eller uformelle former for utdanning. Dette kompetansegrunnlaget ble for øvrig trolig endret i perioden som et ledd i kvalitetsøkningen på befolkningens kvalifikasjonsstruktur og bidro som sådan sannsynligvis til ytterligere kvalitativ kritikk fra de nevnte grupperingene.

Likevel, i kraft av sin yrkeserfaring var varslerne ofte sosialisert inn i yrkesfellesskap som la til rette kompetente forutsetninger for at de kunne øve opp en kritisk evne i møte med de spesifikke utfordringene de måtte hanskles med på arbeidsplassen sin. Mange av varslerne vi omtaler i kapittel 4 innenfor samfunnsområder som helse, olje, politikk, kommunal sektor og industri, dro etter all sannsynlighet

veksler på slik kollegial kunnskap. Det kunne være tale om ekspertkunnskap knyttet til pasientbehandling, teknologi, oljeutvinning og industriell virksomhet, som de gradvis kunne bygge opp på en arbeidsplass hvor det var adskillig vanligere enn i dag å forbli yrkeslivet ut, med de mulighetene for slik kunnskapsoverføring som det bød på.

Denne praktisk-teoretiske utdanningen har trolig spilt en viktig rolle for at både den kunnskapen og ekspertkunnskapen de kom i besittelse av, ble anerkjent av mediene som basis for at de stolte på at varslernes kritikk var riktig, og dermed som basis for at pressen valgte å gjøre varslingsene offentlig kjent. Det rokker imidlertid ikke ved det overordnede bildet. Under forhistorien, oppkomsten og etableringen av begrepet varsling manglet varsling en basis i de mange formene for formaliserte og kvalifikasjonsgivende typer utdanning med den risikoen man dermed fikk med seg på kjøpet for kvaliteten på og motstandskraften i den kritikken de ytret.

I den perioden vi analyserer, vokste heller ikke varsling frem verken som en brikke eller som en mer utbygget funksjon innenfor rammene av en ny yrkesrolle og yrkesutøvelse. Også dette adskiller varsling fra de kvalitetene som kjennetegnet yrker som varsling hadde sine forløpere og forhistorie i, blant annet etterforskende journalister, forskere og jurister.

Uten å ta sikte på å gi noen uttømmende liste kan man hevde at disse yrkene ofte var preget av følgende komplekse kvaliteter (Molander & Terum, 2008): ekspertkunnskap, et tillitsbasert ansvar (publikum stoler på deres kompetanse, yrkesutøveren påtar seg ansvaret å løse publikums problemer/saker på best mulig vis), makt (tilliten innebærer at publikum gjør seg sårbar for yrkesutøverens kunnskap/makt), det tillitsbaserte ansvaret innebærer at yrkesutøveren må begrunne sine handlinger, yrkesutøvere er kunnskapsanvendere med oppvøde ferdigheter som kombineres med situasjonsinnsikt, de har en profesjonell motivasjon, utfører tjeneste- eller produksjonsytningen av akseptert kvalitet, er effektive, behovstilpasset, forplikter seg til å tjene visse allmenne interesser, er en del av en sammenslutning og har bestemte grupper av borgere som mottakere.

Hvor mange av disse kvalitetene kjennetegnet de varslingsene vi har sett på i de offentlige sakene i kapittel 4? Varslere i perioden var ikke eksperter i det å varsle, selv om de ofte hadde ekspertkunnskap om den saken de uttalte seg om. De nøt varierende grad av tillit fra publikum hva angår om deres kritikk medførte rettighet. Dermed hadde de trolig begrenset makt over de borgerne som eventuelt ble berørt av deres varsling. De fleste synes å ha vært uerfarne hva angår å fremme slik kritikk, og fikk dermed heller ikke utviklet slike ferdigheter eller karakteregenskaper. I flere saker som vi omtaler i kapittel 4, viste de imidlertid effektivitet; det ble nemlig ryddet opp. I andre saker vet vi ikke hva som skjedde. De imøtekom neppe et behov for kritikk artikulert fra ledelsen og ansatte i deres egen organisasjon. De

ser imidlertid ut til å følt seg forpliktet på allmenne interesser, i og med at de var villig til å la pressen eksponere deres kritikk i det offentlige rommet.

Samlet sett har sannsynligvis mangelfull opplæring og opptrening av ferdigheter *spesifikt relevant for varslingsaktiviteten* gjort det vanskeligere for varsling å få gjennomslagskraft. Likevel fremsto varslere i en del tilfeller, slik vi har påpekt i kapittel 4, som effektive i kraft av å forårsake opprydning og positiv endring, noe som ikke minst skyldtes at pressen gjorde kritikken offentlig, og dermed tilførte den kraft. Med Talcott Parsons kan vi derfor hevde at varslere bare et stykke på vei kan assosieres på linje med «det profesjonelle komplekset» som hadde sin basis i utdanningsekspløsjonen (Parsons, 1970, s. 36). Ifølge Parsons besto dette komplekset av «occupational groups that perform certain specialized functions for others ('laymen') in the society on the basis of high-level and specialized competence, with the attendant fiduciary responsibility» (Parsons, 1969, s. 40).

Sist, men ikke minst fremstår varsling i perioden heller ikke som en aktivitet som nøt godt av økonomisk begunstiging, noe som kanskje kunne ha bidratt til at den hadde blitt ble mer levedyktig over tid, selv om det ville vært lett dermed å mistenke dem for kun å ha egoistiske motiver, og derfor anse kritikken som uriktig. I perioden mottar de personene som varslere, ingen økonomisk godtgjøring, belønning, lønn eller annen form for økonomisk støtte for sin kritiske innsats. De får heller ingen kompensasjon for inntektstap hvis de urettmessig blir tvunget ut av stillingen sin, uansett hvor samfunnsgagnlig den måtte bli oppfattet som og faktisk vise seg å være. Rettens vei kunne man nemlig ikke gå for å kreve en slik kompensasjon fordi det ikke fantes lovgivning.

Dette fraværet av økonomisk trygghet og beskyttelse adskiller varsling et stykke på vei fra de yrkesgruppene som representerte varslingens forhistorie, og derunder til dels fra den kritikken de gikk i bresjen for. Men varsling er ikke en yrkesrolle som kan sammenlignes med disse yrkene. Dessuten var jo varslere ansatt i en lønnet stilling som sikret dem økonomisk. Slik sett ligger de på linje med journalister, samfunnsforskere og dommere. De kunne som dem i perioden basere seg på økonomisk beskyttelse og trygghet når de fremmet sin kritikk, men risikerte når kritikken var særlig kontroversiell, å utsette seg for gjengjeldelser som eksempelvis å bli oppsagt eller frosset ut av sin stilling, slik overlege Edenbrandt ved Bærum sykehus trolig er et eksempel på. For mange slik «bråkebøtter» og «kranglefanter» var det nok vanskelig å finne seg en ny jobb. Dette adskilte varslernes kritikk fra kritikken til yrkesgruppene vi sammenligner med. Deres kritikk var, selv om den var særlig kontroversiell, basert på stabil inntekt fra et arbeid de var utdannet og autorisert til å utøve. Dermed bidro et stabilt økonomisk grunnlag til at kritikken deres, uansett hvor spiss den var, ikke bare fungerte som levedyktig over lengre tid, men også som en kritikk med høy status. Den var i realiteten økonomisk høyt verdsatt av samfunnet.

Noe lignende var ikke tilfellet med varsling og varslere. Varsling vokste snarere frem som en spesialisert form for kritikk som manglet enhver form for økonomisk beskyttelse, uansett hvor mye samfunnet sparte på de feilene som ble avdekket og rettet opp, og uansett hvor store feil varslingen rettet opp. Varslere ble derimot ofte utsatt for utfrysning, marginalisering og mobbing, noe som kunne ende med at de i kortere eller lengre perioder mistet jobben, og med det økonomiske grunnlaget for sin eksistens.

5.5.5 Konklusjon

I et konkluderende perspektiv vil vi påpeke at da varsling begrepsliggjøres som en spesialisert form for kritikk, særlig i den siste delen av perioden 1968–2007, fremstår denne kritikken terminologisk sett med en vellykket selektiv funksjon. Ett begrep selekteres og nyter terminologisk suksess i en rekke påfølgende år, slik at begrepet blir reproduisert i et utall av skriftlige så vel som muntlige dokumenter, først i lovs form og deretter i organisatoriske regler så vel som på folkemunne. Også begrepets evne til å utøve opposisjon mot stigmatiserende begreper som illojalitet, svik og angiveri, og presse dem på defensiven, var vellykket, vel å merke innenfor rammene av et forholdsvis bredt felt av positive «støtte»-begreper som ansattes yringsfrihet, å slå alarm, trekke i nødbremsen og lignende.

Men disse terminologiske suksessene hva angår form, står i klar kontrast til de manglene som kom til å prege varsling som en spesialisert praktisk kritikk. Som praksis utviklet varsling seg til å bli mangelfull hva angår dens forankring i organisasjon, utdanning, yrke og økonomiske fordeler, sammenlignet med de spesialiserte formene for kritikk som den vokste frem av og sto i takknemlighetsgjeld til. Kanskje kan vi bruke Habermas' uttrykk «ulikevektig institusjonalisering» (Vetlesen, 2006) for å fange opp forskjellen i betydning og makt mellom disse spesialiserte formene for kritikk. Samfunnet differensierer ut varsling som et felt for kritisk praksis som fremstår som temmelig ubeskyttet, komparativt sett, men vellykket terminologisk. Varsling fremstår som et relativt sett svakere byggverk av kritikk, men smykker seg med et begrep som fikk høy status, særlig ved å bli innlemmet i en normsettende lovgivning. Differensieringen fremstår med andre ord kanskje som et paradoks hva angår spenningsforholdet mellom form og innhold, men samtidig som et uttrykk for at et suksessfullt begrep idealiserte en praksis som relativt sett slet med å vinne frem og få vind i seilene.

Mot denne bakgrunnen kan vår analyse kanskje sies å ligge vel så mye i nærheten av Webers pessimistiske kritikk av moderne differensiering. Hos Weber virker ingen verdier lenger forpliktende, heller ikke varsling. Annerledes kan vi se det i Habermas' mer optimistiske forståelse av en ulikevektig institusjonalisering –

her varslingens relative mangler knyttet til de sammenligningene vi har påpekt. Verdisfærene bærer likevel i seg uavsluttede muligheter for en mer likevektig balanse, ifølge Habermas,⁵⁹ og dermed for en utvikling hvor varsling får en styrket institusjonalisert posisjon etter 2007. Hvorvidt det var tilfellet, er et tema i bind 2.

Det er kanskje et tankekors at vi ender opp blant annet med å fokusere på et slikt spenningsforhold mellom form og innhold, tatt i betraktning de funnene vi har gjort i denne studien. Den brede politiske og byråkratiske prosessen – som fra og med Ytringsfrihetskommisjonens rapport av 1999 og gjennom en hel rekke offentlige utredninger (se del 3.6) munner ut i lovgivningen som definerer og beskytter varsling – kan jo gi inntrykk av et samfunn som har prioritert og styrket varsling som kritisk praksis snarere enn å legge svake forutsetninger til rette for den. Dessuten kan bildet vi tegner i kapittel 4 av de mange og viktige varslingssakene som ble gjort til offentlig kritikk av en presse som langt på vei var sympatisk innstilt til varslerne og deres anliggende, også gi inntrykk av fremveksten av en bred og derfor sterk offentlig kritikk. Og som om ikke det var nok, gir vårt biopolitiske perspektiv et analogt inntrykk; varsling vokser frem som et nyttig instrument i et moderne samfunn til å styrke kvalitetene i en befolkning som man ønsker at skal være produktiv, effektiv og helsefremmende. Men disse sterke sidene ved varsling i perioden fungerte som motsetning til de organisatoriske, økonomiske, profesjonelle og kunnskapsmessige svakhetene vi har identifisert i dette kapittelet.

Hvordan man samlet sett skal vurdere balanseforholdet mellom sterke og svake sider ved varsling i perioden, fremstår som et viktig diskusjonstema i etterkant av denne studien. Men uansett hvor man ønsker å legge hovedvekten, er det neppe til å komme forbi at svakhetene som kjennetegner varsling i perioden, kan bidra til å forklare de problemene varslere støtte på både i vår periode og etter 2007, da de satte sin kritikk ut i livet.

5.5.6 Avsluttende betraktninger: modernitetens spesialisering og varsling

Det vi har omtalt som en historisk makt-politisk anordning og motstand innad i denne – som vi har identifisert at varslingen og varslingsbegrepets fremvekst er en del av – består av flere elementer. Vi gjentar at vi med *anordning* forstår det nettverket forskeren identifiserer av blant annet lover, diskurser, institusjoner, administrative tiltak og vitenskapelige, politiske og moralske utsagn, som henger

59 For en nærmere fremstilling av disse to analysene av moderne differensiering, se Vetlesen (2006). Habermas' verk *Theorie des kommunikativen Handelns: En kritisk gjennomgang*. Sosiologisk tidsskrift, 14(3), 199–218.

sammen. Vi har sett på Grunnlovens betydning, derav yrtingsfrihetsparagrafen, og på arbeidsmiljøloven og dens varslingsbestemmelser. Vi har også sett på diskursene som varslingsbestemmelsene både springer ut av og er en del av. Pressen som institusjon og de funksjonene den har hatt for etableringen av varslingsbegrepet og de diskursene det inngår i, har vi også analysert betydningen av. Dessuten har vi identifisert moralske og filosofiske utsagn som del av anordningen, og da spesifikt om autentisitet, samt opplysningsfilosofiske idealer som frihet (inkludert yrtingsfrihet), demokrati, rasjonalitet og fremskritt.

Elementene vi så langt har presisert, kan vi så påvise hvordan henger sammen med både varslingsrelevante administrative tiltak og politiske utsagn. Politiske utsagn om verdien av den frie yrtingen og dens bidrag til en kritisk, diskuterende offentlighet reflekteres i de nevnte lovene så vel som i politiske og byråkratiske dokumenter vi har undersøkt. Det samme gjelder for politiske utsagn om verdien av den frie yrtingen som *middel for å utrette noe*. Nærmere bestemt er dette *noe* håndtering av for eksempel underslag av økonomiske midler eller trusler mot folkehelsen – i strid med det vi i den større sammenhengen kan sortere under befolkningspolitiske interesser. Det er imidlertid også håndtering av forhold som er i strid med andre normer og prinsipper som det er stor oppslutning om, som menneskerettigheter, dyrs rettigheter og miljøhensyn. Dessuten er frihetskamper – ikke minst de som manifesterte seg intenst under 1968-opprøret – og det mer åpne samfunnet vi ser fra 1970-årene, elementer i denne anordningen. Vi har vist at tenkning og verdisyn forankret i den politisk radikale venstresiden, har vært blant elementene i varslingsens fremvekst, ikke minst når det gjelder avdekking av inhuman behandling i helseinstitusjoner.

Så langt har vi imidlertid pekt på elementer som er svært omfattende. Mange fenomener i vår tid kan sies å stå i forbindelse med flere av disse elementene. Det sentrale elementet som på et vis *sirkler* varsling nærmere inn, er *spesialisering*. Kort sagt: Med fremskrittsidealet og teknologisk utvikling blir en rekke av elementene i den infrastrukturen som kjennetegner våre samfunn, stadig mer komplekse. Det innebærer at en økende grad av arbeidsstyrken er stadig mer spesialisert, ikke minst i form av informasjons- og kommunikasjonsteknologi. For å kunne håndtere de store problemområdene vi har beskrevet i denne boken, blir innsidere viktige. Dessuten må vi ytterligere fremheve at vi må se dette i sammenheng med autentisitetselementet. Når det gjelder autentisitetselementet, som del 5.3 tar grundig for seg, leder det oss også mot et element av individualisme. Vi bør også se på økt spesialisering som noe som er gjensidig forbundet med vår tids individualisme. At ens identitet er delvis knyttet til ens yrke og av betydning for ens statusopplevelse, er intet nytt. Men tiltro til at ens subjektive verdensanskuelse har en unik verdi, i kombinasjon med selvforståelsen av at man sitter på et spesialisert innsyn, bidrar til å forklare varslingsens fremvekst.

Det presserende spørsmålet vi også må adressere mer prinsipielt, er på et vis det banale om hvorfor varslere møter så mye motstand. Det er heller ikke uten grunn at vi har kalt dette siste kapittelet «varslingen som del av en historisk makt-politisk anordning og *motstand innad i denne*». Ett allerede analysert anliggende er varslere som – kort oppsummert – varsler om brudd på etiske prinsipielle normer, men som utfordrer biopolitiske interesser. Det kan for eksempel være påstander om menneskerettsstridig behandling i psykiatriske institusjoner. En tettere mer individuell og tilpasset oppfølging av enkeltindividet er imidlertid potensielt i strid med en rasjonell, effektiv drift der det skal komme mest mulig ut av offentlige midler.

Men hva med de sakene der varsleren handler i tråd med samfunnsøkonomiske og befolkningspolitiske interesser? Vi bør ikke unnlate å nevne det kanskje åpenbare: Det å yte motstand og ytre kritikk på en arbeidsplass rører ved psykologiske grunnvilkår. Og nå forutsetter vi at det dreier seg om varsling om forhold som lever opp til en norm med stor oppslutning når det gjelder hva som kvalifiserer som kritikkverdige forhold i en organisasjon. Ens status, makt, autoritet, grådighet og/eller kanskje identitet kommer under press – og i forlengelsen av dette ens organisasjons omdømme. Slik sett er det menneskelig å ville varslerne vondt. Instinktet som leder en til å dekke over, så godt man kan, er på et vis universelt og gjør seg gjeldende også overfor en rekke andre «irriterende» granskere, som pressen, politiet, forfattere, kunstnere og andre som er opptatt av å få urett frem i lyset.

Men de som tvilholder på sin egen posisjon, til tross for at «hele verden» etter hvert vet at de tar feil, kan være farlige – men også komiske. Og de som går gjennom ild og vann for at kritikken deres skal få gjennomslag, kan være ubegripelig viktige i sin tid – og like fullt også komiske. Vi viser herved til vår epilog.

6. Epilog. Varsling og humor – teori og praksis

Den som kun
Tar spøg for spøg
Og alvor
kun alvorligt
han og hun
har faktisk fattet begge dele
dårligt.

Denne teksten er hentet fra s. 1 i boken *Gruk fra alle årene I*, forfattet av Piet Hein (1969). Piet Hein var en dansk lyriker, matematiker, ingeniør, oppfinner og filosof. Han arbeidet tverrfaglig lenge før bølgen skyllet inn over og satte et langvarig preg på norske forsknings- og utdanningsinstitusjoner. Hein er kjent over store deler av verden, særlig for sine gruk, men også for sin formgivning og superellipsen. Han ble av noen regnet som et universalgeni fordi han maktet å briljere både innenfor deler av naturvitenskapen og kunst.

Ordet «gruk» er en sammenskrivning av «grin» (som på dansk betyr latter/smil) og «suk», som kan lede tanken mot både det lattermilde og det litt melankolske, som to sider av samme sak. Kanskje siktet Piet til livet i sin alminnelighet? Gruk er jo små og stilsikre dikt hvor forfatteren kommuniserer klokskap om alt mellom himmel og jord: narrens kall, sanger, kinesisk te, kultur, kjærlighet, monumenter, godhet, duft, diagnoser, årstider, fluer, mot og fotografier, for bare å nevne noen av alle fenomenene i livet som denne boken retter søkelyset mot.

Under pseudonymet Kumbel Kumbell utga han poetiske kommentarer i avisen Politiken på 1930-tallet. Etter hvert vokste de til en egen sjanger. I alt 10 000 er utkommet, fordelt på 20 bind. Piet Hein oversatte alle selv; noen av dem ble skrevet direkte på engelsk, tysk eller esperanto. Grukkenes er illustrert av ham selv med små strektegninger. En av vignettene har vi plassert til slutt i denne boken for å visualisere den nære sammenhengen mellom spøk og alvor når det gjelder varslingens ulike funksjoner (Lome, 2024).

Så langt har vi i denne boken forsøkt å forstå den historiske fremveksten av begrepsliggjøringen av varsling og den tilhørende praksisen som et utpreget

seriøst prosjekt. Vi har kun satt søkelys på seriositeten i de uttalelsesmønstrene vi har analysert som drivkrefter i fremveksten, og vi har kun ansett selve den kritiske praksisen som seriøs. Med Piet Heins bruk vil vi avslutningsvis streife at det også har vært humoristiske forhold i mønstrene vi har sett på av uttalelser, og at humor dessuten har vært knyttet til konkrete ting varslere har gjort. Slikt sett synes varsling som humor å ha fungert som et våpen i alvorets hender. Som vi skal se, er imidlertid risikoen at den som bruker våpenet, kan komme til å «skjære seg på det». Det er som kjent slik at humor har makt til å gjøre både andre og en selv til latter, uavhengig av hva slags intensjoner man måtte ha. Vi skal i dette kapittelet forsøke å vise nettopp det gjennom en analyse av tre utvalgte eksempler hvor vi drar veksler på sentrale teorier om humor.

Innledningsvis i denne boken har vi allerede streift at det foreligger en sammenheng mellom varsling og humor. Vi brukte Ibsens *En folkefiende* til å sette vår egen definisjon av varsling på dagsordenen. I et brev til sin forelegger Hegel ved Gyldendals forlag i København fremholder Ibsen at han er i tvil om hva han skal kategorisere stykket som. Er det et skuespill eller et lystspill (Mørkhagen, 2019, s. 513)? Leser man stykket som et lystspill, kan man få øye på elementer av humoristiske forhold rundt Stockmanns varsling. Stykket balanserer nemlig her og der mellom komedie og tragedie.

I fjerde akt er vi i et stort forsamlingslokale hvor dr. Stockmann «klikker». Han skjeller ut sine motstandere etter noter for deres feighet. I «stigende opphisselse» roper han at hele det «løgnaktige samfund» (som ikke vil erkjenne den sannhet han har proklamert, at badet er forurenset) bør «jævnnes med jorden». Er han en fryktløs sannsiger som henger ut andre til latter, eller en klovn og narr som ikke behersker begrensningens kunst og dummer seg ut – eller begge deler (Hagen, 2023)?

Også andre tekster vi har benyttet oss av, har berørt at varsling har en humoristisk funksjon. Når Ytringsfrihetskommisjonen av 1999 påpeker at det å bli kritisert offentlig i vår moderne tid har noe av den samme funksjonen som gapestokken hadde i sin tid på kirkebakken, settes vi også på sporet av varslingens latterliggjørende funksjon. I gapestokken ble man som kjent hengt ut til spott og spe og gjort til latter. Både varsleren og den det varsles om, risikerer å vekke latter.⁶⁰

60 Ytringsfrihetskommisjonen av 1999 fremholder at: «Offentligheten som grunnlag for kontroll av såvel den offentlige som den private makt er også et aspekt ved institusjonaliseringen av demokratiets offentlige rom. Det kan argumenteres for at det er her, snarere enn i de rettslige prosedyrer, at enkeltindividets viktigste vern mot maktovergrep ligger. Kontrollfunksjonen hviler på en allmenn frykt for offentlighet, eller det vi kan kalle gapestokkeeffekten. Å bli utsatt for kritikk i offentligheten synes for mange å være mer skremmende enn formell straff. Denne kontrollfunksjonen ivaretas først og fremst av mediene» (s. 24).

Når det gjelder de tre varslingssakene vi vil drøfte i lys av teori, har vi valgt ut Reitgjerdet-saken og Loran C-saken, og det særlig av én grunn. Vi mener at tematikken i disse sakene egner seg for en teoretisk påvisning av at varsling har hatt en humoristisk funksjon. Vi ønsker med dette å påvise en tendens i vårt materiale, som imidlertid kan være et symptom på en mer omfattende dobbeltfunksjon av seriøsitet og humor enn det analysen i dette kapittelet makter å få frem.

Ifølge Sjaastad og Gaare (2012) foreligger det tre teorier om humor som regnes som de mest dominerende. Den første er overlegenhetsteorien, som opprinnelig ble utviklet av Aristoteles, og videreutviklet av Thomas Hobbes. Den andre er den såkalte inkongruensteorien, som ble utforsket av Immanuel Kant og Søren Kierkegaard. Den siste kalles forløsningsteorien; Sigmund Freud utformet den innenfor rammene av sin dybdepsykologiske teori og praksis.

Overlegenhetsteorien handler om å være humoristisk på andres bekostning, slå vitser om dem, for eksempel, eller, som Aristoteles sier, å oppvise «dannet frekkhet» og dermed kunne triumfere ved å trække på andre og latterliggjøre dem. Men bare hvis publikum ler av den fornærmede, kan fornærmeren triumfere, fremholder Sjaastad og Gaare. Hobbes' innfallsport er ifølge forfatterne knyttet til: «Laughter is nothing else than a sudden glory arising from the sudden conception of some eminency in ourselves, by comparison with the infirmity of others, or with our own formerly» (Sjaastad & Gaare, 2012, s. 15–16).

Hobbes og Aristoteles advarer imidlertid mot slik humor fordi den er knyttet til skadefryd og mangler seriøsitet og en nobel karakter. Teorien er utformet i to varianter: overlegenhet ovenfra, der man sparker nedover, og nedenfra, der man sparker oppover. Forfatterne illustrerer teorien ved å vise til en fornærmelse formulert av den tidligere franske statsministeren George Clemenceau: «Amerika er det eneste land i historien som har gått rett fra barbari til dekadanse uten å ta omveien om sivilisasjon» (s. 43). Man må vel tro at dette er et spark oppover, selv om Clemenceau neppe ville vært enig i det.

Inkongruensteorien er knyttet til at når man sammenstiller tema som tilsynelatende ikke passer sammen i det hele tatt, så viser det seg likevel at de plutselig på uventet vis sammenfaller godt og kan gi en ny forståelse. Kant og Kierkegaard utforsker denne formen for humor knyttet til søkelys på diskrepansen mellom ideal og virkelighet, mellom forventning og faktiske hendelser. Sjaastad og Gaare påpeker at Kant i sitt estetiske hovedverk, *Kritikk av dømmekraften* (1790) definerer humorens natur på denne måten: «Det må være noe fornuftsstridig (hvori forstanden ikke kan finne noe velbehag) i alt som skal fremkalle en skakende latter. Latteren er en affekt oppstått ved en plutselig forvandling av en anspent forventning til intet» (Sjaastad & Gaare, 2012, s. 74).

Forfatterne tolker sitatet dithen at vi forventer en forstandig regelmessighet som plutselig ikke er der, og det komiske ved dette påkaller latter. De illustrerer det med følgende eksempel av Wilhelm Bore: «Rembrandt malte 700 malerier. Av disse eksisterer fremdeles 3000», og Joseph Addisons munterhet «Hvorfor skal vi gjøre noe for fremtiden? Hva har fremtiden gjort for oss?», for ikke å snakke om den modernistiske poeten William Butler Yeats' britiske vittighet: «Noen mennesker sier det finnes en Gud, andre at det ikke gjør det: Sannheten er nok et sted midt imellom» (s. 75–76).

Forløsningsteorien er knyttet til psykoanalysens opphavsmann, Sigmund Freud. Han påpekte at grunnen til at noe er humoristisk når vi ler og bryter ut i latter, for eksempel av en god vits, er en plutselig og befriende forløsning i form av en lystfølelse som gjør oss fri fra en uutholdelig spenning som har bygget seg opp i psyken på basis av en forutgående undertrykkelse, ofte selvundertrykkelse, blant annet av seksuelle fantasier. Fortrengninger av forhold vi ikke vil være ved, kan via humor, lik en ventil, likevel tillates av psyken å få komme til overflaten i bevisstheten ved å bli omtalt. Freud utforsker slik humor i boken *Vitsen og dens forhold til det ubevisste*.⁶¹ Hans oppfatning er at det er en analogi mellom drømmer og vitser, riktignok er førstnevnte «kongeveien til det ubevisste», men vitsen er kjøkkenveien! Å kunne le av seg selv og ikke bare av andre er ifølge Freud en viktig funksjon ved humorens forløsning (1994, s. 88).

Figur 6.1: Sigmund Freud, 1905. Foto: Ludwig Grillich, Public Domain

61 Se Sigmund Freud: *Vitsen og dens forhold til det ubevisste*. Forord av Tor ulven. Pax. 1994.

For vår del er det nærliggende å illustrere Freuds poeng med en historie om en middag som ble avholdt i regi av den norske Forsvarskomiteen trolig en gang på slutten av 1970-tallet eller begynnelsen av 1980-tallet. Per Hysing Dahl, som i sin tid satt som representant for Høyre (1973–1981), skal med samtlige av komiteens ærverdige representanter til stede ha holdt en tale om den store betydningen av forsvarssaken. Han ønsket imidlertid ikke å bli oppfattet som kategorisk forsvarsvennlig, så under talen, med sin kone sittende ved siden av seg, skjøt han inn en selvforherligende kommentar: «Egentlig er jeg pasifist.» Umiddelbart løftet konen kniven og klinket deretter eggen mot glasset. Det ble stille før hun lattermildt utbrøt: «Egentlig er jeg jomfru.» Om Hysing-Dahl lo av seg selv, skal være usagt, men muligheten var der.

Vi skal nå bruke de tre humorteoriene til å kaste lys over de tre varslingssakene vi har valgt ut. La oss først gå til en skandale, Reitgjerdet-saken. Skandalen har – som vi har vist, forårsaket av at Solbergs systemkritiske varsling gjennom mediene, forlaget og rettssaken – kastet et offentlig lys over at «presteskaper i hvite kapper», legene og den medisinske ledelsen behandlet noen av de aller svakeste i samfunnet, psykiatriske pasienter, stikk i strid med samfunnets normer (Rabben, 2020, s. 190). Slik sett føyer Solbergs systemkritikk seg inn i bildet av annen forutgående offentlig kritikk, nemlig av det kirkelige presteskaper. Solberg avslører at ikke bare legene ved Reitgjerdet, men også deres interne støttespillere i helsevesenet hadde opptrådt tilsvarende arrogant og umenneskelig «ovenfra og nedad» i møte med pasientene ved sykehuset som «de kirkelige hyrdene» hadde gjort med sine «villfarne får». Kanskje lå det allerede i denne arrogansen, som tiden var i ferd med å løpe fra (Solberg påpeker hvor immun Reitgjerdet var mot kritikk inneni fra, Solberg, 1979), en kime til noe humoristisk, nemlig at man risikerer å dumme seg ut i offentlighetens øyne – eller for å si det mer folkelig: drite seg loddrett ut – hvis man er tilstrekkelig akterutseilt sammenlignet med samtidens normer.

Med utgangspunkt i overlegenhetsteorien faller det et tragikomisk skjær over legenes pasientbehandling ved Reitgjerdet sykehus. Legene ble først hengt ut offentlig nedenfra av Solberg og gjort til latter ved en rømningsaksjon og en bok for dernest, gang på gang, å bli hengt ut offentlig ovenfra: av pressen, Pax forlag, Trondheim byrett, Blom-kommisjonen og regjeringen Willoch. Sykehuset ble følgelig hengt ut i en slags offentlig knipetangsmanøver eller gapestokk, som fikk en stadig mer kritisk funksjon etter hvert som stadig flere institusjoner kom på banen med sine uttalelser. Alle de nevnte kritikerne påviste ut fra en overlegen posisjon av ekspertbasert kritikk en nærmest total kvalitetssvikt, tragikomisk nok, i den medisinske behandlingen av pasienter ved et sykehus som til de grader burde visst bedre, men definitivt ikke gjorde det, og derfor avslørte sin åpenbare underlegenhet.

Inkongruensteorien kaster et komisk skjær over analoge sider ved sakens historikk. Med Kants posisjon i *Kritikk av dømmekraften* kan vi påpeke inkongruensen mellom ideal og virkelighet, forventning og faktiske hendelser på sykehuset. Selvfølgelig er det rimelig og fornuftig å forvente at en medisinsk ekspertinstitusjon, som et psykiatrisk sykehus, bedriver kvalitativt god medisinsk behandling av sine pasienter ut fra medisinske idealer på feltet. Når så denne fornuftige forventningen blir gjort til intet i møte med den brutale virkeligheten som fant sted i det medisinske personelllets behandling av pasientene, foreligger det noe så fornuftsstridig at det kan vekke en affekt, en skakende latter, skal vi tro Kant. Og det skal vi vel?

Vender vi blikket fra disse overordnede trekkene ved saken til noen av dens enkelte bestanddeler, er det lett også der å få øye på komiske trekk når vi drar veksler på teori. Vi skal i det følgende analysere fire situasjoner i sakens forløp.

Den første situasjonen vi skal se på, er den mislykkede aksjonen da Solberg og pasienten «gikk i baret» for første gang. Søndag 22. oktober 1977 klarte Solberg å smugle en pasient ut av Reitgjerdet, praiet en taxi og fikk kjørt ham til Værnes i håp om at han klarte å komme seg til Oslo og legge frem sin sak for pressen. Slik gikk det imidlertid ikke. På Værnes feiret pasienten sin nye frihet med et par øl. Han ble visstnok på en snurr og somlet såpass at han ikke rakk flyet. Han skal ha gått ut på rullebanen og bedt om et privatfly, noe som fikk alarmen til å gå på flyplassen. De kontaktet politiet og fortalte om den rare personen. Politiet ankom og brakte pasienten tilbake til Reitgjerdet. Der støtte de på vakthavende lege Svein Solberg, som de ga beskjed om å ta bedre vare på sine pasienter.

Kanskje trenger man ikke teori for å få frem at denne mislykkede varslingsaksjonen har sine humoristiske sider. Som forfatterne skriver, har humor noe ved seg som teoriene ikke kan gripe. Det er noe burlesk, viltert, absurd og surrealistisk ved dette hendelsesforløpet generelt sett og ved det at man ettertrykkelig mislyktes, som kan få en leser til spontant å både humre og le.

Drar vi likevel veksler på teori, er det nærliggende å si at vi kanskje har å gjøre med noe komisk når en inkongruens der to forhold som aldri hadde hatt noe med hverandre å gjøre, likevel får mye å gjøre med hverandre: en pasient på rømmen som er på en snurr, og som forsøker å komme seg ut av en knipe ved å stikke av i et privatfly, og politiet som tropper opp for å fakke vedkommende. Enda mer iøynefallende er nok det humoristiske når inkongruensen er knyttet til to andre forhold som heller aldri hadde hatt noe med hverandre å gjøre, men som likevel blir stilt tett sammen: politiet som bringer den rømte pasienten tilbake til Reitgjerdet til den vakthavende legen, som de tror er ansvarshavende i ordinær forstand. I realiteten er legen snarere en «narr eller klovn» som har narret dem, og kommer til å narre dem igjen noen få timer senere.

Den andre situasjonen vi skal se på, er den vellykkede rømningen. Mange år senere ser Solberg tilbake på det som da skjedde, og uttaler følgende om neste sjakktrekk han sto bak, bare timer etter at politiet hadde forlatt sykehuset:

[...] så arrangerte jeg følgende: At jeg hadde blitt slått ned, jeg kravlet i tre timer i snøhaugen utafor inngangsdøra der, knuste brillene mine og ble lik-som funnet nedslått. Og ble tatt hand om på en avdeling. Politiet ble tilkalt, og jeg trur ikke de trudde så fælt mye på meg når sant skal sies. Men jeg gikk nå fri den gangen. Så samordnet vi dette ved at vi dro ut til en med-sammensvoren, får jeg kalle det, utafor byen. Farget håret til pasienten, knall rødt. Jeg må jo flire, selvfølgelig. Det blei jo utrolig mye komikk i dette her (Evensen et al., 2010).

Her er det fristende å bringe inn nok en tenker som tok latteren på alvor, nemlig den franske filosofen Henry Bergson (1901). For ham har det komiske sitt utspring i en svikt i tilpasning til omgivelsene våre. Det innebærer et brudd med den fleksibiliteten og smidigheten vi forventer å se rundt oss. Tilværelsens krav om smidighet står i kronisk opposisjon til et annet grunnvilkår ved tilværelsen, nemlig det uforutsette. Og sammenstøtet mellom disse vekker latteren. På det mest konkrete planet handler det for eksempel om å se oss for og ikke være «klønete», slik at vi ikke snubler eller kommer borti noe ved et uhell. Men det dreier seg også om å ikke la seg låse i rigide rutiner og handlingsmønstre, slik at ens svar eller gest i en situasjon plutselig er malplassert. Når en situasjon krever at mennesket fører seg smidig, men vi reagerer med stivhet, dukker latteren opp, ifølge Bergson. Og da har vi også koblet ut empatien, vil han si; vi tillater oss å ikke føle med «stakkaran», derfor er hen komisk for oss. (Hvis fallet viser seg å være kritisk, dukker ikke latteren opp, eller den stilner i alle fall snart hos de fleste.)

Solberg som kravler nedslått rundt i snøen og til og med knuser brillene sine, er en Solberg som på flere nivåer ikke har klart å bevare smidigheten i møte med omgivelsenes lumskheter. Det må ha vært et komisk syn, og vi kan se for oss at Solberg humret selv, halvblind om kapp med kavingen.

Med Freud og teorien om den forløsende latter kan vi hevde at Solberg ler av seg selv fordi han har opptrådt lik en narr eller klovn. Kanskje viser sitatet til at det hadde bygget seg opp en uutholdelig spenning i psyken hans, som han måtte undertrykke, knyttet til om aksjonen igjen kom til å bli avslørt av politiet, og at ikke bare fangen, men også han selv, ville bli fakkert og kanskje fengslet, og at det å le av hele denne ville, burleske, surrealistiske aksjonen han var i ferd med å iscenesette, må ha virket forløsende og befriende og skapt en fin lystfølelse i ham.

Det er en parallell her mellom Solbergs systemkritiske og humoristiske varslingsaksjon og den tyske journalisten Günther Wallraffs systemkritiske og humoristiske varslingsaksjoner i privat og offentlig sektor, som foregår nærmest på samme tid i Vest-Tyskland.⁶² Wallraff har understreket at han moret seg med å lure til seg hemmelig informasjon ved å operere under en fiktiv, men tillitvekkende identitet. For Wallraff var humoren en viktig grunn til å orke all mostanden. Blant annet med humor som våpen, i form av en rekke ulike forkledninger, infiltrerte han organisasjoner hvor han fikk tilgang på informasjon om systematiske lovbrudd, som han så varslet om ved å skrive bøker om sine erfaringer.

Det tredje situasjonsforløpet vi skal se på, er knyttet til togturen fra Trondheim til Oslo, der Solberg og pasienten sannsynligvis tror de nå er i ferd med å lykkes med planen om å offentliggjøre forholdene på sykehuset. Derfor aner de fred og ingen fare. Situasjonen er imidlertid den at etter de har passert Eidsvoll stasjon, var en politimann kommet om bord. Politiet på Romerike fikk tips av politiet i Trondheim og satte en sivil politimann på toget nettopp på Eidsvoll stasjon. Han gikk fra vogn til vogn og fant raskt de to. Forkledningen med knallrødt hår var ikke god nok kamuflasje. De ble gjennomskuet. Igjen gikk planen i vasken. Pasienten ble sendt til Ullersmo, mens Solberg måtte tilbringe natten i en celle i Oslo. Deretter ble han tiltalt etter straffeloven § 131, som handler om å gi en fange hjelp til å rømme. Strafferammen var på inntil tre års fengsel.

Hva kan så humorteori si oss om dette situasjonsforløpet? Trolig er det noe å hente fra tanken om at vi har å gjøre med overlegenhet, denne gangen ovenfra og nedover. De to blir jo på sett og vis hengt ut av ordensmakten, som tar siste

62 Den bakenforliggende fortolkningsinteressen når det gjelder å identifisere noe humoristisk ved det å varsle, stammer blant annet fra studier av Günther Wallraffs offentlige avsløringer av kritikkverdige forhold i offentlig og privat sektor i Vest-Tyskland på 1970- og 80-tallet. Som journalist gjorde Wallraff det til et prosjekt å ha det moro med å operere under en fiktiv identitet som pasient i et psykiatrisk sykehus, journalist i Bildzeitung, tyrkisk fremmedarbeider i stålindustrien. Informasjonen han dermed fikk tilgang på, publiserte han offentlig og satte dermed en rekke maktinstitusjoner og personer i gapestokken. Historisk var denne varslingen og etterforskende journalistikken et pionerprosjekt som fornyet både tysk lovgivning og journalistisk virksomhet. Den tyske regjeringen innførte den såkalte Lex Wallraff, som gjorde det lovlig for journalister å operere under falsk identitet hvis de opplysningene de offentliggjorde, var av interesse for allmennheten. For en nærmere redegjørelse, se; Alm, K. & Rendtorff, J. D. (2020). Human Rights Violations at the Workplace: Uncovering and Documenting–Günter Wallraff's Activist Whistleblowing Method. *Handbook of business legitimacy: responsibility, ethics and society*, 621–652. Se dessuten Alm, K. & Rendtorff, J. D. *Whistleblowing as Employee's Freedom of Speech. Günther Wallraff's authorship as an illustrative case*. Nordicum-Mediterraneum. Icelandic E-Journal of Nordic and Mediterranean Studies. Vol 11.no 3 2016.

stikk i denne omgangen når de blir tatt og buret inne. Ikke bare blir de hengt ut og gjort til latter overfor de øvrige passasjerene, men også offentlig, i det minste i først omgang, i og med at Solberg blir varetekstfengslet, tiltalt og må stille i retten.

Den fjerde og siste situasjonen vi skal se nærmere på, er knyttet til noe som skjer under rettssaken i Trondheim byrett da ledelsen ved Reitgjerdet blir ført som vitne av Solbergs forsvarer, høyesterettsadvokat Ole Jacob Bae. Da skjer det saker og ting når overlege Finn Brasch Larsen inntar vitneboksen. Adresseavisen siterer overlegen på det følgende:

Det er også nevnt at det ved enkelte avdelinger ikke finnes nattbord, slik at matbrettene settes på gulvet mellom urinflasker og bekkener, og det har ikke vært uvanlig at pasientene har tatt feil, og drukket av urinflasken ... når det gjelder det å drikke urin, kan det selvsagt forekomme at noen tar feil flaske, men det skal opplyses at enkelte pasienters sinntilstand er av en slik art at de like gjerne drikker urin som noe annet!

Med inkongruensteorien kan man hevde at dommeren, forsvareren og aktoren, i likhet med den opplyste leseren, i det minste må ha hatt en viss fornuftig forventning om at overlegen skulle forsvare og forsøke å føre bevis for at pasientbehandlingen på Reitgjerdet foregikk på en noenlunde klok, kompetent og profesjonell måte under hans ledelse. Men den forventningen blir gjort ettertrykkelig til intet i og med det han her sier, og i hans øvrige vitneprov. Sitatet tyder på at han snarere kan ha blitt oppfattet som en narr og idiot enn en medisinsk ekspert innenfor psykiatrien. Her får vi faktisk høre at det var vanlig at pasientene drakk urin, og på toppen av det hele at den medisinske ekspertisen ikke grep inn og satte en stopper for det, men snarere lot tragedien pågå, noe som trolig hadde skjedd i årevis. Dessuten styrkes det tragikomiske av Anne-Ma Ødegaards vitneprov. Hun kan jo fortelle at ledelsen stjal av pasientenes penger når de døde for å finansiere dyre middager på byen. Forventningen om å lytte til en medisinsk ekspert som tar ansvar for sine pasienters ve og vel, blir gjort til intet i møte med en inkompetent og udugelig lederskikkelse.

Vi skal nå bruke teori til å kaste lys over Loran C-saken, som involverte Berge Furres og Finn Gustavsens lekkasjer fra samtlige hemmeligstemplede deler av Schei-rapporten. Det foreligger en rekke humoristiske elementer i saken før, under og etter Furre og Gustavsens lekkasjer.

Vi har tidligere påpekt at Furre og Gustavsen i lang tid overholdt sin taushetsplikt og holdt både Schei-rapportens eksistens og dermed dens hemmelige deler skjult for sitt eget parti og dets hovedstyre. Dermed medvirker de til, likhet

med de andre stortingsrepresentantene som også overholdt sin taushetsplikt, å ukritisk støtte opp under at AP-regjeringen hadde ført Stortinget bak lyset i denne saken i mange år, helt siden 1959.

Ut fra inkongruensteorien kan man hevde at en fornuftig forventning til lederen for et opposisjonelt, sosialistisk parti som er kritisk til Norges NATO-medlemskap og USAs tilknyttede atomvåpenstrategi, i en slik situasjon ville være følgende: at vedkommende frivillig la kortene (Schei-rapporten) på bordet for hovedstyret i sitt eget parti, så man samlet kunne gå ut og kritisere regjeringen for i en årrekke å ha bedrevet en skjult tilpasning til NATOs og USAs atomvåpenstrategi. Men så var ikke tilfellet fra lille julaften 1975 og frem til 22. august 1977, altså i halvannet år. I denne tiden støttet snarere Furre og Gustavsen ved å være tause opp om regjeringens skjulte tilpasning til NATOs og USAs atomvåpenstrategi, stikk i strid med den partipolitiske ideologien de var forpliktet til å følge i kraft av sitt lederansvar. De førte sitt eget parti og dets ledelse bak lyset. Hovedstyret ble ført bak lyset av sine egne! Det er ikke rart at Stjernø lukket luntet og eksploderte i raseri da han og Oltedal ble kastet ut fra møtet der stortingsrepresentantene i SV skulle drøfte rapporten i et lukket møte. Han ble jo gjort til latter i sitt eget parti og på toppen av det hele av sine egne. Med Kants kritikk av dømmekraften kan man dermed si at den fornuftige forventningen til at liv følger lære i partipolitikken, blir gjort til intet, og man ser snarere noe fornuftsstridig som vil kunne fremkalle nettopp latter.

Overlegenhetsteorien synes å gi en nøkkel til den neste utviklingen i saken. For siste ord var ikke sagt. Redaktør Oltedal i *Ny Tid* dolket sin egen partileder i ryggen da hun i *Ny Tid* offentliggjorde opplysningene fra «Deep Throat» om det lukkede møte i Stortinget 7. juni 1977, der konklusjonen i Schei-rapporten var til behandling. Partilederen var forståelig nok lite glad i lekkasjene (Skre, 2022, s. 373). Redaktøren ville ha åpenhet om saken. Furre ville ha hemmelighold. Hun tok siste stikk. Hun bedriver sivilisert frekkhet mot sin egen partileder. Hun sparker nedenfra og oppover og henger hans hemmelighold ut til latter i en «gapestokk», ikke bare i møte med sitt eget parti, men også i det offentlige rom som fikk kjennskap til saken. Det er ikke rart at Furre bestemte seg raskt for å endre syn etter at hovedstyret i SV umiddelbart i etterkant av *Ny Tids* avsløringer avkrevede partilederen å endre syn og gå ut offentlig ved å lekke fra rapporten.

Dermed er vi fremme ved Fures vei frem til beslutningen om å lekke og hvordan selve lekkasjene ble gjennomført. Her kan inkongruensteorien ha noe for seg. Kanskje er dette den mest komiske del av sakens merkelige forløp. Furre fremstiller seg gjentatte ganger som en moralsk helt med en plettfri samvittighet. Men i realiteten er det et godt stykke på vei en falskner som

opptrer i den offentlige arenaen. På en pressekonferanse 16. juni, bare åtte dager etter oppslaget i Ny Tid 8. juni og oppvaskmøtet i SVs hovedstyre, fremholdt partilederen med brask og bram at han hadde sendt brev til regjeringen og Stortingets presidentskap med krav om at en kommisjon skulle granske regjeringsmedlemmenes ansvar for avtalene om å stasjonere Loran C- og Omega-stasjonene på norsk jord. Om ikke regjeringen offentliggjorde Schei-rapporten, ville han selv gjøre det: «Sannheten skulle fram i lyset» (Skre, 2022, s. 375). Furre viste til vektige grunner for sin beslutning: hans egen integritet, velgerne og Grunnloven. I en fjernsynssending like i etterkant av pressekonferansen romantiserer han rundt sitt nye standpunkt og hevder at det er hans samvittighet som har ledet ham til hans nye syn om å bryte taushetsplikten, og han viser til Luther og Marx som sine forbilder. Vi har påpekt biografens ironiske kommentar om at ingen var i tvil om at samvittigheten «tala høgt til Berge Furre» (s. 377). Ikke på noe punkt i hendelsesforløpet, verken på pressekonferansen, i brevet til regjeringen, på fjernsynet eller under selve avsløringen i Folkets hus, forteller Furre sannheten: at hovedgrunnen til at han har skiftet syn, er prosaisk og mildt sagt lite flatterende for hans egen del. Det er ikke hans samvittighet, men presset fra hovedstyret, med Steinar Stjernø i spissen som en takk for sist, som har fått ham på bedre tanker. Det er ikke rart at biografen hans i forordet anslår en tone ved å si: «Han vant tillit der han kom, men snakke ikkje alltid sant» (s. 12).

Den fornuftige og rimelige forventningen i møte med begrunnelsen for at han vil lekke, er naturligvis at han snakker sant, en begrunnelse han går offentlig ut med både på pressekonferansen, i brevet til regjeringen og på fjernsynet. Det fornuftsstridige ligger i at han skjuler store deler av sannheten og blåser opp høyverdige grunner det var opportunt å gripe til i situasjonen, mens de mildt sagt lite flatterende blir det lagt lokk på. Det er, som Kant poengterer, noe fornuftsstridig som man kan le av, og som naturligvis hører med til politikken falskspill, velkjente opportunisme og maktstrategi der det er viktig å fremstille seg som bedre enn det man egentlig er. Gapet mellom idealet om å fortelle sannheten og den virkeligheten at man ikke gjør det, er noe humoristisk som kan kalle på latteren.

Furre og Gustavsen lekket fra de hemmelige passasjene i Schei-rapporten i et overfylt Folkets hus 22. august 1977 med 1600 personer til stede. Gustavsen åpnet på vegne av dem begge talen slik: «Godtfolk! Politifolk!» Man hører et latterbrøl fra publikum med påfølgende applaus,⁶³ hvorpå han like etter uttaler: «Når jeg likevel snakker ut, er det med utgangspunkt i Grunnlovens § 100

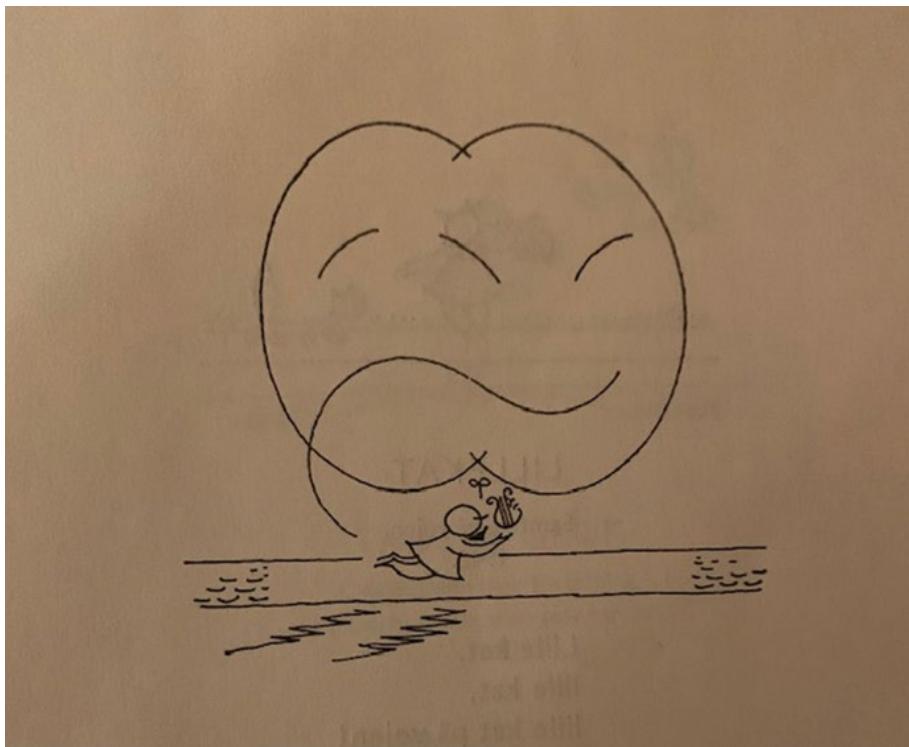
63 <https://www.nb.no/search?q=loran%20c&mediatype=radio>

som lyder slik, i siste setning: 'Frimodige ytringer, om Statsstyrelsen og hvilken som helst anden Gjenstand, ere enhver tilladte'» (Rasmussen, 2021, s. 290). Deretter tok Furre ordet. Han la vekt på at den åpne delen av rapporten skjulte at Stortinget var ført bak lyset av regjeringen, mens den hemmelige delen viser at Stortinget var lur. De aller fleste mediene, med NRK i spissen, drev som nevnt selvsensur og siterte ikke fra lekkasjene offentlig. Bare Pax forlag sendte ut et større opplag av rapporten.

Ut fra overlegenhetsteorien kan man hevde at de to sosialistlederne, som en del av den politiske opposisjonen, sparket mot regjeringen og overvåkningspolitiet nedenfra og oppover ved å bryte taushetsplikten. På basis av denne «dannede frekkheden» etablerte de en viss overlegenhet og hang ut begge partene på møtet. Særlig overvåkningspolitiet blir latterliggjort ved den ironiske kommentaren som underforstår at de ikke tilhører kategorien «godtfolk», snarere tvert imot. Også regjeringen får sitt pass påskrevet; den blir jo stemplet som noe i retning av en løgner. Regjeringen var jo forpliktet på den åpne politikken at Norge skulle være fritt for atomstrategiske installasjoner, men hadde skjult for Stortinget at de siden 1959 ved etableringen av Loran C- og Omega-stasjonene hadde gått inn for det stikk motsatte. Men i og med at pressen med et AP-lojalt NRK i førersetet var servile og unnlot å gjengi selve lekkasjene i lojalitet mot taushetsplikten, var det noe begrenset i hvilken grad man kan si regjeringen ble hengt ut (Skre, 2022, s. 304; Dahl & Bastiansen, 2000, s. 383–384). Bare ti av det samlede antall aviser våget å referere fra de hemmelige sidene som ble avslørt (Dahl & Bastiansen, 2000, s. 304; Skre, 2022, s. 383–384).

Som våpen rammer imidlertid humoren også dem selv, i det minste med våre øyne, som ser på «showet», som Gustavsen kalte det, i ettertid, men trolig også for de mest involverte partene, særlig i SVs innerste sirkler, som visste at møtet i hovedstyret var den faktoren som hadde vært utslagsgivende for at de to leket. Ut fra teorien om inkongruens må det sies å være et godt stykke vei å gå fra Gustavsens pompøse begrunnelse for deres lekkasjer, nemlig forpliktelsen på det store ideal Grunnloven, til den trivielle og dagligdagse realiteten, nemlig at partiledere er forpliktet til å være lojale mot sitt parti.

Trolig er det også noe komisk ut fra overlegenhetsteorien i det faktumet at på sikt lyktes Furre og Gustavsen med å henge ut regjeringen til latter, nærmere bestemt i møte med regjeringens mislykkede forsøk på å få Stortinget til å stille dem for riksstett for brudd på taushetsplikten. Det faktumet at avstemningen i Stortinget endte med et resultat som så vidt gikk i favør av varslerne, viser jo at regjeringen på dette punktet tapte kampen, og på sett og vis dummet seg ut. Trolig var skadefryden i SV og hos deres tilhengere den gangen, som hos mange også i dag, en realitet i møte med dette forsøket på å slå tilbake.

Figur 6.2: Omslaget (tegning) på Piet Heins *Gruk fra alle årene I*.

Litteratur

- Aagaard, E.C. (2005). Lovreguleringen om adgangen til varsling – noen spørsmål. *Arbeidsrett*, 2(3), 189–192. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3088-2005-03-06>
- Aarhus, E. (1977). «Udisiplinerte» majorer i retten. *Norwegian Pictorial Review*, 3, 287–290. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2022062282008_001
- Aarnes, A. (1988, 8. juli). Ansattes lojalitetsplikt og ytringsfrihet. *Tønsbergs Blad*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_tonsbergsblad_null_null_19880708_119_154_1
- Aarre, E. & Nygård-Sture, T. (1997, 22. mars). Tidligere kommunetopp anmeldt. *Bergens Tidende*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_bergenstidende_null_null_19970322_130_80_1
- Aarseth, A. (u.å.). *Innledning til En folkefiende: Bakgrunn*. Henrik Ibsens Skrifter. Hentet 11. januar 2025 fra https://www.ibsen.uio.no/DRINNL_Fo%7Cintro_background.xhtml
- Aaserud, K. (1974, 28. november). Fylkeslederen vil kneble ansattes ytringsfrihet. *Aftenposten*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_19741128_115_551_1
- A.B. (1987, 10. juli). Sykehus-taushet. *Lillehammer Tilskuer*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_lillehammertilskuer_null_null_19870710_148_156_1
- Administrasjons- og arbeidsdepartementet. (2000, 19. oktober). *Alvorlige feilregistreringer i Aetat*. [Pressemelding]. https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/Regjeringen-Stoltenberg-I/aad/Nyheter-og-pressemeldinger/2000/alvorlige_feilregistreringer_i/id243131/
- Adresseavisen. (1980, 8. februar). «Reitgjerdetsaken i Trondheim byrett. Kritikken et slag under beltestedet. Sa lege Finn Brasch Larsen i en flere timer lang forklaring»
- Aftenposten. (1973, 20. desember). Psykolog saklig oppsagt, mener ombudsmannen. *Aftenposten*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_19731220_114_589_1
- Aftenposten. (1976, 5. april). Oppsagt psykolog fikk ikke medhold i lagmannsretten. *Aftenposten*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_19760405_117_161_1
- Aftenposten. (1979, 12. juli). Oslo vil ikke kneble ansattes ytringsfrihet. *Aftenposten*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_19790712_120_313_2
- Aftenposten. (1985). *Hvem, hva, hvor: Aftenpostens aktuelle oppslagsbok*, 45. Vigmostad & Bjørke. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2020051481064_001
- Aftenposten. (1999, 23. september). Illojalitet ønskelig. *Aftenposten*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_19990923_140_436_1
- Agersborg, S.R.T. (2006). *Varsling: En analyse av nye § 2-4 i arbeidsmiljøloven*. [Masteroppgave]. Universitetet i Oslo. <https://www.duo.uio.no/handle/10852/20954>
- Alm, K. (2012). *Yrkesetikk: Utfordringer for næringsliv og finans*. Universitetsforlaget.
- Alm, K. & Leclaire Karlsen, H. (2024). Chapter 9 Has law and social science trivialised the concept and practice of whistleblowing in Norway 2007–2023? I G. De Grandis & A. Blanchard (red.), *The Fragility of Responsibility* (s. 215–244). De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783111397719-010>

- Alm, K., Leclaire Karlsen, H., Kvisli, H.K. & Bergheim, M. (2024). *An Annotated Bibliography of Norwegian Whistleblowing Research 1975–2023* (Research Report No. 03/2024; Series of Research Reports). BI Norwegian Business School. <https://hdl.handle.net/11250/3170357>
- Alm, K. & Rendtorff, J.D. (2016). Whistleblowing as Employee's Freedom of Speech. Günther Wallraff's authorship as an illustrative case. *Nordicum-Mediterraneum. Icelandic E-Journal of Nordic and Mediterranean Studies*, 11(3).
- Alm, K. & Rendtorff, J.D. (2020). Human Rights Violations at the Workplace: Uncovering and Documenting. Günther Wallraff's Activist Whistleblowing Method. *Handbook of business legitimacy: responsibility, ethics and society*, 621–652.
- Alver, B.G. & Øyen, Ø. (1997). *Forskningsetikk i forskerhverdag. Vurderinger og praksis*. Tano Aschehoug. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2009011200083
- Amdal, J. (1993). NHF stevner Harstad sykehus. *Hjelpepleieren*, 27(4), 4. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digittidsskrift_2022071180175_004
- Andersen, E.J. (2006). Overlegen i mediene – skurk og helgen? *Tidsskrift for Den norske legeforening*. <https://tidsskriftet.no/2006/06/aktuelt-i-foreningen/overlegen-i-mediene-skurk-og-helgen>
- Apenes, G. (1980, 15. desember). Ingeniører er også mennesker som tenker og føler. *Fredrikstad Blad*. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digavis_fredrikstadblad_null_null_19801215_92_291_1
- Arbeiderbladet (1973, 12. oktober). Sosionomprotest mot oppsigelsen av Byhre. *Arbeiderbladet*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_arbeiderbladetsoslo_null_null_19731012_1_236_1
- Arbeidsmanden (2000). LO-støtte til Aetats ansatte. *Medlemsblad for Norsk arbeidsmandsforbund*. 102(10), 35. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digittidsskrift_2018091181355_001
- Arendt, H. (1963). *Eichmann in Jerusalem*. New York, (norsk utgave: Oslo, 1965).
- Arendt, H. (1972). *Crises of the Republic*. New York, 1972.
- Ariansen, P. (1992). *Miljøfilosofi: En innføring*. Universitetsforlaget. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007100200013
- Arjo (1979, 14. juli). Fjern knebelforslaget nå. *Klassekampen*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_klassekampen_null_null_19790714_11_159_1
- Arnesen, P.C. (1995). *Tjenestemenns adgang til å offentliggjøre kritikkverdige forhold i forvaltningen. En kommentar til NOU 1993: 15 om forvaltningsetikk*. Institutt for offentlig rett, Universitetet i Oslo. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2011081506118
- Aschim, G. (2006, 6. februar). Bedre rettsvern for varslere. *Dagens Næringsliv*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagensnaeringsliv_null_null_20060602_117_124_1
- Aspen, J. G. (2004, 19. januar), Norges første whistleblower. *Nationen*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_nationen_null_null_20040119_87_15_1
- Bang, P. (1973, 21. februar). John Bull mot den store Bøygen. *Norges Handels og Sjøfartstidende*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_norgeshandelsogsjofartstidende_null_null_19730221_84_44_1
- Baudrillard, J. (1983). *Simulations*. Semiotext(e).
- Bay, C. (1968). *Når lov må brytes. Sivil ulydighet i teori og praksis*. Pax. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2007051104002
- BBC (2011). <https://www.bbc.com/news/uk-politics-13430012>
- Benneche, G. (1983). *Barnevernet i Norge*. Universitetsforlaget. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2017061507343

- Berg, J. (2003, 22. juli). Ringer klokken for deg? *Fædrelandsvennen*. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digavis_faedrelandsvennen_null_null_20030722_129_163_1
- Berg, L., Steinar, J. & Olaussen, L.-P. (1972). *På steingrunn. Skolen i ungdomsfengslet*. Pax. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007072001009
- Berg, O. (2020). Spesialisering og profesjonalisering. En beretning om den sivile norske helseforvaltnings utvikling fra 1809 til 2009 Del 2: 1983–1994 – Den nye helseforvaltning vokser frem, akkompagnert av dragkampen mellom departement og direktorat. Helsetilsynet. https://www.helsetilsynet.no/globalassets/opplastinger/publikasjoner/rapporter2020/helsetilsynetrapport7_2020.pdf
- Berg, P.L., Johansen, S.A. & Olaussen, L.P. (1972). *På steingrunn: Skolen i ungdomsfengslet*. Pax. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007072001009
- Bergens Tidende. (1987, april 28). Internasjonalt dykkerfremstøt. *Bergens Tidende*. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digavis_bergenstidende_null_null_19870428_120_96_1
- Bergens Tidende. (1997, 3. april). Viktig signaleffekt. *Bergens Tidende*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_bergenstidende_null_null_19970403_130_87_1
- Bergson, H. (1924) [1900]. *Le Rire : essai sur la signification du comique*. Éditions Alcan.
- Bertnes, B. (1998). Seier for Elisabeth, men ... *Basis. Tidsskrift for hjelpepleiere og omsorgsarbeidere*. 32(4), 30. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2022071180121_004
- Birkelund, G.E. (2000). Modernitetens flertydighet-økende individualisme eller stabil strukturell ulikhet? *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 41(2), 215–235.
- Blindheim, S. (1981). *Offiser i krig og fred*. Samlaget. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2007070204073
- Blom, K., Bratholm, A. & Hjort, J. (1980). *Rapport om forholdene ved Reitgjerdet sykehus*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007070304032
- Bohinen, R. (1987). Emma Hjorths hjem i Bærum. *Norsk kommuneforbunds fagblad*, 58(17), 12–14. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2021010783381_001
- Bohinen, R. (1993). Fylkespolitikkerne tar ikke ansvar. *Fagbladet. Organ for Norsk kommuneforbund*. 64(6), 5. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2022032380012_006
- Bohinen, R. (1994). Vant sympati – tapte saken. *Fagbladet, Organ for Norsk kommuneforbund*, 65(2), 15. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2022032380013_002
- Bore, T.B. (2001, 28. juni). Ikke illojalt. *Adresseavisen*. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digavis_adresseavisen_null_null_20010628_235_145_1
- Breirem, K. (2006, 4. oktober). Varslervern. *Dagens Næringsliv*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagensnaeringsliv_null_null_20061004_117_229_1
- Breirem, K. (2007). *På BA-HR bakke: En varslers historie*. Bazar. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2013102505040
- Brekke, T., Waage, P.N. & Hagtvatn, B. (1994). *Nye trusler mot ytringsfriheten i Norden—Diagnose og forslag: rapport utarbeidet på oppdrag av Kulturdepartementet*. Kulturdepartementet. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008020504007
- Bronken, P.R. (2005). Når du oppdager noe kritikkverdige på jobb – Når kan jeg blåse i fløyta?. *Juristkontakt*, 5, 23–25. <https://www.yumpu.com/no/document/view/18506657/juristkontakt-5-o-2005>
- Bryne, A. (1994, 3.februar). En ny folkefiende. *Dagbladet*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagbladet_null_null_19940203_126_33_1

- Bugge, P. (1986). Ungeravsløringen, Østfold Naturvernns hittil største seier. *Natur i Østfold*, 1(5), 9–10. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digittidsskrift_2022020980003_009
- Buggeland, S.A. (1984, 31. mars). Få tar skylda. VG. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_verdensgang_null_null_19840331_40_78_1
- Buskerud fylkes finans- og administrasjonsnemnd (1973, 12. september). Buskerud fylke redegjør for psykologstriden. VG. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_verdensgang_null_null_19730912_29_211_1
- Bryne, A. (1978, 28. oktober). Mann innesperret på Reitgjerdet i 55 år. *Dagbladet*.
- Byhre, A. (1973, 13. juni). Et frynsete dokument. *Drammens Tidende og Buskeruds Blad*. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digavis_drammenstidendeogbuskerudblad_null_null_19730613_141_132_1
- Chaudhary, Z.R. (2020). The Politics of Exposure: Truth After Post-Facts. *ELH*, 87(2), 301–324
- Christoffersen, S.A. (red.) (1999). *Moralsk og moderne? Trekk av den kristne moraltradisjonen i Norge fra 1814 til i dag*. AD Notam. Gyldendal. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008091001004
- Claussen, U. & Halaas, A. (2001, 4. september). En forskerfiende? *Universitas*. <https://www.universitas.no/magasin/en-forskerfiende/336793>
- Contu, A. (2014). Rationality and relationality in the process of whistleblowing: Recasting whistleblowing through readings of Antigone. *Journal of Management Inquiry*, 23(4), 393–406.
- Dagbladet Rogaland. (1986, 20. november). NTB-notis, s. 10. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagbladetrogaland_null_null_19861120_1_269_1
- Dahl, H.F. & Bastiansen, H.G. (2000). *Hvor fritt et land? Sensur og meningstvang i Norge i det 20. århundre*. Cappelen. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2015061708098
- Dalseide-utvalget. (2008). *Dalseiderapportene* [Rapport]. Forsvarsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/dalseiderapportene/id499456/>
- Danielsen, A.A. & Solberg, S.L. (red.). (1992). *Teknologiledelse: markedsorientert bruk av teknologi*. Tano. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2010121006023
- Darwin, C.R. (1868). *The variation of animals and plants under domestication* (1. utg.). John Murray.
- Dehlin, H. (1972, 10. oktober). Nader: Folket foran bedrift. *Aftenposten*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_19721010_113_467_1
- Deleuze, G. (1990). Post-scriptum sur les sociétés de contrôle. I *Pourparlers* (1972 – 1990). Les éditions de Minuit.
- DiMaggio, P. (1987). Classification in art. *American Sociological Review*, 52, 440–455.
- Dos Santos Bruss, S.M. (2019). Naming and shaming or ‘speaking truth to power’? On the ambivalences of the Indian ‘list of sexual harassers in academia’ (LoSHA). *ephemera: theory & politics in organization*, 4, 721–743.
- Drammens Tidende og Buskeruds Blad. (1973, 7. juli). Psykolog bes gå fra psyk.poliklinikk – hvis ikke sies han opp. *Drammens Tidende og Buskeruds Blad*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_drammenstidendeogbuskerudblad_null_null_19730707_141_153_1
- Du Plessis, E.M. (2022). Speaking truth through power: Conceptualizing internal whistleblowing hotlines with Foucault’s dispositive. *Organization*, 29(4), 544–576.
- Dørum, O.E. (1980). Storting og politi. *Politibladet. Fagtidsskrift for Norsk politiforbund*, 71, 1–12. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digittidsskrift_2022053185099_001

- Eckhoff, T. (1973, 23. august). Oppsigelsen er klart usaklig. *Dagbladet*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagbladet_null_null_19730822_105_193_1
- Eckhoff, T. (1975). Tjenestemens lojalitetsplikt og ytringsfrihet. *Lov og Rett*, 99–116.
- Eggen, K. (2004). Ansattes ytringsfrihet. Rettslige bånd eller gyldne lenker? *Arbeidsrett*, 1(1), 2–23. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3088-2004-01-02>
- Einarsen, O.F. (1980). *Homofil – Guds barn. Ansgar*.
- Elgesem, D., Jåsund, K.K. & Kaiser, M. (1997). *Fusk i forskning: En studie av uredelig og diskutabel forskning ved norske universiteter*. De nasjonale forskningsetiske komitéer. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009011900024
- Eliassen, K.O. (2016). *Foucaults begreper*. Sap.
- Elvik, H. (red.) (1977). *Politi, presse, overvåking. Hvitbok om «liste-saka»*. Pax. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007072400100
- Enholm, K. (1987). *Bak fasaden. Søkelys på norsk alliansepolitikk etter 2. Verdenskrig*. Folkereisning mot krig. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007080304004
- Enjolras, B. (2018). Jostein Gripsrud (red.): Allmenningen. Historien om norsk offentlighet. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 59(4), 414–418. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-291X-2018-04-07>
- Ergo, T. (2004, 25. august). Straffes for jobbkritikk. *Dagbladet*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagbladet_null_null_20040825_136_221_1
- Ertresvåg, P.A. (2008). *Sov, mitt lille Norge*. Koloritt. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2013010708163
- Ertzaas, P.K. & Valebrokk, P. (2005, 4. februar). Forsvarsansatte granskes for smøreturer. VG. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_verdensgang_null_null_20050204_1_35_1
- Eskeland, S. (1982). Ytringsfrihet og arbeidsforhold. *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, 96(5), 853–902. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3096-1982-05-02>
- EU. (2018, 23. april). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council and European Economic and Social Committee: Strengthening whistleblower protection at EU level. *European Commission*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0214>
- Evensen, S.A., Gradmann, C. & Larsen, Ø. (2010). Nedleggelsen av Reitgjerdet sykehus. *Michael*, 7(4), 382–527.
- Evju, S. (2010). Styringsrett og restkompetanse. *Arbeidsrett*, 7(1–2), 49–65. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3088-2010-01-02-03>
- Folkereisning mot krig. (1974). *Ikkevold: Forum for ikkevoldskamp og radikalt fredsarbeid*, 3. Folkereisningen. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2023051080040_001
- Folkvord, E., Stabell, H. & Gjertsen, F. (1984). *Sosialsentralen. En historie om maktmisbruk*. Atheneum. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2012121207045
- Folkvord, K. (1977, 11. juli). Juntatilstander i Odda. *Klassekampen*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_klassekampen_null_null_19770711_9_105_1
- Folkvord, M. (2000, 25. januar). Vil ha sterkere vern for tilsette. *Klassekampen*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_klassekampen_null_null_20000125_32_20_1
- Forbrukerrådet. (u.å.). *Tidslinje - Røeggen-saken*. Hentet 10. oktober 2024 fra <https://storage02.forbrukerradet.no/media/2014/09/Tidslinje-i-R%C3%B8eggen-saken.pdf>

- Forsvaret forum. (2021). *Pentagon Papers, lekkasjen som endret en krig*. <https://www.forsvarets-forum.no/krig-usa-utenriks/pentagon-papers-lekkasjen-som-endret-en-krig/205483>
- Fossland, J. & Grimen, H. (2001). *Selvforståelse og frihet: Introduksjon til Charles Taylors filosofi*. Universitetsforlaget.
- Foucault, M. (1969). Vitensarkeologien.
- Foucault, M. (1969). *L'archéologie du savoir*. Gallimard.
- Foucault, M. (1972). *The Archeology of Knowledge*. Pantheon Books.
- Foucault, M. (1977). Le jeu de michel foucault. *Dits et écrits*, 3, 298–329.
- Foucault, M. (1994). *Dits et écrits 1954–1988: 3 : 1976–1979*. Gallimard.
- Foucault, M. (1995). *Seksualitetens historie 1. Viljen til viten*. EXIL. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2013070508127
- Foucault, M. (2001a). *Fearless speech*. Semiotext(e). https://monoskop.org/images/b/ba/Foucault_Michel_Fearless_Speech.pdf
- Foucault, M. (2001b). *Dits et écrits: 1954-1988 (Vol. 2)*. Gallimard.
- Foucault, M. (2001c). Governmentality. I J. Faubion (red.), *Essential works of Foucault, 1954–1984: Power*, 3, 201–222. Penguin.
- Foucault, M. (2003). *Society must be defended. Lectures at the Collège de France, 1975–76*. Picador.
- Foucault, M. (2004a). *Naissance de la biopolitique: Cours au Collège de France, 1978–1979*. Seuil Gallimard.
- Foucault, M. (2004b). *Sécurité, territoire, population : Cours au Collège de France, 1977–1978*. Seuil Gallimard.
- Foucault, M. (2005). *The hermeneutics of the subject. Lectures at the Collège de France, 1981–1982*. Picador.
- Foucault, M. (2010). *The government of self and others. Lectures at the Collège de France 1982–83*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. (2011). *The courage of truth, lectures at the college de France 1983–1984*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Foucault, M. (2012). *Mal faire. Dire vrai. Fonction de l'aveu en justice – Cours de Louvain, 1981*. Presses universitaire de Louvain.
- Foucault, M. (2019). *Klinikkens fødsel*. Gyldendal.
- Fredriksstad Blad. (1977, 25. februar). Men Hauglin vil ikke ha munnkurv. *Fredriksstad Blad*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_fredriksstadblad_null_null_19770225_89_47_1
- Freud, S. (1994). *Vitsen og dens forhold til det ubevisste*. Forord av Tor Ulven. Pax.
- Furre, B. (1991). *Vårt hundreår: Norsk historie 1905–1990*. Samlaget.
- Fædrelandsvennen. (1980, 12. februar). Fortsatt stengte dører. *Fædrelandsvennen*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_faedrelandsvennen_null_null_19800212_106_36_1
- Førde, R. (2001). Rehabilitering av varsleren Carl-Magnus Edenbrandt. *Tidsskrift for Den norske legeforening*. <https://tidsskriftet.no/sites/default/files/pdf2001--1289.pdf>
- Førde, R. (2004). Varsling og kollegial debatt. *Tidsskrift for Den norske legeforening*. <https://tidsskriftet.no/2004/11/radet-legeetikkk/varsling-og-kollegial-debatt>
- Gangnes, O.-M. (2005). Juristene som blåste i fløyta. *Juristkontakt*, 5, 39, 16–22. <https://www.yumpu.com/no/document/view/18506657/juristkontakt-5-o-2005>

- Gedde-Dahl, S., Hafstad, A. & Magnussen, A.E. (2004, 27. august). Ullevål pusses opp uten anbud. *Aftenposten*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_20040827_145_389_1
- Gedde-Dahl, S. (2005, 2. desember). Skadeskutt av korrupsjon. *Aftenposten*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_20051202_146_559_1
- Gedde-Dahl, S. & Hafstad, A. (2005, 26. september). Sikret millioninntekter til sønnen. *Aftenposten*. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_20050926_146_443_1
- Gedde-Dahl, S., Hafstad, A. & Magnussen, A.E. (2005). Vannverksskandalen på Romerike. [Metoderapport]. SKUP. <https://www.skup.no/sites/default/files/metoderapport/2005-12%2520Vannverksskandalen%2520p%25c3%25a5%2520Romerike.pdf>
- Gedde-Dahl, S. & Hafstad, A. (2008, 19. mai). Symbolsak for varslere. *Aftenposten*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_morgen_1_20080519_149_224_1
- Gedde-Dahl, S., Hafstad, A. & Magnussen, A.E. (2008). *Korrupsjon i Norge*. Kagge. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2014051408200
- Gedde-Dahl, S. (2009, 28. januar). Eks-Ullevålsjef anker dommen for korrupsjon. *Aftenposten*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_morgen_1_20090128_150_45_1
- Gedde-Dahl, M. (2020, 1. juli). Dette er politivoldssaken. *Morgenbladet*. <https://www.morgenbladet.no/aktuelt/2020/01/07/dette-er-politivoldssaken/>
- Gelman, S. A. (2003). *The Essential Child: Origins of Essentialism in Everyday Thought*. Oxford University Press.
- Gerhardsen, E. (1948). Kråkerøytalen. NRK. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_dra_2008-12745D
- Gjæver, A. (2003, 27. september). Overlevelseskunstneren. VG. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digavis_verdensgang_null_null_20030927_1_262_1?searchText=whistleblower&page=73
- Gjerde, K. & Ryggvik, H. (2009). *Nordsjødykkerne*. Wigestrånd. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012041938002
- Gjerde, R. (2000a, 19. mars). Helsedirektør Alvik vedgår mangelfull saksbehandling. *Aftenposten*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_20000319_141_133_1
- Gjerde, R. (2000b). SKUP 1999–26. Bærum-saken, aktiv dødshjelp. <https://www.skup.no/sites/default/files/metoderapport/1999-26%2520B%25c3%25a6rum-saken%2520aktiv%2520d%25c3%25b8dshjelp.pdf>
- Gjerde, R. (2012, 13. januar). Om journalistikk, strafferett og NRK. *Journalisten*. <https://www.journalisten.no/alviksaken-baerumsaken-skup/om-journalistikk-strafferett-og-nrk/148304>
- Gleditsch, N.P. (1985). *Hemmeligholdets bastion?: Hemmelighold og offentlighet i forsvarsspørsmål i Storbritannia*. Institutt for fredsforskning. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012062008076
- Glåmdalen (1986, 28. oktober). Uverdige «hjem» for eldre. *Glåmdalen*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_glaamdalen_null_null_19861028_61_249_1
- Goettfert, S. (2023). *Public health, biopower and whistleblowing: The case of a leaked Covid-19 report in British Columbia (BC)* [doktorgradsavhandling]. Leopold-Franzens-Universität Innsbruck.

- Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. University of Edinburgh Social Science Research Centre.
- Gordon, T. (2022). *An examination of the animal-industrial complex through a biopolitical framework* [doktorgradsavhandling]. University of British Columbia.
- Gray, M. (1999, 24. september). NHO om Ytringsfrihetskommisjonens innstilling – Vanskelig å regulere etikk. *Aftenposten*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_19990924_140_438_1
- Greve, A. (1995). *Organisasjonsteori: Nyere perspektiver*. Universitetsforlaget. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008030400009
- Grimen, H. (2009). *hva er TILLIT*. Universitetsforlaget.
- Gripsrud, J. (red.) (2017). *Allmenningen. Historien om norsk offentlighet*. Universitetsforlaget. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2020062348567
- Gripsrud, J & Skarsbø Lindtner. (2017). Kapittel 8 1960–1980: «Vekk herfra, det er mitt mål», i; Gripsrud, J. red., *Allmenningen. Historien om norsk offentlighet*. Universitetsforlaget.
- Grisham, J. (1991). *The Firm*. Random House.
- Gulliksen (regissør) (2020). *Mannen som falt*. [Dokumentarfilm]. Discovery+. <https://www.max.com/no/no/shows/mannen-som-falt/37d5e75c-5f75-4ca8-a39b-03bc3170cc20>
- Gundersen, D. (1976). *Norsk synonymordbok*. Kunnskapsforlaget.
- Gunleikskaa, R. (1983, 8. oktober). Fikk 10.000 av Eldar Hansen og Rosenborg for å melde meg inn i 1969. *Telemark Arbeiderblad*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_telemarkarbeiderblad_null_null_19831008_61_233_1
- Gustavsen, F. (1979). *Kortene på bordet. Erindringer II*. Pax forlag.
- Hagen, C. (1994, 3. februar). Million-krav etter sel-filmen? *Dagbladet*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagbladet_null_null_19940203_126_33_1
- Hagen, E.B. (2023). En folkefiende. I *Store norske leksikon*. https://snl.no/En_folkefiende
- Halvorsen, P. (2000). Bærum-saken–hva skjedde med arbeidsmiljøet? *Tidsskrift for Den norske legeforening*. <https://tidsskriftet.no/2000/04/hovedreportasje/baerum-saken-hva-skjedde-med-arbeidsmiljoet>
- Hammer, J. M. (1985). Ufyselige brakker skaper mistrivsel. *Fri fagbevegelse*, 78(16). https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2019090981269_001
- Handagard, I. (2017). *Aasmund Olavsson Vinje – Heilt fysisk: ein biografi*. Norsk bokhandel forlag 1905. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2020070848376
- Hannan, M.T. & Freeman, J. (1977). The population ecology of organizations. *American Journal of Sociology*, 82(5), 929–964.
- Hansen, J.I. (1994, 24. desember). Låst inne: Fire HVPU-klienter uten natt-tilsyn i helgene. VG. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_verdensgang_null_null_19941224_1_348_1
- Hansen, J.-I. (1995, 21. desember). Oppfordrer til opprør. VG. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_verdensgang_null_null_19951221_1_347_1
- Hansen, K.O. (1976, 21. august). Oddas sosialsjef anmeldt. VG. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_verdensgang_null_null_19760821_32_192_1
- Hanssen, H. (1987, 12. januar). Fem oppsagt på dagen. *Dagbladet*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagbladet_null_null_19870112_119_9_1
- Haram, I.V. (2010, 28. mai). Sju og et halvt år for korrupsjon. NRK. <https://www.nrk.no/stor-oslo/sju-og-et-halvt-ar-for-korrupsjon-1.7142793>

- Haug, C. (2007, 21. februar). En ubehagelig virkelighet. *Aftenposten*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_morgen_1_20070221_148_87_1
- Hauge, J.O. (1977). *Spionen som ble vekk*. Pax. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2007072401020
- Haugstad, T. (2005, 21. januar). Polsjefer ble smurt. *Dagbladet*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagbladet_null_null_20050121_137_21_1
- Haugstad, T. & Andersen, U.A. (2003, januar 17). Direktør Kari Breirem sparket fra BA-HR i går. *Dagbladet*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagbladet_null_null_20030117_135_16_1
- Hegnar, T. (2003, 20. januar). Whistleblower? *Finansavisen*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_finansavisen_null_null_20030120_12_16_1
- Heidegger, M. (1962). *Being and Time*. SCM Press.
- Heiestad, T. (1984, 18. juni). – Kritikkkverdig fregatt-tjeneste. *Forsvarets forum: Organ for alt personell i Forsvaret*, 5(12). https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digatidsskrift_2016100681097_001
- Hein, P. (1969). *Gruk fra alle årene I*. Borgens Forlag.
- Heli, A. (1980a, 15. juli). Helsetjenesten for fanger. *Akershus Amtstidende*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_akershusamtstidende_null_null_19800715_98_133_1
- Heli, A. (1980b, 18. november). Ila-direktøren og usannheter. VG. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_verdensgang_null_null_19801118_36_268_1
- Hellevik, D.H. (2003, 20. november). Ledelsen må ta ansvar for alkoholskandaler. *Folket*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_folket_null_null_20031120_84_21_1
- Helsetilsynet. (2002). Advarsel i medhold av helsepersonelloven § 56. https://www.helsetilsynet.no/globalassets/opplastinger/publikasjoner/brevuttalelser/baerumsaken_avslutningsbrev.pdf
- Hetle, A. (red.) (2005). *Munnkurv og varsling: En studie av ytringsfrihetens vilkår blant sykepleiere*. Arbeidsforskningsinstituttet. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2011082605078
- Hilsen, A.I., Grimsmo, A., Sørensen, B.A., Rapmund, A. & Fuglerud, K.S. (1998). *Psykologiske, organisatoriske og sosiale faktorer i arbeid av betydning for helse* [rapport]. Arbeidsforskningsinstituttet. <https://oda.oslomet.no/oda-xmlui/handle/20.500.12199/6370>
- Hjeltnes, G. (2022). Gerd Benneche. I *Norsk biografisk leksikon*. https://nbl.snl.no/Gerd_Benneche
- Hole Jacobsen, M. (1979). *Politisk overvåking. Tanker om opposisjon og demokrati*. Gyldendal Norsk Forlag. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007062104019
- Holmelid, K. (1997, 30. august). Eks-arbeidsmarkedssjef tiltalt for underslag. *Bergens tidende*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_bergenstidende_null_null_19970830_130_231_1
- Hope, B. (1995). Uakseptabel standard i anleggsbrakkene. *LO-aktuelt*, 90(2), 31. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digatidsskrift_2019090681424_001
- Hovden, B. (2006, 25. april). Lovforslag verner ikke varslerne. *Aftenposten*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_20060425_147_188_2
- Hovedkomiteen for norsk forskning. (1981). *Etiske problemer i risikoforskning og ny biologi: en seminarrapport*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2013041606036
- Hultengreen, H. (1994, 10. mars). Lindbergen «whistle blower»? *Sarpsborg Arbeiderblad*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_sarpsborgarbeiderblad_null_null_19940310_66_58_1

- Husom, N. (2000). Bærum-saken – dårlig reklame for Helsetilsynet. *Tidsskrift for Den norske legeforening*. <https://tidsskriftet.no/2000/05/aktuelt/baerum-saken-darlig-reklame-helsetilsynet>
- Husom, N. (2002a). Bærum-saken endelig henlagt etter bevisets stilling. *Tidsskrift for Den norske legeforening*. <https://tidsskriftet.no/2002/01/aktuelt/baerum-saken-endelig-henlagt-etter-bevisets-stilling>
- Husom, N. (2002b). Advarsel til Stig Ottesen i Bærum-saken. *Tidsskrift for Den norske legeforening*. <https://tidsskriftet.no/2002/04/aktuelt/advarsel-til-stig-ottesen-i-baerum-saken>
- Hustad, J. (2018). Kven skal varsle om varslarane? *Nytt Norsk Tidsskrift*, 35(3–4), 306–311. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3053-2018-03-04-11>
- Høeg, A. (1978, 13. februar). Er dette mulig? *Nordlys*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_nordlys_null_null_19780213_77_37_1
- Høie, I.M. (2005). Hardere klima for varslere. *Tidsskrift for Den norske legeforening*, 6, 125. <https://tidsskriftet.no/sites/default/files/pdf2005--793.pdf>
- Høybråten, D. (1977, 26. november). Utidig. *Vårt Land*. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digavis_vaartland_null_null_19771126_33_275_1
- Ibsen, H. (1882). *En folkefiende*. Gyldendalske Boghandels Forlag. <https://www.nb.no/items/59143ff7dd894b5aa696e87a8914b13a?page=0&searchText=en%20folkefiende>
- Iglebæk, O. (1983, 7. november). – Dykker-ulykker som firma-hemmeligheter. *Klassekampen*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_klassekampen_null_null_19831107_15_258_1
- Ikkevold. (1974). Full støtte til Narve Trædal [leder]. *Ikkevold*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digatidsskrift_2023051080040_001
- Innst. O. nr. 100 (2004–2005). *Innstilling fra kommunalkomiteen om lov om arbeidsmiljø, arbeidstid og stillingsvern mv. (Arbeidsmiljøloven)*. Kommunalkomiteen. <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Innstillinger/Odelstinget/2004-2005/inno-200405-100/>
- Isungset, O. & Jentoft, M. (1995a). *Verkebyllen. Om menneskeskjebner og agenter i kald krig*. Tiden. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008031000100
- Jahr, B.O. (2005, 19. februar). De valgte å si fra. Var det verdt det? *Dagbladet*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagbladet_null_null_20050219_137_50_1
- Jakhelln, H. (1990). Ytringsfrihet om forsvarsforhold «Ikkevold»-saken ex post. *Jussens Venner*, 25(2), 73–94. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3126-1990-02-01>
- Jensen, A. (2006, 18. april). En moderne folkefiende. *Aftenposten*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_20060418_147_176_1
- Jensen, B.-A. (1993, 19. mai). FFR knebler ansatte. *Finnmark Dagblad*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_finnmarkdagblad_null_null_19930519_81_112_1
- Johnsen, H. (2000, 8. april). Ansvar i vår tid. *Firda*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_firda_null_null_20000408_83_84_1
- Johnsen, J.T. (1982). Ytringsfriheten i forvaltningsstaten. *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, 96(5), 785–852. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3096-1982-05-01>
- Johnsen, L.G. (2021). Term distance, frequency and collocations. I A. Pawłowski, J. Maćutek, S. Embleton & G. Mikros (red.), *Language and text: Data, models, information and applications* (s. 21–36). John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/cilt.356.02joh>

- Judge, T.A., Thoresen, C.J., Bono, J.E. & Patton, G.K. (2001). The job satisfaction–job performance relationship: A qualitative and quantitative review. *Psychological Bulletin*, 127(3), 376–407. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.127.3.376>
- Just, S.N. & du Plessis, E.M. (2022). #Wegotthis: queer parrhesia in the register of parodic paranoia. *Culture and Organization*, 28(5), 412–428.
- Kagge, G. (2005, 28. august). Tar oppsigelse til rettssalen. *Aftenposten*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_20050828_146_394_1
- Kaiser, M. (1992). *Forskningsetikk for forskningsråd*. Den nasjonale forskningsetiske komite for naturvitenskap og teknologi. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2013011506080
- Karfakis, N. & Kokkinidis, G. (2011). Rethinking cynicism: Parrhesiastic practices in contemporary workplaces. *Culture and Organization*, 17(4), 329–345.
- Karlsen, H. (2020). *A discourse analysis of woman's place in society 1830–1880 through Data Mining the Digital Bookshelf*. [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo. https://bibsyst-alm-aprimo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13vfukn/BIBSYS_ILS71602179280002201
- Karlsen, H. (2021). Kvinner i Nasjonalbibliotekets digitaliserte samlinger i perioden 1830–1880: Etableringen av en minoriserende diskurs. I E. Rees, H. Karlsen, M. Brovold & S. Dingstad (red.), *Minoritetsdiskurser i norsk litteratur* (s. 93–113). Universitetsforlaget. <https://doi.org/10.18261/9788215045320-2021-05>
- Karlsen, H. (2023). Foucault's archeological discourse analysis with digital methodology—Discourse on women prior to the first wave women's movement. *Digital Scholarship in the Humanities*, 38(1), 195–208. <https://doi.org/10.1093/lc/fqac022>
- Kenny, K. (2018). Censored: Whistleblowers and impossible speech. *Human Relations*, 71(8), 1025–1048.
- Kenny, K. (2019). *Whistleblowing: Toward a New Theory*. Harvard University Press.
- Kenny, K., Fotaki, M. & Scriver, S. (2019). Mental health as a weapon: Whistleblower retaliation and normative violence. *Journal of Business Ethics*, 160, 801–815.
- Kenny, K. & Bushnell, A. (2020). How to whistle-blow: Dissensus and demand. *Journal of Business Ethics*, 164(4), 643–656.
- Kenny, K. (2023). Feminist social movements and whistleblowing disclosures: Ireland's Women of Honour. *Gender, Work & Organization*.
- Kenny, K. & Fanchini, M. (2023). Women whistleblowers: Examining parrhesia, power and gender with Sophocles' Antigone. *Organization Studies*. <https://doi.org/10.1177/01708406231187073>
- Kenny, K. & Fotaki, M. (2023). The costs and labour of whistleblowing: Bodily vulnerability and post-disclosure survival. *Journal of Business Ethics*, 182(2), 341–364.
- Klassekampen. (1976a, 27. juli). Sosialsjefen i Odda mistenkt for svindel. *Klassekampen*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_klassekampen_null_null_19760727_8_55_1
- Klassekampen. (1976b, 24. august). Svindel-skuldningane i Odda. *Klassekampen*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_klassekampen_null_null_19760824_8_63_1
- Klassekampen. (1976c, 29. desember). Kjell Dahl vedgår underslaget. *Klassekampen*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_klassekampen_null_null_19761229_8_98_1
- Klassekampen. (1978, 6. november). Olaf Steinums avskiltstale til Reitgjerdet sykehus. *Klassekampen*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_klassekampen_null_null_19781106_10_257_1

- Klassekampen. (1979, 28. mars). Dødsrulletten i Nordsjøen. *Klassekampen*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_klassekampen_null_null_19790328_11_74_1
- Kolbeinstveit, N. (2002, 27. mars). Pressa si viktige rolle i samfunnet. *Stavanger Aftenblad*.
- Kongsberg, F. (1996, 27. juni). Beklaget munnskurv. VG. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_verdensgang_null_null_19960627_1_169_1
- Kongsnes, E. (2016, 29. november). Ble bedt om å holde kjeft. *Stavanger Aftenblad*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_stavangeraftenblad_null_null_20161129_124_279_01
- Kopland, K. (1993, 26. november). Ikke bare Folkets Hus ble avlyttet. *Nationen*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_nationen_null_null_19931126_76_274_1
- Krüger, K. (1981). *Etikk og jus i forskningen*. Hovedkomiteen for norsk forskning. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2013102905083
- Kulturminnesøk. (2023). *St. Olavs hospital psykisk helsevern avd. Brøset: Humanitær institusjon*. Hentet 10. oktober 2024 fra <https://kulturminnesok.no>
- Kvåle, R., Laake, J.H. & Tungesvik, H.O. (2001). Bærum-saka – vår egen varslarskandale. *Tidsskrift for Den norske legeforening*.
- Larsson, L.E. (2006). *Ansattes adgang til å varsle om kritikkverdige forhold i virksomheten*. [Masteroppgave]. Universitetet i Oslo. <https://www.duo.uio.no/handle/10852/20763>
- Lavik, E, Moe H. & Gripsrud, J. (2017). Kapittel 10. 2000-2017 Digitale tider, s. 553–614, i; Gripsrud, J., red.; Allmenningen. Historien om norsk offentlighet.
- Lehman, D.W., O'Connor, K., Kovács, B. & Newman, G.E. (2019). Authenticity. *Academy of Management Annals*, 13(1), 1–42.
- Lekve, I. (2022). *Reimer, rømning og rapporter: Solberg-saken og dens bidrag til nedleggelsen av Reitgjerdet*. [Masteroppgave]. NTNU. <https://hdl.handle.net/11250/3019899>
- Lewis, D. & Vandekerckhove, W. (2015). Does following a whistleblowing procedure make a difference? The evidence from the research conducted for the Francis inquiry. I D. Lewis & W. Vandekerckhove (red.), *Developments in whistleblowing research 2015* (s. 85–105). International Whistleblowing Research Network.
- Lillehammer Tilskuer. (1985, 7. oktober). Fotballsportens 'svarte'. *Lillehammer Tilskuer*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_lillehammertilskuer_null_null_19851007_142_231_1
- Linderud, E., Nygaard, L.-E., Stabæk, C.M. & Tranøy, T. (2005, 22. januar). Smurte sjefene med sprit og turer. *Dagens Næringsliv*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagensnaeringsliv_null_null_20050122_115_18_1
- Lindh, K. (2014). *Hvem drepte Jan Wiborg?* Kagge. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2018082448046
- Lindstrøm, A.C. (1995). Rettssak om munnskurv for offentlig ansatte. *Fagbladet: Organ for Norsk kommuneforbund*, 66(20). https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2022032380014_020
- Lome, R. (2024, 26. november). Piet Hein. I *Store norske leksikon*. Hentet fra https://snl.no/Piet_Hein
- Lovdata. (1982). Oslo byrett. NAD-1986-137. Tvistemålsloven § 54. Ansettelse – homofil søker. <https://lovdata.no/pro/avgjorelse/nad-1986-137-os>

- Lovvedtak 70 (2018–2019). (2019). *Vedtak til lov om endringer i arbeidsmiljøloven (varsling)* [lovvedtak]. Stortinget. <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Vedtak/Beslutninger/Lovvedtak/2018-2019/vedtak-201819-070/>
- Lund, J.M. (2001, juni 22). Offentlig ansatte knebles. *Vårt Land*. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digavis_vaartland_null_null_20010622_57_140_1
- Lund, K., Bjerke R.R., Hovland, T., Stabel I. og Furre, B. (1996). *Lund-rapporten*. <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Dokumentserien/1995-1996/dok15-199596/>
- Lund, P.J. (2006). Semmelweis – En varslar. *Tidsskrift for Den Norske Legeforening*, 126(13–14), 1776–1779. <https://tidsskriftet.no/sites/default/files/pdf2006--1776-9.pdf>
- Magnus, J. (1973, 11. august). Ytringsfrihet i prinsippsak. VG. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_verdensgang_null_null_19730811_29_184_1
- Malkenes. (2003, 21. desember). Debutant gjør inntrykk. *Fredriksstad Blad*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_fredriksstadblad_null_null_20031221_115_343_1
- Malmedal, W. (1999). Overgrep i sykehjem. *Aldring & eldre: Gerontologisk magasin*, 1(99). https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digatidsskrift_2022093080141_001
- Mansbach, A. (2009). Keeping democracy vibrant: Whistleblowing as truth-telling in the workplace. *Constellations*, 16(3), 363–376.
- Markhus, T. (1978, 14. juli). Nordsjø-dykkere forbannet på myndighetene. *Rogalands Avis*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_rogalandsavis_null_null_19780714_80_159_1
- Markussen, J.A. (2002, 15. desember). Tønne-saken – Firmaets mann. *Dagbladet*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagbladet_null_null_20021215_134_331_1
- Mathiesen, T. (1975). *Løsgjengerkrigen*. Sosionomen. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007061201016
- Mathiesen, T. (1978). *Den skjulte disiplinering: Artikler om politisk kontroll*. Pax. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007070300054
- McLuhan, M. (2001 [1994]). *Understanding media: The extensions of man*. MIT press.
- Medin, D.L. & Ortony, A. (1989). Psychological essentialism. I S. Vosniadou & A. Ortony (red.), *Similarity and analogical learning* (s. 179–195). Cambridge University Press.
- Mick, D.G. (1986). Consumer research and semiotics: Exploring the morphology of signs, symbols, and significance. *Journal of Consumer Research*, 13, 196–213.
- Molander, A. & Terum, L.I. (2008). Profesjonsstudier – en introduksjon. *Profesjonsstudier*, 13–27.
- Monsen, P.-Y. (2008). *Muldvarp i Siemens*. Spartacus. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2013120406098
- Morken, A. & Jevne, P. (1978, 30. oktober). Ulikt syn på behandlingsmetodene ved Reitgjerdet. *Adresseavisen*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_adresseavisen_null_null_19781030_212_251_1
- Moss avis. (1977, 16. april). Etatsjefer. *Moss avis*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_mossavis_null_null_19770416_101_86_1
- Moxnes, P. (1978). *Angst og organisasjon: En beskrivelse av samspillet ved en psykiatrisk avdeling*. Gyldendal. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007062900028
- Munro, I. (2012). The management of circulations: Biopolitical variations after Foucault. *International Journal of Management Reviews*, 14(3), 345–362.

- Munro, I. (2016). Organizational resistance as a vector of deterritorialization: The case of WikiLeaks and secrecy havens. *Organization*, 23(4), 567–587.
- Munro, I. (2017). 'Whistle-blowing and the politics of truth: Mobilizing «truth games» in the WikiLeaks case'. *Human Relations*, 70(5), 519–543.
- Munro, I. (2018). An interview with Snowden's lawyer: Robert Tibbo on whistleblowing, mass surveillance and human rights activism. *Organization*, 25(1), 106–122.
- Munro, I. & Kenny, K. (2023). Networked Whistleblowing, Counter-Hegemony and the challenge to systemic corruption. In *Organizational Wrongdoing as the "Foundational" Grand Challenge: Consequences and Impact* (Vol. 85, pp. 121–140). Emerald Publishing Limited.
- Murphy, G.L. & Smith, E.E. (1982). *Basic level superiority in picture categorization*. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 21, 1–20.
- Myklemyr, A. (2008, 9. mai). – Følte meg rettsløs. *Ukeavisen*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digittidsskrift_2023042780009_006
- Myrenget, E. (2006). Flukten fra Reitgjerdet. *Høgskoleavisa*, 5, 11–13.
- Mørkhagen, S. (2019). *Ibsen: «... den mærkelige Mand»*. Gyldendal.
- Møst, M. (2002, 27. desember). Fløyteblåsernes år. *Dagens Næringsliv*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagensnaeringsliv_null_null_20021227_113_291_1
- Møst, M. (2003, 1. november). Mill. Fra lønneberget. *Dagens Næringsliv*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagensnaeringsliv_null_null_20031101_114_253_1
- Møst, M. & Ramm, B. (2003, 27. september). Som smurt. *Dagens Næringsliv*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagensnaeringsliv_null_null_20030927_114_223_1
- Nader, R. (1972). An anatomy of whistle blowing. I R. Nader, P. J. Petkas & K. Blackwell (red.), *Whistle blowing: The report of the conference on professional responsibility*. Grossman Publishers.
- Near, J.P. & Miceli, M.P. (1986). Retaliation against whistle blowers: Predictors and effects. *Journal of Applied Psychology*, 71(1), 137–145. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.71.1.137>
- Newell, J. (2016). The act of witness: Outlast and videoludic body gothic. *Studies in Gothic Fiction*, 5(1), 32–47.
- Nilsen, B. & Eggen, B. (1979). *Det brutale oljeeventyret*. Oktober. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2014061108237
- Nordahl, B.O. & Winge, Å. (1999, 15. mai). For lut og salt vann. *Dagens Næringsliv*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagensnaeringsliv_null_null_19990515_110_110_1
- Nordeng, U.P. (1988a, 5. oktober). – Jeg varslet direktør Hurlen om Cocom-brudd. *Fremtiden*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_fremtiden_null_null_19881005_80_231_1
- Nordeng, U.P. (1988b, 6. oktober). KV-tilbud om ulovlig salg for Green kom. *Fremtiden*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_fremtiden_null_null_19881006_80_232_1
- Nordhus, G. & Vogt, E. (1981). *Volden og dens ofre: en empirisk undersøkelse*. Cappelen. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2007071101095
- Nordrum, S. (2001, 22. juni). Varsleren. *Vårt Land*. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digavis_vaartland_null_null_20010622_57_140_1
- Norges forskningsråd. (1997). *Uredelighet i helsefaglig forskning*. Norges forskningsråd. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2012102308015

- Norsk Forbund for Psykisk Utviklingshemmede (NFPU). (1991). Sol må være en tankevekker! [Leder]. *Samfunn for alle*, 22(2). https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2021052083252_001
- Norstrand, S. (2017). *Lessons from the Norwegian Whistleblowing Law*. [Masteroppgave]. Copenhagen Business School. https://research-api.cbs.dk/ws/portalfiles/portal/59765143/386993_Final_Cut_til_digital_pdf
- NOU 1985: 34. (1985). *Levekår for psykisk utviklingshemmede*. Sosialdepartementet. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007080704036
- NOU 1993: 15. (1993). *Forvaltningsetikk*. Kommunal- og distriktsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-1993-15/id467783/>
- NOU 1998: 4. (1998). *Politiets overvåkingstjeneste*. Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-1998-4/id141225/>
- NOU 1999: 27. (1999). «Ytringsfrihet bør finde Sted»—Forslag til ny Grunnlov § 100. Justis- og politidepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-1999-27/id142119/>
- NOU 2004: 5. (2004). *Arbeidslivslovutvalget—Et arbeidsliv for trygghet, inkludering og vekst*. Arbeids- og inkluderingsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2004-5/id384819/>
- NOU 2011: 12. (2011). *Ytringsfrihet og ansvar i en nye mediehverdag*. Kulturdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2011-12/id647020/>
- NOU 2018: 6. (2018). *Varsling – verdier og vern—Varslingsutvalgets utredning om varsling i arbeidslivet*. Arbeids- og sosialdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2018-6/id2593665/>
- NRK (1977). *Intervju med Stortingspresident Guttorm Hansen*. NRK. <https://www.nb.no/search?q=loran%20c&mediatype=radio>
- NRK (regissør). (1980). *Arbeidsplass Nordsjøen*. [Videoopptak]. NRK <https://tv.nrk.no/serie/arbeidsplass-nordsjoen>
- NRK (regissør). (1999). *Brennpunkt: Et beleilig dødsfall*. [Videoopptak]. NRK <https://tv.nrk.no/serie/brennpunkt/sesong/1999/episode/FFAD12006999>
- NRK (regissør). (2003). *Brennpunkt: Når noen må si fra*. [Videoopptak]. NRK <https://tv.nrk.no/serie/brennpunkt/sesong/2003/episode/OFFD12000903>
- NRK (regissør). (2013, 22. mars). *Dagsrevyen: 22. mars 2013*. [Videoopptak]. NRK <https://tv.nrk.no/serie/dagsrevyen/sesong/201303/episode/NNFA19032213>
- NRK (2018, 24. september). Ronald Bye er død. NRK. <https://www.nrk.no/norge/ronald-bye-er-dod-1.14221343>
- NUFO-gruppa ved Lørenskog videregående skole. (1987). Arbeidskonflikten ved Dal aldershjem i Ullensaker. *Skoleforum*, 86(4). https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2023022180033_004
- Nylenna, M. (2000). Når noen må si ifra. *Tidsskrift for Den norske legeforening*. <https://tidsskriftet.no/2000/01/redaksjonelt/nar-noen-ma-si-ifra>
- Ny Tid. (2006, 10. februar). En folkefiende vender hjem. *Ny Tid*. https://www.nytid.no/en_folkefiende_vender_hjem/
- Nå. (1970). Frikjent. *Nå*, 3. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2019011881530_001

- Olesen, T. (2022). The Birth of an Action Repertoire: On the Origins of the Concept of Whistleblowing. *Journal of Business Ethics*, 179(1), 13–24. <https://doi.org/10.1007/s10551-021-04868-3>
- Olsen, E. (1994, 2. februar). Thorvald advarte selfangstinspektør. VG. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_verdensgang_null_null_19940202_1_32_1
- Omdal, S.E. (2003a, 27. september). Mens vi andre sov. *Adresseavisen*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_adresseavisen_null_null_20030927_237_223_1
- Omdal, S.E. (2003b, 27. september). Mens vi andre sov. *Stavanger Aftenblad*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_stavangeraftenblad_null_null_20030927_111_223_1
- Ording, E. (2000). *Historien om Gardermoen: Et nasjonalt bedrageri*. Stenersens forlag. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2015030606059
- Ot.prp. nr. 49 (2004–2005). *Om lov om arbeidsmiljø, arbeidstid og stillingsvern mv. (Arbeidsmiljøloven)* [proposisjon]. Arbeids- og sosialdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/otprp-nr-49-2004-2005-/id396602/>
- Ot.prp. nr. 84 (2005–2006). *Om lov om endringer i arbeidsmiljøloven (varsling)*. Arbeids- og inkluderingsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/otprp-nr-84-2005-2006-/id189449/>
- Overrein, P. (2005). Avviklingen av partipressen: En studie av avisen Østlendingen og norske partiavis-historier 1970 – 2004 [Hovedfagsoppgave Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet]. <https://ntnuopen.ntnu.no/ntnu-xmlui/handle/11250/224098>
- Parsons, T. (1969). Research with human subjects and the «professional complex». *Daedalus*, 98(2), 325–360.
- Parsons, T. (1970). Equality and inequality in modern society, or social stratification revisited. *Sociological Inquiry*, 40(2), 13–72.
- Paulsen, N.S. & Lie, A.K. (2016). Forskningsetikk på dagsordenen – debattene bak de etiske komiteene. *Tidsskrift for Den norske legeforening*. <https://doi.org/10.4045/tidsskr.16.0636>
- Peirce, C.S. (1940). *The Philosophy of Peirce: Selected Writings*. (Justus Buchler, red.) Harcourt, Brace, and Co.
- Pettersen. (2003, 10. februar). Eli Rygg for vaksne. *Grannar*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_grannar_null_null_20030210_31_11_1
- Pollack, S. (regissør). (1993). *The Firm* [film].
- Prop. 74 L (2018–2019). *Endringer i arbeidsmiljøloven (varsling)*. Arbeids- og inkluderingsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop.-74-l-20182019/id2639812/>
- Rabben, M.B. (2020). *Humanitet, kontroll og tvang: Tvangsmiddelbruk ved Kriminalasylet og Reitgjerdet sykehus, 1895–1978*. NTNU.
- Rasmussen, T. (2021). Dissonans (1975–1981). I Rasmussen, T., *Offentlig parlamentarisme: Politisk strid og offentlig mening 1945–2000* (s. 273–359). Universitetsforlaget. <https://doi.org/10.18261/9788215056302-2021>
- Raugland, V. (1998). Trakassering på jobben. *Norsk skoleblad*, 8. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digatidsskrift_2015111281048_001
- Roadset, J. (2001, 4. juli). Offentlig ansattes ytringsfrihet. *Laagendalsposten*. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digavis_laagendalsposten_null_null_20010704_99_151_1

- Rodulson, V., Marshall, R. & Bleakley, A. (2015). Whistleblowing in medicine and in Homer's Iliad. *Medical Humanities*, 41(2), 95–101.
- Rolfsen, N. (1892) Læsebog for Folkeskolen. *Jacob Dybwads forlag*.
- Roll-Hansen, N. (1986). *Sur nedbør: Et storprosjekt i norsk miljøforskning: Fase I av «Sur nedbørs virkning på skog og fisk» (SNFS), 1972–1976*. NAVF's utredningsinstitutt. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012110806034
- Romerikes blad. (1978, 16. februar). Eskeland ble ikke forbigått. *Romerikes blad*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_romerikesblad_null_null_19780216_78_34_1
- Romsdals Budstikke. (1980, 5. september). Vilnes i brevet til Cappelen: Intet politisk i min beklagelse. *Romsdals Budstikke*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_romsdalsbudstikke_null_null_19800905_138_205_1
- Ronge, K. (2001). Bærum-saken trekker i langdrag. *Tidsskrift for Den norske legeforening*.
- Rosch, E.H. (1973). Natural categories. *Cognitive Psychology*, 4, 328–350.
- Rossavik, F. (2011). *SV: fra Kings Bay til Kongens bord*. Spartacus. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2014022006066
- Rotblat, J. (1995). *Vitenskap og ansvar: Kampen mot atomvåpen* (F.S. Heffermehl, Overs.). Cappelen. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008071601005
- Rothschild, J. (2013). The fate of whistleblowers in nonprofit organizations. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 42(5), 886–901.
- Ruud, M. (1999). – Vi skal ha mistillit til de mektige. *Skolefokus*, 17. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2022101280017_017
- Ryste, C. (2005, 24. februar). Polsjef granskes. VG. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_verdensgang_null_null_20050224_1_55_1
- Rønne, J. (2006). En folkefiende. *Forsvarets forum*, 1. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2017042181117_001
- Rønning, O.M. (2023). Hvordan skrive historien til et kommunistisk parti? Norges Kommunistiske Parti 1923–2023: Forskningsstatus og forklaringsmodeller. *Arbeiderhistorie*, 1, 143–166.
- Røsland, D. (1994). Lojalitet og ytringsfrihet – En historie fra virkeligheten 1994. *Fontene. Et tidsskrift fra Fellesorganisasjonen*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2023052280111_008
- Rådet for legeetikk. (2004). *Årsberetning, 1.7. 2003–30.6. 2004*. Legeforeningen. <https://www.legeforeningen.no/contentassets/dd412e8e185c4931877f28e0a86c3285/beretning-2003-2004.pdf>
- Sandsmark, Jostein. (2000, 20. oktober). Fylkeslegen mot tilsynsstrømmen. *Dagen*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagenbergen_null_null_20001020_82_243_1
- Santoro, D. & Kumar, M. (2018). What is whistleblowing? I D. Santoro & M. Kumar (red.), *Speaking truth to power: A theory of whistleblowing* (s. 9–53). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-90723-9_2
- Sarfi, E. (2022). Oppstanden i Ungarn i 1956. I *Store norske leksikon*. https://snl.no/oppganden_i_ungarn_i_1956
- Sartre, J-P. (1943). *Being and Nothingness: Phenomenological Essay on Ontology*. Gallimard.

- Schanche. (1997). 100 000 og jobben tilbake. *Arena. Fagblad for Norsk kommuneforbund*, 14. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2022030780004_014
- Sikt – Kunnskapssektorens tjenesteleverandør. (2023). *Statens psykiatriske sykehus*. Hentet fra <https://forvaltningsdatabasen.sikt.no/data/enhet/7618/endringshistorie>
- Sjaastad, Ø. & Gaare, J. (2012). *Hva er vitsen?: Humor fra Homer til Simpson*. Tell.
- Skaalmo, G. (2003a, 16. april). Hun satte skapet på plass. *Dagens Næringsliv*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagensnaeringsliv_null_null_20030416_114_90_1
- Skaalmo, G. (2003b, 3. mai). Enron-kone blir tiltalt. *Dagens Næringsliv*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagensnaeringsliv_null_null_20030503_114_100_1
- Skjelbred, L. (1996). Privatskole med utbytte – og redde lærere. *Skolefokus*, 4(15). https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2022101280014_015
- Skouen, A. (1974, 19. februar). Tortur i norsk vitenskap. *Dagbladet*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagbladet_null_null_19740219_106_42_1
- Skouen, A. (1978, 30. oktober). Tjenesteveien. *Dagbladet*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagbladet_null_null_19781030_110_251_1
- Skre, A. (2022). *Berge Furre: Eit liv i rørsle*. Samlaget.
- Slagstad, R. (1998). *De nasjonale strateger*. Pax.
- Slagstad, R. (2020). Om å få sosiologien på rett kjølgjen. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 61(3), 298–303. <https://doi.org/10.18261/issn.1505-291X-2020-03-07>
- Smith-kommisjonen. (2001). *Dokument nr. 18 (2000–2001)*. Stortinget. <https://www.stortinget.no/Global/pdf/Dokumentserien/2000-2001/dok18-200001.pdf>
- Smith-Solbakken, M. (red.). (2016). «Alexander L. Kielland»-ulykken. *Hendelsen, etterspillet, hemmelighetene*. Hertervig forlag.
- Smith-Solbakken, M. & Paulsen, T. (red.). (2017). «Alexander L. Kielland»-ulykken: ringene i vannet. Hertervig forlag. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2021021007516
- Smith-Solbakken, M. & Weihe, H. J. W. (2019). Alexander L. Kielland-ulykken 1980: Fortielsen og forbitnelsen. *Arbeiderhistorie*, 23(1), 189–213.
- Smith-Solbakken, M. & Fanebust, F. (2020, 22. september). Kielland-katastrofen som utfordret demokratiet. *Aftenposten*. <https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/56Vkg6/kielland-katastrofen-som-utfordret-demokratiet>
- Smith-Solbakken, M. & Dahle, E.A. (2024, 26. november). Alexander Kielland-ulykken. I *Store norske leksikon*. https://snl.no/Alexander_Kielland-ulykken
- Smith-Solbakken, M. & Vinnem, J.E. (2024). Alfa-plattform-ulykken. I *Store norske leksikon*. <https://snl.no/Alfa-plattform-ulykken>
- Snare, A. & Høigård, C. (1988). *Kvinnens skyld: En nordisk antologi i kriminologi*. Institutt for kriminologi og strafferett. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2013121008078
- Sogn, M.G. (2005). *Arbeidstakers adgang til whistleblowing: En fremstilling og vurdering av arbeidstakers adgang til whistleblowing, herunder vurdering av hvordan arbeidstakers adgang til whistleblowing bør reguleres* [masteroppgave]. Universitetet i Oslo. <https://www.duo.uio.no/handle/10852/20344>
- Solberg, D. (2003, 23. januar). Tid for oppkjøp. *Dagbladet*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagbladet_null_null_20030123_135_22_1

- Solberg, H. & Sønsteli, E. (2000, 20. september). Jukser med jobb-tall. VG. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_verdensgang_null_null_20000920_1_249_1
- Solberg, S. (1979). *Rapport fra Reitgjerdet*. Pax. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007070500071
- Spencer, H. (1864). *The Principles of Biology*. Williams and Norgate.
- Stang, L. (1994, 10. september). 240 i fare på plattform. *Dagbladet*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagbladet_null_null_19940910_126_243_1
- Stang, L. (2016). *Oljearbeideren: Stein Bredal*. Kapabel. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2020091607728
- Stangenes, T. (2002a, 30. oktober). Sier ifra på jobb—og blir sagt opp. *Bergens tidende*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_bergenstidende_null_null_20021030_135_292_1
- Stangenes, T. (2002b, 4. november). Samfunnet må beskytte varslerne. *Bergens tidende*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_bergenstidende_null_null_20021104_135_297_1
- Statens helsetilsyn. (2002). *Advarsel i medhold av helsepersonelloven § 56*. Statens helsetilsyn.
- Staudé, T. (2007, 12. desember). «Sol» er død. NRK. https://www.nrk.no/norge/_sol_-er-dod-1.4280092
- Stavanger Aftenblad. (1977, 22. desember). Redning av dykkere fortsatt et lotteri. *Stavanger Aftenblad*. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digavis_stavangeraftenblad_null_null_19771222_85_298_1
- Steffenak, E.Kr. (2003, 20. desember). Bruk yringsfriheten din, vær en 'whistleblower'. *Hamar Dagblad*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_hamardagblad_null_null_20031220_33_214_1
- Steinmoen, G. & Halvorsen, T.S. (1983). *I voldens verden: Sentralinstitusjonene for psykisk utviklingshemmede*. Aschehoug. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007081501055
- St.meld. nr. 26 (2003–2004). (2004). *Om endring av Grunnloven § 100*. Justis- og politidepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/stmeld-nr-26-2003-2004-/id197978/>
- Store norske leksikon. (2005–2007). Gerd Benneche. I *Store norske leksikon*. https://snl.no/Gerd_Benneche
- Stortinget. (2019, 9. april). *Endringer i arbeidsmiljøloven (varsling)* [sak]. Arbeids- og sosialkomiteen. <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Saker/Sak/?p=75737>
- Stølen, O. (1972). Lærerne tvinges ut. *Aktuell: [illustrert ukerevy]*, 27(49). https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2018091881237_001
- Støttekomiteen for Kjell Folkvord. (1978). NL svikter Kjell Folkvord. *Norsk skoleblad*, 42(14). https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2020021183080_001
- Støttekomiteen ved Universitetet i Oslo. (1974). *Soldaten som ikke ville teie: Trødal-saka: Norsk våpenmakt – Retta mot kven?* Oktober. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2015052808168
- Svensson, L.G. (2008). Profesjon og organisasjon. *Profesjonsstudier*, 130–143.
- Syse, J.P. (1973, 20. august). Pøbelvælde, vold og fyll begynner å bli et alvorlig problem i Oslo. *Aftenposten*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_19730820_114_380_2
- Sætra, H. (2003, 23. mai). «Hoggande stilt» i norske media. *Friheten*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_friheten_null_null_20030523_63_20_1

- Taylor, C. (1989). *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge University Press.
- Taylor, C. (1992). *The Ethics of Authenticity*. Harvard University Press.
- Teigen, L. (1997, 1. desember). LO bekymret for ytringsfriheten. *Porsgrunns Dagblad*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_porsgrunnsdagblad_null_null_19971201_1_232_1
- Telemarksavisa. (2003, 18. januar). Breirem vil saksøke BA-HR. *Telemarksavisa*. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digavis telemarksavisa_null_null_20030118_81_15_1
- Teo, H. & Caspersz, D. (2011). Dissenting discourse: Exploring alternatives to the whistleblowing/silence dichotomy. *Journal of Business Ethics*, 104, 237–249. <https://doi.org/10.1007/s10551-011-0906-x>
- Thaulow, H. (1880). *Samfundets Støtter i Prosa*. Feilberg & Landmark. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2011072720027
- The Whistleblower Protection Directive. EU. (2019). Protection for whistleblowers - European Commission. Legal and policy framework for the protection of persons who report breaches of Union law. https://commission.europa.eu/aid-development-cooperation-fundamental-rights/your-fundamental-rights-eu/protection-whistleblowers_en
- Thoresen, J.U. (1978). Yrkesforbud i Odda. *Minerva*, 15. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2019043083069_001
- Thorsrud, A.M. (1978). Brukernes muligheter og begrensninger for innflytelse. *Sosionomen: Tidsskrift for Norsk sosionomforbund*, 23(18), 856–857. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2022060380104_018
- Tidsskrift for Den norske legeforening. (1987). Om oppsigelse og kommunikasjon. *Tidsskrift for Den norske legeforening*, 107(23). https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2020032681157_001
- Tranøy et al. (1981). *Forskning og etisk ansvar: en rapport fra utvalget for «forskning og etikk» nedsatt av Hovedkomiteen for norsk forskning*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007070300063
- Tranøy, K.E. (1986). *Vitenskapen—Samfunnsmakt og livsform*. Universitetsforlaget. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007080901007
- Tranøy, T. (1991, 25. mai). Munnkurv for kommuneansatte. *Klassekampen*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_klassekampen_null_null_19910525_22_116_1
- Tromsø. (1988, desember 29). Sjøkrappport om selfangst. *Tromsø*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_tromso_null_null_19881229_91_303_1
- Trædal, N. (1974). *Soldaten som ikke ville teie: Trædal-saka: norsk våpenmakt – retta mot kven?* Oktober. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2015052808168
- Tsahuridu, E.E. & Vandekerckhove, W. (2008). Organisational whistleblowing policies: Making employees responsible or liable? *Journal of Business Ethics*, 82, 107–118. <https://doi.org/10.1007/s10551-007-9565-3>
- Tveit, A. (1993a, 9. mars). Pasienter glemmes på igjen på toalettet. *Fædrelandsvennen*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_faedrelandsvennen_null_null_19930309_119_57_1
- Tveit, A. (1993b, 10. mars). Vi ble møtt med refs. *Fædrelandsvennen*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_faedrelandsvennen_null_null_19930310_119_58_1

- Tønnessen, E. & Tangen, F. (1994, 14. februar). Taleforbud med ordføreren. *Røyken og Hurums Avis*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_roykenoghurumsavis_null_null_19940214_19_13_1
- Vandekerckhove, W. (2006). *Whistleblowing and organizational social responsibility: A global assessment*. Ashgate Publishing. <https://doi-org.ezproxy.library.bi.no/10.4324/9781315547299>
- Vandekerckhove, W. (2009). European whistleblower protection: Tiers or tears? I W. Vandekerckhove, M. Uys, S. Rehg & A. Brown (red.), *A global approach to public interest disclosure* (s. 15–35). Edward Elgar Publishing.
- Vandekerckhove W. & Langenberg, S. (2012). Can we organize courage? Implications from Foucault's parrhesia. *Electronic Journal of Business Ethics and Organizational Studies*, 17(2), 35–44.
- Vandekerckhove, W. (2018). Whistleblowing and information ethics: facilitation, entropy, and ecopoiesis. *Journal of Business Ethics*, 152, 15–25. <https://doi.org/10.1007/s10551-016-3294-4>
- Vandekerckhove, W. & Loyens, K., (2018). Whistleblowing from an international perspective: A comparative analysis of institutional arrangements. *Administrative Sciences*, 8(3), 30.
- Vandekerckhove, W. & Lewis, D. (2018). Trade unions and the whistleblowing process in the UK: An opportunity for strategic expansion? *Journal of Business Ethics*, 148, 835–845, <https://doi.org/10.1007/s10551-016-3015-z>
- Vandekerckhove, W., Arroyo Pardo, P. & Smaili, N., (2022). Handling Whistleblowing Reports: The Complexity of the Double Agent. *Journal of Business Ethics*, 1–14.
- Veland, B. (2005, 27. juli). – Nedprioriterer vedlikehold. *Stavanger Aftenblad*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_stavangeraftenblad_null_null_20050727_113_170_1
- Verde Garrido, M. (2015). Contesting a biopolitics of information and communications: The importance of truth and sousveillance after Snowden. *Surveillance & Society*, 13(2), 153–167.
- Vetlesen, A.J. (2006). Habermas' verk Theorie des kommunikativen Handelns: En kritisk gjennomgang. *Sosiologisk tidsskrift*, 14(3), 199–218.
- Vinje, Olav Aasmundsen. (1868a, 9. februar). Vaar Politik. *Dølen*. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digavis_doelenatten_null_null_18680209_6_2_1
- Vinje, Olav Aasmundsen. (1868b, 1. mars). Vaar Politik. *Dølen*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_doelenatten_null_null_18680301_6_5_1
- Vinnem, J.E. (2024). Sikkerhet og beredskap på norsk sokkel. I *Store norske leksikon*. https://snl.no/sikkerhet_og_beredskap_p%C3%A5_norsk_sokkel
- Vår rett. Organ for Norsk forbund for psykisk utviklingshemmede. (1984). Beboerne forsømt i årevis. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2022083180049_001
- Wannag, A. (2000). Varslere – er de 'vanskelige personer' – eller blir de gjort til det? *Tidsskrift for Den norske legeforening*, 120(17), 2040.
- Weiskopf, R. (2023). Dis/organising visibilities: Governmentalisation and counter-transparency. *Organization*, 30(2), 326–344.
- Weiskopf, R. & Willmott, H. (2013). Ethics as critical practice: The «Pentagon Papers», deciding responsibly, truth-telling, and the unsettling of organizational morality. *Organization studies*, 34(4), 469–493.

- Weiskopf, R. & Tobias-Miersch, Y. (2016). Whistleblowing, parrhesia and the contestation of truth in the workplace. *Organization Studies*, 37(11), 1621–1640. <https://doi.org/10.1177/0170840616655497>
- Wergeland, H. (1984). Barnevernet i Norge [bokanmeldelse]. *Tidsskrift for Den norske legeforening*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digittidsskrift_2020032681089_001
- Wessels, B., Finn, R.L., Wadhwa, K., Sveinsdottir, T., Bigagli, L., Nativi, S. & Noorman, M. (2017). Defining a 'knowledge society'. I B. Wessels, R.L. Finn, K. Wadhwa, T. Sveinsdottir, L. Bigagli, S. Nativi & M. Noorman (red.), *Open Data and the Knowledge Society* (s. 25–44). Amsterdam University Press. <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1pk3jhhq.6>
- Westengen, R. (1986a, 24. oktober). – Gir oss ikke før ledelsen er fjernet. *Romerikes Blad*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_romerikesblad_null_null_19861024_1_205_1
- Westengen, R. (1986b, 24. oktober). – Ledelsen må gå. *Romerikes Blad*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_romerikesblad_null_null_19861024_1_205_1
- Westengen, R. (1986c, 14. november). Til sosialministeren med appell om hjelp. *Akershus Arbeiderblad*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_akershusarbeiderblad_null_null_19861114_73_220_1
- WPA (1989) The Whistleblower Protection Act. https://whistleblower.house.gov/sites/evo-sub-sites/whistleblower-evo.house.gov/files/Whistleblower_Protection_Act_Fact_Sheet.pdf
- Ystad, V. (1978a, 26. oktober). Legen som hjalp voldtektsforbryter til å rømme: – Tar min straff, men jeg gjorde det rette. *Dagbladet*. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digavis_dagbladet_null_null_19781026_110_248_1
- Ystad, V. (1978b, 28. oktober). Medisinalråden om Reitgjerdet: – «Glipper» kan vel forekomme, *Dagbladet*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagbladet_null_null_19781028_110_250_1
- Zimmermann, P. (2023). Governing by protection: Studying the problematization of whistleblower protection in the EU. *Administrative Theory & Praxis*, 45(3), 211–229.
- Ødegaard, R. (2000). Whistleblower – varsler på norsk. *Tidsskrift for den Den norske legeforening*. <https://tidsskriftet.no/2000/01/sprakspalten/whistleblower-varsler-pa-norsk>
- Økokrim. (2024). *Kriminalitetsområder – Økokrim*. Økokrim. <https://www.okokrim.no/kriminalitetsomraader.547992.no.html>
- Østlid, H. (1940). *Det offentliges adgang til å avskjedige embeds- og tjenestemenn*. Aschehoug. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012111406180
- Øvrebø, T. (1985, 27. april). SOSUS - er det hemmelig? *Klassekampen*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_klassekampen_null_null_19850427_17_96_1
- Øy, N.E. & Institutt for journalistikk. (1994). *Anonymitetsrett og kildevern*. Institutt for journalistikk. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008012200044
- Åmås, K.O. (2005, 6. mars). Sladrebank får fortsatt bank. *Aftenposten*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis-afteposten_null_null_20050306_146_109_1
- Ånestad, M. (2002, 31. juli). Mener Fjell gir blaffen i sikkerhet. *Dagens Næringsliv*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis-dagensnaeringsliv_null_null_20020731_113_165_1

Dette er en vitenskapelig bok om varslingsens fremvekst i Norge i perioden 1968–2007. Arbeidet fremstiller varslingsbegrepets historie ved hjelp av deler av Michel Foucaults tilnærminger til begreps- og diskursanalyse.

Forfatterne viser at begrepet tas i bruk om en spesialisert og – i sin tidlige fase – offentlig kritikk av alvorlige problemer på en rekke felter i norsk arbeidsliv. Varsling som kritikk i arbeidslivet adskilles slik gradvis fra andre former for kritikk og korreksjon, for eksempel i form av etterforskende journalistikk, forskning, politisk aktivisme, politiarbeid og domsavsigelser. Boken kaster lys over hvordan varslingsbegrepet innledningsvis vinner frem og spesialiseres innen felter som samfunnsvitenskap, forskningsetikk, juss og medisinsk diskurs. Etter årtusenskiftet slår det dessuten rot i massemedier, politisk byråkrati og lovgivning. Som sådan representerer varsling et unikt og omfattende bidrag til den kritiske offentligheten i Norge, siktet mot å løse kritikkverdige forhold i virksomheter. Arbeidet viser at en sentral driver bak varslingsens fremvekst, er oppfatningen av varsling som et nødvendig bidrag for å heve yteevnen i befolkningen og fremme rasjonell styring av økonomien i et komplekst kunnskapssamfunn. Denne boken danner også grunnlag for å forstå varslingsens videre utvikling i Norge, frem mot dagens situasjon der den snarere er artikulert som en virksomhets-intern praksis enn offentliggjøring av kritikk.

Kristian Alm, f. 1960. Dr.theol. Førsteamanuensis i etikk, institutt for kommunikasjon og kultur, BI. Doktoravhandling om skyld og skyldfrihet. Bred undervisnings- og veiledningsportefølje. Har forsket på tillitskjeder, marginaliserte grupper, varsling, bedrifters samfunnsansvar og medansvar i oljefondets investeringer.

Heidi Leclaire-Karlsen, f. 1977. Ph.d. Postdoktor, institutt for lingvistiske og nordiske studier, UiO; forsker II, BI. Filosof og litteraturviter, doktorgrad i nordisk litteratur. Har forsket på politiske og sosiale endringer, diskursanalyse med digitale forskningsmetoder på tvers av skjønnlitteratur, sakprosa, aviser m.m.

Scandinavian
University Press

ISBN: 978-82-15-07351-4

9 788215 073514